

ભિક્ષામર-રહસ્ય

લેખક :

પં. શ્રી ધીરજલાલ ટોકરશી શાહ
સરસ્વતીવરદપુત્ર, મંત્રમનીષી, અધ્યાત્મવિશારદ,
વિદ્યાભૂપાલ, ગણિતદ્વિનમણિ, શતાવધાની આદિ.

卐

સંગ્રાહક :

પ. પૂ. આ. શ્રી વિજયધર્મધુરંધરસૂરિશ્રી મ.
પ. પૂ. સાહિત્ય-કલા-રત્ન મુ. શ્રી યશોવિજયશ્રી મ.

卐

પ્રસ્તાવના-લેખક :

ડૉ. રુદ્રદેવ ત્રિપાઠી

એમ, એ., પી એચ.ડી.

સાહિત્ય-સાંખ્ય-યોગશાસ્ત્ર, કાવ્ય-પુરાણ-તીર્થ આદિ.

પ્રકાશક :
નરેન્દ્રકુમાર ધીરજીસાલ શાહ

અવસ્થાપક :
જૈન સાહિત્ય-પ્રકાશન-મંદિર
લધાલાઈ ગણપત ગ્રીક્લીંગ,
ચીંચળાંદર, મુંબઈ-૮

આવૃત્તિ પહેલી

વિ. સ. ૨૦૨૭

સને ૧૯૭૧

મૂલ્ય : રૂપિયા દશ

સર્વાધિકાર સુરક્ષિત

મુદ્રક :
કાન્તિલાલ સોમાલાલ શાહ
સાધના પ્રિન્ટરી, ધીકાંટા રોડ,
અમદાવાદ.

પ્રકાશકીય

જૈન સાહિત્ય પ્રકાશનમંડળે છેલ્લાં બાર વર્ષથી અધ્યાત્મ-વિચારક વિદ્યાભૂષણ શતાવધાની પણિત શ્રી. ધીરજલાલ શાહના વિશિષ્ટ શૈલિએ લખાયેલા અવ્યાસપૂર્ણ ગ્રંથોની પ્રસિદ્ધિ કડી રહેલ છે અને તે ખૂબ જ લોકપ્રિય બનેલા છે. તેના પહેલાં આઠ વર્ષમાં પ્રસિદ્ધ થયેલા ગ્રંથો તો આજે અત્યંત બની ગયા છે અને ત્યાં પછી પ્રસિદ્ધિ પામેલા ગ્રંથો પકી ' નમસ્કારમંત્રસિદ્ધિ ' ('શ્રીજી આવૃત્તિ') તથા ' મહાપ્રાભાવિક ઉવસગ્ગહુરં સ્તોત્ર ' ની જુજ નકલો રહેલી છે. ગત વર્ષે પ્રકાશન પામેલું ' હ્રીકાર-કલ્પતરુ ' પણ ઘણો લોકાદર પામ્યું છે અને જેનેતર વિદ્વાનોએ પણ તેની ખૂબ જ પ્રશંસા કરેલી છે.

હવે અમે પણિતશ્રીની પ્રકૃષ્ટ પ્રજાના પરિપાક રૂપે તૈયાર થયેલ ' ભક્તામર-રહસ્ય ' નામનો મનનીય ગ્રંથ વાચકોના કરકમલમાં મૂકી રહ્યા છીએ. આ ગ્રંથને તેની આગવી વિશેષતા છે. તેના પાંચ ખંડોમાં ભક્તામરસ્તોત્ર અગે બાણુવા જેવી અનેકવિધ સામગ્રી આપવામાં આવી છે તથા તેના પ્રત્યેક પદનો અન્વય-શબ્દાર્થ-ભાવાર્થ પ્રકાશી તેના પર વિશદ વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે.

ભક્તામરસ્તોત્ર સંબંધી આ પ્રકારનો ગ્રંથ ગુજરાતી ભાષામાં પહેલો જ છે, અને અમારી સમજ મુજબ આજ સુધી તે અંગે પ્રકટ થયેલા તમામ ગ્રંથોમાં મૂર્ધન્ય સ્થાન પામે તેવો છે.

આ ગ્રંથનું લખાણ તપાસી આપવા માટે અમે પ. પૂ. આ. શ્રીમદ્ વિજયધર્મધુરધરસૂરીશ્વરજી મહારાજ તથા પ. પ સાહિત્ય-કલા-સ્તન મુનિરાજ શ્રી યશોવિજયજી મહારાજના ઘણા આભારી છીએ.

આ ગ્રંથ નિર્માણ કરવામા પ. પૃ. આગમપ્રભાકર મુનિરાજ શ્રી પુણ્યવિજયજી મહારાજ, શ્રી. અગરવંદજી નાહટા તથા ડબોઈના બે જ્ઞાન ભંડારો—પં. શ્રી રગવિજયજી સંગ્રહિત મં શ્રીયશોવિજયજી શાસ્ત્રસંગ્રહ' અને 'ફક્ષિણવિહારી મુનિશ્રી અમરવિજયજી જ્ઞાન-ભંડાર' તરફથી પ્રાપ્ત થયેલી હસ્તલિખિત પ્રતિઓ ઉપયોગી થઈ છે, તે માટે તેમનો હાર્દિક આભાર માનીએ છીએ વળી મુંબઈના શ્રી મહાવીર જૈન વિદ્યાલયે પોતાના પુસ્તકાલયનો વારંવાર ઉપયોગ કરવા દઈને પણ અમારા કાર્યમા સહાય કરી છે, તેથી તેનો પણ ખાસ આભાર માનીએ છીએ. તે જ રીતે પૂનાના ડૉ. ભાંડારકર એડીએન્ટસ રીસર્ચ ઇન્સ્ટીટ્યુટે પણ તેની પ્રતિઓનો ઉપયોગ કરવા દીધા છે, તે માટે તેના પણ ધણા અભારી છીએ

આ ગ્રંથનું સમર્પણ સ્વીકારવા માટે અમો જાણીતા જૈન આગેવાન શેઠશ્રી. નારાયણજી શામજી મોમાયાનું હાર્દિક અભિવાદન કરીએ છીએ.

પં. શ્રી. રુદ્રદેવ ત્રિપાઠી એમ. એ., પી એચ. ડી.એ ભક્તામર-સ્તોત્રની કાવ્યસમીક્ષા તથા મનનીય પ્રસ્તાવના લખી આપીને અમને અત્યંત આભારી કર્યા છે.

કાળગની સખ્ત મોંઘવારી અને જાપખાનાના વધેલા ભાવો જોતાં આ જાતનું પ્રકાશન આ મૂલ્યે આપવાનું અશક્ય હતું, પરંતુ જૈન ધર્મ અને તેના સાહિત્ય પ્રત્યે અતુરજા ધરાવનાર ગૃહસ્થોએ અમારી 'વંદના'ની યોજનાને વધાવી લઈને અમારું એ કાર્ય સરલ બનાવ્યું છે, તેથી તેમને અનેકાનેક ધન્યવાદ આપીએ છીએ.

જેઓએ અગાઉથી સારા પ્રમાણમાં આ ગ્રંથની નકલો નોંધાવી છે, તેમને પણ કેમ ખૂલી શકીએ ? તેમના પ્રત્યે પણ જોડા આદરની વાગણી વ્યક્ત કરીએ છીએ.

ધર્મનિષ્ઠ સૌજન્યમૂર્તિ
શેઠશ્રી નારાયણ શામળ મોમાયા

સમર્પણ

સહૃદયતા અને સૌજન્યની

ભૂતિસમા

ધર્મનિષ્ઠ પરોપકારપરાયણ

વિદ્યાવ્યાસંગી

શેઠશ્રી

નારાયણ શામળ મોમાયાને

‘ ભક્તતામર-રહસ્ય ’

નામનો આ ગ્રંથ

સ્નેહભાવે સમર્પિત કરીને

કૃતાર્થ થાઉં છું.

ધીરજલાલ શાહ

શેઠશ્રી નારાયણ શામળ મોમાયા

[દ્વંક જીવનપરિચય]

મેઘધનુષ્ય જેવું વિવિધરંગી અને સર્વકંઠ્યાણુની સાવનાથી ઓતપ્રેત એવું આદર્શ જીવન પસાર કરતા શ્રી નારાયણ શામળ મોમાયા સમાજની એક આદર્શ વ્યક્તિ કેવા પ્રકારની હોય? એનું આપણને જીવંત અને જવલંત ઉદાહરણ પૂરું પાડે છે.

એમનો જન્મ માઈસોર રાજ્યના હુબલી શહેરમાં ઇ.સ. ૧૯૧૩ના મે માસની વીસમી તારીખે થયો. એમના પિતાશ્રી, શ્રીયુત શામળભાઈ, દશા ઓશવાદ જૈન કોમના એક અગ્રગણ્ય વ્યક્તિ, ધર્મપ્રિય અને તત્ત્વચિંતક હતા; તથા માતૃશ્રી માનભાઈ ધર્માતુરાગી હતા. આમ ઉચ્ચ ધાર્મિક સંસ્કારો એમણે વારસામાં જ પ્રાપ્ત કર્યા છે અને આ વારસો એમણે સોળે કળાએ વિકસાવ્યો છે અને દીપાવ્યો છે.

૧ નવ માસની ઉંમરે પિતૃછાયા શુભાવ્યા બાદ, નારાયણભાઈ માતૃછાયામાં દશ વર્ષ સુધી માતૃભૂમિ કંઈ વરાડીયામાં ઉછર્યા. ત્યારબાદ મુંબઈ આવી એમણે શ્રી બાળ પન્નાલાલ સ્કૂલમાં બધો વખત પહેલો નંબર રાખી અભ્યાસ કર્યો અને મેટ્રીકની પરીક્ષા પસાર કરી.

ત્યારબાદ વિદેશમાં આઈ.સી. એસ.નો અભ્યાસ કરવાનો વિચાર હતો, પણ માતાની ઈચ્છાને માન આપી એ વિચારને તિલાંજલી આપી. તેઓ માત્ર ૧૬ વર્ષની વયે રૂના વ્યાપારમાં એકાયા અને ઘરનો બધો બોલો ઉપાડવાની સાથે કાયદો,

ટેકસેશન, એક્સચેન્જ, કરંસી, એકાઉન્ટસ, પોલીટીકલ અને પોલીટીકલ ઇકોનોમી વગેરેનો ભંડો અભ્યાસ કરી વિવિધ-વિદ્યાસંપન્ન બન્યા.

સને ૧૯૪૨માં તેઓ વિશ્વવિખ્યાત મેક્સસ^૧ ખીમણ વિસરામ કંપનીમાં ભાગીદાર તરીકે જોડાયા અને તેમણે રૂના વ્યાપારમાં પ્રશંસનીય પ્રગતિ સાધી. હિંદુસ્તાનમાં ઉત્પન્ન થતાં રૂની પરબના તેઓ એક નિષ્ણાત ગણાય છે. આજે પણ તેઓ આ પેઢીના એક અગ્રગણ્ય સુકાની છે. તેઓ 'કે. વી. કોટન જીનીંગ એન્ડ પ્રેસીંગ ફેક્ટરી'ના ડીરેક્ટર છે અને 'મે. નારાયણ શામળ કું' અને 'મે. પૃથ્વીરાજ નારાયણ કું'ના ભાગીદાર છે.

શ્રી નારાયણભાઈએ કપાસ ઉગાડનાર ભારતીય ખેડૂતોની ચાલુગાર સેવા બજાવી છે. સને ૧૯૪૨થી રૂ પર નિયંત્રણ આવતાં ભારતના નિરક્ષર અને ગરીબ ખેડૂતોનું શોષણ થતું હતું. નારાયણભાઈએ સને ૧૯૬૨માં રૂ પરના આ ભાવ-નિયંત્રણ દૂર કરવાની જીંબેશ શરૂ કરી અને સરકાર પર મોકલવા એક યાદી—“મેમોરેન્ડમ ફોર ધી રીમુવલ ઓફ પ્રાઈસ કંટ્રોલ ઓન કોટન” તૈયાર કરી અને વિવિધ ભાષાઓમાં એનો અનુવાદ તૈયાર કરી, હિંદુસ્તાનમાંથી બે લાખથી વધુ સહીઓ રૂ ઉગાડનાર ખેડૂતો વગેરે પાસે કરાવી, એ યાદી પંડિત જવાહરલાલ નહેરૂ પર મોકલી આપી. દુનિયાભરમાં સૌથી વધારે જમીન પર ભારતમાં રૂ ઉગાડવામાં આવતું હોવા છતાં, એકર દીઠ ઉત્પાદન સૌથી ઓછું હતું. એમાં

ભાવનિયંત્રણથી રૂના ઉત્પાદન પર ભારે ફટકો પડતો હતો. તે માટે ભાવનિયંત્રણ દૂર કરી ઉત્પાદન વધારવાની યોજના રજૂ કરી. આ ઉપરાંત તેમણે “રો કોટન ઈકોનોમી” ના શિર્ષક હેઠળ એક પ્રકાશન તૈયાર કરી સરકાર પર મોકલી આપ્યું. આના પરિણામે સરકારે રૂના સીલીંગ ભાવમાં ચાર માસમાં જ ૧૨૫ ટકાનો વધારો કર્યો અને બીજા વરસે પણ ૧૦૦ ટકાનો વધારો કરી આપ્યો. આથી રૂ ઉગાડનારા ભારતના નિરક્ષર અને ગરીબ ખેડૂતોને કરોડો રૂપિયાનો ફાયદો થયો. પરંતુ માત્ર ભાવવધારાથી તેમને સંતોષ ન હતો, એટલે લડત આગળ ચલાવી. છેવટે સરકારે ૧૯૬૭માં રૂ પરથી તમામ ભાવનિયંત્રણો દૂર કર્યા અને રૂ ના ઉગાડનારા ખેડૂતોએ નિરાંતનો દમ ખેંચ્યો.

શ્રી નારાયણભાઈ કૃષીપ્રેમી પણ છે. તેઓ પોતાની માતૃભૂમિ કચ્છમાં ૩૦૦ એકર જમીનમાં અદ્યતન પદ્ધતિથી “મોમાયા ખેતીકેન્દ્ર” નામ હેઠળ એક મોટું કાર્મ ચલાવી સેંકડો લોકોને રોજી આપે છે. આ કાર્ય એમના જ્યેષ્ઠપુત્ર શ્રી કુલીનકાંતભાઈ સંભાળે છે.

શ્રી નારાયણભાઈની આ કલ્યાણકારી વૃત્તિ એમના સતત સંતસમાગમથી ઘડાઈ છે. દરરોજ રાત્રે તેઓ જૈન પંડિત પાસેથી જૈન તત્ત્વજ્ઞાનનો ઊંડો અભ્યાસ કરે છે. તેમણે જીવવિચાર, નવતત્ત્વ, દંડક, કર્મગ્રંથનો ઊંડો અભ્યાસ કરેલો છે અને ઘણાં સૂત્રોનું શ્રવણ, વાંચન તથા મનન પણ કરેલું છે.

વાંચન, ઘોડેસ્વારી, તરવું અને ઇંદુકખાણ એમના શોખના વિષયો છે. શુદીંગની એમણે પ્રથમ કક્ષાની તાલીમ લીધેલી છે. હીરાની પરખમાં તેઓ નિપુણતા છે. શરીર તથા મનને નીચેગી રાખવા તેઓ દરરોજ આસન, પ્રાણાયામ, ધ્યાન આદિ કરે છે, તેમજ આત્મવિશુદ્ધિ માટે અત્યંત ઉપકારી એવા સામાજિક, પ્રભુપૂજા વગેરે એમની નિત્યપ્રવૃત્તિનો અનિવાર્ય ભાગ છે.

શ્રી નારાયણભાઈ એક પ્રખર સામાજિક કાર્યકર્તા છે. તેમણે ‘સોસાયટી ફોર ધી પ્રોમોશન ઓફ ફેમીલી હાન્ડલિંગ’ ના સભ્ય તરીકે કુટુંબનિયોજનની પ્રથમ વિશ્વપરિપક્વતા પ્રતિનિધિ તરીકે, ઉપરાંત ‘બોમ્બે સીટી સોશીયલ એજ્યુકેશન કમિટી’ અને ‘મેચર્સ રીલીફ ફંડ’ માટે પણ સારી સેવા બજાવી છે. બીજા વિશ્વયુદ્ધ વખતે તેમણે A.R.P. Instructor's Course ની સૌથી ઉચ્ચતમ પરીક્ષા પસાર કરી પોતાની સેવાઓ સરકારને આપી હતી.

માટુંગામાં ધાર્મિક, સામાજિક અને સાંસ્કૃતિક કાર્યક્રમોની, તમામ શાકાહારી ભાઈઓને સગવડ આપતી, “શ્રી નારાયણ શામળ મહાજન વાડી” એમની બુદ્ધિમત્તા, દીર્ઘદષ્ટિ અને વ્યવહારકૌશલ્યનો એક નવલંત. નમૂનો છે. આજે આ વાડીની કમાણી દેવ, ગુરુ અને સમાજ, જે શાસનનાં પ્રધાન અંગો છે, તેમને પુષ્ટ કરવા તથા અનેકવિધ કલ્યાણકારી પ્રવૃત્તિઓ કરવા માટે એક શ્રેષ્ઠ સાધન બની ગઈ છે.

સને ૧૯૬૭માં ભદ્રેશ્વર તીર્થમાં શ્રી અખિલ ભારત અચલગચ્છીય ચતુર્વિધ જૈન સંઘના મળેલા અધિવેશનમાં શ્રાવક-શ્રાવિકાસંઘના પ્રમુખપદેથી શ્રી સંઘને આગળ લાવવા તેમણે પ્રેરક માર્ગદર્શન આપ્યું હતું. તેઓ સવાલાખની સંખ્યા ધરાવતા શ્રી અખિલ ભારત અચલગચ્છ (વિધિપક્ષ) શ્વેતામ્બર જૈન સંઘના પ્રમુખ છે.

કચ્છમાં અને ૧૯૬૯-૧૯૭૦ના કારમાં દુષ્કાળ વખતે તેમણે અચલગચ્છ સંઘના આશ્રયે “વસ્તુપાલ તેજપાલ” નાટક દ્વારા રૂપિયા અઢી લાખ જેવી નાદર રકમ એકઠી કરી, કચ્છ મધ્યે કોઈપણ જાતના ભેદભાવ વગર સેંકડો કુટુંબોને મહિનાઓ સુધી રોકડ રકમની સહાય કરાવી હતી અને પોતે જાતે ઘેરઘેર જઈ, દુષ્કાળમાં લોગ બનેલા બાઈઓ તથા બહેનોને તેમનું ખમીર બળવવા પ્રોત્સાહન આપ્યું હતું.

શ્રી નારાયણભાઈ શેઠ આણંદજી કલ્યાણજી પેઢીના પ્રાદેશિક સભ્ય છે અને શ્રી ભારત જૈન મહામંડળની કારોબારી સમિતિના સભ્ય છે. શ્રી સહસ્રકૃણ પાર્શ્વનાથ જૈન હહેરાસર-માટુંગા તથા શ્રી વરાડીઆ હહેરાસરના મેનેજિંગ ટ્રસ્ટી છે.

તેઓ રોટરી કલબના સભ્ય છે, તેમજ ઈન્ડિઅન મર્ચન્ટ્સ એમ્બર, રાઈડર્સ કલબ, હિંદુ જીમખાના વગેરે અનેક સંસ્થાઓના સભ્ય છે. તેઓ શ્રી માટુંગા ગુજરાતી કલબના વાઈસ પ્રેઝન્ટ છે.

શ્રી નારાયણભાઈના પત્ની નિર્મળાબહેન આદર્શ ગૃહિણી ઉપરાંત લલિતકલાઓના પ્રેમી છે. એમના મોટા

પુત્ર શ્રી કુલીનકાંત ચિત્રકલાના નિષ્ણાત હોવા ઉપરાંત અદ્યતન
ખેતીના એક નિષ્ણાત છે. એમના જ્યેષ્ઠ પુત્રી ઇન્દિરાબહેન
B. Com. (એનસ^૧) ની એમની જ્ઞાતિમાં પ્રથમ પદવી
પ્રાપ્ત કરનાર છે. બીજા પુત્રી શ્રી લીલાવતી બહેને B. A
(Hons) પાસ કરી આખા મહારાષ્ટ્ર રાજ્યમાં B. G. L.
L. L. B. માં સતત બે વરસ સુધી પ્રથમ વર્ગમાં પ્રથમ
આવી, સરકારી લો કોલેજના અનેક માનચાંદો અને સ્કોલર-
શીપો મેળવી છે. તેઓએ પત્રકારિત્વનો અભ્યાસ કરી D. J.
પદવી પ્રથમ કક્ષાએ પ્રાપ્ત કરી છે અને હાલમાં તેઓ લગ્ન
થયા બાદ અમેરિકામાં છે. શ્રી પૃથ્વીરાજ B. Com., થઈ,
કોટન ટેકનોલોજીકલ લેબોરેટરીનો કોર્સ કરી, પિતાશ્રી સાથે
ફના વ્યાપારમાં જોડાયા છે. સૌથી નાના પુત્રી અનુપમાબહેન
શાળામાં છે. એમના માતૃતુલ્ય મોટા બહેન લક્ષ્મીબહેન,
ધર્મમાં રંગાએલા છે અને સંસારમાં રહીને પણ સતી સાધ્વી
જેવું જીવન જીવે છે.

જૈન ધર્મની ઉન્નતિ અને જૈન સમાજનો ઉત્કર્ષ, એ
એમના જીવનની બે મુખ્ય અભિલાષાઓ છે અને પોતાનું
શેષજીવન પ્રભુચરણે ધરી દેવાની એમની ઉદ્ધત અભિલાષા
છે. આવા એક સ્વપ્નદૃષ્ટા, સ્થિતપ્રજ્ઞ, ધર્માનુરાગી, તત્ત્વચિંતક
શ્રીમાને આ ગ્રંથનું સમર્પણ સ્વીકાર્યું, તે માટે અમે ઘણું
જ ગૌરવ અનુભવીએ છીએ.

પ્રસ્તાવના

સ્તુતિઓની આવશ્યકતા

માનવ-જન્મમાં આવેલો પ્રાણી પગે-પગે મુશ્કેલીઓમાં મૂકાય છે. ધણી વાર તે આત્મ થઈ સહાયકને ગોતે છે, તો કેટલીક વાર અમુક જાતના જ્ઞાન માટે તેની મતિ આકર્ષાય છે. લૌકિક ધાત-પ્રત્યાધાતોને લીધે ચઢી આવતાં અભાવનાં વાદળો તેની ચારે બાજુ ઘેરાય તે માટે તો કહેવું જ શું ? સંસારમાં જે સહાયકો મળે છે, તે તો ‘અંધ-અધિરસંયોગ’ જેવા હોય છે. ‘એક સાધિ, ત્યાં તેર તૂટે’ એમ અભાવોની ખાણ કોઈ દિવસ કોઈનાથી પૂરાતી નથી; એટલે ગુરુ મેળવ્યા પછી માણસ એકમાત્ર અશરણ-શરણ અકારણ-કરુણા-પરાયણ પરમાત્માના શરણે જાય છે.

શરણમાં ગયા પછી તે વિચાર કરે છે કે-મારે કહેવું શું ? કઈ રીતે કહેવું ? કેમકે જેઓ સંસારી આશ્રયદાતાઓ હતા, તેમને તો ‘મામા, કાકા, બા, બાપુ’ વગેરે કહી કામ ચલાવ્યું, પણ અહીં તો મારા જેવા એક-એ-ચાર નહીં, પણ અનંતાનંત જીવો પોતપોતાની માગણી લઈને ઊભા છે, પોતાની વાણીમાં અનંત રીતે પ્રાર્થનાઓ અને પ્રશ્નના ગુણોતું વર્ણન કરી રહ્યા છે. એટલે ગૂંચવણમાં પડેલો તે જીવ થોડી વાર તો મૂંગો રહે છે, પણ ‘માત્રા વગર મળશે નહિ, બોલ્યા વગર ચાલશે નહિ’ એમ નિશ્ચય કરી કંઈક બોલે છે. જેમ જેમ તે પોતાની આશાને અંકુરિત થતી જાય છે, તેમ તેમ તેની વાણી વિવિધતાના શણગારો સજવાનો ઉપક્રમ કરે છે, એટલે સ્તુતિ-એ માનવજીવનની એક અત્યંત ઉપયોગી આવશ્યકતા છે.

સ્તોત્રની પરિભાષા

ઉપર કહ્યા પ્રમાણે સ્તુતિ-સ્તોત્ર ઈષ્ટદેવ પ્રત્યેનું કૃતજ્ઞતાજ્ઞાપન કે આત્મનિવેદનનું રૂપ છે. છતાં વિદ્વાનોએ તેની પરિભાષા કરતાં જણાવ્યું છે કે—સ્તોત્ર એ સ્તોતવ્ય દેવતાના સ્તુતિ કરવા યોગ્ય ગુણોનું કીર્તન છે (જૈમિનીય ન્યાયમાલા), એટલે પ્રશંસાર્થક સ્તુ ધાતુનો અર્થ તેમાં રહેલો છે. સ્તુતિ, સ્તોત્ર કે સ્તવન એ સમાનાર્થક શબ્દો છે. ‘સ્તોત્રમાં જે સ્તોતવ્યના ગુણોનું સ્મરણ કે કથન થાય છે, તે અસત્ ન હોવું જોઈએ’ એમ સૂચન કરતાં અન્ય આચાર્યો જણાવે છે કે આરાધ્યના ઉત્કર્ષ-દર્શક ગુણોનું વર્ણન જ સ્તોત્ર કહેવાય છે; જે તેમાં ગુણ ન હોય અને માત્ર મિથ્યા કથન હોય તો તે પ્રતારણ કહેવાય છે. એથી આવા ગુણો ઈશ્વરમાં જ હોઈ શકે છે, તેથી ઈશ્વર જ એક સ્તોતવ્ય છે. (અણુભાષ્ય) અન્યત્ર કહેવાયું છે કે—પ્રત્યેક મંત્ર-પદ્યમાં જે હૃદયબદ્ધ ગુણકીર્તન થાય છે, તેનું નામ સ્તોત્ર છે.

નમસ્કારસ્તથાऽऽશીઞ્ચ સિદ્ધાન્તોક્તિઃ પરાક્ષમઃ ।

વિભૂતિઃ પ્રાર્થના ચેતિ ષડ્વિધં સ્તોત્રલક્ષણમ્ ॥

આ તન્ત્રશાસ્ત્રોક્ત પરિભાષામાં પણ—નમસ્કાર, આશીર્વાદ, સિદ્ધાન્ત-પ્રતિપાદન, પરાક્રમવર્ણન, વિભૂતિસ્મરણ અને પ્રાર્થના’ આ છ વસ્તુઓ પૈકી એક એક કે સમગ્ર જેમાં હોય, તેને સ્તોત્ર કહ્યું છે.

સ્તોત્રના પ્રકારો

સ્તોત્રના આરાધના, અર્ચના અને પ્રાર્થના એ ત્રણ પ્રકારો વિશેષ રીતે પ્રસિદ્ધ છે. તેમાં આરાધનાં રૂપ, ગુણ અને એશ્વર્યનું જેમાં વિસ્તૃત વર્ણન હોય તે આરાધના-સ્તોત્ર, ભાવ-ભક્તિમૂલક

દ્રવ્યપૂજના પ્રકારો વડે ઈશ્વરનાં કૃતિત્વ અને કર્તૃત્વનું જેમાં વિશ્લેષણ હોય તે અર્ચના-સ્તોત્ર, અને આરાધ્યવિષયક પ્રશંસા, પોતાની દયનીયતા અને હીનતાનું પ્રદર્શન કરી અનુકંપા મેળવવા માટેનાં વચનો જેમાં હોય તે પ્રાર્થના-સ્તોત્ર કહેવાય છે. બીજા આચાર્યો દ્રવ્ય-સ્તોત્ર, ધર્મ-સ્તોત્ર, વિધિ-સ્તોત્ર અને અભિજન-સ્તોત્ર આવાં નામોથી પણ સ્તોત્રના ચાર પ્રકારો માને છે. કેટલાક શક્તિશાળી ભક્તોએ ઉપાસંભસ્તોત્ર પણ રચ્યાં છે. પરમાત્માનાં અનંત નામોમાં ‘સ્તુતિ અને સ્તોત્ર’ પણ તેમનાં નામો ગણાવ્યાં છે, તેથી સહસ્ત્રનામાદિ અને નામ-કીર્તન પણ સ્તોત્રનો એક પ્રકાર છે. તંત્રશાસ્ત્રોમાં મંત્રના જે પ્રકારો ગણાવ્યા છે, તેમાં સ્તોત્ર-મંત્ર નો પણ એક પ્રકાર છે. તે માટે શારદાતિલકમાં કહ્યું છે કે—

द्विसहस्राक्षरा मन्त्राः खण्डशः शतधा कृताः ।

ज्ञातव्याः स्तोत्ररूपास्ते मन्त्रा एते यथास्थिताः ॥૧૦૭॥

આ સ્તોત્રો જ્યારે અષ્ટક વગેરે સંખ્યાઓના આધારે, અકારાદિ વર્ણોના આધારે, હંદ, ઉત્સવ, ધર્મ, અનુગ્રહ, નિગ્રહ, વિનય, કાળ, ક્રિયા અને નિશ્ચિત વિષયના આધારે રચાવા લાગ્યાં, ત્યારે તો તેમના પ્રકારોની સંખ્યા અગણિત થઈ ગઈ.

મહાપ્રાભાવિક સ્તોત્રો

દૃઢ નિષ્ઠા, અનન્ય શ્રદ્ધા અને અણ વિશ્વાસના આધારે સ્તોત્રવ્યના ગુણોની અનુભૂતિ કરતો આરાધક તે ગુણોને પોતાના અંતરગમાં વિકસાવવા માટે પ્રયત્ન કરે છે. તે ગુણોનું નિરંતરપણે કરેલું મનન એ જ મંત્ર બની જાય છે. સ્તોત્રસાહિત્યમાં આવાં ઘણાં સ્તોત્રો છે કે જે આજે મંત્રમય મનાય છે. એટલે આવાં સ્તોત્રોની મંત્રમયતા હોઈ શકે કે કેમ? તે સંબંધમાં વિચાર:

કરીએ, તો જણાય છે કે—મંત્ર અને સ્તોત્ર એ બંને જુદા-જુદા નિયમો પર આશ્રિત છે. મંત્રોમાં વર્ણો અને પદોની આનુપૂર્વી નિયત હોય છે. સ્તોત્રોમાં આનુપૂર્વીનો ખાસ પ્રતિબંધ રહેતો નથી અને તેમાં એક જ આશયને લિન્ન—લિન્ન પદો વડે વ્યક્ત કરી શકાય છે. એટલે મંત્ર અને સ્તોત્રમાં આ આધારભૂત વૈપર્ય છે. પરંતુ અહીં એમ પણ પ્રશ્ન કરી શકાય છે કે—જો સ્તોત્રમાં આનુપૂર્વીનું પાલન થાય તો તે મંત્ર થઈ શકે કે કેમ ? એના ઉત્તરમાં આપણે એમ જ કહી શકીએ કે—નાસ્તિ મન્ત્રમતશ્ચરમ્—અક્ષર વગરનો કોઈ મંત્ર નથી, એટલે જો અક્ષરો કે વર્ણો છે, તે બધા મંત્રરૂપ જ છે. સ્તોત્રોમાં જો આનુપૂર્વી નિયત હોય તો તે મંત્રરૂપ હોય જ. તેમ જ સ્તોત્રોમાં સાધક પોતાની પ્રમુદ્ધ ચેતનાનું આધાર પણ કરે છે અને તેથી જ તેની પ્રબળ તપશ્ચર્યાના પરિણામે તે સ્તોત્રો મંત્રરૂપ થઈ જાય છે.

પૂર્વાચાર્યો વડે અનન્યભાવે કરાયેલી સ્તુતિઓ આ રીતે મહા-પ્રાભાવિક બને છે અને તેનો પાઠ કરતાં આજે આપણે મુખ-પ્રાપ્તિ અને કુખાદિ-વારણમાં સફળ બનીએ છીએ. દરેક ધર્મ કે સંપ્રદાયમાં અવાં સ્તોત્રો છે અને તેનો નિયમપાઠ ઉપાસકો કરે છે, તે સર્વવિદિત છે.

જૈનધર્મ અને સ્તોત્રો

જૈનધર્માનુયાયીઓમાં સ્તોત્રોની રચના અનેક રૂપમાં થઈ છે. મુનિરાજોએ પોતાના સંપ્રજીવનની સાર્થકતા અને વિદ્યાનો ઉત્તમ ઉપયોગ સ્તોત્રરચનામાં જ માન્યો છે, એમ કહેવાય તો પણ અત્યુક્તિ ન જણાય. તેથી જ જૈનસ્તોત્રસમુચ્ચય, સ્તોત્રસદૌહ, પ્રકરણરત્નાકર વગેરે પ્રકાશિત અને કેટલાય અપ્રકાશિત ગ્રંથોને જોતાં તેમાં આલંકારિકસ્તુતિઓ, ચિત્રબંધમયસ્તુતિઓ, મંત્ર, યંત્ર, તંત્ર, યોગ, ભોજન,

આભાણુક—ગભસ્તુતિઓ તથા વિવિધ ભાષાત્મક સ્તુતિઓ મળી આવે છે. અન્ય સંપ્રદાયો કરતાં આ સ્તુતિઓમાં કેટલીક વિશેષતાઓ હોય છે. તેમાં સૌથી વધારે વૈશિષ્ટ્ય હોય છે શૃંગારનો અભાવ, તેમ જ હિંસાને લગતાં વર્ણનો પણ તેમાં હોતાં નથી. એટલે યથાર્થમાં સ્તુતિનાં લક્ષણોને અનુસરતાં સ્તોત્રોનું અહીં પ્રાધાન્ય છે અને કાવ્યરચનાના જેટલા પ્રકારો હોઈ શકે, તે બધા અહીં સ્તોત્રોમાં મળી જાય છે—તે ખાસ ગૌરવની બીના છે.

લક્ષતામર-સ્તોત્ર

આવાં સ્તોત્રોમાં આચાર્ય શ્રી માનતુંગસુરિ રચિત ‘લક્ષતામર-સ્તોત્ર’ એક અનેરી ભાત પાડે છે. તે આચાર્યશ્રીની કાવ્ય-કલાનું ઉત્કૃષ્ટ ઉદાહરણ તો છે જ, તેની સાથે તે આશ્ચર્યપૂર્ણ ગુણોનું નિધાન પણ છે.

સ્તોત્રરચનાનો હેતુ

‘પરમ શાસનપ્રભાવક શ્રી માનતુંગસુરિએ ‘લક્ષતામર-સ્તોત્ર’ની રચના કરીને ૪૪ લોખંડની સાંકળો તથા એડીઓમાંથી મુકિત મેળવી હતી અને જિનશાસનનો જ્યજ્યકાર કર્યો હતો, આ વાત સર્વપ્રસિદ્ધ છે. તેથી જ આલોચકો આ સ્તોત્રને સ્પર્ધાજન્ય રચના માને છે તથા કેટલાક સમાલોચકો આ વાતને માત્ર પ્રભાવ વધારનારી કહે છે. તેમાં સત્ય શું છે? તે નો સર્વજ્ઞ પરમાત્મા જાણે, પણ તે સંબંધી વિચારણામાં એટલું કહી શકાય છે કે—કોઈ પણ સ્તુતિકારની સ્તુતિ માટે થતી પ્રવૃત્તિ અને તેનાથી થતા લાભો વિષે શ્રીસમંતભદ્રાચાર્યના ‘સ્વચંદ્રસ્તોત્ર’માં જણાવ્યા મુજબ ભાવના હોય છે. તેમણે કહ્યું છે કે—

સ્તુતિઃ સ્તોતુઃ સાંધોઃ કુશલપરિણામાય સ તથા,
 મહેન્મા વા સ્તુત્યઃ ફલમપિ તતસ્તસ્ય ચ સતઃ ।
 કિમેવં સ્વાધીન્યાઙ્જગતિ સુલભે શ્રેયસપથે,
 સ્તુયાન્ન ત્વાં વિદ્વાન્ સતતમભિપૂજ્યં નમિજિનમ્ ॥૧૧૬॥

અર્થાત્-‘સ્તુતિ એ તેનું કૃણ ન હોવા છતાં સ્તુતિ કરનાર સાધુના કુશલ પરિણામ માટે હોય છે. તેથી જગત્માં સ્વાધીન અને સુલભ એવાં કદ્યાણુ-ભાગંરૂપ આ સ્તુતિ વિષે હું નમિનાથ ! કોણુ વિદ્વાન્ પ્રવૃત્ત ન થાય ?’ એટલે સ્તુતિ કૃણ આપે કે ન આપે પણ તેનાથી થતા કુશલ પરિણામો સર્વેને વાંછનીય છે. તેમ જ સ્તુતિ કરનારની સરખામણી દીવામાં બળતી વાટની સાથે કરવામાં આવે છે. ઉપાસના કરતો ભવ્યજીવ સ્વયંમાં શુદ્ધસ્વરૂપ વિકસિત કરવા માટે-જે રીતે વાટ દીવાની ઉપાસના કરતી તૈદ્ધાદિથી સન્નિજત થઈ દીવાની ઉપાસનામાં તન્મય બની જાય છે, તેમ જ-આત્માપણુ કરી તદ્દાકાર બને છે.

ભકતામર-સ્તોત્રની રચનામાં પણ સ્વયં સ્તોત્રકારે-‘અમર-પ્રણુત, અને ભવજન્મમાં પડેલાને આલંબનરૂપ હોવાને લીધે ભક્તિવશ થઈ તેની પ્રેરણાથી જ હું સ્તુતિ કરું છું-’ એમ સ્પષ્ટ જણાવ્યું છે. પાપનો ક્ષય, અજ્ઞાનાધિકારનો નાશ પણ તેમાં અન્ય હેતુઓ છે. તથા આ સ્તોત્ર બરાબર ન થાય તો પણ તારું નામસ્મરણુ અને શુણુચિંતન-સંકથા પણ દુરિતનિવારણુ કરે છે, તે માટે આ સ્તોત્રની રચના થઈ છે, એટલે આ સ્તોત્ર સ્પર્ધાજન્ય કાવ્ય નથી.

પ્રાચીનકાળમાં આચાર્યોની કૃતિઓનું મહત્ત્વ વધારવા માટે આવી સ્પર્ધા-કથાઓ બહુ પ્રચલિત હતી; તેમાં સૂર્યશતકની રચના વડે મયૂરકવિના કુષ્ટરોણુનું નિવારણુ, ચંડીશતકની રચના વડે આણકવિના હુંજ-પુંજ શરીરનું પુનઃ સંધટન, નવમી શતીના ઔદ્ધ

કવિ વજ્રહત્તદ્વારા રચિત અવલોકિતેશ્વરશતક વડે કુષ્ઠનિવારણ, સિદ્ધસેનદિવાકરરચિત કલ્યાણમંદિર સ્તોત્રને મહાકલેશ્વર (ઉજ્જયિની) ની સમક્ષ લાણુવાથી 'તે મૂર્તિનું કાટવું અને સાં પાર્શ્વનાથની મૂર્તિનું પ્રકટન, અગિયારમી શતીના અભયદેવસરિવડે રચિત 'જ્યોતિહ્રયણ' સ્તોત્ર દ્વારા તેમના રોગનું વારણ અને શ્રીપાર્શ્વનાથની ગુપ્તમૂર્તિનું પ્રાકટય, એક અન્ય બૌદ્ધ કવિના દ્વં સ્તોત્રપદો વડે કોઈ નરમેધ-યજ્ઞ માટે એકઠી કરેલી દ્વં વ્યક્તિઓની મુક્તિ, પંડિતરાજ જગન્નાથ વડે રચાયેલી 'ગંગાલહરી' ના જાવન પદો વડે ગંગાનાં પાણીનું જાવન પગથિયા ઉપર ચઢવું વગેરે પ્રસિદ્ધ છે.

જો કે આવાં કથાનકોમાં જરાય અતિશયોકિત કે મિથ્યોક્તિ લાગતી નથી, કેમકે આજે પણ કેટલીક વ્યક્તિઓએ આવાં સ્તોત્રનું નિર્માણ કરી પોતાનાં કષ્ટો દૂર કર્યાં છે. તેથી 'લકતામરસ્તોત્ર' પહેલાં લક્ષિતમૂલક સ્તોત્ર છે અને તેની આ ઘટના આતુષણિક હોય એમ લાગે છે.

લકતામર-સ્તોત્રનાં પદો

દ્વિગંધર-સંપ્રદાયમાં પ્રચલિત ૪૮ પદો અને શ્વેતાંબર-સંપ્રદાયમાં પ્રચલિત ૪૪ પદોની મીમાંસા પ્રસ્તુત 'લકતામર-રહસ્ય' ગ્રંથમાં શ્રી ધીરજલાલભાઈએ તથા 'લકતામર-કલ્યાણમંદિર-નમિ-હિણુ-સ્તોત્રત્રયમ્'ની ભૂમિકામાં શ્રી હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયાએ પર્યાપ્ત ઉદાપોહપૂર્વક કરી છે. તે અંગે એક નાનો સરખો લેખ આજભોદ્ધારક આચાર્ય શ્રી સાગરાનંદસરિણ્યએ પણ લખ્યો છે અને તેમાં ૪૪ પદો હોવાની જ પુષ્ટિ કરી છે.

તે બાબત મને પણ કેટલીક માહિતી મેળવવાની રુચિ જાળી. તે અંગે પુરાણી હસ્તપ્રતિઓ જોતાં એક પ્રતિમાં 'લકતામરસ્ય'

અત્વારિ 'ગુપ્તગાથાઃ' મળી અને તેનો પ્રયોગવિધિ પણ મળી આવ્યો. પણ તે અશુદ્ધપ્રાપ્ત છે. અત્વારિના સ્થળે ત્યાં 'અતસઃ' જોઈએ. તે ચાર પદોનાં પ્રથમ ચરણો આ રીતે છે—

યૈઃ સંસ્તુવે ગુણમૃતાં સુમનો વિમાતિ, (૧) इत्थं जिनेश्वरः सुक्री-
र्त्तयतां जनौ ते (૨), नानाविधं प्रभुगुणं गुणरत्नगुण्या (૩) અને
(૪) कर्णोऽस्तु तेन न भवानभवत्यघीराः '

આ પદો દિગંબરાનુસારી ૪૮ પદોમાં આવેલાં ચાર પદોની અપેક્ષાએ જુદાં છે, એટલે કદાચ આ ચાર પદો ગુપ્ત હોય, પણ આ શ્લોકોની સાધના માટે જે વિધાન તેમની સાથે લખાયું છે, તેમાં 'સ્વેતયજ્ઞોપવીતને કંઠમાં ધારણ કરવાનું' અને રાત્રિએ હવન કરવાનું જે લખાયું છે, તે શ્વેતાંબર સંપ્રદાયથી વિરુદ્ધ છે.

છતાં પાલીતાણાના શ્રી જિનકૃપાચંદ્રસૂરિ-જ્ઞાનભંડાર વડે છપાયેલ ગુણાકરવૃતિવાળી ભક્તામર-સ્તોત્રની ભૂમિકામાં શ્રીજિનવિજયસાગરજીએ લખ્યું છે કે—“જિનેશ્વરાણામષ્ટૌ..... इति बृद्धसंप्रदाय.” અર્થાત—જિનેશ્વરોના આઠપ્રાતિહાર્યોમાંથી ૪ પ્રાતિહાર્યોનાં પદોને તેઓની મહાપ્રભાવશાલિતાને લીધે લાભાલાભ વિચારતાં દીર્ઘદંશી પૂર્વાચાર્યોએ ભંડારોમાં ગુપ્ત કરી દીધાં છે, અત્યારે તે દુર્લભ છે અને જે પ્રયાસ કરવાથી મળી જાય તો પણ તેનો ઉપયોગ કરવો નહિ. અને તેની પુષ્ટિમાં જણાવ્યું છે કે—ભક્તામર-સ્તોત્રનાં આ પદોની જેમ ઉવસગહરં સ્તોત્રની એક ગાથા, જ્યતિહુયણુ-સ્તોત્રની બે ગાથાઓ, અનિતશાંતિસ્તોત્રની ૨ ગાથાઓ, અને નમિહિણુસ્તોત્રની સ્કુલિંગ સંબંધી બે ગાથાઓ પણ પૂર્વાચાર્યોએ કારણુવશ ભંડારગત કરી છે. એટલે આ વિષય સંશયારૂપદ જ છે.

ભકતામર-સ્તોત્રનાં સમસ્યાપૂર્તિકાવ્યો

પ્રસ્તુત 'ભકતામર-સ્તોત્ર'નાં પદોને આશ્રીને સમસ્યાપૂર્તિરૂપ કેટલાંક કાવ્યો-રચાયાં છે, તેમાંથી લગભગ ૨૨-૨૩ કાવ્યોની સૂચના તો પ્રસ્તુત ગ્રંથમાં આવી ગઈ છે. તેવી જ કેટલીક અન્ય કૃતિઓ પણ મળી આવે છે. જેમકે—

૧. આદિનાથસ્તુતિ-પ્રાચીનાચાર્ય, ૪ પદ્ય, પ્રથમ પદ્યોનાં ચરણોની પૂર્તિ.
૨. ભકતામરસ્તોત્રપાદપૂર્તિ— ? કાવ્યમાલા શુ. ૧માં પ્રકાશિત
૩. લઘુભકતામર (સપ્તપદ્યમય)... .. (?)

આ ઉપરાંત જયમાલા, ભકતામરોદ્ધાપન, ભકતામરપૂજન, ભકતામર-ચરિત, ભકતામર-મહામંડલપૂજન અને ભકતામર-કથા વગેરેની પણ રચના થઈ છે, તે આ સ્તોત્રની લોકપ્રિયતા અને મહત્તાને પૂરવાર કરે છે.

અન્ય વિશેષતાઓ

આચાર્ય શ્રીમાનતુંગસૂરિ મહાન માત્રિક, જ્યોતિષાદિ અનેક વિદ્યાઓના જ્ઞાતા અને પરમ ઉપાસક હતા. આ વાત તેમનાં સ્તોત્રોના આધારે નિર્તાત સ્પષ્ટ થઈ જાય છે. 'ભક્તિબલ-સ્તોત્ર'માં તેમણે આવા અનેક ચમત્કારક વિષયોનો સમાવેશ કર્યો છે અને તંત્ર-સાહિત્યને લગતી ધણી-ધણી માહિતીઓ તેની ગાથાઓમાં રજૂ કરી છે, તેથી જ ભકતામરસ્તોત્રના દીકારોએ પોતાના શુદ્ધિબળે અથવા વૃદ્ધ સંપ્રદાયના આધારે જુદા-જુદા પ્રયોગો, જાત-જાતની કથાઓ અને તેનાં પદ્યોની સાથે જોડવાના મત્રો ગોઠવીને સહુને ભારે આશ્ચર્યમાં મૂકી

દીધા છે. શ્રીમાનતુંગસૂરિના કાળમાં. મંત્રવાદ પુરુષોશક્તી આણુ હતો, તેમાં કેઈ સંશય નથી. તે પછી પણ શ્રીશંકરાચાર્યે ‘સૌન્દર્યલહરી’ માં મંત્ર, યંત્ર, તંત્ર, યોગ અને લક્ષિત-વગેરે વિષયોને ચમત્કાર-પૂર્ણ પદ્ધતિએ ગોઠવ્યા છે.

મયૂર કે આણુભટ્ટે સૂર્યશતક અને ચંડીશતકમાં તેવી પદ્ધતિ અપનાવી નથી. ત્યાં તો પાંડિત્ય-પ્રદર્શનનું લક્ષ્ય જ વધારે પડતું એમ જણાય છે. તેથી જ આજે સૂર્યશતક કે ચંડીશતકના અવુકરણ કે પાદપૂર્તિમાં એક પણ સ્તોત્ર રચાયેલું મળતું નથી. એટલે કાલિદાસના મેઘદૂતકાવ્ય પછી પહેલી જ રસપૂર્ણ રચના આ ભકતામર-સ્તોત્ર છે, એમ કહેવાય છે.

‘ભકતામર-રહસ્ય’

આજની વિષમ પરિસ્થિતિમાં સમાજને સાહિત્યક જીવન ગાળવા માટે પ્રેરણા આપવાની અગમ્ય લાઙ્ગસાને લીધે શતાવધાની પં. શ્રી ધીરજ્ઞાનલાલજીએ આ ‘ભકતામર-રહસ્ય’ ગ્રંથની રચના કરી છે. આમાં તેમની વિકાળ પ્રતિજ્ઞાનાં કૃતસ્વરૂપ—પાંચ ખંડોમાંના પ્રથમ ખંડમાં સ્તોત્રને લગતી સાહિત્યિક, ઐતિહાસિક અને પરિચયાત્મક બધી વાતો સારરૂપમાં આવી ગઈ છે.

તેમ જ બીજો ખંડ પણ અતિ મહત્વનો છે. તેમાં શ્રી ધીરજ્ઞાનલાલજીએ દરેક વાચકને સરળતાથી સ્તોત્રનું હૃદય મળી આવે તે માટે ‘પચાંગ-વિવરણ’ લખ્યું છે અને તેમાં મૂળપાઠ, અન્વય, શબ્દાર્થ, સાવાર્થ અને વિવેચન અપાયું છે. ત્રીજા ખંડમાં અદ્વાવીશ કથાઓ છે અને ચોથા ખંડમાં અનેક હૃદયોગી મત્રો, ૪૪ યત્રો અને અન્ય વિધિવિધાનોનું સંકલન છે. પાંચમા ખંડમાં મેં લખેલી આ

સ્તોત્રની સમીક્ષાનો તથા સમશ્લોકી ગુજરાતી અનુવાદનો સમાવેશ કરેલો છે.

આજ સુધી પોતાની સફળ લેખિની વડે અનેક અવનવા ગ્રંથોને લખનાર સાહિત્યવારિષ્ઠિ પં. શ્રી ધીરજભાઈની આધ્યાત્મિક લેખસંપત્તિમાં ઉપાસના-યોગના ગ્રંથો બહુ મૂલ્યવાન થયા છે. મંત્રશાસ્ત્રનું તેઓ લેખનું જ્ઞાન ધરાવે છે, તેનો અભિયંત્રસ તેમણે ‘મંત્રવિજ્ઞાન, મંત્રચિંતામણિ, મંત્રદિવાકર, મળસ્કાર-મંત્રસિદ્ધિ, મહાપ્રાણાવિક ઉવસગ્ગહર’ સ્તોત્ર અને હ્રીંકારકલ્પતરુ યાને જૈનધર્મનો દ્વિઅપ્રકાશ’ વગેરે ગ્રંથોમાં ઉત્તમોત્તમ પદ્ધતિએ રેડ્યો છે.

લક્ષતામર-સ્તોત્રને લગતાં નાનાં-મોટાં પુસ્તકો કેટલાય વિદ્વાનોએ છપાવ્યાં છે, પણ તેમાં-માત્ર મૂલ-પાઠ અથવા સામાન્ય ભાષાંતર હોવાને લીધે કર્તાનું હાઈ વાચકને સ્પર્શી શકે તેમ નથી. જે સ્તોત્રરત્નની પ્રતિષ્ઠા દરેક જૈન-જૈનતરના મનમાં એટલી બધી સમાયેલી છે કે-તે ઉપર ટીકા-પ્રટીકાઓ, તેનાં અનુકરણો, પાદ-પૂર્તિઓ અને કાવ્યમય અનુવાદો-વિવેચનો હોવા છતાં હજીએ લખવાની અપેક્ષા બનેલી જ છે—તેનું આવા ઢબની ચકાસણી સાથે સર્વ-સંતોષકારી પ્રકાશન ખરેખર અલિનંદનીય છે. વળી આ ગ્રંથનું સાદાંત સંશોધન જૈનશાસ્ત્રોનો સમર્થ સાત્તા ૫૦૫૦આ. શ્રી વિજય-ધર્મધુરંધરસૂરીશ્વરજી મહારાજ તથા પ. પૂ. સાહિત્ય-કલા-સ્તન મુનિશ્રી યશોવિજયજી મહારાજે કર્યું છે, તે ‘સ્વર્ણ-સુરભિ-સંયોગ’ જેવું છે.

વાચકોને આ અગે મારી નમ્ર વિનંતિ છે કે આવા મહત્વ-પૂર્ણ ગ્રંથને વધારી લેવાની સાથે જ ગ્રંથકારશ્રીની તપસ્યાનું બહુમાન કરી તેમને બળ આપાશે તો હજી તેમની પાસેથી ઘણું ઘણું મેળવી

શક્તિશું. અંતમાં-નીચેની કાવ્યપંક્તિઓ સાથે શતાવધાની પં. શ્રી :
 ધીરજલાલભાઈને અભિનંદન અપી તેમના દીધે અને આરોગ્યપૂર્ણ
 જીવનની મંગલ કામના કરું છું :

શ્રુતજ્ઞાનં લોકાન્ સરલસરસૈષ્ટીકનગુણૈ—

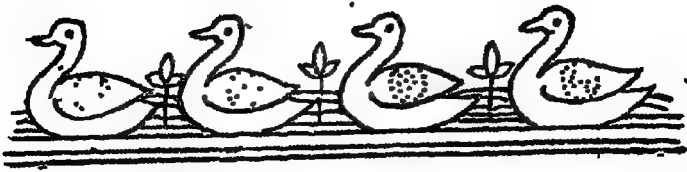
મુંદા પાયં પાયં વિમલ્યતિ ચશ્વિત્તમનિશામ્ ।

સ ‘શાહ’ પ્રજ્ઞાનાં પતિરિહ ચિરજીવન્નુ તકી

કૃતિશ્ચયં ‘મક્તામર-વર-રહસ્યં’ વિજયતામ્ ॥

—ડૉ. રુદ્રદેવ ત્રિપાઠી

વિષયાનુક્રમ

વંદનાઓ

૧ થી ૫૬

પહેલો ખંડ

પ્રાસ્તાવિક

૧. ઉપક્રમ	૩
૨. જિનભક્તિની જથ્થાયા	૧૦
૩. સ્તવન-સ્તોત્રનો મહિમા	૧૭
૪. ભક્તામરસ્તોત્રની ઉત્પત્તિ	૨૪
૫. સ્તોત્રકરનો સામાન્ય પરિચય	૩૨
૬. નામકરણ તથા પદ્યપ્રમાણ	૪૪
૭. વૃત્તિઓ અને પાદપૂર્તિઓ	૫૨

બીજો ખંડ

ભક્તામરસ્તોત્રનું પંચાંગ-વિવરણ

સ્તોત્રપાઠ	૬૭
પંચાંગ-વિવરણ ૧-૨	૭૬
” ” ૩ થી ૪૪	૮૬ થી ૨૨૩

ત્રીજો ખંડ

મહિમાદર્શક કથાઓ

કથાઓ અંગે કિંચિત્	૨૨૬
કથા પહેલી	૨૩૦

કથા બીજી	૨૩૫
કથા ત્રીજી	૨૩૮
કથા ચોથી	૨૪૨
કથા પાંચમી	૨૪૭
કથા છઠ્ઠી	૨૫૦
કથા સાતમી	૨૫૨
કથા આઠમી	૨૫૫
કથા નવમી	૨૫૬
કથા દશમી	૨૬૦
કથા અગિયારમી	૨૬૩
કથા બારમી	૨૬૫
કથા તેરમી	૨૬૭
કથા ચૌદમી	૨૬૯
કથા પંદરમી	૨૭૨
કથા સોળમી	૨૭૩
કથા સત્તરમી	૨૭૬
કથા અઠારમી	૨૮૦
કથા એગણીશમી	૨૮૨
કથા વીશમી	૨૮૬
કથા એકવીશમી	૨૯૦
કથા બાવીશમી	૨૯૪
કથા ત્રેવીશમી	૨૯૭
કથા ચોવીશમી	૨૯૯
કથા પચીશમી	૩૦૪
કથા છવ્વીશમી	૩૦૯
કથા સત્તાવીશમી	૩૧૪
કથા અઠાવીશમી	૩૨૦

ગ્રાંથો ખંડ

લક્ષ્મીમસ્તોત્રની આરાધના અંગે વિધિ-વિધાનો

નિત્યપાઠનો વિધિ	૩૨૫
અખંડપાઠનો વિધિ	૩૩૦
પ્રત્યેક પદનો વિશિષ્ટ પ્રભાવ	૩૩૧
મંત્રસાધના અંગે કેટલુંક	૩૩૪
શ્રી ચક્રેશ્વરીદેવી	૩૩૭
વૃદ્ધસંપ્રદાય અનુસાર જાપ્ય મંત્રો	૩૩૯
વિપત્તિ દૂર કરનારો મંત્ર	૩૩૯
જપ્ય મેળવવાનો મંત્ર	૩૪૦
સર્વરક્ષાકરી વિદ્યા	૩૪૧
સર્વસિદ્ધિકર મંત્ર	૩૪૧
સારસ્વતવિદ્યા	૩૪૨
રોગાપહારિણીવિદ્યા	૩૪૨
વિષાપહારિણીવિદ્યા	૩૪૩
ત્રિભુવનસ્વામિનીવિદ્યા	૩૪૩
સ્વપ્ન દ્વારા શુભાશુભ જાણવાનો મંત્ર	૩૪૪
બંધમોક્ષિણીવિદ્યા	૩૪૫
શ્રી સમ્પાદિનીવિદ્યા	૩૪૫
પરવિદ્યોચ્છેદિનીવિદ્યા	૩૪૬
દોષનિર્નાશિનીવિદ્યા	૩૪૬
અશિવોપશમનીવિદ્યા	૩૪૭
સૂરિમંત્ર	૩૪૭
મહાલક્ષ્મીનો મંત્ર	૩૪૮
કુદ્રોપદવનાશક મંત્રો	૩૪૯

સર્વસિદ્ધિકરવિદ્યા	૩૪૬
શ્રી કૃષ્ણકૃતસ્વામીનો મંત્ર	૩૫૦
શ્રદ્ધિ-મંત્ર-મંત્ર [૪૪ ગાથા પરત્વે]	૩૫૧ થી ૩૮૨

પરિશિષ્ટ

[દ્વિગમ્યરમાન્ય ૪ ગાથાઓ પરત્વે]	૩૮૨-૩૮૪
-----------------------------------	---------

પાંચમો ખંડ

કાવ્યસમીક્ષા આદિ

કાવ્યસમીક્ષા	ડૉ. સુરેન્દ્રેવ ત્રિપાઠી ૩૮૭
સમસ્તોક્તી ગુજરાતી અનુવાદ સ્વ. શ્રી માવળ દામળ શાહ	૪૦૬
ચંત્રાવલી	૪૧૭ થી ૪૬૦
પરિશિષ્ટ ચંત્રો	૪૬૧ થી ૪૬૪
આર ચિત્રખંધો	૪૬૫ થી ૪૬૮

ચેમ્બુરતીર્થાધિનાયક
શ્રી ઋષભદેવ ભગવાન

❖ વંદના પહેલી ❖

સક્રાન્તો વડે વારંવાર વંદાયેલા,
અમરગણુ વડે અનેક વાર પૂજાયેલા

તથા

યોગીઓ વડે અહર્નિશ ચિંતવાયેલા

મરુદેવાસુત નાભિનંદન

ત્રિલોકનાથ

શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનને

મારી

કોટિ કોટિ વંદના હો.

❖

નારાયણ શામળ મોમાયા

‘નિર્મલાનિવાસ’

૨૦૬, વીન્સેન્ટ રોડ, માદુંગા

મુંબઈ-૧૬

❧ વંદના બીજી ❧

જેમણે

યુગલિક પરંપરાનું નિવારણ કરીને

સંસ્કૃતિનું સર્જન કર્યું,

તથા

વિજ્ઞાન અને ધર્મનો પાયો નાખ્યો,

તે

આદીશ્વર

શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનને

ભારી

કોટિ કોટિ વંદના હો.

❧

રતિલાલ મણિલાલ નાણાવટી

‘સરોજનિવાસ’

દશરથલાલ જોશી રોડ,

વિલેપારલે (પશ્ચિમ),

મુંબઈ-૫૭

—❧ વંદના ત્રીજી ❧—

જેમણે

સર્વ વિદ્યાઓનો પ્રકાશ કર્યો.

વિવિધ કલાઓનું 'શિક્ષણ આપ્યું'.

તથા

રાજનીતિ અને ધર્મનીતિ પ્રવર્તાવી.

તે

પરમશુરુ

શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનને

મારી

કોટિ કોટિ વંદના હો.

❧

સરંલાખેન રતિલાલ નાણાવટી

‘સરોજનિવાસ’

દશરથલાલ જોશી રોડ,

વિલેપારદે (પશ્ચિમ),

મુંબઈ-૫૭

❖ વંદના ચોથી ❖

જેઓ

પ્રથમ પૃથ્વીપતિ બન્યા,

પ્રથમ નિર્ઝંથમુનિ બન્યા,

તથા

પ્રથમ તીર્થંકરનું પદ પામીને,

લાખો મનુષ્યના તારણુદાર બન્યા,

તે

યુગાદિદેવ

શ્રી ઋષભદેવ લગવાનને

મારી

કોટિ કોટિ વંદના હો.

❖

નવીનચંદ્ર છગનલાલ કંપાણી

‘કિરદોશ’

૫૬, મરીનડ્રાઇવ, મુંબઈ-૨૦

→ ❀ વંદના પાંચમી ❀ ←

જેમનો આત્મપ્રકાશ
આદિત્યથી અનેકગણો તેજસ્વી
હતો,
પાપસમૂહને પ્રજાળનારો હતો,
તથા
પરમાનંદને પ્રકટાવનારો હતો,
તે

ગિનલાનુ
શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનને
માંરી
કોટિ કોટિ વંદના હો.

❀

અમૃતબહેન માવજી દામજી શાહ
૧૮૪, ખેતવાડી મેઘન રોડ,
'વિમલ' બીજે માળે,
મુંબઈ-૪

❖ વંદનો છટ્ટી ❖

જેમની

શમરસ વડે શીતળ બનેલી

આત્મપ્રભાએ

અખિલ વિશ્વમા

અદ્ભુત શાંતિ પ્રસરાવી,

અને

અહિંસાના આંદોલનો ગતિમાન કર્યાં.

તે

જનચંદ્ર

શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનને

મારી

ઠોટિ ઠોટિ વંદનો હો.

卐

દેવચંદ જેઠાલાલ શાહ

જીતેકરની નવી વાડી,

ઠાકુરદાર, મુંબઈ-૪

→* વંદના સાતમી *←

જેમનું

અદ્વાર્પૂર્વક સ્મરણ કરતાં

હૈમવર્ણા ગરુડવાહના

અંબુજબધી

શ્રી ચક્રેશ્વરીદેવી (અપ્રતિચક્રા)

પ્રસન્ન થાય છે,

અને

સતત સહાય કરે છે,

તે

આદિશાસનપતિ

શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનને

મારી

કોટિ કોટિ વંદના હો.

卐

પ્રવીણચંદ્ર વાડીલાલ કપાસી

‘મેઘદૂત’ સ્તંભ,

મુંબઈ-૨૨

→ ❀ વંદના આઠમી ❀ ←

જે

હૈંકાર સ્વરૂપ છે,
હ્રીંકારમાં વિરાજે છે

અને

અહીં પદમાં પ્રતિષ્ઠિત યવાથી

નમઃ પદ વડે

સદા વંદાય છે,

તે

ત્રિલોકેશ્વર

શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનને

ભારી

કોટિ કોટિ વંદના હો.

❀

રસિકલાલ ચુનીલાલ કાપડિયા

ચુનીલાલ મુલચંદની કું.

વોટરલુ મેન્શન, મેડમ કામા રોડ

મ્યુઝીયમ, સુબ્રમ-૧

ચેમ્બુરતીર્થધિનાયક
શ્રી ઋષભદેવ ભગવાન

❧ વંદના પહેલી ❧

સમ્રાજનો વડે વારંવાર વંદાયેલા,
અમરેશ્વર વડે અનેક વાર પૂજાયેલા

તથા

યોગીઓ વડે અહનિશ ચિંતવાયેલા

મરુદેવાસુતનાભિનંદન

ત્રિલોકનાથ

શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનને

ભારી

ઝેટિ ઝેટિ વંદના હો.

❧

નારાયણ શામળ મોભાયા

‘નિર્મલાનિવાસ’

૨૦૬, વીન્સેન્ટ રોડ, માટુંગા

મુ.બ.૬-૧૬

❖ વંદના પીછ ❖

જેમણે

યુગલિકે પરંપરાતું નિવારણ કરીને

મંચૃતિતું સર્જન કર્યું;

તથા

પિજ્ઞાન અને ધર્મનો પાયો નાખ્યો.

તે

આદીશ્વર

શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનને

મારી

કોટિ કોટિ વંદના હો.

❖

રતિલાલ મણિલાલ નાણાવટી

‘સરોજનિવાસ’

દશરથલાલ જોશી રોડ,

વિલેપારલે (પશ્ચિમ),

મુંબઈ-૫૭

—* વંદના ત્રીજી *

જેમણે

સર્વ વિદ્યાઓનો પ્રકાશ કર્યો,
વિવિધ કલાઓનું 'શિક્ષણ આપ્યું',
તથા
રાજનીતિ અને ધર્મનીતિ પ્રવર્તાવી,
તે

પરમશુર

શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનને
ભારી
કોટિ કોટિ વંદના હો.

卐

સરલાબેન રતિલાલ નાણાવટી

‘સરોજનિવાસ’

દશરથલાલ જોશી રોડ,
વિદેયારવે (પશ્ચિમ),

મુંબઈ-૫૭

❖ વંદના યોથી ❖

જેઓ

પ્રથમ પૃથ્વીપતિ બન્યા,
પ્રથમ નિર્ઘંથમુનિ બન્યા,

તથા

પ્રથમ તીર્થ'કરતું' પદ પામીને,
લાખો મનુષ્યના તારણુદાર બન્યા,

તે

યુગાદિદેવ

શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનને

મારી

કોટિ કોટિ વંદના હો.

❖

નવીનચંદ્ર છગનલાલ કંપાણી

‘કિરદોશ’

પદ, ‘મરીનડાઈવ’, મુંબઈ-૨૦

→* વંદના પાંચમી *←

જેમનો આત્મપ્રકાશ
આદિત્યથી અનેકગણો તેજસ્વી
હતો,
પાપસમૂહને પ્રજ્વળનારો હતો.
તથા
પરમાનંદને પ્રકટાવનારો હતો,
તે

જિનભાવુ
શ્રી ઋષભદેવે ભગવાનને
મારી
કોટિ કોટિ વંદના હો.

卐

અમૃતભદ્રેન માણુશ દામણ શાહ

૧૮૪, જેતવાડી મેઘન રોડ,

‘વિમલ’ બીજે માળે,

મુંબઈ-૪

❖ વંદના છઠ્ઠી ❖

જેમની

શમરસ વડે શીતળ અનેલી

આત્મપ્રભાએ

અખિલ વિશ્વમાં

અદ્ભુત શાંતિ પ્રસરાવી,

અને

અહિંસાના આંદોલનો ગતિમાન કર્યાં,

તે

જનચંદ્ર

શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનને

મારી

ઠોટિ ઠોટિ વંદના છો.

卐

દેવચંદ જેઠાલાલ શાહ

જીતેકરની નવી વાડી,

હાકુરદાર, સુબંધ-૪

❖ વંદના સાતમી ❖

જેમનું
શ્રદ્ધાપૂર્વક સ્મરણ કરતાં
હેમણી ગરુડવાહના
અષ્ટભુજામયી
શ્રી ગ્રેશ્વરીદેવી (અપ્રતિયક્ષા)
પ્રસન્ન થાય છે,
અને
મતલ સહાય કરે છે,
તે
આદિશાસનપતિ
શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનને
મારી
કોટિ કોટિ વંદના હો.

卐

પ્રવીણચંદ્ર વાડીલાલ કપાસી
'મેઘદૂત' શ્રીવ,
મુંબઈ-૨૨

→ ❁ વંદના આઠમી ❁ ←

જે
જંઝાર સ્વરૂપ છે,
ફ્રી કારમાં વિરાજે છે
અને
અહીં પદમાં પ્રતિષ્ઠિત અવાથી
નમઃ પદ વડે
સદા વંદાય છે,
તે
ત્રિલોકેશ્વર
શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનને
મારી
કોટિ કોટિ વંદના હો.

卐
સિકલાલ યુનીલાલ કાપડિયા
યુનીલાલ મુલચંદની કું.
બોટરહુ મેન્શન, મેડમ કામા રોડ
મુબાઈ, મુંબઈ-૧

❖ વંદના નવમી ❖

જેઓ

માનવીના મહાવૃંદને

અસત્માંથી સત્ તરફ લઈ ગયા

અધિકારમાંથી પ્રકાશ તરફ દોરી ગયા,

તથા

મૃત્યુના મુખમાંથી છોડાવી

અમરપદે સ્થાપી ગયા,

તે

ઋષિરાજ

શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનને

મારી

કોટિ કોટિ વંદના હો.

卐

ગુલાબચંદ રતનચંદ ઝવેરી

ન્યુ ઇસ સ્ટીલ કું.

૭-નારાયણપુર કોસ લેન.

મુ'બઈ-૩

❧ વંદના દશમી ❧

જેમણે

નવગ્રાજરમા રૂળી રહેલા પ્રાણીઓને
નશ્વાનું અનન્ય આલંબન આપ્યું.

જેમણે

પતિતનો પાત્ર ઉદ્ધાર કર્યો,
તે

વિશ્વોદ્ધારક

શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનને

ભારી

કોટિ કોટિ વંદના હો.

❧

સૂર્યકાન્ત સોમચંદ શાહ

સૂર્યકાન્ત શાહ એન્ડ કું.

૪૧/૪૫, નાળોદા સ્ટ્રીટ, ૧લે માળે,

મુંબઈ-૩

→* વંદના અગિયારમી *←

જેમની કાયા

રૂપે-રંગે અદ્ભુત હતી,

સુવર્ણસમ દિવ્ય પ્રભાથી દીપતી હતી.

અને

પદ્મપરાગ-શી સુવાસથી

સદા સુરભિત હતી,

તે

પરમપુરુષ

શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનને

ભારી

કોટિ કોટિ વંદના હો.

ક્ર

હીરાલાલ લલ્લુભાઈ શાહ

૭૦, પોદાર ચેમ્બર્સ,

૫૧, પારસી બજાર સ્ટ્રીટ,

ફાટ', સુ'બઈ-૧

→* વંદના ચૌદમી *←

જેઓ સુમંગલા તથા સુનંદાના
સ્વામી હતા,
ભરતાદિ એ પુત્રોના પિતા હતા,
તથા
બ્રાહ્મી અને સુંદરી જેવી મહાત્મનીઓના
જનક હતા,
તેમજ તે સર્વેને
મોક્ષમાર્ગે વાળનારા હતા.
તે
અનન્ય ઉપકારી
શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનને
મારી
કોટિ કોટિ વંદના હો.

卐

કેશવલાલ બુલાખીદાસ શાહ

‘ કિરદોશ ’

૫૬-મરીનડાઈવ, સુબર્ધ-૨૦

❧ વંદના પંદરમી ❧

જેમણે
મમાજની સુરક્ષા માટે રાજ્ય સ્થાપ્યું,
તથા
વિનિતાનગરીને રાજધાની બનાવી
પ્રબલિતનાં અનેક કાર્યો કર્યા,
અને
ન્યાય-નીતિનું ઉમદા ધોરણ
સ્થાપિત કરી
પ્રજાને સન્માર્ગે વાળી,
તે
લોકનાયક
શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનને
મારી
કોટિ કોટિ વંદના હો.

卐

ભાણુભાઈ ધરમશી શાપરીઆના સ્મરણાર્થે

હા. અમૃતલાલ ભાણુભાઈ શાપરીઆ
૩૨૨-નેપીઅન રોડ, કૈલાસનિકેતન,
મલબારહીલ, મુંબઈ-૬

શ્રી વંદના સોળમી ❁

જેમણે

કાયાની માયા વિસારી,
કુટુંબ-કળીલાની મમતા છોડી,
રાજ્યપાટને ઝાકારું કર્યું.

અને

ભરતને ઉત્તરાધિકારી બનાવી
સંયમ ભણી દંપ્તિ દોડાવી,

તે

પરમાત્મા

શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનને

મારી

કોટિ કોટિ વંદના હો.

❁

અવેરચંદ ભુરાભાઈ અવેરી

૨૨૯, શેખમેમન સ્ટ્રીટ,

અવેરીબજાર,

મુંબઈ-૨

❖ વંદના સત્તરમી ❖

જેમણે

એક વર્ષ સુધી મહુને દાન કર્યું
દાનધર્મની પ્રતિષ્ઠા કરી,

તથા

મહાભિનિષ્કંભણુપૂર્વક
સંયમધર્મનો સ્વીકાર કરી
સમત્વયોગની સાધના કરી,

તે

આદિનાથ

શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનને

મારી

ઠોટી ઠોટી વંદના હો.

❖

શાહ હરસુખલાલ ઓધવજી

બી. બી. ઇલેક્ટ્રીક એન્ડ ઓટો સ્ટોર્સ,

૯૮-પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, સુખધ-૨

→* વંદના અઢારમી *←

જેમણે
લોગી કરતાં યોગી થવામાં
આનંદ માન્યો,
તથા
યમ-નિયમને આગળ કરી
ધારણા-ધ્યાનની સિદ્ધિ કરી,
અને
કૈવલ્યાવસ્થા પ્રાપ્ત કરી,
તે
યોગીશ્વર
શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનને
મારી
કોટિ કોટિ વંદના હો.

卐

ધીરજલાલ મોહનલાલ શાહ

ધીરજલાલ એન્ડ કું.

૩૦૦-તારદેવ રોડ, નાના ચોક,

મુંબઈ-૭

—* વંદના યોગણીસમી *—

જેઓ

મહાશ્રમણ તથા મહાતપસ્વી હતા,

નિર્દોષ ભિક્ષા ન મળે

ત્યાં સુધી

નિરાહારી રહી કયાને કસતા હતા,

તથા અપ્રમત્ત ભાવે

શમ-દમની સાધના કરતા હતા,

તે

મહામુનિ

શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનને

મારી

કેટિ કેટિ વંદના હો.

卐

રમણલાલ વાડીલાલ શાહ

૧૦, મે-ફલાવર, કાર્માઈકલ રોડ,

મુંબઈ-૨૬

❧ વંદના વીશમી ❧

જેમણે
કામાનું અદ્ભુત શસ્ત્ર સજીને
ગુસ્સાને ગાળ્યો,
ક્રોધને કાઢ્યો,
તથા
વૈરવૃત્તિનાં સર્વ ખીજો
ગાળી નાખ્યાં,
તે
કામામૂર્તિ
શ્રી ઋષભદેવ લગવાનને
મારી
કોટિ કોટિ વંદના હો.

卐

અમૃતલાલ પોપટલાલ મણિયાર
મહાવીર રીફ્રેક્ટરીઝ કોર્પોરેશન,
ગોપાલનિવાસ,
૧૩૩, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ-૨

→* વંદના એકવીશમી *←

જેમણે
અપૂર્વ મદ્દતા ધારણ કરીને
મનને માર્યું,
અહંકારને ઓગાળ્યો,
તથા
આઠે પ્રકારના મહત્ત્વ
મર્દન કર્યું,
તે
વિનમ્રમૂર્તિ
શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનને
મારી
કોટિ કોટિ વંદના હો.

卐

માતૃશ્રી વ્રજકોરબહેન મકનથના સ્મરણાર્થે

હા. ભગવાનદાસ પ્રાણલાલ
૮૬, અવંતી, મરીનડ્રાઈવ,
સુખમ્-૨

❖ વંદના ચોવીશમી ❖

જેમણે

ઔદ રાજલોકના સર્વ જીવોને

સમાન માન્યા,

તથા

અનુકૂલ-પ્રતિકૂલ સર્વ પ્રસંગોમાં

સમતા ધારણ કરી,

તે

મહા સમત્વસાધક

શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનને

મારી

કોટિ કોટિ વંદના હો.

卐

કીર્તિકર યુનીલાલ શાહ

‘આનંદધન’

૧૦, આદર્શ સોસાયટી,

નવરંગપુરા, અમદાવાદ-૬

❦ વંદના પચીશમી ❦

જેમણે
સિદ્ધાચળ શિખરે
વારંવાર વિચરીને
તેને પાવન કર્યું,
તથા
તેની ઘેરી વૃક્ષઘટાઓમાં
ધ્યાનની ધૂણી ધખાવીને
કર્મકાષ્ટનું દહન કર્યું,
તે
મહાસંત
શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનને
મારી
કોટિ કોટિ વંદના હો.

❦

કાંતિલાલ ચીમનલાલ શાહ

‘ ગુહલક ’

૬, શ્રીમાળી સોસાયટી,
નવરંગપુરા, અમદાવાદ-૬

→ ❀ વંદના છવીશમી ❀ ←

જેમણે

અહિંસા, સંયમ અને તપની

ઉદ્વૃષ્ટ સાધના કરી

ઘાતીક્રમેનિ છેદ કર્યો,

તથા

સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી બન્યા.

તે

મહાન અર્હત

શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનને

મારી

કોટિ કોટિ વંદના હે.

❀

ક્રાંતિલાલ અમૃતલાલ શાહ

૧૧, શ્રીયાળનગર,

ઉસ્માનપુરા, આશ્રમરોડ,

અમદાવાદ-૧૩

❖ વંદના સત્તાવીશમી ❖

જેમણે

અનંતકાલથી આત્માની શક્તિને

આવરી રહેલ

કર્મકેટક સાથે આકરું

ચુદ્ધ જેલીને

જપલંત જય મેળવ્યો,

તે

આદિજિન

શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનને

મારી

કોટિ કોટિ વંદના હૃદ,

❖

જે. રાણી એન્ટ દુાં

કાનજી ગોકલદાસ બીડીંગ, ૧ લે માંગ

૧૫૮-લોહાર ત્રાલ,

મુંબઈ-૨

❧ વંદના અઠાવીશમી ❧

જેમણે
રાજાદિ અઠાર દૂધણોને દૂર કરી
પવિત્રતાની
પરમ જ્યોતિ પ્રકટાવી,
તથા
પરમાત્મપદ પ્રાપ્ત કર્યું,
તે
વિશ્વવંદ
શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનને
ભારી
કેટિ કેટિ વંદના હો.

❧

દેવશીભાઈ સુન્દરજી લોડરીયા

સુતરના વેપારી
પોલીસચોકી સામે
નળખબાર, સુપંઘ-૪

✽ વંદના ઓગણત્રીશમી ✽

જેમણે
ભગ્ય જીવોના અમૂલ્યને
સંકલતા પૂર્વક
સિદ્ધિસદ્ધન પ્રત્યે દોરી
મહાસાચીવાહનું પદ
સાચીકે ઠયુઈ,
તે

લોકનાથ
શ્રી નમ્મલદેવ ભગવાનને
અમારી
કોટિ કોટિ વંદના હો.

卐

શાંતાબહેન વાડીલાલ દોશી

તથા

વાડીલાલ શિવલાલ દોશી

૨૧૭, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ,
અનંત બીલ્ડીંગ, મુંબઈ-૨

❖ વંદના ત્રીશમી ❖

જેઓ
પરમ પુરુષાર્થના ચોગે
નરમાંથી નારાયણ બન્યા
તથા
વામનમાંથી વિરાટ થયા,
તે
વિષ્ણુસ્વરૂપ
શ્રી ઋષભદેવ લગવાનને
અમારી
કોટિ કોટિ વંદના હો.

卐

સૂર્યકાન્ત તલકચંદ્ર ઝવેરી
તથા

વીણાબહેન સૂર્યકાન્ત ઝવેરી

તેજપાલ રોડ, પીપરમેન્ટ કારખાનાની બાબુમાં,

૫૪ B મીઝીબ્લોક, વીલેપારલે (પૂર્વ),

મુંબઈ-૫૭

—* વંદના એકત્રીશમી *—

જેમણે

શુકલ ધ્યાનરૂપ

કૈલાસગિરીમાં વસવાટ કરી

તથા

ત્રિપદીરૂપ ત્રિશૂલને

ધારણ કરી

મહાદેવની ખ્યાતિ પ્રાપ્ત કરી,

તે

નિરંજનનાથ

શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનને

મારી

કેટિ કેટિ વંદના હો.

卐

શ્રી મનસુખલાલ ઓઘડભાઈના સ્મરણાર્થે

આપ્તજન તરફથી.

સુખંધ

❖ વંદના બત્રીશમી ❖

જેઓ
જન્મ, જરા અને મૃત્યુની
લીપણ શ્રંખલા લેદીને
અક્ષય-અમરપદે
આરૂઢ થયા,
અને
શિવરમણીના સ્વામી બન્યા,
તે
સિદ્ધેશ્વર
શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનને
મારી
કોટિ કોટિ વંદના હો.

❖

શ્રી મણિબહેન ચુનીલાલ
હસ્તે તેમના સુપુત્રો
અમૃતલાલ, હિંમતલાલ તથા ચંપકલાલ
જનરલ સ્ટેશનરી માટે
૩૬-ધનજી સ્ટ્રીટ, ગવેરીબજાર,
સુ'બર્ધ-૩

❖ વંદના તેત્રીશમી ❖

સમસ્ત લોકના

જૂત, વર્તમાન અને ભવિષ્યકાલીન

સર્વ ભાવોને

યથાર્થ પછે જ્ઞેનારા-બાણનારા

તથા પ્રકાશનારા

સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી

શ્રી કૃષ્ણદેવ ભગવાનને

ભારી

કોટિ કોટિ વંદના હો.

卐

નિર્મળા રસિકલાલ મણીઆર

બીરલા મેન્શન, બીજો માળે

બનામ હોલલેન, બીરગામ

સુ.બ.૬-૪

❖ વંદના ચોત્રીશમી ❖

વાણીના પાંત્રીશ ગુણોના ધારક

દિવ્ય દેશના વડે

શ્રોતાઓના

સર્વ સંશયોને છેદનારા

વાગ્વિભુ

શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનને

અમારી

કોટિ કોટિ વંદના હો.

卐

જ્યાલકમી હિંમતલાલ શાહ

તથા

હિંમતલાલ જગજીવનદાસ મોદી

ભાણુકલાલ એસ્ટેટ,

૫લોક નં. ૫, આગરા રોડ,

ઘાટકોપર, મુંબઈ-૮૬

❧ વંદના પાંત્રીશમી ❧

જેમણે
સકલ વિધના જીવેને
સમાન ગણવાની
અને

તેમના પ્રત્યે મૈત્રીભાવ રાખવાની
ઉદ્દેશીયણા કરી,

તે

વિધિગંધુ

શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનને

ભારી

કોટિ કોટિ વંદના હો.

❧

સ્તોત્રચંદ ઝવેરભાઈના સ્મરણાર્થે

કા. મનસુખલાલ તારાચંદ મહેતા

સુખર્ષ-૧

❧ વંદના છત્રીશમી ❧

જેમણે
ગુણીજનો પ્રત્યે
પ્રમોદભાવ રાખવા પ્રતિબોધ કર્યો.

તથા
કરુણાનું મહત્ત્વ સમજાવી
ત્રીન-દુઃખીને સહાય કરવા
અનુરોધ કર્યો,

તે

યુગદંટા
: શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનને
મારી
કોટિ કોટિ વંદના હો.

❧

પન્નાલાલ કર્તુરભાઈ શાહ
લક્ષ્મીનિવાસ, શાહીબાગ,
અમદાવાદ-૪

❖ વંદના સાડત્રીશમી ❖

જેમણે

સમ્યગ્દર્શનનો પ્રકાશ કર્યો.

સમ્યગ્જ્ઞાનની પ્રતિષ્ઠા કરી,

તથા

સમ્યક્ચારિત્રને મહત્ત્વનું

સ્થાન આપી

મોક્ષમાર્ગની સિદ્ધિ કરી,

તે

મુનિપતિ

શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનને

અમારી

કોટિ કોટિ વંદના હો.

❖

શ્રી પાર્શ્વચંદ્રસૂરિજ્ઞાનમંદિર

દશમે સ્તોત્ર, ચેમ્બુર,

સુવંશ-૭૧

→ ❦ વંદના આડત્રીશમી ❦ ←

જંમણે

સંસારમુદ્ર તરવા માટે

ધર્મરૂપી તીર્થ સ્થાપ્યું

અને

તેની વ્યવસ્થા માટે

સાધુ-સાધ્વી-ધ્રાવક-ગ્રાવિકારૂપી

ચતુર્વિધ સંઘની રચના કરી,

તે

મહાપ્રભુ

શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનને

મારી

કોટિ કોટિ વંદના હો.

❦

વાડીલાલ ચત્રભુજ ગાંધી

પ્રતીપનિવાસ, નવરોજ કોસલેન,

ઘાટકોપર,

મુ'બઈ-૭૭

❧ વંદના યોગણ્યાલીશમી ❧

જેમણે

દાન, શીલ, તપઃ અને લાવથી યુક્ત

ધર્મમાર્ગના પ્રવર્તન વડે

સમસ્ત વિશ્વ પર

ઉપકારની

અનન્ય વર્ષા કરી

તે

મહાન તીર્થંકર

શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનને

મારી

કોટિ કોટિ વંદના હો.

❧

જામનગરવાલા

પારૈખ ભુપતલાલ માણેકચંદન'

સ્મરણાર્થે

કે, બી. શાહ એન્ડ સન્સ

૩૬/૪૦, નવી હંતુમાનગલી,

મુંબઈ-૨

~* વંદના ચાલીશમી ~*

જેમણે
પૌંદ્રગલિક લાવેના પ્રવાહથી
પર થઈને
આત્મરમણતાની
અંતરી મોજ માણી.
અને
આનંદધન અવસ્થા પ્રાપ્ત કરી,
તે
મહાયોગી
શ્રી ઋપભદ્રેવ ભગવાનને
મારી
કોટિ કોટિ વંદના હા.

卐

કાંતિલાલ જે. શાહ
અનુલ પ્લાસ્ટીક પ્રોડક્ટ્સ
૪૬૩-શ્રી આર્યર રોડ, ઘાસવાલા એસ્ટેટ.
નારદેવ સર્કલ, સુભઈ-૩૪

❧ વંદના એકતાલીશમી ❧

સ્વદેહથી ભાર ગુણુ જિંયા

અતિશય રમણીય

દેવવિકુર્વિત

અશોકવૃક્ષ નીચે વિરાજીને

ભવ્યજનોને દેશના દેનારા

પરમ પ્રભુ

શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનને

ભારી

કોટિ કોટિ વંદના હો.

卐

ડી. જી. શાહ એન્ડ કંપર્સ

મૂળચંદ મેન્શન,

પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ,

મુંબઈ-૨

❖ વંદના ષેતાલીશમી ❖

જેમના વિકાર તથા દેશનાયમગે

દેવતાઓનું વૃંદ

પંચવર્ણી પુષ્પની વૃષ્ટિ કરીને

વાયુમંડળને

મુરલિત કરતું હતું,

તે

અચિત્ય પ્રભાવશાળી

શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનને

મારી

કોટિ કોટિ વંદના હે.

卐

સુમતિલાલ ધનજીભાઈ શાહ

ચંદ્રનિવાસ. પ્લોટ નં. ૬/૨,

શીવ (વેસ્ટ);

મુંબઈ-૨૨

❖ વંદના તેંતાલીશમી ❖

સૂરસમૂહે પ્રકટાવેલ .

દ્વિત્ય ધ્વનિ વડે

જેમની

ધર્મદેશના

સર્વે ભવિક જનોતું

અજબ આકર્ષણ કરતી,

તે

મહાધર્મદેશક

શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનને

મારી

ઝેટિ ઝેટિ વંદના હો.

. ૬

દીપન્યંદ ગટાભાઈ આજેલવાલા

C/o એસ. એમ. શાહ

૬૮, ૩જો ભોઇવાડો

સુ'ભાઈ-૨

❀ વંદના ચુમ્માલીશમી ❀

જેમનાઃ સમવસરણુ પ્રસંગે
ચંદ્રના કિરણો જેવા અતિશય ઉજ્જવળ
ચાવીશ જોડી ચામરો વીંઝીને
અમરગણે
કૃતકૃત્યતા અનુભવી.
તે
ત્રૈલોક્યાધિપતિ
શ્રી નમ્મલદેવ લગવાનને
મારી
કોટિ કોટિ વંદના હો

卐

કેશવલાલ મનસુખરામ શાહ
ભારત કલકત્તા સંવાદીંગ કું.
યુનિયન બેંક બીલ્ડીંગ,
એપોલો સ્ટ્રીટ, ફોર્ટ,
મુંબઈ-૧

❖ વંદના પીસ્તાલીશમી ❖

સુરવરનિર્મિત

ફેટિક સચિના

સુંદર સિદાસન પર વિરાજીને

બાર પરિષદને સંબોધનારા

દેવાધિદેવ

શ્રી નમ્મલદેવ ભગવાનને

ભારી

કોટિ કોટિ વંદના હો.

卐

શાંતિલાલ ખુશાલદાસ શાહ

ક્ર-૧, ૪૦૫, ભારતનગર,

ગ્રાન્ટરોડ,

મુંબઈ-૭

→* વંદના છંતાલીશમી *←

દેશનાસમયે
જેમના મુખમંડળના
અપૂર્વ તેજનું
મંવરણ કરવા માટે
દેવોએ
ભવ્ય ભામંડળની રચના કરી,
તે
પ્રકાશમૂર્તિ
શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનને
મારી
કોટિ કોટિ વંદના હો.

卐

રતનચંદ ઇંદાજી ખોંડા (તખતગઢવાળા)

ડે. શાહ મોહનલાલ ઉમેદમલ
ખડેખજાર, બેલગામ (મૈસૂર)

❖ વંદના મુડતાલીશમી ❖

દિવ્ય હુંડલિના
નિરવધ નાદ વડે
જેમનો જયધ્વનિ
દશેય દિશાઓને પૂરી દેતો,

તે

મહા જયશાલી
શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનને
મારી
કોટિ કોટિ વંદના હો.

卐

જયંતિલાલ ચીમનલાલ શાહ

સાધનાથનગર

‘ પ્રભાત ’ પ્લોટ નં. ૩૦, આશ્રા રોડ

ગાંધીપુરા, મુંબઈ-૭૭

❧ વંદના અડતાલીશમી ❧

સમવસરણમાં વિરાજતી વખતે

જેમના મસ્તકે પર

ત્રણ ભુવનનું આધિપત્ય

સૂચવનારાં

ત્રણ સુંદર છત્રો

શોભી રહેતાં,

તે

ધર્મચક્રવર્તી

શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનને

મારી

કોટિ કોટિ વંદના હો.

卐

રમણલાલ નગીનદાસ શાહ

(દવાવાળા)

‘કીરદોશ’ એથે માળે

૫૬, મરીનડ્રાઇવ, મુંબઈ-૨૦

❖ વંદના યોગલુપયાશમી ❖

જેમનું

નામસ્મરણ મહામંગલકારી છે

અને

મુર્ખે વિધોને વિદ્વાન્નારું છે.

તથા

ઉત્તરોત્તર મંગલમાલા

પ્રસાવનારું છે,

તે

મંગલમૂર્તિ

શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનને

મારી

કોટિ કોટિ વંદના હો.

卐

શાહ પ્રદુક્ષ્યંદ્ર લીલાધર

‘જનાળ કેશવ બીલીંગ’

ગોખલે રોડ સાઉથ, દુકાન નં. ૬

દાદર, મુંબઈ-૨૮

❧ વંદના પચાશમી ❧

જેમનાં

નામનું સ્મરણ કરતાં જ
શાંતિ-તુષ્ટિ-પુષ્ટિ વિસ્તારે છે.
પરમંત્રનો ઉચ્છેદ થાય છે,

તથા

સ્વમંત્ર શીઘ્ર ફલદાયી થાય છે,

તે

મંત્રેશ્વર

શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનને

મારી

કોટિ કોટિ વંદના હો.

❧

જયંતિલાલ હરીસીંગ શાહ

તૃપ્તિ ટ્રાન્સપોર્ટ કું.

૫, અમદાવાદ સ્ટ્રીટ, લોખંડ બજાર

મુંબઈ-૬ (BR)

→* વંદના એકાવનમી *←

જેમના

નામમંત્રનો જપ કરતાં
સર્વ પ્રકારના ભયો ભાગે છે,
સૂતેલું ભાગ્ય ભાગે છે,

તથા

વિવિધ પ્રકારના ઉપદ્રવો
સર્વથા

શાંત થઈ જાય છે,
તે

પ્રકટ પુરુષોત્તમ
શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનને
મારી

કોટિ કોટિ વંદના હો.

卐

ટોકરશી ભુલાભાઈ વીરા

૨૮, એ.પી. માર્કેટ

ધોળીતલાવ, મુંબઈ-૨

❖ વંદના ખાવનમઃ ❖

જેમની
સેવા-ભક્તિ-પૂજા-અર્ચા
માનવજીવનનાં
સર્વ મધુર ફળોને
આપનારી છે,
તથા
દુઃખ-દારિદ્ર્યનો નાશ
કરનારી છે,
તે
સમર્થસ્વામી
શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનને
મારી
કોટિ કોટિ વંદના હો.

卐

શાંતિલાલ રતિલાલ મહેતા ભોરોલનિવાસી
લાઠીવાળા એપાર્ટમેન્ટ, ચોથે માળે
ડુંગરશીરોડ, મલખારહીલ
મુંબઈ-૬

→ ❀ વંદના ત્રેપનમી ❀ .

જેમના

અદ્ભુત ગુણોની સ્તવના કરતાં

મુખ પવિત્ર થાય છે,

વાણીમાં વિમલતા આવે છે.

તથા

મનમાં અપૂર્વ ભાવોનો

ઉલ્લાસ થાય છે,

તે

પ્રહારસ્વરૂપ

શ્રી ઋષભદેવ લગવાનને

મારી

ઝેટિ ઝેટિ વંદના હો.

卐

કેસરીચંદ બાબુભાઈ શાહ

‘ કેપરી ’

૯, માનવમંદિરોડ,

સુબંધ-૬

❧ વંદના ચૌપનમી ❧

જેમનું

અનન્ય મને ધ્યાન ધરતાં
પાપના પડદા ચીરાય છે,
પવિત્રતાનો પ્રકાશ સાંપડે છે

તથા

આનંદઘન અવસ્થાની

પ્રાપ્તિ થાય છે,

તે

પરમશ્રદ્ધેય

શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનને

મારી

કોટિ કોટિ વંદના હો.

❧

પારસમલ રૂપરાજી

પ્લોટ નં. ૨૨૦, સાયન (ઈસ્ટ)

મુંબઈ-૨૨

❖ વંદના પંચાવનમી ❖

જેમનું
સેવકભાવે શરણ લેતાં
નરક, તિર્થંચ, મનુષ્ય
તથા
દેવગતિનો
અંત આવે છે
અને
અક્ષય, અનંત, અબ્યાપ્ત
સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે,
તે
મહા સુકૃતદાતા
શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનને
મારી
કોટિ કોટિ વંદના હો.

❖

શ્રી ઋષભદેવ જૈન ટેમ્પલ એન્ડ સાધારણ
ખાતા ટ્રસ્ટ
૧૦ મો સ્તો, ચેમ્બુર,
સુભઈ-૭૧

❧ વંદના છપ્પનમી ❧

જેમની

નિર્વાણપદપ્રાપ્તિથી

અષ્ટાપદગિરિ અમર બન્યો

અને

બ્યાં ભરત ચક્રવર્તીએ

તેમના દેહપ્રમાણ મણિમય મૂર્તિની

પ્રતિષ્ઠા કરી,

તે

શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનને

મારી

કોટિ કોટિ વંદના હો.

❧

ચંદુલાલ ભાઈચંદ શાહ

તથા

કુચનબહેન ચંદુલાલ શાહ

૬૬-વિનોદ વીલા, બીજે માળે

કાવેલ કોસલેન નં. ૩

રામવાડી, કાલબાદેવી રોડ, મુંબઈ-૨

ભક્તામર-રહસ્ય

પહેલો ખંડ

પ્રાસ્તાવિક

[૧]

ઉપક્રમ

શ્રી જિનેશ્વરદેવની ભક્તિનિમિત્તે રચાયેલાં સર્વ સંસ્કૃત સ્તોત્રોમાં ભક્તામરસ્તોત્રનું સ્થાન મૂર્ધન્ય છે. અન્ય શાબ્દોમાં કહીએ તો ભક્તામરસ્તોત્ર એ જિનભક્તિનું એક અમર કાવ્ય છે અને તેણે જૈન તથા જૈનેતર વિદ્વાનોને ખૂબ જ પ્રભાવિત કરેલા છે.

કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યે કાવ્યાનુશાસનની સ્વોપજ્ઞટીકામાં તેના અગિયારમા પદનું ઉદ્ધરણ કરેલું છે; સમર્થ શાસ્ત્રપ્રભાવક શ્રી જિનપ્રભસૂરિજીએ ઉવસગ્ગહરં સ્તોત્રની અર્થકલ્પલતાટીકામાં તેના દશમા પદનું ઉદ્ધરણ કરેલું છે; તથા વાગ્બટાલંકારની સિંહદેવગણિકૃત સંસ્કૃત ટીકામાં તેના છવીશમા પદનું ઉદ્ધરણ કરાયેલું છે. વળી કર્પૂરમંજરી ટીકા (પૃ. ૨૭૦)માં તેનું એક ઉદ્ધરણ દષ્ટિગોચર થાય છે. તેમ જ આશાધરચિત સહસ્રનામ-સ્તોત્રની શ્રુતસાગરી ટીકામાં તથા વૃત્તરત્નાકરની એક જૈન ટીકામાં તેનાં ભિન્ન ભિન્ન પદો ઉદ્ધરાયેલાં છે. સંભવ છે કે

આ રીતે અન્ય કૃતિઓમાં પણ તેનાં અવતરણો લેવાયાં હોય, પણ તે ખાસ સંશોધન માગે છે.

બૃહજન્યોતિષાર્ણવ નામના જૈનેતર ગ્રંથમાં આ સ્તોત્રનો ઉલ્લેખ થયેલો છે, તે એમ દર્શાવે છે કે આ સ્તોત્રનો કીર્તિ-કલાપ જૈન સંઘની સીમાઓ ભેદીને બહાર પણ વિસ્તાર પામ્યો હતો.

વિશેષમાં આ સ્તોત્ર પર જેટલી ટીકાઓ રચાઈ છે, તેટલી ટીકાઓ અન્ય કોઈ જૈન સ્તોત્ર પર નિર્માણ થઈ નથી અને આ સ્તોત્રના પ્રત્યેક પદનું ચતુર્થ ચરણ કે પ્રથમ ચરણ અહણ કરીને જેટલી પાદપૂર્તિઓ રચવામાં આવી છે, તેટલી પાદપૂર્તિઓ પણ અન્ય કોઈ જૈન સ્તોત્રની રચવામાં આવી નથી. ભાષાકીય અનુવાદોમાં પણ આ સ્તોત્રનું સ્થાન પહેલું રહ્યું છે. હિંદી, ગુજરાતી અને કન્નડ ભાષામાં તેના અનેક પદાનુવાદો ઉપલબ્ધ છે અને અંગ્રેજીમાં પણ તેનો એક સુંદર પદાનુવાદ થયેલો છે.

આધુનિક યુગમાં વારાણસીના મહાપંડિત શ્રી શિવકુમાર શાસ્ત્રીના વિદ્વાન શિષ્ય પં. છોટાલાલજી તો હાલતાં-આલતાં આ સ્તોત્રનો મોટેથી પાઠ કર્યા કરતા. પં. ઇશ્વરચંદ્ર, પં. નરેન્દ્રચંદ્ર આ, પં. રુદ્રદેવ ત્રિપાઠી વગેરે વિદ્વાનો પણ આ સ્તોત્રની મુક્ત કંઠે પ્રશંસા કરે છે અને તેને સંસ્કૃત સાહિત્યની એક અમૂલ્ય સંપત્તિ માને છે, કારણ કે તેનું પદ-લાલિત્ય તથા અર્થગૌરવ અતિ ઉચ્ચ કોટિનું છે તથા તેની ઉપમાઓ ચિત્તને અત્યંત ચમત્કાર પમાડે એવી છે.

વિશેષમાં ભક્તામરસ્તોત્રની સાથે મંત્ર-ચંત્રની વિપુલ સામગ્રી સંકળાયેલી છે અને તેણે આજ સુધીમાં આરાધક-વર્ગનું અનન્ય આકર્ષણ કરેલું છે. સારા ચે જૈન સમાજમાં આજે એવો આરાધક લાગ્યે જ મળશે કે જેણે કોઈ પણ વખત ભક્તામરસ્તોત્રનો અનન્ય શ્રદ્ધાપૂર્વક અમુક પાઠ કર્યો ન હોય ! તેના નિયમિત પાઠથી રોગમુક્ત તથા ભયમુક્ત થયેલાની સંખ્યા તો આજે સેંકડા વટાવી જાય એટલી છે.

ન્યાયવિશારદ ન્યાયાચાર્ય ઉપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી મહારાજના ચરિત્રમાં એ હકીકત નોંધાયેલી છે કે તેમની માતા ભક્તામરસ્તોત્રનો પાઠ સાંભળ્યા વિના ભોજન કરતાં નહિ. આ રીતે એક વાર વર્ષાઋતુમાં તેમને ત્રણ દિવસના ઉપવાસ થયા. એથા દિવસે જશવંતે તેમની માતાને ઉપવાસનું કારણ પૂછ્યું, એ વખતે માતાએ કહ્યું : ‘ બેટા ! મારે એવો નિયમ છે કે ભક્તામરસ્તોત્ર સાંભળ્યા પછી જ ભોજન લેવું. છેલ્લા ત્રણ દિવસથી મૂશળધાર વરસાદ પડી રહ્યો છે અને મારી તબિયત પણ બોધએ તેવી સારી નથી, એટલે હું ભક્તામરસ્તોત્ર સાંભળવા જઈ શકી નથી. મારા ઉપવાસનું ખર્ચું કારણ આ જ છે ’

જશવંતે કહ્યું : ‘ તેં આ વાત મને પહેલાં કેમ ન કહી ? આ સ્તોત્ર તો મારી જીભના ટેરવે છે અને તે હું તને પૂરેપૂરું સાંભળાવી દેતા. ’

પરંતુ માતાને જશવંતના આ શબ્દોમાં શ્રદ્ધા બેઠી

નહિ. ‘પાંચ-સાત વરસનું કુમળું બાળક! તેને આવડું મોટું સંસ્કૃત સ્તોત્ર ક્યાંથી કંઠસ્થ હોય? અને તેને શીખવ્યું છે પણ કોણે?’ પરંતુ જશવંતે માતાને અતિ આગ્રહ કર્યો, એટલે માતાએ હાથ જોડ્યા અને જશવંતના મુખમાંથી ભક્તામરસ્તોત્રની પંક્તિઓ સરવા લાગી. એ અસ્ખલિત ધારાએ સરતી જ રહી. છેવટે ‘તં માનતુજ્ઞમવશા સમુપૈતિ લક્ષ્મી:’ એ શબ્દો વડે તેની પૂર્ણાહુતિ થઈ. માતાની આંખમાં હર્ષનાં આંસુ આવી ગયાં. તેણે પોતાના બહાદુરોના પુત્રને છાતીસરસો દબાવી દીધો અને પોતાની જાતને ધન્ય માની. પછી તેણે લોજન કર્યું. X

અહીં એટલી રપટતા આવશ્યક છે કે પૂ. ઉપાધ્યાયજી મહારાજની સ્મરણશક્તિ અતિ તીવ્ર હતી, એટલે માતાની સાથે ભક્તામરસ્તોત્રનું શ્રવણ કરતાં કરતાં તે કંઠસ્થ થઈ ગયું હતું અને અપૂર્વ પ્રતિભાને કારણે તેમાં અક્ષર-માત્રાની કોઈ ન્યૂનતા રહી ન હતી. આધુનિક કાળે પણ આવી અદ્ભુત સ્મરણશક્તિના કેટલાક દાખલાઓ મળી આવે છે. શ્રીમદ્ રાજ્યદ્રે એક વાર ગુજરાતી કાવ્યની ૬૪ લીટીઓ માત્ર એક વાર સાંભળીને જ ચાંદ રાખી લીધી હતી અને તે કહી બતાવી હતી. સ્વામી વિવેકાનંદ પણ કોઈ ગ્રંથને એક વાર વાંચીને તેને બરાબર ચાંદ રાખી શકતા હતા.

X પૂ. ઉપાધ્યાયજી મહારાજ પાટણ પાસે કનોડા ગામમાં જન્મ્યા હતા, પણ આ ઘટના બની ત્યારે તેઓ અમદાવાદમાં રહેતા હતા.

વર્તમાન કાળે શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક સંપ્રદાયમાં નવ-
સ્મરણોની નીચે મુજબ પ્રસિદ્ધિ છે: પહેલું સ્મરણ નમસ્કાર-
મંત્ર, બીજું સ્મરણ ઉવસગ્ગહરંતોત્ર, ત્રીજું સ્મરણ
સંતિકરંતોત્ર, ચોથું સ્મરણ તિબ્યપહુત્તોત્ર, પાંચમું
સ્મરણ નમિભિણ્ણતોત્ર, છઠ્ઠું સ્મરણ અબ્જિત-શાન્તિસ્તવ,
સાતમું સ્મરણ ભક્તામરસ્તોત્ર, આઠમું સ્મરણ કલ્યાણ-
મંદિરસ્તોત્ર અને નવમું સ્મરણ બૃહચ્છાન્તિ (પાઠ). એટલે
ભક્તામરસ્તોત્રનો નિત્યપાઠ થાય છે અને તેનો છવીશમો
શ્લોક જિનદર્શનપ્રસંગે તથા બીજા કેટલાક શ્લોકો ચૈત્યવંદન
પૂરું થયા પછી ભાવવૃદ્ધિઅર્થે બોલવામાં આવે છે. તે સિવાય
ભયના નિવારણ અર્થે તથા રોગાદિની શાંતિ માટે તેના
અખંડ પાઠનું આલંબન લેવાય છે.

દ્વિગમ્બર સંપ્રદાયમાં પણ આ સ્તોત્ર પરત્વે બિંડા
આદરની લાગણી પ્રવર્તે છે અને તેનો નિત્યપાઠ કરવામાં
આવે છે. વળી પર્વ દિવસોમાં તેનો અખંડ પાઠ થોળાય છે
અને ભાવિકો મહામંડલ રચીને તે અંગે રચાયેલી ખાસ
પૂજા ભણાવવામાં જીવનની કૃતાર્થતા લેખે છે.

સ્થાનકવાસી અને તેરાપંથ સંપ્રદાય કે જે શ્વેતામ્બર
સંપ્રદાયની પેટાશાખાઓ છે, તે પણ આ સ્તોત્ર પરત્વે ઘણો
આદર ધરાવે છે અને તેના અધ્યયન-અધ્યાપનથી આનંદ
પામે છે. સ્થાનકવાસી મુનિશ્રી અમરચંદ્રજી મહારાજે આ
સ્તોત્રનો સરલ હિંદી અનુવાદ આવશ્યક ટિપ્પણીઓ સાથે

પ્રગટ કરેલો છે અને તેરાપંથના કેટલાક વિદ્વાન સાધુઓએ આ સ્તોત્રની પાદપૂર્તિઓ રચેલી છે. તાત્પર્ય કે અન્ય આળતોમાં કેટલુંક મતાંતર હોવા છતાં ભક્તામરસ્તોત્ર માટે સહુને એકસરખું માન છે.

આવા એક મહાપ્રાણાવિક સુંદર સ્તોત્રનું વ્યવસ્થિત પઠન-પાઠન થાય અને તેની આરાધનાથી જિજ્ઞાસુજનો પોતાના અલીષ્ટની સિદ્ધિ કરી શકે, એ હેતુથી પ્રસ્તુત ગ્રંથ પરિશ્રમ-પૂર્વક નિર્માણ કરવામાં આવ્યો છે. તેના પ્રથમ ખંડમાં જિનભક્તિ તથા સ્તવન-સ્તોત્રનું મહત્વ પ્રકાશ્યું છે. તે સાથે આ સ્તોત્રની ઉત્પત્તિ કેવી રીતે થઈ ? તેમના રચયિતા શ્રીમાનતુંગ-સૂરિભાઈ ક્યારે થયા ? ક્યાં થયા ? તેમણે શું કયું ? વગેરે પરિચયાત્મક વિગતો આપી છે, આ સ્તોત્રનું પદ્યપ્રમાણ કેટલું ? તેની સપ્રમાણ ગચ્ચાં કરી છે તથા આ સ્તોત્ર પર રચાયેલી ટીકાઓ અને પાદપૂર્તિઓની કર્તાવાર ઢાઢી આપી છે. આ રીતે પ્રથમ ખંડમાં સ્તોત્રને લગતી ઘણી મહત્વની સામગ્રી રજૂ કરવામાં આવી છે.

તેના બીજા ખંડમાં સ્તોત્રનો સળંગ પાઠ આવ્યો છે તથા તેના પર પંચાંગી વિવરણ કરેલું છે, એટલે કે મૂલશ્લોક આપી, તેનો અન્વય દર્શાવેલો છે, તે અનુસાર દરેક શબ્દના અર્થ આપ્યા છે, તેનો ભાવાર્થ જણાવ્યો છે અને તેના પર વિસ્તૃત વિવેચન કરીને તેનું રહસ્ય પ્રકટ કરવામાં આવ્યું છે.

ત્રીજા ખંડમાં ભક્તામરસ્તોત્રનો મહિમા દર્શાવતી ૨૮

કથાઓ આપી છે અને ચોથા ખંડમાં આ સ્તોત્રની ગાથા પરવે જે મંત્ર-ચંત્રો પ્રચલિત છે, તેનો સંગ્રહ સંશોધનપૂર્વક રજૂ કર્યો છે તથા તેનો આરાધનવિધિ વિસ્તારથી દર્શાવ્યો છે.

છેવટે આ કાવ્યની સમીક્ષા કરતો ડૉ. રુદ્રદેવ ત્રિપાડીનો અતિ મનનીય લેખ આપીને આ ગ્રંથની પૂર્ણાહુતિ કરવામાં આવી છે.

આ રીતે ભક્તામરસ્તોત્રનું રહસ્ય બાહ્યવા ઇચ્છનારને આમાંથી ઘણી વસ્તુઓ મળી રહે એમ છે. અમને આશા છે કે જિજ્ઞાસુઓ તેનો પૂરો લાભ લેશે અને તેનાથી પોતાની સર્વતોમુખી પ્રગતિ સાધશે.

[૨]

જિનભક્તિની જયગાથા

ભક્તામરસ્તોત્રની રચના જિનભક્તિનિમિત્તે થયેલી છે, તેથી જિનભક્તિ અંગે અહીં કેટલુંક વિવેચન પ્રસ્તુત છે.

જિનભક્તિ, ધર્મની આરાધનામાં આગળ વધવાનું પ્રથમ પગથિયું છે; જિનભક્તિ, આધ્યાત્મિક વિકાસ સાધવાનું મંગલ પ્રસ્થાન છે; અને જિનભક્તિ, યોગસિદ્ધિ તથા મંત્ર-સિદ્ધિનું પુષ્ટ આદાંબન છે, તેથી જ જૈન ધર્મમાં જિનભક્તિ પર ખૂબ ભાર મૂકાયેલો છે.

જેના હૃદયમાં જિનભક્તિ જાગી નથી, તે જિનભગવંતોએ પ્રફેલેલા ધર્મના સિદ્ધાંતોમાં શ્રદ્ધાન્વિત શી રીતે થવાનો ? અને તેનું યથાર્થ આચરણ કેવી રીતે કરવાનો ? જેમ મૂળ વિના થડ કે ડાળી-ડાંખળાં સંભવતા નથી, તેમ જિનભક્તિ વિના જૈન ધર્મનું આરાધન સંભવતું નથી.

આત્મગુણો પ્રકટાવવા એ આધ્યાત્મિક વિકાસનો મુખ્ય હેતુ છે, તે જિનભક્તિથી બરાબર પાર પડે છે. જ્યાં જિન-ભક્તિની શરૂઆત થઈ કે મિથ્યાત્વ દૂર ભાગે છે, અહીં આદિ

અનેક દુર્ગુણો ઓસરવા લાગે છે અને દયા, દાન, પરોપકાર, પવિત્રતા, વૈરાગ્ય, ત્યાગ, સંયમ વગેરે ગુણો પ્રકટી નીકળે છે. શ્રી જિનેશ્વરદેવના જીવનમાં આ બધા ગુણો ઉત્કૃષ્ટપણે ખીલેલા હોય છે અને તેનું સતત ચિતન-મનન કરતાં ભક્તિ-કરનારના હૃદયમાં પણ તે ગુણો ખીલવા લાગે છે. ‘જેવી ભાવના તેવી સિદ્ધિ’ એ કોણુ નથી જાણતું ? ખરેખર ! આધ્યાત્મિક વિકાસ સાધવા માટે જિનભક્તિ જેવું અન્ય કોઈ સુંદર સાધન નથી.

જેન મહર્ષિઓનાં કથન સુજળ દરેક આત્માર્થીએ નીચેની છ ક્રિયાઓ અવશ્ય કરવા જેવી છે :

(૧) સમભાવમાં રહેવું, ચિત્તને બને તેટલું શાંત-સ્વસ્થ રાખવું.

(૨) ચૌવીશ તીર્થંકરોની વિવિધ પ્રકારે ભક્તિ કરવી.

(૩) ગુરુ પ્રત્યે વિનય રાખવો અને તેમને નિત્ય વિધિસર વંદના કરવી.

(૪) પોતાની ભૂલો શોધવી, તે માટે દિલગીર થવું અને ફરી તેવી ભૂલો ન કરવાનો નિષ્ણંધ કરવો.

(૫) રોજ અમુક વખત ધ્યાનમાં બેસવું.

(૬) ત્યાગવૃત્તિ કેળવવી. X

---

* આ છ ક્રિયાઓના પારિભાષિક નામ છે : (૧) સામાયિક, (૨) ચતુર્વિંશતિસ્તવ, (૩) વંદન, (૪) પ્રતિક્રમણ, (૫) કાપોત્સર્ગ અને (૬) પ્રત્યાખ્યાન.

ચિત્તને શાંત-સ્વસ્થ રાખ્યા વિના જિનભક્તિ યથાર્થપણે થઈ શકતી નથી, તેથી પ્રથમ વિધાન તેનું કર્યું છે. બાકી અન્ય સર્વ કર્તવ્યોમાં જિનભક્તિની પ્રધાનતા રાખી છે કે જેની આપણે ખાસ નોંધ લેવી ઘટે છે.

અહીં એ વાત પણ સ્પષ્ટ કરવી જોઈએ કે માત્ર શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરવાથી અધ્યાત્મનો પ્રસાદ પ્રાપ્ત થતો નથી. તે માટે શાસ્ત્રમાં કહેવાયેલી ક્રિયાઓ કરવાની જરૂર છે અને એવી સર્વ ક્રિયાઓમાં જિનભક્તિનું સ્થાન મોખરે છે. અતુલવી પુરુષોએ કહ્યું છે કે ‘ઘણાં શાસ્ત્રો લાલુવા છતાં માણસો મૂર્ખ રહે છે, કારણ કે જે ક્રિયાવાન છે, તે જ સાચો પંડિત છે.’

શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ લોગમાર્ગ છોડી યોગમાર્ગ અંગીકાર કર્યો હતો અને તેમાં સંપૂર્ણ સિદ્ધિ મેળવી હતી, એટલે યોગસાધકો માટે તેમનું જીવન આદર્શરૂપ છે. અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો જે યોગસાધકો શ્રી જિનેશ્વરદેવની અનન્ય ભક્તિ કરે છે, તેમને શીઘ્ર સિદ્ધિ સાંપડે છે અને તેથી કૃતકૃત્ય થાય છે.

મંત્રસિદ્ધિ માટે પણ આવી જ હકીકત છે. શ્રી જિનેશ્વરદેવ મંત્રના મેરુ છે. જો તેમના પ્રત્યે પરમભક્તિની ભાવના જાગે નહિ તો કોઈ પણ કાળે મંત્રની સિદ્ધિ થાય નહિ. શાસનદેવો પણ જિનભક્તિથી પ્રસન્ન થઈને જ લક્ષ્મીના સર્વ મનોરથો પૂરા કરે છે, એ વાત ભૂલવા જેવી નથી.

અહીં કોઈ એમ કહેતું હોય કે શ્રી જિનેશ્વરદેવ વીતરાગ હોવાથી તેમની ભક્તિ કરનાર પર પ્રસન્ન થતા નથી.

કે તેને કોઈ જાતનું વરદાન આપતા નથી, પછી તેમની ભક્તિ કરવાનું પ્રયોજન શું ? પણ આમ કહેવું ઠીક નથી, કારણ કે શ્રી જિનેશ્વરદેવની ભક્તિ તેમને પ્રસન્ન કરવા માટે કે તેમનું વરદાન મેળવવા માટે થતી નથી; પરંતુ તેમનું આલંબન લઈને પોતાનું હિત સાધવા માટે-પોતાનો વિકાસ કરવા માટે જ થાય છે. આ જિનભક્તિનો માર્ગ એવો મંગલમય છે કે તેનું અનુસરણ કરીએ, એટલે લાભ થયા વિના રહે જ નહિ. જેમ ઘટાદાર વૃક્ષની નીચે બિલા રહીએ તો તેની છાયા સ્વાભાવિક રીતે જ મળે છે, તેમ આપણા અંતરને જિન ભક્તિનો રંગ લગાડીએ તો કેટલાક લાભો આપોઆપ થાય છે..

આવશ્યકટીકામાં કહ્યું છે કે :-

મત્તીહ જિણવરાણં, પરમાણ સ્ત્રીણ-પિણ્ન-દોસાણં ।

આરુગ્ગબોહિલામં, સમાહિમરણં ચ પાર્વેત્તિ ॥

‘રાગ અને દ્વેષનો ક્ષય કરનાર જિનેશ્વરની પરમ ભક્તિ કરવાથી મનુષ્યો આરોગ્ય, યોધિલાભ અને સમાધિ-મરણ પામે છે.’

આ વચનોનું તાત્પર્ય એ છે કે શ્રી જિનેશ્વરદેવની પરમ ભક્તિનો આપણા શરીર અને મન પર એવો પ્રભાવ પડે છે કે તેમાં રહેલાં વ્યાધિનાં સર્વ બીજો બળી જાય છે અને ઉમદા આરોગ્યની પ્રાપ્તિ થાય છે. વળી તેના પ્રભાવે આત્માને સમ્યક્ત્વની સ્પર્શના થાય છે કે જેના પરિણામે ભવબ્રમણ મર્યાદિત બને છે અને મોક્ષપ્રાપ્તિનો અબાધિત

અધિકાર સાંપડે છે. અને છેલ્લી તથા મહત્વની વાત એ કે તેના લીધે મનુષ્ય પોતાનું મૃત્યુ સુધારી શકે છે; એટલે કે મરણવેળાએ પોતાના ચિત્તને શાંત-સ્વસ્થ રાખી શકે છે અને કોઈપણ જાતના ભય કે ગભરાટ વિના દેહનો ત્યાગ કરી પરલોક સીધાવી શકે છે.

વળી જિનાગમોમાં એમ પણ કહ્યું છે કે :-

“ મત્તીઙ્ગ જિણવરાગં, સ્વિઙ્ગંતી પુવ્વસંચિયા કમ્મા । ”

શ્રી જિનેશ્વરદેવની લક્ષિતી અનેક ભવોમાં સંગ્રિત કરેલાં કર્મોનો ક્ષય થાય છે. ’ તાત્પર્ય’ કે જિનલક્ષિતનું પરમ ફળ મોક્ષની પ્રાપ્તિ છે.

અહીં કોઈ એમ કહેતું હોય કે ‘ મોક્ષપ્રાપ્તિનો મુખ્ય ઉપાય તો સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્રરૂપ રત્નત્રયી છે અને તેની શાસ્ત્રોમાં સ્પષ્ટ જાહેરાત કરવામાં આવી છે, તો આ વસ્તુ તેની સાથે શી રીતે સંગત થવાની ? ’ પરંતુ તેમણે સમજી લેવું જોઈએ કે અનન્ય ભાવે જિનલક્ષિત કરવી એ સમ્યગ્દર્શનનું મુખ્ય લક્ષણ છે. તેના લીધે ગુરુ-મુખેથી જિનવચનો સાંભળવાની જિજ્ઞાસા જાગે છે, એ વચનો સાંભળતાં જીવ-અજીવ, પુણ્ય-પાપ, આશ્રવ-અંધ, સંવર-નિર્જરા અને મોક્ષ એ નવ તત્વોનો સ્પષ્ટ યોધ થાય છે, એટલે કે સમ્યગ્જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે, પરિણામે વિરતિની ભાવના જાગે છે અને તેમાંથી તપ-સંયમાદિનું અનુષ્ઠાન થતાં સમ્યક્ચારિત્રના ગુણો પ્રકટે છે. તેના લીધે કર્મસમૂહનો સર્વશે

નાશ થાય છે અને તેથી સુક્તિ કે મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે. તાત્પર્ય કે ઉપર્યુક્ત કથન શાસ્ત્ર-વચનો સાથે પૂરેપૂરું સંગત છે. તેમાં કોઈ વિસંવાદ નથી.

જિનભક્તિ પરમાર્થની સિદ્ધિ કરનારી છે, તેમ દુઃખ-દુર્ભાગ્યનો નાશ કરનારી પણ છે. તે અંગે શ્રી ભદ્રબાહુ સ્વામીએ ઉવસળહરં સ્તોત્રમાં કહ્યું છે કે :-

ચિદ્વૃત્ત દૂરે મંતો, તુજ્ઞ પણામો વિ બહુફલો હોઈ ।

નરતિરિણ્ણુ વિ જીવા, પાવંતિ ન દુઃસ્વ-દોગઠ્ઠં ॥

‘હે પ્રભો ! તમારો (વિશિષ્ટ) મંત્ર તો દૂર રહેો, પણ તમને ભક્તિભાવથી કરાયેલો પ્રણામ પણ બહુ ફળ આપનારો થાય છે. તેથી મનુષ્ય કે તિર્થંચરોનીમાં જીવો દુઃખ અને દુર્ગતિ પામતા નથી.’ અહીં દુર્ગતિનો અર્થ દુર્ભાગ્ય પણ થાય છે.

દુઃખ અને દુર્ભાગ્ય દૂર થાય, એટલે સુખ અને સૌભાગ્યની સંપ્રાપ્તિ થાય, એ સહજ છે. તાત્પર્ય કે જે મનુષ્ય શ્રી જિનેશ્વર-દેવની ભક્તિ અનન્ય ભાવે કરે છે, તેનાં સઘળાં દુઃખો દૂર થાય છે અને તેનો સિતારો ચમકવા લાગે છે. ‘પાંચ કોડીનાં ફૂલડે, પામ્યા દેશ અઢાર’ એ પંક્તિ આ વસ્તુનું સમર્થન કરનારી છે. X

જિનભક્તિમાં ઉપદ્રવોનું નિવારણ કરવાની પણ અજબ

X શ્રી કુમારપાળ મહારાજએ પૂર્વભવમાં પાંચ કોડીનાં ફૂલ લઈને શ્રી જિનેશ્વરદેવની અનન્ય ભાવે ભક્તિ કરી હતી, તેથી તેઓ અઢાર દેશનું રાજ્ય પામ્યા.

શક્તિ રહેલી છે. તે અંગે કલ્યાણમંદિરસ્તોત્રની નિમ્ન પંક્તિઓ સાંભળો :

મુચ્યન્ત એવ મનુજા : સહસા જિનેન્દ્ર !
 રૌદ્રૈરુપદ્રવશતૈસ્ત્વયિ વીક્ષિતેઽપિ ।
 ગોસ્વામિનિ સ્ફુરિતતેજસિ દૃષ્ટમાત્રે,
 ચૌરૈરિવાશુ પશવઃ પ્રપલાયમાનૈ : ॥

‘હે નાથ ! જેમ તેજસ્વી ગોપાલને દેખતાં જ ચોરો ચોરેલી ગાયો આદિ પશુઓને છોડીને શીઘ્ર ભાગી જાય છે, તેમ આપનાં દર્શન થતાં જ અનેક ભયંકર ઉપદ્રવો મનુષ્યોને છોડીને ભાગી જાય છે.’

જૈન શાસ્ત્રોમાં એવાં વર્ણનો આવે છે કે શ્રી જિનેશ્વર દેવના સ્નાત્રતું જળ છાંટવાથી શત્રુતું આક્રમણ અટકી ગયું, મરકીનો ઉપદ્રવ દૂર થયો, સર્વત્ર શાંતિ પ્રસરી વગેરે. ઉવસગ્ગહરંસ્તોત્ર, શાન્તિસ્તવ (લઘુશાન્તિ), સંતિકરંસ્તોત્ર વગેરેની ઉત્પત્તિનો ઇતિહાસ તેનું પ્રમાણ પૂરું પાડે છે.

દૂંકમાં જિનભક્તિનો સર્વત્ર જયજયકાર છે. આપણે તેનું અનન્ય આલંબન લઈને, અસ્યુદ્ધના શિખર પર આરોહણ કરીએ, એ જ અસ્યર્થના.

[૩]

સ્તવન-સ્તોત્રનો મહિમા

શ્રી જિનેશ્વરદેવતું નામ મહા મંગલકારી છે, તેમ તેમની સ્થાપના પણ મહામંગલકારી છે. વધારે સ્પષ્ટ કહીએ તો જિનમૂર્તિ એ પુષ્ટ આલંબન છે. ‘જિનમૂર્તિ જિન સારિણી’ એમ માનીને તેની વિવિધ પ્રકારે ભક્તિ કરનારનાં ભાગ્ય ઉઘડ્યાં છે અને તેમને સદ્ગતિની સુંદર સામગ્રી પ્રાપ્ત થઈ છે.

શાસ્ત્રકારોએ જિનભક્તિના ચાર પ્રકારો માનેલા છે :

(૧) વંદન, (૨) પૂજન, (૩) સત્કાર અને (૪) સન્માન. તેમાં બે હાથ જોડીને તથા મસ્તક નમાવીને અથવા બે હાથ, બે હાથ તથા મસ્તક એ પાંચ અંગો લેગાં કરીને જિન-મૂર્તિને પંચાંગપ્રણિપાત કરવો, એ વંદન કહેવાય છે; શરીર-મનને સ્વચ્છ કરીને તથા શુદ્ધ વસ્ત્રો ધારણ કરીને જિનમૂર્તિનાં નવ અંગોએ ચંદનાદિ પ્રશસ્ત દ્રવ્યો વડે તિલક કરવાં, એ પૂજન કહેવાય છે; જિનમૂર્તિ સન્મુખ અક્ષતનો સ્વસ્તિક કરવો, તેનાં પર ષઢામ, રૂપાનાણું તથા રૂપ વગેરે મૂકવાં, તેમજ વિવિધ પ્રકારનાં નૈવેદ્ય ધરવાં, એ સત્કાર

કહેવાય છે; અને જિનમૂર્તિ દ્વારા શ્રી જિનેશ્વરદેવને યાદ કરીને તેમના સદ્ભુત ગુણોનું કીર્તન કરવું, એ સન્માન કહેવાય છે.

અ-ય શબ્દોમાં કહીએ તો વંદન એ દેવદર્શનની ક્રિયા છે, પૂજન એ અંગપૂજાની ક્રિયા છે, સત્કાર એ અગ્ર-પૂજાની ક્રિયા છે અને સન્માન એ ભાવપૂજાની ક્રિયા છે.

આ ચારે ક્રિયાઓ સુંદર રૂપને આપનારી છે અને તે દરેકનું વિશિષ્ટ મહત્ત્વ છે, આમ છતાં તે ઉત્તરોત્તર વિશેષ ફેલવાથી છે, એ ભૂલવાનું નથી. આનો અર્થ એમ સમજવાનો છે કે વંદન કરતાં પૂજનનું રૂપ વિશેષ છે, પૂજન કરતાં સત્કારનું રૂપ વિશેષ છે અને સત્કાર કરતાં સન્માનનું રૂપ વિશેષ છે. તાત્પર્ય કે આ ચારે ક્રિયાઓમાં ભાવપૂજા કે ગુણકીર્તન અડિયાતું છે, તેથી જિનભક્તિમાં તેને મહત્ત્વનું સ્થાન પ્રાપ્ત થયેલું છે.

સ્તુતિ, સ્તવન, સ્તોત્ર એ બધાંયે ગુણકીર્તનના જ પ્રકારો છે. તેમાં સ્તુતિ એક કે બે પદ્યપ્રમાણ હોય છે, સ્તવન પાંચ કે સાત પદ્યપ્રમાણ હોય છે અને સ્તોત્ર આઠ-દશ પદ્યોથી માંડીને એ કે તેથી અધિક પદ્યોનું પણ હોય છે. આમ છતાં સ્તવન અને સ્તોત્ર ઘણી વાર એક-બીજાના પર્યાય તરીકે પણ વપરાય છે, એ ખ્યાલમાં રાખવાનું છે. દાખલા તરીકે ‘ઉવમ્મગ્ગહુરં’ પાંચ પદ્યોનું શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાનનું સ્તવન છે, છતાં સ્તોત્ર તરીકે પ્રસિદ્ધ છે. ગુણકીર્તનને દૂકમાં કીર્તન પણ કહેવામાં આવે છે.

આપણે ભગવાનની મૂર્તિનાં દર્શન કરીએ, તેમની પૂજા કરીએ, તેમની આગળ અક્ષત વગેરે મૂકીએ, પણ હૃદયમાં ભાવોદ્ભાસ ટાવીને તેમના સદ્ભુત ગુણોનું કીર્તન ન કરીએ તો જિનભક્તિનો મૂળ ઉદેશ્ય પાર પડતો નથી. જિનભક્તિનો મૂળ ઉદેશ્ય તો શ્રી જિનેશ્વરદેવ પ્રત્યે શ્રદ્ધા-આદર-અહુમાનની લાગણી કેળવવાનો તથા તેમના વિવિધ ગુણોનું સ્મરણ કરીને એ ગુણો આપણા જીવનમાં વિકસાવવાનો છે. એ ઉદેશ્ય તેમનું ગુણકીર્તન કર્યા વિના, તેમના સ્તવન-સ્તોત્રનો આશ્રય લીધા વિના કદાપિ પાર પડી શકતો નથી, તેથી જ ભક્તિ-માર્ગમાં સર્વત્ર કીર્તન કે સ્તવન-સ્તોત્રનું મહત્ત્વ સ્વીકારવામાં આવ્યું છે.

ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના યોગણુત્રીશમા અધ્યયનમાં કહ્યું છે કે-‘થય-થુઈ-મંગલેણ મંતે ! જીવે કિં જળયઈ ? (ઉત્તર) નાળદંસણ-ચારિત્ત-ગોહિલામં સંજળઈ, નાળ-દંસણ-ચારિત્ત-ગોહિલામં સંપન્ને ણં જીવે અંતકિરિયં કપ્પ-વિમાણોઽવત્તિયં આરાહણં આરાહેઈ ॥૧૪॥

‘હે ભગવન્ ! સ્તવ અને સ્તુતિરૂપ ભાવમંગલથી જીવ કયા લાભને ઉત્પન્ન કરે છે ?

ઉત્તરમાં ભગવાન જણાવે છે : ‘હે શિષ્ય ! સ્તવ અને સ્તુતિરૂપ ભાવમંગલથી જીવ જ્ઞાનબોધિ, દર્શનબોધિ અને ચારિત્રબોધિના લાભને પ્રાપ્ત કરે છે અને જ્ઞાનબોધિ, દર્શન-બોધિ તથા ચારિત્રબોધિનો લાભ થતાં તે જીવ કલ્પવિમાનમાં ઉત્પન્ન થવાપૂર્વક મોક્ષમાં જાય છે.’

આ પરથી સમજી શકાશે કે સ્તવન-સ્તોત્ર એ મહા મહિમાશાળી વસ્તુ છે અને તેનું યોગ્ય આદાંબન લેવામાં આવે તો મનુષ્ય ઉન્નતિના શિખરે પહોંચી શકે છે.

શ્રી હરિભદ્રસૂરિજીએ પંચાશકમાં સ્તવન-સ્તોત્ર અંગે સુંદર વિવેચન કરેલું છે. તેઓ ચતુર્થ પંચાશકમાં કહે છે કે—

સારા પુણ ઉ થુઈ-થોત્તા, ગંભીરપયત્થ-વિરહયા જે ।

સબ્ધયગુણક્રિત્તણ-રૂવા સ્વલુ તે જિણાણં તુ ॥૨૪॥

‘જે ગંભીર પદો અને અર્થ વડે રચાયેલાં હોય તથા શ્રી જિનેશ્વરદેવોના યથાર્થ ગુણોનાં કીર્તનરૂપ હોય, તે જ સ્તુતિ-સ્તવન-સ્તોત્રો, ઉત્તમ બાણુવા.’

તાત્પર્ય કે માત્ર શબ્દો જોડી દેવાથી કે તેનો પ્રાસ ભેગવવાથી જ સ્તુતિ-સ્તવન-સ્તોત્ર બની જતાં નથી. તે માટે અર્થસૂચક સુંદર શબ્દોની પસંદગી કરવી પડે છે અને તેમાં ભગવાનના સદ્ભુત એટલે વિદ્યમાન ગુણોનું વર્ણન કરવું આવશ્યક છે.

જે ગુણો ભગવાનમાં ન હોય, તે ગુણોનો તેમનામાં આરોપ કરવો, એ સ્તુતિ-સ્તવનાનો મોટો દોષ છે, તેથી સુમુખ્યે તેમાંથી બચવું જોઈએ.

વિશેષમાં તેઓ કહે છે :

તેસિં અત્થાહિગમે, ણિયમેણં હોઈ કુસલ પરિણામો ।

સુંદરમાવા તેસિં, ઇયરમ્મિ વિ રયણ-ણાણ ॥૨૫॥

‘તે સારભૂત સ્તુતિ-સ્તોત્રના અર્થાવબોધથી કલ્યાણકારી અધ્યવસાયો જરૂર બને છે અને તેનો સુંદર ભાવ-અર્થ ન સમજનાર એવા ઈતરજનમાં પણ રત્નનાં દષ્ટાંત પ્રમાણે કુશલ પરિણામો જગાડે છે.’

તાત્પર્ય કે બે આવા સારભૂત સ્તુતિ-સ્તવન-સ્તોત્રનો અર્થ સમજીએ તો આપણા હૃદયમાં શુભ ભાવોની પરંપરા પ્રકટે છે અને કદાચ તેમાં વધારે સમજ ન પડે તો પણ તેનાથી નિતાન્ત લાભ જ થાય છે. અહીં રત્નનું દષ્ટાંત વિચાર્યું.

રત્નનું દષ્ટાંત તેમણે આ પ્રમાણે આપ્યું છે :

जरसमणार्द्र रयणा, अण्णाय-गुणा वि ते समिति जहा ।

कम्म-ज्जराइ धुइमाइया वि तह भावरयणा उ ॥२६॥

‘રોગી જનોએ જેના શુભ ભણ્યા નથી, તેવાં રત્નો, જેમ રોગીના જવર, શૂળ, પ્રમુખ રોગોને શમાવે છે, તેમ પૂર્વોક્ત પ્રશસ્ત ભાવ-સ્થનાવાળાં અજ્ઞાત શુભવાળાં સ્તુતિ-સ્તોત્રરૂપ ભાવરત્નો પણ કર્મજવર વગેરેને શમાવે છે.’

શાસ્ત્રકારોએ સ્તોત્રનાં લક્ષણો નીચે પ્રમાણે બતાવ્યાં છે :

नमस्कारस्तथाशीश्च, सिद्धान्तोक्तिः पराक्रमः ।

विभूतिः प्रार्थना चेति, षड्विधं स्तोत्रलक्षणम् ॥

‘નમસ્કાર, આશીર્વાદ, સિદ્ધાન્તપૂર્વકતું કથન, શૂરવીરતા આદિનું વર્ણન, ઐશ્વર્યનું વિવરણ તથા પ્રાર્થના એ છ પ્રકારનાં લક્ષણવાળું સ્તોત્ર હોય છે.’

પરંતુ સ્તોત્રમાં બધી જ વખતે આ છ લક્ષણો હોય એવું નથી. તેમાં કોઈક લક્ષણો ઓછાં પણ હોય છે, પરંતુ સામાન્ય રીતે તેની રચનામાં આ ધોરણ જળવાય છે. વળી મહાપુરુષો તેમાં ચમત્કારિક તત્વો એવી ખૂબીથી ગોઠવી દે છે કે તેનો નિયમિત પાઠ કરવાથી અનેક જાતના લાભો થાય છે અને ભાવી પ્રગતિનો માર્ગ ખુલી જાય છે.

જે મહાપુરુષોએ આવાં સ્તવન-સ્તોત્રો રચ્યાં છે, તેમણે 'પોતાનું જીવન તો સાર્થક કર્યું' જ છે, પણ અન્યનાં ચે જીવન સાર્થક કરવાની એક મહામૂલી સામગ્રી પૂરી પાડી છે, તેથી આપણે તેમનો જેટલો ઉપકાર માનીએ, તેટલો ઓછો જ છે.

આપણે ત્યાં સ્તવન-સ્તોત્રની સામગ્રી વિપુલ છે, તેનો અને તેટલો લાભ લઈએ અને આપણા આત્માને અજવાળીએ, એ એક બુદ્ધિસ્થાન મનુષ્ય તરીકે આપણું પ્રથમ કર્તવ્ય છે.

[૪]

ભક્તામરસ્તોત્રની ઉત્પત્તિ

શ્રી ગુણકરસૂરિએ ભક્તામરસ્તોત્રવૃત્તિમાં તેની ઉત્પત્તિ સંબંધમાં નીચેની હકીકત રજૂ કરી છે :

ઉજ્જયિની નગરીમાં વૃદ્ધભોજ રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તે વિદ્યાવિદ્યાસી હોવાથી તેના દરબારમાં અનેક પંડિતો એકઠા થયા હતા. આ નગરમાં રાજાનો માનીતો અને બહુ શાસ્ત્રાભ્યાસી મયૂરભટ્ટ નામનો એક પંડિત હતો. તે કાવ્ય-રચનામાં ઘણો કુશળ હતો. તેણે પોતાની પુત્રી બાણભટ્ટ નામના પંડિતને આપી હતી. આ બાણભટ્ટ પણ સંસ્કૃત ભાષાનો મહાપંડિત તથા ઉત્તમ કવિ હતો.

આ બંને પંડિતો વચ્ચે ગાઠ સગપણ છતાં વિદ્યાની બાબતમાં ભારે ધર્મ્યાં પ્રવર્તતી હતી. કહ્યું છે કે-

ન સઠંતિ इकमिकं, न विणा चिद्वंति इकमिकेण ।

रासह-वसह-तुरंगा, जूयारी पंडिया डिंभा ॥

‘ ગધેડા, બળદ, ઘોડા, બુઝારી, પંડિત અને બાળકો એક-બીજાને સડી શકતા નથી અને એક-બીજા વિના રહી પણ શકતા નથી.’

એક વાર તે બંને પોતાની સરસાઈ અંગે રાજસભામાં વિવાદ કરવા લાગ્યા, ત્યારે રાજાએ કહ્યું: ‘ હે પંડિતો ! તમે બંને કાશ્મીર દેશમાં જાઓ. ત્યાં રહેલી શારદાદેવી જેને અધિક માનશે, તે શ્રેષ્ઠ ગણાશે.’ તે પરથી બંને પંડિતો કાશ્મીર ભણી આવ્યા.

પ્રવાસ દરમિયાન પાંચસો પોઠિયા સામે મળ્યા. પંડિતોએ પોઠવાળાને પૂછ્યું કે ‘ આમાં શું ભયું છે ? ’ પોઠવાળાએ કહ્યું : ‘ આ બધી પોઠોમાં હૈંકારવૃત્તિનાં પુસ્તકો છે.’ આ ઉત્તરથી પંડિતો વિસ્મય પામ્યા. એક હૈંકાર પર આટલી વૃત્તિઓ ! તે કોણ રચી હશે ? તેના રચનારા કેવા પંડિત હશે ?

આગળ જતાં હબર પોઠિયા સામે મળ્યા. ત્યારે પણ પોઠવાળાને પૂછતાં ઉત્તર મળ્યો કે ‘ આમાં હૈંકારવૃત્તિનાં પુસ્તકો છે.’ અને તેમની પંડિતાઈનો મદ ઉતરી ગયો.

અનુક્રમે ઘણા માર્ગ ઓળંગીને તેઓ કાશ્મીરમાં દાખલ થયા અને શારદાદેવીના મંદિરે પહોંચ્યા. ત્યાં ભોજન કરીને બંને જણ સૂતા હતા, તે વખતે શારદાદેવીએ પરીક્ષા કરવા માટે અર્ધ જાગતા એવા મયૂરને સમસ્યા પૂછી કે ‘ શતચન્દ્રં નમસ્તલમ્ । ’ એટલે મયૂરે તરત જ તેની નીચે પ્રમાણે પૂર્તિ કરી :

દામોદરકરાધાત-વિહ્વલીકૃતચેતસા ।

દૃષ્ટં ચાણૂરમલ્લેન, શતચન્દ્રં નમસ્તલમ્ ॥

‘દામોદર અર્થાત્ શ્રીકૃષ્ણના કરપ્રહારથી જેનું ચિત્ત વિહ્વલ થયું છે, એવા ચાણૂરમલ્લને આકાશમાં સો ચન્દ્રો દેખાયા.’ તાત્પર્ય કે તેની આંખે અંધારાં આવી ગયાં.

પછી તે જ સમસ્યા અર્થ બગતા એવા બાણુભટ્ટને પૂછી, એટલે તેણે હુંકાર કરીને તેની નીચે પ્રમાણે પૂર્તિ કરી :

યસ્યામૃતુક્તસૌધાગ્ર-વિલોલવદનામ્બુજમ્ ।

વિરરાજ વિભાવર્યાં, શતચન્દ્રં નમસ્તલમ્ ॥

‘જેથી હવેલી પર પોતાનું વદનકમલ આમ તેમ હલાવી રહેલી સ્ત્રીનું મુખ બાણે સો ચંદ્રવાળું આકાશ હોય, એવું લાગે છે.’

આ સાંભળી શારદાદેવીએ કહ્યું કે તમે બંને ઉત્તમ કૌટિના પંડિત છો, પણ બાણુભટ્ટે હુંકાર કરીને પાદપૂર્તિ કરી, માટે તે મથૂર કવિ કરતાં ન્યૂન છે. મેં તમને રસ્તામાં ચંક્રવૃત્તિનાં જે પુસ્તકો બતાવ્યાં, તેનો હેતુ એ હતો કે વાણીનો પાર કોણ પામી શકે એમ છે ? કહ્યું છે કે-

મા વહત્ કોઢ ગવ્વં, इत्य जए पंडिओ अहं चेव ।

आ सव्वन्नाओ पुण, तरत्तमजोगेण मइविहवा ॥

‘હું’ મોટો પંડિત છું, એવો ગર્વ કેઈએ પણ કરવો નહિ. સર્વજ્ઞ સિવાય અન્યોમાં તરતમથોગે અનેક પ્રકારનો મતિ-વૈભવ હોય છે.’

આ રીતે બંનેને શિક્ષા આપી શારદાદેવીએ તે બંનેની મિત્રતા કરાવી, પણ એ મિત્રતા અંતરની ન હતી. અનુક્રમે તેઓ ઉબજિની પાછા ફર્યા અને રાજાની પૂર્વવત્ સેવા કરવા લાગ્યા.

એક વાર બાણુ કવિને પોતાની સ્ત્રીની સાથે પ્રણયકલહ થયો, તે લગભગ સવાર સુધી ચાલ્યો. આ વખતે મથૂરકવિ શરીરચિતાર્થે બહાર નીકળતાં તેમના મકાન પાસેથી પસાર થયા અને પતિ-પત્ની વચ્ચે કંઈક કલહ થઈ રહ્યો છે, એવું બાણુ નીચે જિભા રહ્યા. ત્યાં નીચેના શબ્દો સાંભળવામાં આવ્યા :

‘હે પતિવ્રતે ! મારો આ અપરાધ ક્ષમા કર. ફરી તને ક્યારે પણ કેપાયમાન્ કરીશ નહિ.’ એ વખતે રોષે લાગેલી બાણુપત્નીએ નુપુરચુક્ર ચરણ વડે તેના મસ્તકે પ્રહાર કર્યો. છેવટે બાણુકવિએ તેને ઉદ્દેશીને નીચેના શ્લોક કહ્યો :

ગતપ્રાયા રાત્રિ : કૃશતનુ ! શશી શીર્યત્ત્વમ્,
પ્રદીપોડયં નિદ્રા વશમુપગતો ઘૂર્ણિત્ત્વમ્ ।
પ્રણામાન્તો માનસ્ત્યજસિ ન યથા ત્વં કથમહો,
કુચપ્રત્યાસત્યા હૃદયમપિ તે મુમુ ! કઠિનમ્ ॥

‘હે કૃષ્ણદરિ! રાત્રિ હવે પૂરી થવા આવી છે, ચંદ્રમા કાંતિ વિનાનો થઈ ગયો છે અને દીપક પણ ઘેનથી નિદ્રાધીન થતો હોય એમ લાગે છે; માટે હવે તું ક્રોધનો ત્યાગ કર. આ જગતમાં ક્રોધ તો ત્યાં સુધી જ હોય છે કે જ્યાં સુધી અપરાધી પ્રણામ કરતો નથી. મેં તો તને પ્રણામ કર્યો છે, છતાં માન કેમ મૂકતી નથી? હે સુબ્રુ! મને લાગે છે કે કંડિન એવા કુચની સાથે રહેવાથી તારું હૃદય પણ કંડિન બની ગયું છે.’

આ શ્લોક સાંભળી મયૂર પંડિતે નીચેથી કહ્યું કે ‘હે બાણુ! તમે શ્લોક તો ઘણો સુંદર કહ્યો, પણ ચતુર્થ ચરણમાં સુબ્રુ શબ્દનો પ્રયોગ કર્યો, તે યોગ્ય નથી. વારંવાર વિનવણી કરવા છતાં પિતાનો ક્રોધ છોડે નહિ એવી સ્ત્રીને માટે તો ચણિદ એવો જ શબ્દ પ્રયોગ કરવો જોઈએ. X

પિતાના આ શબ્દો સાંભળીને બાણુપત્ની શાંત થઈ ગઈ. તેને લાગ્યું કે ‘નક્કી મારા પિતાએ મારું ગુપ્ત ચરિત્ર બહુયું, પણ આ વસ્તુ તેને માટે ઠીક નથી.’ એટલે ગોખમાંથી તાંબૂલની પીચકારી તેના માથે ફેંકતાં કહ્યું કે ‘પુત્રીના મર્મને પ્રકાશનારો તું કેઠિયો થજે.’

બાણુપત્ની પતિવ્રતા હતી, એટલે તેના શાપની તરત જ

X સુબ્રુ અને ચણ્દી શબ્દો દીર્ઘાન્ત છે, પણ સંબોધનમાં તેનો પ્રયોગ હોવાથી અહીં હ્રસ્વ આપેલા છે.

અસર થઈ અને મયૂર કવિ કોઢિયો બની ગયો. આવા શરીરે રાજસભામાં જવું યોગ્ય નહિ, એમ માની તેણે રાજસભામાં જવાનું માંડી વાગ્યું, પણ બાણભટ્ટ તેની ગેરહાજરીનો લાભ લઈ તેની નિંદા કરવા લાગ્યો, એટલે મયૂર કવિ એક દિવસ પોતાના શરીરનું બરાબર આચ્છાદન કરીને તથા ગરદન પર રૂમાલ વીંટાળીને રાજસભામાં ગયો. ત્યાં બાણકવિના સંકેતથી રાજાએ બોલ્યું કે મયૂર કવિને શરીરે કોઢ થયો છે અને તેથી તેણે પોતાના શરીરને આ રીતે ઢાંક્યું છે. તેણે મયૂરને કહ્યું: ‘પંડિતશુ ! તમારે શરીરે કોઢ થયો છે. તે મટયા પછી જ રાજસભામાં આવજો.’

આ વચનો મયૂરકવિને અસહ્ય થઈ પડ્યાં. તેણે ઘેર આવીને સંકટપ ક્યોં કે મારે કોઈ પણ રીતે મારો આ રોગ મટાડવો. પછી સુંદર શબ્દરચના વડે ભક્તિપૂર્વક તેણે પોતાના ઇષ્ટદેવ સૂર્યનારાયણની સ્તુતિ કરવા માંડી કે સૂર્યનારાયણે પ્રસન્ન થઈને તેનો કોઢ મટાડી દીધો. તેનું શરીર પ્રથમના જેવું જ કાંતિમય બનાવી દીધું. મયૂરકવિના આનંદનો પાર રહ્યો નહિ.

બીજા દિવસે તે રાજસભામાં ગયો, ત્યારે તેના શરીરની કાંતિ પૂર્વવત્ બોધને રાજાએ પૂછ્યું કે ‘પંડિતશુ ! તમારો કોઢ શી રીતે મટ્યો?’ મયૂર કવિએ કહ્યું: ‘મારી ભક્તિથી પ્રસન્ન થયેલા સૂર્યનારાયણે મારો રોગ મટાડ્યો.’ આથી

સર્વ સભાજનો તથા રાજ્યે તેની ભક્તિનાં તથા કાવ્ય-
શક્તિનાં વખાણ કર્યાં. *

આણુ કવિથી આ સહન થયું નહિ. તેણે કહ્યું :
‘ભક્તિ તથા કાવ્યશક્તિનો ચમત્કાર જોવો હોય તો હું’
પણ બતાવી શકું છું. આણુ તો શરીરે થયેલો કોઠ મટાડ્યો,
પણ હું કપાયેલા હાથ-પગ પાછા મેળવી શકું એમ છું.’
પછી તેના કદા મુજબ રાજ્યે તેના હાથ-પગ કપાવી
નાખ્યા અને તેને ચંડિકાદેવીના મંદિરની પાછળ મૂકી દીધો.
ત્યાં આણુકવિએ ભક્તિપૂર્વક ચંડિકાની સ્તુતિ રચવા માંડી * ,
એટલે ચંડિકાએ પ્રસન્ન થઈને તેના હાથ-પગ જોવા હતા
તેવા બનાવી દીધા. પછી તે હસતાં મુખડે રાજ્યસભામાં
આવ્યો કે રાજ્યે અને સર્વ સભાજનોએ તેની શક્તિની
જૂબ જ પ્રશંસા કરી અને ધન્યવાદ આપ્યા.

આ ઘટના પછી રાજા આ બે કવિઓ માટે ભારે
મગફરી રાખવા લાગ્યો.

એક વખત તેણે રાજ્યસભામાં કહ્યું : ‘આજે તો
વિપ્રોની બોલબાલા છે. એકે સૂર્યને પ્રસન્ન કરીને કોઠ
મટાડ્યો અને બીજાએ ચંડિકાને પ્રસન્ન કરીને પોતાના
કપાયેલા હાથ-પગ પાછા મેળવ્યા. શું આજે આવી શક્તિ
અન્ય કોઈમાં હશે ખરી ? ’

---

* આ સ્તોત્રના સો શ્લોકો હોવાથી તે સપ્તશતક કે મયૂર-
શતક તરીકે ઓળખાય છે.

* આ સ્તોત્ર ચંડીશતક તરીકે પ્રસિદ્ધ છે.

ત્યારે એક સલાજને કહ્યું કે ‘ મહારાજ ! બહુરત્ના વસુધેરા. આ જગતમાં રત્નોની ખોટ નથી. જે આપને આ પ્રકારની શક્તિનો અમલકાર જોતો જ હોય તો આ નગરમાં શ્રી માનતુંગસૂરિ નામે એક મહાપ્રભાવશાળી જૈનાચાર્ય વિરાજે છે, તેમને બોલાવો.’

આથી રાજાએ શ્રી માનતુંગસૂરિજીને રાજસલામાં બોલાવ્યા. ત્યાં તેમનો થોડો અંકાર કર્યો અને કહ્યું ‘આમન આપ્યું. તેના પર સૂરિજીએ વિરાજમાન થઈને એક શ્લોક વડે રાજાને નીચે પ્રમાણે આશીર્વાદ આપ્યો :

જટાશાલી ગણેશાર્યઃ, શઙ્કરઃ શાઙ્કરાક્લિતઃ ।

યુગાદીનઃ શ્રિયં કુર્યાદ્, વિલસત્સર્વમન્ગલઃ ॥

‘ મસ્તક પર જટાને ધારણ કરનારા, ગણધરો વડે પૂજાયેલા, સહુનું કલ્યાણ કરનારા, મુક્તિનાં ચિહ્નોથી સુકત તથા સર્વમંગલનો વિસ્તાર કરનારા એવા શ્રી આદિનાથ પ્રભુ તમારું કલ્યાણ કરો.’

પછી રાજાએ કહ્યું : ‘ હે ચતિવર્ધ ! તમે કંઈક અમલકાર બતાવો.’ ત્યારે સૂરિજીએ કહ્યું કે ‘ અમારા ઇષ્ટદેવ આદિનાથ વગેરે તીર્થંકરોનો એવો પ્રભાવ છે કે તેમનું ભક્તિભાવે સ્મરણ કરતાં શરીર પરનાં સર્વ બંધનો તૂટી જાય અને કારાગારનાં લોખંડી તાળાં ટપોટપ નીચે પડે.’

રાજાએ કહ્યું : ‘જે એમ જ હોય તો એ અમલકાર બતાવવાની કૃપા કરો.’

પછી ત્યાં લોખંડની બેડીઓ, સાંકળો તથા તાળાં લાવવામાં આવ્યાં અને સૂરિજીને હાથે પગે બેડીઓ નાખી તેમના આખા શરીરને સાંકળોથી જકડી લીધું, તેમજ દરેક સાંકળના બંધ આગળ એકેક તાળું માર્યું. આ રીતે કુલ ૪૪ સાંકળો બાંધી અને ૪૪ તાળાં માર્યાં. પછી તેમને એક અંધારા ઓરડામાં પૂરીને તાળાં મારી તેના ફરતા પહેરેગીરો મૂક્યા.

ત્યાં સૂરિજીએ ભક્તિથી ગદ્ગદિત થયેલા વાણીથી ‘મક્તા-મરપ્રણતમૌલિમણિપ્રમાણાં’ એ પદ્યથી શરૂ થતું શ્રી આદીશ્વર ભગવાનનું સ્તોત્ર રચવા માંડ્યું. તેમની વાણીમાં ભક્તિનો એવો અતિશય હતો કે એ સ્તોત્રની એક એક ગાથાએ એક એક સાંકળ અને એક એક તાળું તૂટતું ગયું. એ રીતે સ્તોત્ર પૂરું થતાં ૪૪ સાંકળો અને ૪૪ તાળાં તૂટી ગયાં અને ઓરડાનાં દ્વાર ખુલ્લી ગયાં.

આ રીતે સર્વબંધનથી રહિત થતાં તેઓ પહેરેગીરો સાથે પ્રસન્નવદને રાજસભામાં આવ્યા. તેમને બેઠું રાખી અત્યંત આશ્ચર્ય પામ્યો અને તેણે જૈન ધર્મની ભારે પ્રશંસા કરી. પછી રાજાના આગ્રહથી તેમણે એ સ્તોત્ર સર્વ સભાજનોને સંભળાવ્યું અને તેઓ તેની અદ્ભુત રચનાથી અત્યંત પ્રભાવિત થયા. પછી રાજાએ મહામહોત્સવસહિત સૂરિજીને તેમના સ્થાને મોકલ્યા. ત્યારથી આ સ્તોત્રનો મહિરગા પૃથ્વી પર વિસ્તાર પામ્યો. #

---

* પ્રસ્તુત સ્તોત્રની ઉત્પત્તિ સળધી તથા સૂરિજી સંબંધી સમુદાયગત કેટલાક ફેરફારવાળી કિવદંતીઓ પ્રચલિત છે.

[૫]

સ્તોત્રકારનો સામાન્ય પરિચય

ભક્તામરસ્તોત્ર અંગે વિશેષ વિવેચન કરીએ તે પહેલાં તેના રચયિતાનો સામાન્ય પરિચય મેળવી લઈએ.

પદ્માવલીઓમાં શ્રી મહાવીર સ્વામીની વીસમી પાઠે શ્રી માનતુંગસૂરિ થયાનો ઉલ્લેખ આવે છે. * આ માનતુંગ-સૂરિએ ભક્તામરસ્તોત્ર આદિ ત્રણ સ્તોત્રો રચ્યા એવી નોંધ. પણ ત્યાં થયેલી છે, અને કેટલાકે બાણ-મયૂરની કવિતાથી ચમત્કૃતિ પામેલા રાજાને તેમણે આ રીતે પ્રતિબોધ કર્યાની હકીકત પણ જણાવેલી છે. પરંતુ માનદેવસૂરિશિષ્ય માન-તુંગસૂરિ વિક્રમની ત્રીજી શતાબ્દીમાં થઈ ગયાતું પુષ્ટ પ્રમાણોથી સિદ્ધ છે, જ્યારે બાણ-મયૂરનો સમય વિક્રમની સાતમી-આઠમી સદીનો નિશ્ચિત છે. એટલે પ્રશ્ન એ થાય છે કે શું આ માનતુંગસૂરિએ જ ભક્તામરસ્તોત્ર રચ્યું હશે ?

* સિરિમાણતુંગસૂરી (૨૦) વીસમી એકવીસ સિરિવીરો (૨૧) :

—પદ્માવલીસમુચ્ચય ભા. ૧-તપાગચ્છ-પદ્માવલી

ને એમણે જ રચ્યું હોય તો બાણુ-મયૂર વાળી ઘટના પાછળથી તેની સાર્થે જોડાઈ ગઈ એમ માનવું પડે અને મયૂરશતકના અંગ્રેજી સંપાદકે એમજ માન્યું છે. પરંતુ આ સ્તોત્ર-રચનામાં બાણુ-મયૂરવાળી ઘટના ખરેખર પ્રબળ નિમિત્ત હોય તો એમ માનવું જ રહ્યું કે ભક્તામરસ્તોત્રની રચના આ માનતુંગસૂરિજીએ નહિ, પણ અન્ય માનતુંગસૂરિજીએ કરેલી છે.

હકીકતમાં માનતુંગ નામના ઘણા આચાર્યો થયા છે, એટલે વિક્રમની સાતમી-આઠમી સદીમાં જે માનતુંગસૂરિજી થયા, તેમણે આ સ્તોત્ર રચેલું હોવું જોઈએ.

પ્રભાવકથરિતનો શ્રીમાનતુંગસૂરિપ્રબંધ આ વસ્તુ પર કેટલોક પ્રકાશ પાડે છે. તેમાં કહ્યું છે કે :-

‘વારાણસી નગરીમાં હર્ષદેવ નામનો રાજા હતો. એ નગરીમાં પ્રહ્લક્ષત્રિય જાતિનો ધનદેવ નામનો શ્રેષ્ઠિ હતો. તેને માનતુંગ નામનો પુત્ર હતો. આ પુત્રે સંસારથી વૈરાગ્ય પામીને આડુકીર્તિ નામના દ્વિગ્ભરાચાર્ય પાસે દીક્ષા લીધી હતી અને મહાકીર્તિ નામ ધારણ કર્યું હતું.

હવે એ જ નગરમાં લક્ષ્મીધર નામે તેનો બનેલી રહેતો હતો, જે સારો શ્રીમંત અને આસ્તિકશિરોમણિ હતો. એકદા માનતુંગઋષિ આહાર લેવા માટે તેને ત્યાં પધાર્યા. તે વખતે કેગળો કરવા માટે કમંડળમાંથી જળ લીધું, તો તેમાં નિરંતર જળ ભરી રાખવાથી સંભૂચિર્મ પોરા ઉત્પન્ન થયેલા જણાયા. તેની બહેને આ વસ્તુ તરફ તેમણે લક્ષ્ય ખેંચ્યું અને ‘વ્રતમાં

દયા એજ સાર છે ' વગેરે વચનો કહી તેમને શ્વેતામ્બર-મતની દીક્ષા ગ્રહણ કરવા અનુરોધ કર્યો, એટલે ભવણીર એવા માનતુંગ ઋષિએ શ્રી જિનસિંહ નામના શ્વેતામ્બરાચાર્ય પાસે દીક્ષા ગ્રહણ કરી.

ગુરુએ તેમને વિવિધ શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરાવ્યો અને સર્વ રીતે યોગ્ય ભેદ સૂરિપદે સ્થાપ્યા. ત્યારથી તેઓ માનતુંગસૂરિ તરીકે પ્રસિદ્ધિ પામ્યા.

ત્યાર બાદ મયૂર-બાણ વાળી ઘટના બનતાં ભક્તામર-સ્તોત્ર બનાવ્યું. છેવટે માનસિક રોગ લાગુ પડતાં ભયહર-સ્તવન બનાવી તે રોગ દૂર કર્યો. છેવટે ગુણુકર નામના શિષ્યને પોતાના પદે સ્થાપી અણુસણુ કરીને સ્વર્ગે સીધાવ્યા.'

આ પરથી એટલું સ્પષ્ટ થાય છે કે શ્રી માનદેવસૂરિની પાટે આવનાર માનતુંગસૂરિજીએ નહિ, પણ શ્રીજિનસિંહ-સૂરિશિષ્ય શ્રી માનતુંગસૂરિજીએ આ સ્તોત્ર બનાવેલું છે.

વળી મયૂર-બાણ હર્ષદેવની સલાનાં જ પંડિતરત્નો હતાં, એ વિક્રમની નવમી સદીમાં થયેલ રાજશેખર કવિના નિમ્ન શ્લોક પરથી સ્પષ્ટ થાય છે:

અહો પ્રભાવો વાગ્દેવ્યા, યન્માત્તજ્ઞદિવાકરઃ ।

.. શ્રી હર્ષસ્યામવત્ સમ્યઃ, સમો વાણમયૂરયોઃ ॥

.. અહો વાગ્દેવીનો કેવો પ્રભાવ છે કે જેનાથી માતંગ-

દિવાકર બાણ અને મયૂરની સમકક્ષાના શ્રી હર્ષની રાજસભાના સભ્ય બન્યા.’

અહીં માતંગદિવાકરથી શું સમજવું? એ વિવાદાસ્પદ છે, પણ હર્ષની સભામાં બાણ અને મયૂર નામના કવિઓ હતા, એ હકીકત આના પરથી સ્પષ્ટ થાય છે.

પ્રભાવકચરિતના પ્રબંધોનું પચાસીચત્વરિ કરતાં પં. શ્રી. કલ્યાણવિજયજીએ લખ્યું છે કે ‘માનતુંગસૂરિને પોતાની સભામાં બોલાવનાર રાજા હર્ષને બનારસનો બ્રહ્મક્ષત્રિય રાજા હોવાનું પ્રબંધમાં સૂચવાયેલ છે^x અને એની સભાના પંડિતો મયૂર અને બાણને પણ બનારસના જણાવ્યા છે, પણ આ વાત તો સુપ્રસિદ્ધ છે કે બાણ-મયૂર જેની સભામાં હતા, તે શ્રી હર્ષ થાણેશ્વરનો વૈશ્યવંશી રાજા હતો. પ્રસ્તુત પ્રબંધમાં શ્રી હર્ષને બનારસનો રાજા લખ્યો છે, એનો અર્થ એમ હોઈ શકે કે માનતુંગસૂરિની સાથે આ રાજાએ બનારસમાં મુલાકાત કરી હોય, કેમકે બનારસમાં પણ તેનું જ રાજ્ય હતું.’

ત્યાર બાદ કેટલુંક પચાસીચત્વરિ કર્યા પછી તેમણે જણાવ્યું છે કે ‘પ્રબંધવર્ણિત માનતુંગના દ્વિગ્ભરાવસ્થાના શુરના ‘ચારુકીર્તિ’ અને એમના પોતાના ‘મહાકીર્તિ’ આ નામો

---

x પ્રભાવકચરિતમાં હર્ષેવ બ્રહ્મક્ષત્રિય જાતિનો હતો, એવું સૂચવેલ નથી, પણ માનતુંગસૂરિના પિતા ધનદેવ બ્રહ્મક્ષત્રિય જાતિના હતા, એમ જણાવેલું છે. જેમકે ‘બ્રહ્મક્ષત્રિયજાતીયો ધનદેવામિષઃ સુધીઃ ।’ એટલે અહીં પચાસીચત્વરિની સમજફર થયેલી છે.

ઉપરથી પણ તેઓ છઠ્ઠી-સાતમી સદીના હોવાનું જ સિદ્ધ થાય છે, કારણ કે દ્વિગમ્ય સંપ્રદાયમાં આવાં નામો બહુ પ્રાચીન કાલમાં અપાતાં ન હતાં. તાત્પર્ય કે ભક્તામરસ્તોત્રના રચયિતા શ્રી માનતુંગસૂરિ વિક્રમની સાતમી સદીમાં શ્રી હર્ષદેવના સમયમાં વારાણસીમાં થયા એમ માનવું સુસંગત છે.’

આ હર્ષદેવ કે હર્ષવર્દ્ધનનો સમય વિ. સં. ૬૬૪ થી ૭૦૦ નો નિર્ણય થયેલો છે. કેટલાકના કહેવા મુજબ બાણ અને મયૂર પછીથી વૃદ્ધલોજની સેવામાં ઉન્નયિની જઈને રહ્યા હતા. પણ વૃદ્ધલોજે વિ. સં. ૭૩૧ માં ઉન્નયિની વસાવેલી છે, એટલે આ કથન શી રીતે સંગત થઈ શકે ? તાત્પર્ય કે બાણ-મયૂરવાળી ઘટના ઉન્નયિનીમાં રાજા વૃદ્ધલોજના સમયમાં નહિ, પણ વારાણસીમાં શ્રી હર્ષદેવના સમયમાં જ સંભવે છે. દ્વિગમ્ય સંપ્રદાયમાં આ ઘટના લોજ અને કાલિદાસના સમયમાં બન્યાની અનુશ્રુતિ પ્રચલિત છે. એ રીતે તેઓ માનતુંગસૂરિનો સમય વિક્રમની અગિયારમી સદીનો માને છે. વળી માનતુંગસૂરિને તેઓ માનતુંગમુનિ માને છે અને સૂરિપદ માનાર્થે લખ્યાનું સૂચવે છે, પણ આ અનુશ્રુતિમાં ઐતિહાસિક તથ્ય નથી.

પ્રભાવકચરિતના ઉલ્લેખથી એ સ્પષ્ટ છે કે શ્રી માનતુંગસૂરિ પ્રહ્લ્લક્ષત્રિય જાતિમાં જન્મ્યા હતા, પણ ભક્તામરસ્તોત્રનો ઉડો અભ્યાસ કરનાર વિદ્વાનોને એમ લાગે છે કે કદાચ તે આદ્યજાતિમાં જ જન્મ્યા હોય.

પ્રો. હીરાલાલ રસિકલાલ કાપડિયાએ દેવચંદ લાલભાઈ

જૈન પુસ્તકોદ્ધાર ફેંડેના અંથાંક ૭૬મા તરીકે પ્રસિદ્ધ થયેલ ‘મક્તામર-કલ્યાણમન્દિર-નમિઝ્ઞસ્તોત્રત્રયમ્’ નામના અંથમાં ‘સ્તોત્રયુગલનું’ તુલનાત્મક પચાલિયન’ કરતાં જણાવ્યું છે કે ‘શ્રી માનતુંગસૂરિ પ્રાદ્યાણ્ય જાતિના હશે, નહિ તો વીશમા શ્લોકમાં સૂચિત હરિ-હરના પૂર્વદર્શનની વાત અને આ (૨૩મા) શ્લોકમાં શ્રુતિવાક્યોનો શબ્દોલ્લેખ દુઃસંભવિત છે; વિશેષમાં અંતિમ ભાગ તો શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતાના આઠમા અધ્યાયના નવમા પદમાં પણ દષ્ટિગોચર થાય છે. શુકલ ચબુર્વેદ (અ.૩૧) ના પુરુષસૂક્તમાં નીચે મુજબ ઉલ્લેખ જોવાય છે: ‘વેદાહમેતં પુરુષં મહાન્તમ્, આદિત્યવર્ણં તમસઃ પરસ્તાત્ ।’

ઋગ્વેદમાં પણ આના અંતિમ શબ્દો નજરે પડે છે, કેમ કે ત્યાં એવો ઉલ્લેખ છે કે ‘હૃં નગ્નં સુષીરં દિગ્વાસસં ત્રહ્ણર્મં સનાતનં વપૈમિ વીરં પુરુષમર્હન્તમાદિત્યવર્ણં તમસઃ પરસ્તાત્ સ્વાહા ।’

આ પરથી અનુમનાય છે તેમ અંતિમ ચરણ એ શ્રુતિવાક્ય છે અને તેને શ્લોકમાં કવિરાજે ગુંથી લીધું છે.’

મક્તામરસ્તોત્ર હિંદીના સંપાદક દ્વિગમ્બરવિદ્યાન શ્રી અમૃતલાલ શાસ્ત્રીએ તેની પ્રસ્તાવનામાં ‘એક કલ્પના’ નામના પરિચ્છેદમાં લખ્યું છે કે ‘ભક્તામરસ્તોત્રના અગિયારમા ‘દૃષ્ટ્વા ભવન્તં’ ઇત્યાદિ અને એકવીશમા ‘મન્યે વરં’ ઇત્યાદિ પદોથી મારા મનમાં એ કલ્પના ઉડી રહી છે કે આચાર્ય માનતુંગ પહેલા જૈનેતર સંપ્રદાયથી પ્રભાવિત હતા. જે ત્રણ પદોમાં ભગવાન

આદિનાથને ક્રમશઃ અપૂર્વ દાપ, સૂચ અને ચંદ્ર ઇત્યાદિવામાં આવ્યા છે, તેથી એમ જણાય છે કે તેઓ પહેલા જે સંપ્રદાયથી પ્રભાવિત હતા, તેમાં સાચકાળે દીપકને, પ્રાતઃકાળે સૂર્યને અને પ્રત્યેક માસના શુકલપક્ષની ખીજના દિવસે ચંદ્રમાને નમન કરવામાં આવતું હતું, જે આજે પણ ચાલુ છે.

મહાકવિ દામોદર લારવિની કૃતિ કે જે ‘કિરાત’ નામથી પ્રસિદ્ધ છે, તેની મલ્લિકાથી ટીકથી ખીજના ચંદ્રને નમન કરવાની વાતને પુષ્ટિ મળે છે. માનતુંગ એ સંપ્રદાયના પરમારંધ્ય દેવોના ચરિત્રગ્રંથોમાં એમના મન ડગવાની વાત વાંચી ચૂક્યા હતા. એમ લાગે છે કે તેથી જ તેમણે ‘ચિત્ર’ કિમત્ર’ ઇત્યાદિ પંદરમા પદમાં ભગવાન આદિનાથને નિર્વિકાર અડગ મનના જણાવી પ્રતિવસ્તૂપમા અલંકારના સાધ્યમથી સુમેરુ શિખરની ઉપમા આપી છે. આ કલ્પનાની પુષ્ટિ પ્રસ્તુત સ્તોત્રના ‘ત્વામામનન્તિ.....’ ઇત્યાદિ તેવીશમા પદના આધાર પર પણ કરી શકાય છે, જે માનતુંગને વેદાભ્યાસી સિદ્ધ કરે છે, કેમ કે ઉક્ત પદની રચના શુકલ યજુર્વેદના મંત્રને મળતી-બુલતી છે. આટલી સમાનતા અકસ્માત્ શી રીતે હોઈ શકે ?

જ્યાં સુધી પુષ્ટ પ્રમાણ ન મળે ત્યાં સુધી આ વિષયમાં હું વધારે કંઈ કહી શકતો નથી, એટલે જ આ વાતને ‘એક કલ્પના’ તરીકે લખી છે.’

પરંતુ એટલું ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ કે અન્ય

આચાર્યોએ પણ પોતાની કૃતિમાં વેદ-ઉપનિષદ-બ્રાહ્મણગ્રંથ આદિના વાક્યો ગુંથ્યા છે; આમ છતાં તેઓ બ્રાહ્મણજાતિમાં જન્મ્યા ન હતા. જેમ કે કલિકાલ સર્વેશ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય, ઉપા. શ્રી યશોવિજયજી મહારાજ વગેરે. છતાં એટલી વાત નિશ્ચિત કે શ્રી માનતુંગસૂરિ મહા વિદ્વાન હતા અને તેમણે જૈન ઉપરાંત જૈનેતર શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ પણ બહુ સારો કર્યો હોય કે જેનું પ્રતિબિમ્બ આ સ્તોત્રમાં પડેલું છે. વળી કાવ્યશક્તિ તો તેમને પ્રારંભથી જ વરી હશે, નહિ તો આવું અદ્ભુત કાવ્ય તેઓ એકાએક શી રીતે રચી શકે ?

શ્રી માનતુંગસૂરિએ ભક્તામરસ્તોત્ર ઉપરાંત ‘ભયહર સ્તોત્ર’ અને ‘ભક્તિખર’ નામનાં બીજા બે સ્તોત્રો રચેલાં છે, એ એક સર્વમાન્ય હકીકત છે. શ્રી ગુણકરસૂરિએ ભક્તામરસ્તોત્રની ટીકામાં આ વસ્તુનો ઉલ્લેખ કરેલો છે. જેમ કે—

‘મયહરમક્તિભરસ્તવાદિકરણપ્રકટાઃ શ્રી માનતુજ્જગ-
સૂરયઃ શ્વેતામ્બરાઃ સન્તિ ।’

તે જ રીતે સહસ્રાવધાની શ્રી મુનિસુંદરસૂરિએ ગુર્વા-
વલિમાં નીચેનાં બે પદો વડે તેનું સમર્થન કરેલું છે :—

આસીત્ તતો દૈવતસિદ્ધિઃ, શ્રીમાનતુજ્જોડય ગુરુઃ પ્રસિદ્ધઃ
મ કામરાદ્ બાળમયૂરવિદ્યા—ચમત્કૃતં ભૂપમબોધયદ્ યઃ ॥૩૫॥

મયહરતઃ ફણિરાજં, યશ્ચાકાર્ષીદ્ વશંવદં મગવાન્ ।

મક્તિમરેત્યાદિ—નમસ્કારસ્તવ—દ્વ્યબહુસિદ્ધિઃ ॥૩૬॥

હીરસૌભાગ્ય વગેરે અન્ય ગ્રંથોમાં પણ આ વસ્તુનો ઉલ્લેખ થયો છે, એટલે તેમાં કોઈ વિવાદ નથી. વળી આ ત્રણેય કૃતિઓના પ્રારંભમાં તથા છેવટે કર્તાનો નામનિર્દેશ કરવામાં જે અદ્ભૂત સામ્ય છે, તે પણ આ કૃતિઓ એક જ કર્તાની હોવાનું સ્પષ્ટ સૂચન કરે છે.

ભક્તામરસ્તોત્રના પ્રારંભમાં -

મક્ત અમર પ્રણત મૌલિ એ શબ્દો આવે છે અને આગળ જતાં પ્રણમ્ય શબ્દ આવે છે. — નમિઝિણ કે ભયહર સ્તોત્રના પ્રારંભમાં નમિક્ષણ પળય સુરગણ ચુડામણિ એ શબ્દો આવે છે, અને ભક્તિબહારસ્તોત્રમાં મત્તિબર અમરપળય પળમિય એ શબ્દો આવે છે.

આમાંની પહેલી કૃતિ સંસ્કૃત ભાષામાં છે અને બીજી એ કૃતિઓ પ્રાકૃત ભાષામાં છે, એટલે તેઓ સંસ્કૃત-પ્રાકૃત ઉભય ભાષાના સમર્થ પંડિત હતા, એમ માનવું ઉચિત છે.

‘આ ત્રણ કૃતિઓની રચના કયા ક્રમે થઈ હશે ?’ તેનો વિચાર કરતાં એમ જણાય છે કે તેમણે સૌથી પહેલાં મત્તિબર સ્તોત્ર રચ્યું હશે, કારણ કે તેમાં શ્રી નમસ્કાર-મંત્ર સંબંધી અનેક ગૂઢ રહસ્યો ભરેલાં છે અને તેની યથા-વિધ આરાધનાથી તેમણે મંત્રશક્તિ મેળવી હશે. આ સ્તોત્ર પરની એક અવચૂરિમાં અમે વાંચ્યું છે કે શ્રી માનતુંગ સૂરિએ એક વખત નમસ્કારમહામંત્રના કેટલાક ચમત્કારિક

પ્રથમ મનતુંગસૂરિજીએ શ્રી વીરાચાર્યને X ગઈઓ ભાર સોંપી સ્વર્ગગમન કરેલું છે, ત્યારે આ માનતુંગસૂરિજીએ છેવટે ગુણનિધાન એવા ગુણાકર નામના શિષ્યને ગઈઓ ભાર સોંપી અણસણ કરીને સ્વર્ગગમન કરેલું છે.

સત્તરમી સદીમાં રચાયેલી એક દ્વિગણર પદ્માવલીમાં માનતુંગસૂરિના નામે નીચેની પાંચ કૃતિઓ ચડી છે : (૧) ચિંતામણિકંઢપ, (૨) મણિકંઢપ, (૩) ચારિત્રસાર, (૪) ઉપસર્ગહરસ્તોત્ર અને (૫) ભક્તાભરસ્તોત્ર. પરંતુ ચિંતામણિકંઢપ માનતુંગશિષ્ય ધર્મઘોષે ળનાવ્યાનો ઉલ્લેખ નીચે પ્રમાણે પ્રાપ્ત થાય છે :

શ્રીમાનતુઙ્ગશિષ્યેણ ધર્મઘોષેણ સૂરિણા ।

રચિતોઽનઘકલ્પોઽયં ચિન્તામણિજગત્પ્રભોઃ ॥

વળી આ માનતુંગ ક્યા ? તે નિર્ણય થઈ શકતો નથી. મણિકંઢપ કે જેનું બીજું નામ રત્નપરીક્ષા છે, તે આજ માનતુંગસૂરિએ રચેલ હોત તો ઉપરના ઉલ્લેખોમાં જરૂર તેનો નિર્દેશ કરાયો હોત, એટલે તે અન્ય માનતુંગસૂરિની કૃતિ સંભવે છે.

ચારિત્રસાર કે જેને સામાન્ય રીતે ભાવનાસારસંગ્રહ

X આ વીરાચાર્યે વિ. સં. ૩૦૦ માં નાગપુરમાં શ્રી નમિનાથની પ્રતિષ્ઠા કરાવેલી છે. તે પરથી તેમના ગુરુ શ્રી માનતુંગસૂરિનો સમય વિક્રમની ત્રીજી સદી સંભવે છે. અન્ય પ્રમાણો પણ એ વાતને પુષ્ટ કરે છે.

કહેવામાં આવે છે. તે જિનસેનભટ્ટારકના શિષ્ય આમુંડરાજની કૃતિ છે. જો અહીં ચારિત્રસાર નામની અન્ય કૃતિ અભિપ્રેત હોય તો તે સંબંધમાં વિશેષ કંઈ બાણી શકાયું નથી, પણ તે ભક્તામરસ્તોત્રના રચનાર માનતુંગસૂરિની કૃતિ તો નહિ જ હોય, અન્યથા કોઈ પણ સ્થળે તેનો ઉલ્લેખ જરૂર થયો હોત. શ્વેતાશ્વર સાહિત્યમાં આ નામની કોઈ કૃતિ પ્રસિદ્ધ નથી.

ઉપસંગહરસ્તોત્ર તો શ્રી ભદ્રબાહુરવામીની જ કૃતિ છે. તે અંગે અમે ‘મહાપ્રાભાવિક ઉવસંગહરં સ્તોત્ર’ નામના અંથમાં વિસ્તૃત વિવેચન કરેલું છે.

આ રીતે આ ઉલ્લેખમાં ઘણી ગરબડ હોવાથી તેને પ્રામાણિક દેખી શકાય એમ નથી.

ઉપસંગહરમાં એટલું જણાવીશું કે શ્રી માનતુંગસૂરિ ભોમના યુગના સમર્થ આચાર્ય હતા અને તેમણે પોતાની અદ્ભુત આધ્યાત્મિક શક્તિ તથા મંત્રશક્તિ વડે જૈન શાસનની મહાન પ્રભાવના કરી હતી. આપણે તેમને વારંવાર વંદના કરી કૃતાર્થ થઈએ.

[૬]

નામકરણ તથા પદ્યપ્રમાણ

શ્રી માનતુંગસૂરિએ આ સ્તોત્રનો વ્યવહાર કયા નામથી કર્યો હશે ? તે ખાતરીપૂર્વક કહેવાનું આપણી પાસે કોઈ સાધન નથી, પરંતુ તેના પ્રથમ પદ પરથી તે ભક્તામરસ્તોત્ર તરીકે પ્રસિદ્ધ થયેલું છે. આવી પ્રથા જૈન તથા જૈનેતર વર્ગમાં પ્રાચીન કાલથી ચાલી આવી છે, એમ કહીએ તો અચોક્ક્ય નથી. ‘લોગસ્સ’ સૂત્ર, ‘નમોત્યુષ્ઠ’ સૂત્ર, ‘પુદ્ગરવર દીવરૂદે’ સૂત્ર, ‘ઉવસગ્ગહર’ સ્તોત્ર વગેરે તેનાં પ્રસિદ્ધ ઉદાહરણ છે. ઋગ્વેદનું નાસદીયસૂત્ર પણ તેના પ્રારંભના ‘નાસદાસીત્’ પદ પરથી પડેલું છે.

આ સ્તોત્રનો વિષય જોતાં તેનું નામ શ્રીઆદિનાથ-સ્તોત્ર’ કે ‘શ્રી ઋષભદેવસ્તોત્ર’ હોવું જોઈએ, પણ આવો ઉલ્લેખ કોઈએ કર્યાનું જાણવામાં નથી અને કદાચ કોઈએ એવો ઉલ્લેખ કર્યો હોય, તો પણ તેની ખાસ પ્રસિદ્ધિ નથી. લોકમાનસ તો પ્રચલિત નામને જ પકડી લે છે અને સમસ્ત વ્યવહાર તેના આધારે જ ચલાવે છે.

આળે તો ભક્તામર શબ્દ જૈન સમાજમાં અતિ પ્રચલિત બની ગયો છે અને તે એક ભવ્ય ભાવનાનો ધોતક બનેલો છે.

સૂરિજીએ રચેલાં બીજાં બે સ્તોત્રોનાં નામ પણ આજ રીતે પ્રચલિત થયેલાં છે. જે સ્તોત્ર નમિક્કણ શબ્દથી શરૂ થયું, તે 'નમિભિષુ સ્તોત્ર' અને જે સ્તોત્ર મત્તિભર શબ્દથી શરૂ થયું તે ભત્તિપ્પર સ્તોત્ર.' અહીં એટલી સ્પષ્ટતા આવશ્યક છે કે નમિભિષુસ્તોત્ર ભયહરસ્તોત્ર તરીકે પણ ખ્યાતિ પામેલું છે, કેમકે તેનો મુખ્ય વિષય વિવિધ ભયોને દૂર કરવાનો છે.

હવે આ સ્તોત્રના પદ્યપ્રમાણ અંગે વિચાર કરીએ.

શ્રવેતામ્બર સંપ્રદાય આ સ્તોત્રને ૪૪ પદ્યોનું માને છે અને તે જ પ્રમાણે તેનો પાઠ કરે છે કે જે બીજા ખંડના પ્રારંભમાં પ્રકટ કરવામાં આવ્યો છે; જ્યારે દ્વિગમ્બર સંપ્રદાય આ સ્તોત્રને ૪૮ પદ્યોનું માને છે અને તે પ્રમાણે તેનો પાઠ કરે છે. તેમાં પ્રથમનાં ૩૧ પદ્યો તો મૂળ પાઠ પ્રમાણે જ બોલે છે, પણ ત્યાર પછી નીચેનાં ચાર પદ્યો વધારે બોલે છે:

ગમ્મીરતારવપૂરિતદિગ્વિભાગ-

સ્ત્રૈલોક્યલોકશુભસંગમભૂતિદક્ષઃ ।

સદ્ધર્મરાજજયઘોષણઘોષકઃ સન્,

સ્વે દુન્દુભિર્ધ્વનતિ તે યશસઃ પ્રવાદી ॥૧॥

મન્દાર-મુન્દર-નમેરુ-મુપારિજાત-

સન્તાનકાદિકુસુમોત્કરવૃષ્ટિરુદ્ધા ।

ગન્ધોદવિન્દુશુભમન્દમસ્ત્રપાતા,
દિવ્યા દિવઃ પતતિ તે વયસાં તત્તિર્વા ॥૨॥

શુભત્પ્રભાવલયભૂરિવિમા વિમોસ્તે,
લોકત્રયે દ્યુતિમતાં દ્યુતિમાક્ષિપન્તી ।
પ્રોઘદ્વિવાકરનિરન્તરભૂરિસંરવ્યા,
દીપ્ત્યા જયત્યપિ નિશામપિ સોમસૌમ્યામ્ ॥૩॥

સ્વર્ગાપવર્ગગમમાર્ગવિમાર્ગણેષ્ટઃ,
સદ્ધર્મતત્ત્વકથનૈકપટુસ્ત્રિલોક્યાઃ ।
દિવ્યધ્વનિર્ભવતિ તે વિશદાર્થસર્વ-
માપાસ્વભાવપરિણામગુણૈઃ પ્રયોજ્યઃ ॥૪॥

‘ઊંઘા અને ગંભીર શબ્દોથી દશે દિશાઓને પૂરતિ કરનારી, ત્રણે લોકનાં લોકોને શુભ સમાગમની વિભૂતિને દેનારી જે હુંદુલિ વાગે છે, તે આપશ્રીના ધર્મરાજ્યની જયઘોષણા પ્રકટ કરે છે અને આકાશમાં આપના ચશને જ પ્રકટ કરે છે.

‘સુગંધી જળના ઝિંદુઓથી શુભ અને મંદ પવનથી મંદાર, સુંદર નમેરુ, સારા પારિજાત અને સંતાનકાદિ વૃક્ષોનાં પુષ્પોની જે શ્રેષ્ઠ વૃદ્ધિ આકાશમાંથી પડે છે, તે જાણે કે આપશ્રીનાં વચનોની દિવ્ય પ્રકૃતિ પ્રસરી રહેલી હોય નહિ? તેવી દેખાય છે.

‘હે વિશે ! તમારા શોભાયમાન પ્રભામંડળની અતિશય તેજસ્વિતા, ત્રણ જળતના દ્યુતિમાન પદ્માર્થોની દ્યુતિનો તિરસ્કાર કરે છે અને અનેક પ્રકાશમાન સૂર્યોની સમાન તેજસ્વી હોવા છતાં પણ ચંદ્રમા સમાન શીતળ પ્રભા વડે રાત્રિને જીતે છે.

‘સ્વર્ગ અને મોક્ષનો માર્ગ જતાવવામાં ઇષ્ટ મિત્ર, સદ્ગર્ભ અને સદ્વસ્તુનું સ્વરૂપ કહેવામાં એક જ ચતુર તથા નિર્મળ અર્થ અને સમસ્ત ભાષા સ્વભાવ પરિણામાદિ ગુણોથી યુક્ત આપનો દિવ્ય ધ્વનિ થાય છે.’

આમાં પહેલા પદ્યમાં અષ્ટમહાપ્રાતિહાર્યં પૈકી દુંદુભિ પ્રાતિહાર્યનું, બીજા પદ્યમાં પુષ્પવૃષ્ટિપ્રાતિહાર્યનું, ત્રીજા પદ્યમાં ભામંડલપ્રાતિહાર્યનું અને ચોથા પદ્યમાં દિવ્યધ્વનિ-પ્રાતિહાર્યનું વર્ણન છે.

દ્વિગમ્બર સંપ્રદાયનું એમ માનવું છે કે આ પદ્યો વડે અષ્ટમહાપ્રાતિહાર્યનું વર્ણન પૂરું થાય છે, એટલે તે મૂળ સ્તોત્રમાં હોવાં જ જોઈએ. શ્વેતામ્બરાએ એ ગાથા બોલવાનું છોડી દીધું છે, તે એક મોટી ભૂલ છે.*

---

* इस स्तोत्र की पदसंख्या १८ है । इस स्तोत्र को कल्याणमंदिर के समान दिगम्बर श्वेताम्बर दोनों सम्प्रदाय मानते हैं, परन्तु श्वेताम्बर सम्प्रदाय में प्रचलित मत्तामर स्तोत्र में कल्याणमन्दिर स्तोत्र के समान ४४ पद्य स्वीकृत किये गये हैं । आठ प्रतिहार्यों के प्रतिपादक ८ श्लोकों में से श्वेताम्बरीय मत्तामरस्तोत्र में चार श्लोक छोड़ दिये

પરંતુ આ શ્લોકોનું થોડું નિરીક્ષણ કરતાં જ જણાઈ આવે તેમ છે કે આ ચાર પદ્યોની ભાષા લક્ષ્મીભરના અન્ય પદ્યોથી તદ્દન જુદી છે અને તેમાં કાવ્યનો પ્રસાદ બિલકુલ નથી; એટલે તે લક્ષ્મીભરનાં મૂળ પદ્યો હોઈ શકે નહિ.

નિર્ણયસાગર પ્રેસ તરફથી પ્રકટ થયેલી કાવ્યભાળાના 'સપ્તમ ગુચ્છમાં આ સ્તોત્ર પ્રકટ થયેલું' છે. તેના સંપાદકોએ એવી નોંધ કરી છે કે 'ગમ્મીરતાર' આદિ પદ્યોથી શરૂ થતાં ચાર પદ્યો કોઈકે પંડિતે મણિમાલામાં કાચના ટૂંકડા બેસાડી દે તેમ શ્રી માનતુંગસૂરિની રચનામાં બેસાડી દીધાં છે, એ વસ્તુ તેનું સામાન્ય નિરીક્ષણ કરવાથી પણ કવિત્વનો મર્મ જાણનારા વિદ્વાનો જાણી શકે એમ છે.' ત્યાં એ પણ સૂચવ્યું છે કે 'શ્વેતામ્બરોએ આ ચાર પદ્યોને પ્રક્ષિપ્ત માની તેનું વ્યાખ્યાન કરેલું નથી. અમે પણ તેને પ્રક્ષિપ્ત માનીએ છીએ.'

એટલે આખાખતમાં વિશેષ વક્તવ્ય રહેતું નથી. આમ છતાં અષ્ટપ્રાતિહાર્યોના વર્ણન સંબંધી થોડો ખુલાસો કરી લઈએ.

હૈં । ऐसा करने से शेष चार प्रातिहार्योंका प्रतिपादन कम हो जाता है, अतः चार श्लोकों का कम करना गलत ठहरता है । श्वेताम्बर सम्प्रदाय में भी प्रातिहार्य आठ ही माने गये हैं । कल्याणमन्दिर स्तोत्र में भी प्रातिहार्योंका वर्णन है ।

૨ મક્કામસ્તોત્ર

—અજિતકુમાર જૈન શાસ્ત્રી

૩ પરિચય પૃષ્ઠ ૧૪

ભક્તામરસ્તોત્રમાં અશોકવૃક્ષ, આસન, ચામર તથા છત્રનું વર્ણન કરેલું છે અને બાકીના પ્રતિહાર્યોનું વર્ણન કરેલું નથી, તેથી રસમાં ક્ષતિ આવતી નથી. કવિઓ સર્વદા કંમને જ અનુસરે એવું હોતું નથી. તેમના મનમાં જે ભવ્ય અને ઉદ્ધત કલ્પનાઓ ઉઠતી બાધ છે, તેને તેઓ વાણીમાં ઉતારતા બાધ છે અને તેમાં જ તેની શોભા હોય છે.

જે કંમની વાત કરીએ તો આ ચાર પદ્યોમાં પણ તેનો મૂળ કંમ નથી, કારણ કે તેનો મૂળ કંમ તો નિમ્ન શ્લોકમાં સૂચવાયા સુજળનો છે:

અશોકવૃક્ષઃ સુરપુષ્પવૃષ્ટિર્દિવ્યધ્વનિશ્ચામરમાસનં ચ ।

મામણ્ડલં દેન્દુભિરાતપત્રં, સત્પ્રાતિહાર્યાણિ જિનેશ્વરાણામ્ ॥

‘(૧) અશોકવૃક્ષ, (૨) સુરપુષ્પવૃષ્ટિ, (૩) દિવ્યધ્વનિ, (૪) ચામર, (૫) આસન, (૬) ભામંડલ, (૭) દંદુલિ અને (૮) છત્ર એ જિનેશ્વરદેવોનાં સુંદર પ્રતિહાર્યો છે.’

આ કંમ પ્રમાણે તો પ્રથમ ચામરનું અને પછી આસનનું વર્ણન કરવું જોઈતું હતું, પણ અમે ઉપર કહ્યું તેમ એ કવિકલ્પના પર નિર્ભર છે.

શ્રી શુભાકરસૂરિએ ભક્તામરસ્તોત્રના ૩૧ માં પદ્યની ટીકા કરતાં એવી સ્પષ્ટતા કરી છે કે જ્યાં અશોકવૃક્ષ હોય ત્યાં બાકીનાં બીજાં પ્રતિહાર્યો પણ હોય છે જ, તેથી બાકીનાં ચાર પ્રતિહાર્યોનું અહીં વર્ણન ન હોવા છતાં પોતાની મેળે સમજી લેવું.

શ્વેતામ્બરો આ સ્તોત્રને ૪૪ પદ્યો ભાને છે, તેનાં બીજાં પણ સંગીન કારણો છે:

(૧) તેનો પરંપરાગત પાઠ ૪૪ પદ્યોનો છે.

(૨) તેના પર જે ટીકાઓ રચાઈ છે, તે ૪૪ પદ્યો પરજ રચાયેલી છે. જો આ સ્તોત્ર ૪૮ પદ્યોનું હોત, તો તેઓ ૪૮ પદ્યોની જ ટીકા રચત. તેમાંથી અમુક પાઠ કાઢી નાખવાનું કારણ શું? અને માની લઈએ કે આ ટીકાઓની રચના પહેલાં ઉપર્યુક્ત ચાર પદ્યોને છોડી દેવામાં આવ્યાં હતાં, તો તેઓ તેની એક પ્રવાહ તરીકે પણ અવશ્ય નોંધ કરત. તાત્પર્ય કે તેમની સામે પરંપરાગત ૪૪ પદ્યોનું જ સ્તોત્ર હતું અને તે સ્તોત્ર પરજ તેમણે ટીકાઓ રચેલી છે.

(૩) વળી ભક્તામરસ્તોત્ર ઉપર જે સંખ્યાબંધ પાઠપૂર્તિઓ રચાઈ છે, તે અમુક અપવાદ સિવાય ૪૪ પદ્યોનાં ચતુર્થ ચરણો લઈને જ રચાયેલી છે. આ વસ્તુ પણ તેનો મૂળ પાઠ ૪૪ પદ્યોનો હોવાનું સૂચન કરે છે.

(૪) આ સ્તોત્રની જે જુની પ્રતિઓ ઉપલબ્ધ છે, તેમાં ૪૪ પદ્યોનો ઉલ્લેખ છે. દાખલા તરીકે પાટણ-ભંડારની તાડપત્રીય સૂચીમાં ૨૧૮ નંબરની પોથીમાં જે પુષ્પિકા આપી છે, તે ૧૩૮૮માં લખાયેલી છે અને તેમાં ભક્તામરસ્તોત્રની ૪૪ ગાથાઓ હોવાની સ્પષ્ટ નોંધ છે. જેશલમીરના ભંડારની તાડપત્રીય પ્રતિઓમાં પણ ૪૪ ગાથા જ મળે છે.

(૫) દ્વિગમ્બર સંપ્રદાય પાસે ભક્તામરની આટલી પ્રાચીન કોઈ પ્રતિ હોય એમ જણાતું નથી. તે અંગે અમે અનેક દ્વિગમ્બર પંડિતો સાથે પત્રવ્યવહાર તથા પરામર્શ કરેલો છે, પણ તેઓ ૪૮ શ્લોકવાળી કોઈ પ્રાચીન પ્રતિનું પ્રમાણ આપી શકેલ નથી.

(૬) શ્રી માનતુંગસૂરિનું ચરિત્ર રજૂ કરનાર પ્રભાવક-ચરિત્ર, પ્રબન્ધચિન્તામણિ, પુરાતનપ્રબન્ધસંગ્રહ આદિ ઐતિહાસિક ગ્રંથોમાં પણ આ સ્તોત્ર ૪૪ પદ્યો હોવાના સ્પષ્ટ ઉદ્દેશો છે.

કેટલાક શ્રવેતામ્બરો પણ આ સ્તોત્ર ૪૮ પદ્યોનું હતું એવી માન્યતા ધરાવે છે, પરંતુ ઉપરનાં પ્રમાણો લક્ષ્યમાં લેતાં એ માન્યતા નિરાધાર ઠરે છે.

[૭]

વૃત્તિઓ અને પાદપૂર્તિઓ

ભક્તામરસ્તોત્રને લગતું સાહિત્ય મુખ્યત્વે બે પ્રકારનું છે: (૧) વૃત્તિરૂપ અને (૨) પાદપૂર્તિરૂપ. તે બંનેનો અહીં કેમશઃ પરિચય કરાવીશું:

જિજ્ઞાસુજનોને ભક્તામરસ્તોત્રનો અર્થાવબોધ કરાવવા માટે પ્રવેતામ્બર સંપ્રદાયના વિદ્વાન્ મુનિવરોએ તેના પર ટીકાઓ, અવચૂરિઓ, ચૂર્ણિઓ, ખાલાવબોધો વગેરે વિપુલ પ્રમાણમાં રચેલા છે. આ સાહિત્યનો પ્રારંભ વિ. સં. ૧૪૨૬ થી થાય છે. તે પહેલાં પણ દેવદાસ ટીકા વગેરે રચાયેલા સંભવ છે. પણ તે સંબંધી પ્રમાણભૂત માહિતી ઉપલબ્ધ નથી.

આ વૃત્તિઓ સંસ્કૃત ભાષામાં રચેલી છે.

વૃત્તિઓ

(૧) રુદ્રપદ્મીય ગચ્છના ગુણચંદ્રસૂરિના શિષ્ય શ્રી ગુણકરસૂરિએ સં. ૧૪૨૬ માં આ સ્તોત્ર પર ૧૫૭૨ શ્લોક-

॥ १ ॥
 अकारमरव ॥ १ ॥ अकारमरव ॥ १ ॥
 ॥ २ ॥
 ॥ ३ ॥
 ॥ ४ ॥
 ॥ ५ ॥
 ॥ ६ ॥
 ॥ ७ ॥
 ॥ ८ ॥
 ॥ ९ ॥
 ॥ १० ॥
 ॥ ११ ॥
 ॥ १२ ॥
 ॥ १३ ॥
 ॥ १४ ॥
 ॥ १५ ॥
 ॥ १६ ॥
 ॥ १७ ॥
 ॥ १८ ॥
 ॥ १९ ॥
 ॥ २० ॥
 ॥ २१ ॥
 ॥ २२ ॥
 ॥ २३ ॥
 ॥ २४ ॥
 ॥ २५ ॥
 ॥ २६ ॥
 ॥ २७ ॥
 ॥ २८ ॥
 ॥ २९ ॥
 ॥ ३० ॥
 ॥ ३१ ॥
 ॥ ३२ ॥
 ॥ ३३ ॥
 ॥ ३४ ॥
 ॥ ३५ ॥
 ॥ ३६ ॥
 ॥ ३७ ॥
 ॥ ३८ ॥
 ॥ ३९ ॥
 ॥ ४० ॥
 ॥ ४१ ॥
 ॥ ४२ ॥
 ॥ ४३ ॥
 ॥ ४४ ॥
 ॥ ४५ ॥
 ॥ ४६ ॥
 ॥ ४७ ॥
 ॥ ४८ ॥
 ॥ ४९ ॥
 ॥ ५० ॥
 ॥ ५१ ॥
 ॥ ५२ ॥
 ॥ ५३ ॥
 ॥ ५४ ॥
 ॥ ५५ ॥
 ॥ ५६ ॥
 ॥ ५७ ॥
 ॥ ५८ ॥
 ॥ ५९ ॥
 ॥ ६० ॥
 ॥ ६१ ॥
 ॥ ६२ ॥
 ॥ ६३ ॥
 ॥ ६४ ॥
 ॥ ६५ ॥
 ॥ ६६ ॥
 ॥ ६७ ॥
 ॥ ६८ ॥
 ॥ ६९ ॥
 ॥ ७० ॥
 ॥ ७१ ॥
 ॥ ७२ ॥
 ॥ ७३ ॥
 ॥ ७४ ॥
 ॥ ७५ ॥
 ॥ ७६ ॥
 ॥ ७७ ॥
 ॥ ७८ ॥
 ॥ ७९ ॥
 ॥ ८० ॥
 ॥ ८१ ॥
 ॥ ८२ ॥
 ॥ ८३ ॥
 ॥ ८४ ॥
 ॥ ८५ ॥
 ॥ ८६ ॥
 ॥ ८७ ॥
 ॥ ८८ ॥
 ॥ ८९ ॥
 ॥ ९० ॥
 ॥ ९१ ॥
 ॥ ९२ ॥
 ॥ ९३ ॥
 ॥ ९४ ॥
 ॥ ९५ ॥
 ॥ ९६ ॥
 ॥ ९७ ॥
 ॥ ९८ ॥
 ॥ ९९ ॥
 ॥ १०० ॥

अ यक्षगन्धना आचार्य श्री धर्मभूतिस्वरिण्ये वषेदी लक्ष्मणभरतोत्र परनी गुणोद्धरवृत्तने। प्रारंभिक भाग।
 [लोकार्धर रिसयर् धन्वटीष्टुद पूनाना सौम्यथो]
 वेधनसमय विक्रमनी सपरग्री सद्योने पूर्वार्ध.

स्त्रीयगणाद्विर्लङ्काः श्रीधरजस्वरेष्वरुचिस्तोयज्ञाभरः श्रीविमलकुसेजा
 ॥ १ ॥ तत्प्राह जितरैडस्य शिष्युरवः संलक्षितः अप्रत्याः मिहः तोष्ठु क्षिप्रं ल संसेव
 निताः विस्वत्समीयास्तनाः जातः श्री। गुणानां रवगालिधयुक्तसामान्योनि
 मलोः श्रीलश्रीतिलकोऽङ्गरजिल
 स्याममगीः ॥ २ ॥ सजद्ययद्यसु
 आसक्तस्याः करणासदाभर
 श्रीमन्मन्त्रिनीडयुगाक्षं युरगरे नि विद्याः ॥ ३ ॥ संप्रत्ययतो जयिनो तिदि
 नोऽनसदादस्यरीयः ॥ गुणचंदनद्वयं शिष्याः ॥ ४ ॥ गुणास्तुः प्रहृषित्यमरे
 ॥ ५ ॥ आर्जवलयः प्रहृषित्यमरे ॥ ६ ॥ आसक्तदरद्वयः ॥ ७ ॥ उचनभद्वयः ॥

पाञ्च उद्देशभायेक प्रतिता छेवटो बाग ३ नेमां आ प्रति आंयलगन्धीय श्री धर्मभूतिं स्मरिञ्जये क्षप्यानी
 नोधि छे.

પ્રમાણ વૃત્તિ રચી છે. આ સૂરિનું બીજું નામ ગુણસુંદર હેતુ.
આ વૃત્તિ શ્રી બિનદત્તસૂરિજ્ઞાનભંડાર-સુરત તરફથી વિ. સં.
૧૬૬૦ માં પ્રકટ થયેલી છે અને શ્રી દે. લા. પુ. ફંડના ૭૬ મા
મણકામાં પણ પ્રસિદ્ધિ પામેલી છે.

(૨) શ્રી રામચંદ્રસૂરિએ વિ. ૧૪૭૧માં આ સ્તોત્ર
પર પર્યાયરૂપ લઘુવૃત્તિ રચેલી છે.

(૩) શ્રી દેવસુંદરવાચનાચાર્યની વિજ્ઞાપિથી શ્રી
અમરપ્રભસૂરિએ પંદરમી સદીમાં ૪૦૦ શ્લોકપ્રમાણ વૃત્તિ
રચેલી છે. જૈન ગ્રંથાવલીના ૨૮૫મા પાને આ વૃત્તિ શ્રી
દેવસુંદરે રચ્યાનો ઉલ્લેખ છે, તે બ્રાંત છે, કારણ કે પ્રસ્તુત
વૃત્તિમાં નીચેનાં ત્રણ પદો દષ્ટિગોચર થાય છે :

“ શ્રી અમરપ્રભસૂરીશા, વૈદુષ્યગુણભૂષિતા : ।
મક્તામરસ્તવી(વે)વૃત્તિ-મકાર્ણુઃ સુખબોધિકામ્ ॥
રીત્યમજ્ઞો ડન્વયામજ્ઞઃ, સમાસવ્યત્યયઃ ક્વચિત્ ।
કથિતો વિપરીતાર્થો, વિવુઘૈઃ શોધ્યતામયમ્ ॥
સાધુશ્રીવાચનાચાર્યદેવસુન્દરસઘતેઃ ।
તસ્યામ્બર્યનતોડપ્યેવં ગુણરત્નમહોદધેઃ ॥ ”

(૪) શ્રી ધનેશ્વરસૂરિની પરંપરામાં થયેલા ચૈત્રગચ્છીય
શ્રી ગુણાકરસૂરિએ સં. ૧૫૨૪માં ૧૮૫૦ શ્લોકપ્રમાણ વૃત્તિ
રચ્યાનો ઉલ્લેખ સમ્યક્ત્વકૌમુદી-કથામાં થયેલો છે. આ વૃત્તિ
૨૮ દષ્ટાન્તયુક્ત છે.

(૫) શ્રી હીરવિજયસૂરીશ્વરજીના શિષ્ય શ્રી કનકકુશલ ગણિયે સં. ૧૬૫૨માં ૭૫૮ શ્લોકપ્રમાણુ વૃત્તિ રચેલી છે. તેનું નામ ‘બાલહિતૈષિણી’ રાખેલું છે. આ વૃત્તિ દે. લા. પુ. ફંડના ૭૯મા મણકામાં પ્રસિદ્ધ થયેલી છે.

(૬) શ્રી લાનુચંદ્રગણિના શિષ્ય મહોપાધ્યાય શ્રી સિદ્ધિચંદ્રગણિયે સત્તરમી સદીમાં આ સ્તોત્ર પર વૃત્તિ રચેલી છે, તે શ્રાવક ભીમશી માણેક તરફથી સં. ૧૯૬૫માં ‘શ્રી માનતુંગાચાર્યવિરચિત મહાપ્રાણાવિક લાક્ષ્મીભરસ્તોત્ર’ નામના ગ્રંથમાં પ્રકટ થયેલી છે.

(૭) મહોપાધ્યાય શ્રી શાન્તિચન્દ્રશિષ્ય શ્રી રત્નચંદ્ર ગણિયે સત્તરમી સદીમાં આ સ્તોત્ર પર વૃત્તિ રચ્યાનો ઉલ્લેખ પ્રદ્યુમ્નચરિત્રમાં પ્રાપ્ત થાય છે. તેમણે કલ્યાણમંદિર, વીરસ્તવ, શ્રી ઋષભવીરસ્તવ આદિ બીજી ધણુ અનેક કૃતિઓ પર વૃત્તિ રચેલી છે.

(૮) નાગપુરીય તપાગચ્છના શ્રી ચન્દ્રકીર્તિના શિષ્ય શ્રી હર્ષકીર્તિસૂરિયે સત્તરમી સદીમાં સપ્તસ્મરણુટીકાની અંતર્ગત આ સ્તોત્ર પર વૃત્તિ રચેલી છે. તે પ્રો. હી. ર. કાપડિયાએ સંપાદિત કરેલ ‘સપ્તસ્મરણાનિ’ ગ્રંથમાં પ્રકટ થયેલ છે.

(૯) તપાગચ્છીય શ્રી વિજયપ્રભસૂરિના શિષ્ય શ્રી મેઘ-વિજય ઉપાધ્યાયે આ સ્તોત્ર પર અઢારમી સદીમાં ૧૦૦૦

વૃત્તિઓ અને પાઠપૂર્તિઓ

૫૫

શ્લોકપ્રમાણ વૃત્તિ રચેલી છે. તે દે. લા. પુ. ફંડના ૭૬મા મણકામાં પ્રસિદ્ધ થયેલી છે.

(૧૦) ખડેલગચ્છીય શ્રી શાંતિસૂરિઓ આ સ્તોત્ર પર ૪૦૦ શ્લોકપ્રમાણ વૃત્તિ રચેલી છે.

(૧૧) શ્રી પદ્મવિજયસુનિઓ પણ આ સ્તોત્ર પર વૃત્તિ રચેલી છે. અમદાવાદ ડેલાના ભંડારમાં તેની પ્રતિ છે.

(૧૨) શ્રી સર્વસુંદરસૂરિશિષ્ય શ્રી મેરુસુંદરસુનિઓ આ સ્તોત્ર પર ૭૮૫ શ્લોકપ્રમાણ વાર્તિક રચેલું છે અને તેમાં કથાઓ તથા આભાસ પણ દર્શાવેલ છે.

(૧૩) શ્રી હરિતિલક ગણિઓ આ સ્તોત્ર પર વૃત્તિ રચ્યાની નોંધ પ્રાપ્ત થાય છે. ઇડરના ભંડારમાં તેની પ્રતિ છે.

(૧૪) શ્રી સમયસુંદરજીઓ આ સ્તોત્ર પર અવચૂરિ રચેલી છે.

(૧૫) શ્રી ક્ષેમદેવે પણ આ સ્તોત્ર પર અવચૂરિ રચેલી છે.

(૧૬) શ્રી સુધાનંદનસૂરિના શિષ્ય ઇન્દ્રરત્નગણિઓ આ સ્તોત્રપર અવચૂરિ રચેલી છે.

(૧૭) શ્રી શુભવર્ધને આ સ્તોત્ર પર બાલાવળોધ રચેલો છે.

(૧૮) શ્રી લક્ષ્મીકીર્તિઓ પણ આ સ્તોત્ર પર બાલાવળોધ રચેલો છે.

(૧૯) શ્રી મુનિસુંદરસૂરિશિષ્ય શ્રી શુભશીલગણિએ વિ. સં. ૧૫૯૦ની આસપાસ શ્લોકબદ્ધ ભક્તામરસ્તોત્ર માહાત્મ્ય રચેલું છે, તેની પ્રતિ ભાંડારકર પ્રાચ્યવિદ્યાસંશોધન-મંદિર(પૂના)માં અમારા જોવામાં આવી છે.

(૨૦) દ્વિગમ્બર સંગ્રહાયમાં વાલ્મીકીમુનિના શિષ્ય બ્રહ્મરાયમલે સં. ૧૬૬૭ માં આ સ્તોત્ર પર ટીકા રચેલી છે અને તેમાં પ્રચલિત મંત્ર-ચંત્રનો સંગ્રહ આપેલો છે.

(૨૧) વિ. સં. ૧૮૭૦માં દ્વિગમ્બર સંગ્રહાયના શ્રી જયચન્દ્રે આ સ્તોત્ર પર સંસ્કૃત તથા હિન્દી ટીકા રચેલી છે.

(૨૨) જ્ઞાનભૂષણ, સુરેન્દ્રકીર્તિ અને સોમસેન આદિ દ્વિગમ્બર વિદ્વાનોએ ભક્તામરવ્રતોદ્ધાપનની રચના કરેલી છે અને શ્રીભૂષણે ભક્તામરસ્તોત્રપૂજનનું નિર્માણ કરેલું છે.

પાદપૂર્તિઓ

કવિ કાલિદાસે રચેલું મેઘદૂતકાવ્ય લોકપ્રિય બનતાં દૂત સંજ્ઞાવાળા ખીજાં અનેક કાવ્યો રચ્યાં, તેમ માનતુંગ-

---

x શ્રી શુભશીલગણિએ સં. ૧૪૯૦ માં વિક્રમચરિત્ર, પૂજ પંચાશિકા, સં. ૧૫૦૪ માં પ્રભાવકકથા, સં. ૧૫૦૯ માં કથાકોષ અપરનામ ભરતેશ્વરબાહુબલિવૃત્તિ, સં. ૧૫૧૮ માં રાત્રુંજયકલ્પવૃત્તિ, તથા અભિધાનચિંતામણિને અનુસરી જિજ્ઞાદિનામમાલા પણ બનાવેલી છે. વિશાલરાજ, રત્નશેખર, ઉદયનદિ, ચારિત્રરત્ન, લક્ષ્મીસાગર અને સોમદેવ તેમના ગુરુબ્રાતા હતા.

સૂરિકૃત ભક્તામરસ્તોત્ર લોકપ્રિય બનતાં ‘ભક્તામર’ સંજ્ઞાવાળાં કેટલાંક કાવ્યો રચાયાં. આ કાવ્યો પાદપૂર્તિરૂપ છે. તેમાં ઘણાખરાએ મૂળ ભક્તામરનું ચતુર્થ ચરણ લઈને પાદપૂર્તિ કરેલી છે, તેા કોઈએ પ્રથમ ચરણ લઈને પણ પાદપૂર્તિ કરેલી છે. જે પાદપૂર્તિઓ તેનાં તમામ ચરણો લઈને પણ કરવામાં આવી છે.

(૧) શ્રી વીર-ભક્તામર

શ્રી વિજયહર્ષવાચકના શિષ્ય શ્રી ધર્મવર્ધનગણિએ સં ૧૭૩૬માં ભક્તામરસ્તોત્રની પાદપૂર્તિરૂપ આ કાવ્યની રચના કરેલી છે. તેનો પ્રારંભ ‘રાત્યર્થિવૃદ્ધિ’ થી શરૂ થતો હોઈ કતાંએ તેને ‘રાત્યર્થિવૃદ્ધિસ્તોત્ર’ કહ્યું છે, પણ પાદપૂર્તિનો મુખ્ય હેતુ શ્રી વીરપ્રભુનું ચરિત્ર હોવાથી તે ‘શ્રી વીર-ભક્તામર’ના નામથી પ્રસિદ્ધ થયેલ છે. આ કાવ્ય પર સ્વોપજ્ઞટીકા છે. વિશેષમાં આ મુનિવરે શ્રેણિક ચતુષ્પદી, ધર્મબાવની, લખિધસ્વાધ્યાય, ચતુર્દશગુણસ્થાનવિચારગણિત-સુમતિજ્ઞાનસ્તવન, સુરસુંદરીરાસ આદિ બીજી કૃતિઓ પણ બનાવેલી છે.

(૨) શ્રીનેમિ-ભક્તામર

પૂર્ણિમા ગરુડના શ્રી મહિમાપ્રભાસૂરિના શિષ્ય શ્રી ભાવપ્રભાસૂરિએ ભક્તામરસ્તોત્રની પાદપૂર્તિરૂપે આ કાવ્ય સ્વોપજ્ઞ ટીકાસહિત રચેલું છે. તેમનું સૂરિપદ પહેલાનું નામ

ભાવરત્ન હતું. આ સ્તોત્રનો પ્રારંભ શ્રી નેમિનાથપ્રભુ રાજિ-
મતી સાથે લગ્નગાંઠથી બેઠાવા જતાં લગ્નમંડપ સુધી આવી
તોરણથી પોતાનો રથ પાછો ફેરવે છે, તે પ્રસંગથી થાય છે.
તેમાં રાજિમતીના ઉદ્ગારો દર્શાવેલા છે. આ કવિરાજે કલ્યાણ-
મંદિરના ચતુર્થ ચરણની પાદપૂર્તિ પણ કરેલી છે, જે અભિ-
નવકલ્યાણમંદિર કે જૈનધર્મવરસ્તોત્ર તરીકે ઓળખાય છે.
ઉપરાંત શ્રી યશોવિજયજીકૃત પ્રતિમાશતક તથા નયોપદેશ
પર પણ અવચૂરિ રચેલી છે અને શ્રી પાર્શ્વચન્દ્રકૃત મહાવીર-
સ્તોત્ર ઉપર પણ વૃત્તિ રચેલી છે. તે સિવાય હુતાશિનીકથા
વગેરેની પણ રચના કરેલી છે.

(૩) શ્રીસરસ્વતી-ભક્તામર

શ્રી ખેમકર્ણુમુનિના અતિવાસી શ્રી ધર્મસિંહસૂરિએ
ભક્તામરસ્તોત્રની પાદપૂર્તિરૂપે આ કાવ્યની રચના કરેલી
છે. આ ધર્મસિંહસૂરિ કયા ? તેનો નિર્ણય થઈ શક્યો નથી.
આ કાવ્યમાં સરસ્વતીની સ્તુતિ હોવાથી તે શ્રીસરસ્વતી-
ભક્તામર તરીકે ઓળખાયું છે. તેના પર સ્વોપજ ટીકા છે
અને તે ગુજરાતી ભાષાંતર સહિત કાવ્યસંગ્રહ ભાગ બીજામાં
પ્રસિદ્ધ થયેલું છે.

(૪) શ્રીશાન્તિ-ભક્તામર

શ્રી કીર્તિવિમલના શિષ્ય શ્રી લક્ષ્મીવિમલે ભક્તામર
સ્તોત્રની પાદપૂર્તિરૂપે આ કાવ્ય બનાવેલું છે. તેમાં શ્રી
શાન્તિનાથ ભગવાનનું ચરિત્ર હોવાથી તે શ્રી શાન્તિ-ભક્તામર

તરીકે પ્રસિદ્ધિ પામ્યું છે. આ લક્ષ્મીવિમલ મુનિ આચાર્યપદ પ્રાપ્તિ પછી વિષુધવિમલસૂરિ તરીકે ઓળખાયેલ છે. તેમણે સમ્યક્વપરીક્ષા, ઉપદેશશતક આદિ ગ્રંથોની રચના કરેલી છે. આ કાવ્ય ભક્તામરપાદપૂર્તિકાવ્યસંગ્રહ ભાગ બીજામાં ગુજરાતી ભાષાંતર સહિત પ્રકટ થયેલું છે.

(૫) શ્રીપાર્શ્વ-ભક્તામર

ખરતરંગચીય ઉ૦ શ્રી વિનયપ્રમોદના શિષ્ય શ્રી વિનયલાભગણિએ આ કાવ્ય રચ્યું છે. તેમાં ૪૪ શ્લોકો ભક્તામરસ્તોત્રની પાદપૂર્તિરૂપ છે અને ૪૫મો શ્લોક અશરિતરૂપ છે. કાવ્યનો મુખ્ય વિષય શ્રીપાર્શ્વપ્રભુનું ચરિત્ર હોઈ તે શ્રી પાર્શ્વ-ભક્તામર તરીકે ઓળખાય છે. આ કાવ્ય પણ કાવ્યસંગ્રહ ભાગ બીજામાં ગુજરાતી ભાષાંતર સહિત પ્રસિદ્ધ થયેલું છે.

(૬) શ્રી ઋષભ-ભક્તામર

મહોપાધ્યાય શ્રી સમયસુંદરજીએ ભક્તામરના ચતુર્થ ચરણની પાદપૂર્તિરૂપે શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનની સ્તુતિરૂપ આ કાવ્ય રચેલું છે. તેની શ્લોકસંખ્યા ૪૫ છે. તે શ્રી સમયસુંદર કૃત પુષ્પાંજલિમાં પ્રકટ થયેલું છે.

(૭) શ્રી ઋષભ-ભક્તામર

શ્રી ભાનુચંદ્રવાચકના શિષ્ય શ્રીવિવેકચંદ્રગણિએ

ભક્તામરસ્તોત્રની પાદપૂર્તિરૂપે આ કાવ્ય રચેલું છે. X

કાવ્યનો વિષય શ્રી ઋષભદેવનું ચરિત્ર હોવાથી તે શ્રી ઋષભ-ભક્તામર તરીકે ઓળખાયેલ છે. તેનું પહેલું પદ આ પ્રમાણે છે :

નમ્રેન્દ્રચન્દ્ર ! કૃતમદ્ર ! જિનેન્દ્રચન્દ્ર !
જ્ઞાનાત્મદર્શપરિદ્વષ્ટવિશિષ્ટવિશ્વ ! ।
ત્વન્મૂર્તિરર્તિહરણી તરણી મનોજે
વાલમ્બનં મવજલે પતતાં જનાનામ્ ॥

(૮) શ્રી પ્રાણપ્રિય-ભક્તામર

શ્રી ધર્મસિંહસૂરિના શિષ્ય શ્રી રત્નસિંહસૂરિએ ભક્તામર સ્તોત્રની પાદપૂર્તિરૂપે આ કાવ્ય રચેલું છે. તેનો પ્રથમ શબ્દ

X શ્રી દે. લા. પુ. ફંડના બેઠા મણકા તરીકે પ્રસિદ્ધ થયેલ દળદાર ગ્રંથની ભૂમિકામાં આ કૃતિને શ્રી સમયસુંદરજીની રચના ગણાવી છે. જેમકે-(પૃ. ૧૪) શ્રી ઋષમમક્તામરમ્ । અસ્ય ગુમ્ફિતારો વાચકપ્રીસમયસુન્દરગણયઃ અષ્ટલક્ષાર્થી (અર્થરત્નાવલી) પ્રમુખગ્રન્થ-પ્રણેતાઃ । તત્રાદ્યં પદં યથા-તે પછી નમ્રેન્દ્રચન્દ્રવાળો ઉપરનો શ્લોક ટાંકવામાં આવ્યો છે. પણ આ પાદપૂર્તિના અંતે નીચેનો શ્લોક રચાયેલો છે, તે ધ્યાનમાં લેવાયો હોત તો ઉપરની ભૂલ થાત નહિ.

શ્રી મુનીન્દ્રવરવાચકમાનુચન્દ્ર-

પાદાન્ગસેવકચિવેકનિશાકરેણ ।

મક્તામરસ્તવનતુર્યપદં સમસ્વા-

કાવ્યૈઃપ્રત્યુતઃ પ્રથમતીર્થપતિર્ગૃહીત્વા ॥ ૪૫ ॥

પ્રાણપ્રિય હોવાથી તે શ્રી પ્રાણપ્રિય-મવતામર તરીકે ઓળખાયેલ છે. તેમાં ભક્તામરની ૪૮ ગાથાઓ લઈને પૂર્તિ કરવામાં આવી છે.

(૯) શ્રી દાદાપાર્શ્વ-ભક્તામર

મુનિરાજ શ્રીમત્ પદ્મસાગરના શિષ્ય શ્રીરાજસુંદર મુનિએ ભક્તામરસ્તોત્રની પાઠપૂર્તિરૂપે આ કાવ્ય રચેલું છે. તેમાં વડોદરાના શ્રીદાદાપાર્શ્વનાથ ભગવાનની સ્તુતિ છે. અન્ય ભક્તામર ચતુર્થ ચરણની પાઠપૂર્તિરૂપ છે, ત્યારે આ ભક્તામર પ્રથમચરણની પાઠપૂર્તિરૂપ છે, એટલી તેમાં વિશેષતા છે.

(૧૦) શ્રી જિન-ભક્તામર

‘નત્વાઽઝામં તુ મવદાનનજં સુરમ્યં’ પદ્ધતી શરૂ થતા ભક્તામરસ્તોત્રની પાઠપૂર્તિરૂપ આ કાવ્યના કર્તા શ્રી રત્ન-વિમલ છે.

(૧૧) શ્રી ઋષભદેવજિનસ્તુતિ

ભક્તામરસ્તોત્રની એક પાઠપૂર્તિ શ્રી યશોવિજય જૈન ગ્રંથામાદાના બીજા વિભાગમાં પ્રસિદ્ધ થયેલ છે. તેમાં પ્રથમપદ પરથી અન્ય ત્રણ પદોની પૂર્તિ કરવામાં આવી છે. તેના કર્તાનું નામ જાણવામાં આવ્યું નથી.

(૧૨) શ્રી ભક્તામરસ્તોત્રમ્-પાઠપૂર્ત્યાત્મકમ્

અલારાપત્તનનિવાસી નવરત્ન શ્રી ગિરિધર શર્માએ ભક્તામરસ્તોત્રના ૪૮ પદોના ૧૬૨ ચરણો પર પાઠપૂર્તિ

કરેલી છે. તેની નકલ અમને શ્રી અગરચંદ્રજી નાહટા તરફથી જોવા મળેલી છે. તેનો પ્રારંભ—

નાથ ! ત્વદીય પદપદ્મનલ્લપ્તમાઽસા—

વન્તસ્તમો હરતિ ભક્તિરસપ્લુતાનામ્ ॥

એ શબ્દોથી થાય છે.

(૧૩) શ્રી નેમિવીર-ભક્તામર

શ્રી નેમિવીર—ભક્તામરની રચના શ્રી બાબુરામ જૈનશાસ્ત્રી (અધ્યાપક—હંકુમચંદ્ર જૈન નસિયા સંસ્કૃત વિદ્યાલય ઇંદોર)ની છે.

આ પૂર્તિમાં લેખકે એક નવી પદ્ધતિ અપનાવી છે, જેમાં પ્રથમ પદ્યમાં પ્રથમ ચરણ બીજાં પદ્યમાં બીજું ચરણ, ત્રીજા પદ્યમાં ત્રીજું ચરણ, અને ચોથા પદ્યમાં ચોથું ચરણ ભક્તામરની સમસ્યારૂપે લીધેલાં છે.

આ રીતે મૂળસ્તોત્રની સમસ્યાપૂર્તિ સાથે જ પ્રત્યેક પદ્યમાં શ્રી નેમિનાથ અને ભગવાન મહાવીરનાં ચરિત્રનું પણ સંયોજન કર્યું છે, જે દ્વિસન્ધાનપદ્ધતિને વરી લે છે.

યમક અને અન્ય અલંકારોની સાથે વ્યંજનાનો ક્રમિક નિર્વાહ પણ આમાં દર્શનીય છે. હાલ સુધી આ ગ્રંથ છપાયો નથી, પણ તેનાં કેટલાક પદ્યો ‘અનેકાંત’ માસિકમાં છપાયાં છે.

(૧૪) શ્રી વલ્લભ-ભક્તામર

આ પાદપૂર્તિ પંબળદેશોદ્ધારક યુગવીર આ. શ્રી દ્વિજયવલ્લભસૂરિજીના શિષ્ય સુનિવર્થ શ્રી વિચક્ષણવિજય-

જીએ બનાવેલી છે અને તે શ્રીવિજયવલ્લભસૂરિજીના ચરિત્રમાં પ્રકટ થયેલી છે.

(૧૫) શ્રી સૂરીન્દ્ર-સકતામર

આ પાદપૂર્તિ દક્ષિણવિહારી મુનિરાજ શ્રી અમર-વિજયજીના શિષ્યરત્ન મુનિરાજ શ્રી ચતુરવિજયજીએ બનાવેલી છે. તેનો પ્રારંભ ‘મક્તામરેશગુરુગીતયશશ્ચયાનાં’ એ શબ્દોથી થાય છે. તેનું પ્રકાશન થયેલું નથી.

(૧૬) શ્રીઆત્મ-સકતામર

પંડિત હીરાલાલ હંસરાજે બનાવેલું છે.

(૧૭) શ્રી હરિ-સકતામર

શ્રી કવીન્દ્ર સાગરજીએ રચેલું છે.

(૧૮) શ્રી ચન્દ્રામલક-સકતામર

શ્રી જયસાગરસૂરિજીએ રચેલું છે.

(૧૯) શ્રી નેમિ(ગુરુ)-સકતામર

આ પાદપૂર્તિ પીયૂષપાણિ આચાર્ય શ્રી વિજયઅમૃત-સૂરિજી મહારાજના શિષ્ય આ. શ્રી વિજયધર્મધુરધરસૂરિજીએ પોતાના પ્રહાદા ગુરુ શાસનસમ્રાટ આચાર્ય શ્રી વિજયનેમિસૂરી-સ્વરજી મહારાજની સ્તુતિરૂપે બનાવેલી છે.

(૨૦) શ્રી કાલુ-સકતામર

આ પાદપૂર્તિ તેરાપંથી મુનિ શ્રી સોહનલાલજી (ચુરુ-

વાળા)એ કરેલી છે. તેમાં તેરાપંથના આઠમા આચાર્ય શ્રી કલુરામજી મહારાજની સ્તુતિ છે.

(૨૧) શ્રી કાલુ-ભક્તામર (બીજી)

આ પાદપૂર્તિ તેરાપંથી મુનિ શ્રી કાનમલજી સ્વામીએ કરેલી છે. તેમાં પણ તેરાપંથના આઠમા આચાર્ય શ્રી કલુરામજી મહારાજની સ્તુતિ છે.

(૨૨) કર્તવ્યપદ્ધતિશિકા

આ રચના તેરાપંથના વર્તમાન આચાર્ય શ્રી તુલસીજીએ કરેલી છે. તેમાં ભક્તામરના ચરણોનો ઉપયોગ કરીને છત્રીશ કાવ્યોમાં મનુષ્યના કર્તવ્યનું નિદર્શન કરાવવામાં આવ્યું છે. આ પાદપૂર્તિ કમાનુસારી નથી, છતાં તેમાં ભક્તામરનાં બધાં ચતુર્થ ચરણોનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે, તેથી તેની અહીં નોંધ કરવામાં આવી છે.

(૨૩) ભક્તામર-શતદ્વયી

શ્રીમાન્ ‘ધર્મરત્ન’ પં. લાલારામ શાસ્ત્રીએ ભક્તામરના પ્રત્યેક ચરણ પર તથા વિશેષ ૮ પદ્યોમાં આ કાવ્ય રચેલું છે અને તે ઉદયપુરનિવાસી જૈહરી રૂપલાલ મોતીલાલ મીંડાએ પ્રસિદ્ધ કરેલું છે.

આ સિવાય બીજી પણ પાદપૂર્તિઓ સંભવે છે, જે આસ સંશોધન માગે છે.

પાછળ નિહંશાયેલ રિક્તલિપિચિત્રમય ભક્તામરસ્ત્રોત્રની પોથીનું. છલ્લ પાનું. તેમાં લેખક દેવાનું નામ સ્પષ્ટ જોઈ શકાય છે.

તેમાં લેખક દેવાનું નામ સ્પષ્ટ બ્રાહ્મ શકાય છે.

ભક્તામર-રહસ્ય

બીજો ખંડ

ભક્તામરસ્તોત્રનું પંચાંગ-વિવરણ

ॐ अहम्

स्तोत्रपाठ

प्रथम लक्ष्मीभरस्तोत्रनो पूरे पाठ आपीशुं, केशी
सरलतार्थी कंस्थ यथ शङ्के.

(वसन्ततिलकावृत्तम्)

भक्तामरप्रणतमौलिमणिप्रभाषा-

मुद्घोतकं दलितपापतमोवितानम् ।

सम्यक् प्रणम्य जिनपादयुगं युगादा-

बालम्बनं भवजले पततां जनानाम् ॥१॥

यः संस्तुतः सकलवाङ्मयतत्त्वबोधा-

दुद्भूतबुद्धिपटुभिः सुरलोकनाथैः ।

स्तोत्रैर्जगत्त्रितयचित्तरैरुदारैः

स्तोत्रे किलाहमपि तं प्रथमं जिनेन्द्रम् ॥२॥

बुद्ध्या विनाऽपि विबुधार्चितपादपीठ !

स्तोतुं समुद्यतमतिविगतत्रपोऽहम् ।

बालं विहाय जलसंस्थितमिन्दुबिम्ब-

मन्यः क इच्छति जनः सहसा ग्रहीतुम् ? ॥३॥

वक्तुं गुणान् गुणसमुद्र ! शशाङ्ककान्तान्

कस्ते क्षमः सुरगुरुप्रतिमोऽपि बुद्ध्या ? ।

कल्पान्तकालपवनोद्धतनक्रचक्रं

को वा तरीतुमलमम्बुनिधिं भुजाभ्याम् ? ॥४॥

सोऽहं तथापि तव भक्तिवशान्मुनीश !

कर्तुं स्तवं विगतशक्तिरपि प्रवृत्तः ।

ग्रीत्याऽऽत्मवीर्यमविचार्य मृगो मृगेन्द्रं

नाभ्येति किं निजशिशोः परिपालनार्थम् ? ॥५॥

अल्पश्रुतं श्रुतवतां परिहासधाम

त्वद्भक्तिरेवमुरवरीकुरुते बलान्माम् ।

यत् कोकिलः किल मधौ मधुरं विरौति

तच्चारुचूतकलिकानिकरैकहेतुः ॥ ६ ॥

त्वत्संस्तवेन भवसन्ततिसन्निबद्धं

पापं क्षणात् क्षयमुपैति शरीरभाजाम् ।

आक्रान्तलोकमलिनीलमशेषमाशु

सूर्यांशुभिन्नमिव शार्वरमन्धकारम् ॥ ७ ॥

मत्वेति नाथ ! तव संस्तवनं मयेद-
 मारभ्यते तनुधियाऽपि तव प्रभावात् ।
 चेतो हरिष्यति सतां नलिनीदलेषु
 मुक्ताफलद्युतिमुपैति ननूदबिन्दुः ॥ ८ ॥

आस्तां तव स्तवनमस्तसमस्तदोषं
 त्वत्सङ्कथाऽपि जगतां दुरितानि हन्ति ।
 दूरे सहस्रकिरणः कुरुते प्रभैव
 पद्माकरेषु जलजानि विकासभाञ्जि ॥ ९ ॥

नात्यद्भुतं भुवनभूषण भूतनाथ !
 भूतैर्गुणैश्च भवन्तमभिष्टुवन्तः ।
 तुल्या भवन्ति भवतो ननु तेन किं वा
 भूत्याश्रितं य इह नात्मसमं करोति ? ॥ १० ॥

दृष्ट्वा भवन्तमनिमेषविलोकनीयं
 नान्यत्र तोषमुपयाति जनस्य चक्षुः ।
 पीत्वा पयः शशिकरद्युति दुग्धसिन्धोः
 क्षारं जलं जलनिघे रसितुं क इच्छेत् ? ॥ ११ ॥

यैः शान्तरागरुचिभिः परमाणुभिस्त्वं
 निर्मापितस्त्रिभुवनैकललामभूत् ! ।
 तावन्त एव खलु तेऽप्यणवः पृथिव्यां
 यत् ते समानमपरं नहि रूपमस्ति ॥ १२ ॥

वक्त्रं क्व ते सुरनरोरगनेत्रद्वारि

निःशेषनिर्जितजगत्त्रितयोपमानम् ।

विम्बं कलङ्कमलिनं क्व निशाकरस्य

यद् वासरे भवति पाण्डुपलाशकल्पम् ॥ १३ ॥

सम्पूर्णमण्डलशशाङ्ककलाकलाप-

शुभ्रा गुणास्त्रिभुवनं तव लङ्घयन्ति ।

ये संश्रितास्त्रिजगदीश्वर ! नाथमैकं

कस्तान् निवारयति सञ्चरतो यथेष्टम् ? ॥ १४ ॥

चित्रं किमत्र यदि ते त्रिदशाङ्गनाभि-

नीतं मनागपि मनो न विकारमार्गम् ।

कल्पान्तकालमरुता चलित्वाचलेन

किं मन्दराद्रिशिखरं चलितं कदाचित् ? ॥ १५ ॥

निर्धूमवर्तिरपवर्जिततैलपूरः

कुत्सं जगन्नयमिदं प्रकटीकरोषि ।

गम्यो न जातु मरुतां चलित्वाचलानां

दीपोऽपरस्त्वमसि नाथ ! जगत्प्रकाशः ॥ १६ ॥

नास्तं कदाचिदुपयासि न राहुगम्यः

स्पष्टीकरोषि सहसा युगपज्जगन्ति ।

नाम्बोधरोदरनिरुद्धमहाप्रभावः

सूर्यातिशायिमहिमाऽसि मुनीन्द्र ! लोके ॥ १७ ॥

नित्योदयं दलितमोहमहान्धकारं

गम्यं न राहुवदनस्य न वारिदानाम् ।

विभ्राजते तव मुखाब्जमनल्पक्रान्ति

विद्योतयज्जगदपूर्वशशङ्कबिम्बम् ॥१८॥

किं शर्वरीषु शशिनाऽह्नि विवस्वता वा ?

युष्मन्मुखेन्दुदलितेषु तमस्सु नाथ ! ।

निष्पन्नशालिवनशालिनि जीवलोके

कार्यं कियज्जलधरैर्जलभारनम्रैः ? ॥१९॥

ज्ञानं यथा त्वयि विभाति कृतावकाशं

नैवं तथा हरिहरादिषु नायकेषु ।

तेजः स्फुरन्मणिषु याति यथा महत्त्वं

नैवं तु काचशकले किरणाकुलेऽपि ॥२०॥

मन्ये वरं हरि-हरादय एव दृष्टा

दृष्टेषु येषु हृदयं त्वयि तोषमेति ।

किं वीक्षितेन भवता भुवि येन नान्यः

कश्चिन्मनो हरति नाथ ! भवान्तरेऽपि ॥२१॥

स्त्रीणां शतानि शतशो जनयन्ति पुत्रान्

नान्या सुतं त्वदुपमं जननी प्रसूता ।

सर्वा दिशो दधति भानि सहस्ररश्मिं

प्राच्येव दिग् जनयति स्फुरदंशुजालम् ॥२२॥

त्वामामनन्ति मुनयः परमं पुमांसि-
मादित्यवर्णममलं तमसः परस्तात् ।

त्वामेव सम्यगुपलभ्य जयन्ति सृत्युं
नान्यः शिवः शिवपदस्य मुनीन्द्र ! पन्थाः ॥२३॥

त्वामव्ययं विभुमचिन्त्यमसङ्ख्यमाद्यं
ब्रह्माणमीश्वरमनन्तमनङ्गकेतुम् ।
योगीश्वरं विदितयोगमनेकमेकं
ज्ञानस्वरूपममलं प्रवदन्ति सन्तः ॥२४॥

बुद्धस्त्वमेव विबुधार्चितबुद्धिबोधात्
त्वं शङ्करोऽसि भुवनत्रयशङ्करत्वात् ।
धाताऽसि धीर ! शिवमार्गविधेर्विधानात्
व्यक्तं त्वमेव भगवन् ! पुरुषोत्तमोऽसि ॥२५॥

तुभ्यं नमस्त्रिभुवनार्तिहराय नाथ !
तुभ्यं नमः क्षितितलामलभूषणाय ।
तुभ्यं नमस्त्रिजगतः परमेश्वराय
तुभ्यं नमो जिन ! भवोदधिशोषणाय ॥२६॥

को विस्मयोऽत्र यदि नाम गुणैरशेषै-
स्त्वं संश्रितो निरवकाशतया मुनीश ! ।
दोषैरूपात्तविविधाश्रयजातगर्वैः
स्वप्नान्तरेऽपि न कदाचिदपीक्षितोऽसि ॥२७॥

उच्चैरशोकतरुसंश्रितमुन्मयूख-

माभाति रूपममलं भवतो नितान्तम् ।

स्पष्टोल्लसत्किरणमस्ततमोवितानं

बिम्बं रवेरिव पयोधरपार्श्ववर्ति ॥२८॥

सिंहासने मणिमयूखशिखाविचित्रे

विभ्राजते तव वपुः कनकावदातम् ।

बिम्बं वियद्विलसदंशुलतावितानं

तुङ्गोदयाद्रिशिरसीव सहस्ररश्मेः ॥२९॥

कुन्दावदातचलचामरचारुशोभं

विभ्राजते तव वपुः कलधौतकान्तम् ।

उद्यच्छशाङ्कशुचिनिर्झरवारिधार-

मुच्चैस्तटं सुरगिरेरिव शातकौम्भम् ॥ ३० ।

छत्रत्रयं तव विभाति शशाङ्ककान्त-

मुच्चैः स्थितं स्थगितभानुकरप्रतापम् ।

मुक्ताफलप्रकरजालविष्टद्विशोभं

प्रख्यापयत् त्रिजगतः परमेश्वरत्वम् ॥ ३१ ॥

उन्निद्रहेमनवपङ्कजपुञ्जकान्ति-

पर्युलसन्नखमयूखशिखाभिरामौ ।

यादौ पदानि तव यत्र जिनेन्द्र ! घत्तः

पद्मानि तत्र विबुधाः परिकल्पयन्ति ॥ ३२ ॥

इत्थं यथा तव विभूतिरभूज्जिनेन्द्र !

। घर्मोपदेशनविधौ न तथा परस्य ।

यादृक् प्रमा दिनकृतः ग्रहतान्धकारा

तादृक् कुतो ग्रहगणस्य विकाशिनोऽपि ? ॥ ३३ ॥

श्च्योतन्मदाविलविलोलकपोलमूल-

स्रत्तम्रमद्म्रमरनादविवृद्धकोपम् ।

ऐरावताभमिममुद्धतमापतन्तं

ददृशु मयं भवति नो भवदाश्रितानाम् ॥ ३४ ॥

मिन्नेमकुम्भगलदुज्ज्वलशोणिताक्त-

मुक्ताफलप्रकरभूषितभूमिभागः ।

बद्धक्रमः क्रमगतं हरिणाधिपोऽपि

नाक्रामति क्रमयुगाचलसंश्रितं ते ॥ ३५ ॥

कल्पान्तकाल्यवनोद्धतवह्निकल्पं

दाब्रानलं ज्वलितमुज्ज्वलमुत्फुलिङ्गम् ।

विश्वं जिघत्सुमिव सम्मुरवमापतन्तं

त्वन्नामकीर्तनजलं शमयत्यशेषम् ॥ ३६ ॥

रक्तेक्षणं समदकोकिलकण्ठनील

क्रोधोद्धतं फणिनमुत्फणमापतन्तम् ।

आक्रामति क्रमयुगेन निरस्तशङ्क-

स्त्वन्नामनागदंमनीर्हृदि यस्य पुंसः ॥ ३७ ॥

बलगतुरङ्गजगर्जितभीमनाद-

मार्जौ बलं बलवतामपि भूयतीनाम् ।

उद्यद्दिवाकरमयूखशिखापविद्धं

त्वत्कीर्तनात् तम इवाशु भिदासुपैति ॥ ३८ ॥

कुन्ताग्रभिन्नगजशोणितवारिवाह-

वेगावतारतरणातुरयोधभीमे ।

युद्धे जयं विजितदुर्जयजेयपक्षा-

स्त्वत्पादपङ्कजवनाश्रयिणो लभन्ते ॥ ३९ ॥

अम्भोनिधौ क्षुभितभीषणनक्रचक्र-

पाठीनपीठभयदोल्बणवाडवाग्नौ ।

रङ्गचरङ्गशिखरस्थितयानपात्रा-

स्त्रासं विहाय भवतः स्मरणाद् व्रजन्ति ॥ ४० ॥

उदसूतभीषणजलोदरभारभृग्नाः

शोच्यां दशामुपगताः युतजीविताशाः ।

त्वत्पादपङ्कजरजोऽमृतदिग्धदेहा

मर्त्या भवन्ति मकरध्वजतुल्यरूपाः ॥ ४१ ॥

आपादकण्ठमुखशृङ्खलवेष्टिताङ्गा

गाढं बृहन्निगडकोटिनिघृष्टजङ्घाः ।

त्वन्नाममन्त्रमनिर्गमनुजाः स्मरन्तः

सद्यः स्वयं विगतबन्धमया भवन्ति ॥ ४२ ॥

મત્તદ્વિપેન્દ્ર-મૃગરાજ-દવાનલા-દિ-
 સહ્ગ્રામ-વારિધિ-મહોદર-બન્ધનોત્થમ્ ।
 તસ્યાશ્ચ નાશમુપયાતિ મયં મિયેવ
 યસ્તાવકં સ્તવમિમં મતિમાનધીતે ॥૪૩॥

સ્તોત્રસ્ત્રજં તવ જિનેન્દ્ર ! ગુણૈર્નિબદ્ધાં
 મત્તયા મયા રુચિરવર્ણવિચિત્રપુષ્પામ્ ।
 ધત્તે જનો ય ઇહ કળ્થગતામજસ્રં
 તં 'માનતુક્લ'મવશા સમુપૈતિ લક્ષ્મીઃ ॥ ૪૪ ॥

પંચાંગ-વિવરણ

[૧-૨]

હવે પછી લક્ષ્મીમરસ્તોત્ર અંગે પંચાંગ-વિવરણ
 કરવાનું છે. તેનો ક્રમ આ પ્રમાણે રહેશે : (૧) મૂળ શ્લોક,
 (૨) અન્વય, (૩) શબ્દાર્થ, (૪) ભાવાર્થ (અર્થસંકલન)
 અને (૫) વિવેચન.

આ સ્તોત્રના પ્રારંભિક બે પદો મંગલ તથા અભિધેય
 સૂચવનારાં છે. વળી તે યુગ્મરૂપ છે, તેથી અહીં એ બે
 પદો પર સાથે વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે. યુગ્મના લક્ષણ
 અંગે શાસ્ત્રોમાં કહ્યું છે કે—

દ્વાભ્યાં યુગ્મમિતિ પ્રોક્તં, ત્રિમિઃ શ્લોકૈર્વિશેષકમ્ ।
 કલાપકં ચતુર્મિઃ સ્યાત્ તદૂર્ધ્વં કુલકં સ્મૃતમ્ ॥

તારપંચકે સંબંધદર્શક જે શ્લોકો સાથે હોય તેો 'યુગ્મ', ત્રણ શ્લોકો સાથે હોય તેો 'વિશેષક', ચાર શ્લોકો સાથે હોય તેો 'કલ્પાષક' અને તેથી વધારે હોય તેો 'કુલ્લક' કહેવાય છે.

મૂલ શ્લોક

મક્તામરપ્રણતમૌલિમણિપ્રમાણા-
મુદ્ધોતકં દલિતપાપતમોવિતાનમ્ ।
સમ્યક્ પ્રણમ્ય જિનપાદયુગં યુગાદા-
વાલમ્બનં ભવજલે પતતાં જનાનામ્ ॥૧॥

યઃ સંસ્તુતઃ સકલવાઙ્મયતત્ત્વબોધા-
દુદ્ભૂતબુદ્ધિપટ્નિમિઃ સુરલોકનાથૈઃ ।
સ્તોત્રૈર્જગત્રિતયચિત્તહરૈરુદારૈઃ
સ્તોષ્યે કિલાહમપિ તં પ્રથમં જિનેન્દ્રમ્ ॥૨॥

અન્યથા

મક્તામરપ્રણતમૌલિમણિપ્રમાણામ્ ઉદ્ધોતકમ્ દલિત-
પાપતમોવિતાનમ્ યુગાદૌ ભવજલે પતતામ્ જનાનામ્ આલ-
મ્બનમ્ જિનપાદયુગં સમ્યક્ પ્રણમ્ય ॥ ૧ ॥

સકલવાઙ્મયતત્ત્વબોધાત્ ઉદ્ભૂતબુદ્ધિપટ્નિમિઃ સુરલોક-
નાથૈઃ જગત્રિતયચિત્તહરૈઃ ઉદારૈઃ સ્તોત્રૈઃ યઃ સંસ્તુતઃ-
તં પ્રથમમ્ જિનેન્દ્રમ્ કિલ અહં અપિ સ્તોષ્યે ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થ

ભક્તિપ્રણાલિપ્રમાણમ્ - ભક્તિ દેવેના વિશેષ
નમેલા મુકુટના મણિઓની કાન્તિના.

જે ઇષ્ટદેવની વિશેષ પ્રકારે ભક્તિ કરે, તે ભક્ત
કહેવાય. અહીં ઇષ્ટદેવથી શ્રી, જિનેશ્વરદેવ સમજવા. તેમની
ભક્તિ કરનાર જે અમર અર્થાત્ દેવ, તે ભક્તદેવ. નત્ત એટલે
નમેલા, પ્રણત એટલે વિશેષ નમેલા. ભક્તિવશાત્ નમસ્કાર
કરતી વખતે આ પ્રકારે નમવાનો પ્રસંગ આવે છે. મૌલિ
એટલે મુકુટ. મણિ એટલે ચંદ્રકાન્ત આદિ મણિ. દેવેના
મુકુટમાં આ પ્રકારનાં મણિ જડેલાં હોય છે. તેની પ્રમા
એટલે કાન્તિ. આ પદ છઠ્ઠી વિભક્તિના બહુવચનમાં છે.

ઉદ્યોતકમ્ - ઉદ્યોતને કરનાર.

‘ઉદ્’ ઉપસર્ગ સાથે ‘યુતિ ક્ષીપ્તૌ’ ધાતુથી ઉદ્યોત
શબ્દ સિદ્ધ થયેલો છે. તે તેજ, પ્રભા કે પ્રકાશનો અર્થ
દર્શાવે છે. ઉદ્યોતયતીતિ ઉદ્યોતકમ્ - જે ઉદ્યોતને કરે છે,
તે ઉદ્યોતક, એટલે કે ઉદ્યોત કરનાર. આ પદ જિનપાદ્યુગં પું
વિશેષણ હોવાથી બીજી વિભક્તિમાં આવેલું છે.

દલિતપાપતમોવિજ્ઞાનમ્ - પાપરૂપી અધિકારના સમૂહનો
નાશ કરનાર.

પાપ રૂપી તમસ્-અધિકાર, તે પાપતમઃ, તેનો વિજ્ઞાન
એટલે સમૂહ, તે પાપતમોવિજ્ઞાન. તેને દલિત કહે છે. વિજ્ઞાન્યો.

છે જેણે તે કલિતપાપતમોવિતાન-અર્થાત્ શાખદ્વંથી અંધકારના સમૂહનો નાશ કરનાર આ પદ્મ મણિ જિજ્ઞાસુમાં તું વિશેષણ હોવાથી બીજી વિલક્ષિતમાં આવેલું છે.

યુગદૌ-યુગની આદિમાં, ચોથા આરાના પ્રારંભમાં.

લૌકિક લાધામાં યુગ શબ્દથી સત્ય, ત્રેતા, દ્વાપર અને કલિ એવા કાલના ચાર સુદીર્ઘ પરિણામનો સંકેત થાય છે; તથા જૈન ખગોળ-ન્યોતિષમાં પાંચ વર્ષના સમયને યુગની સંજ્ઞા અપાયેલી છે; પણ અહીં યુગ શબ્દથી વર્તમાન અવસર્પિણી કાલના ત્રીજા સુષમ-દુઃષમા નામના આરાનો અંતિમ ભાગ અને ચોથા આરાનો પ્રારંભ સમજવાનો છે કે ન્યારે પ્રથમ તીર્થંકર શ્રી ઋષભદેવ ભગવાન ઉત્પન્ન થયા હતા. ઇતિહાસકારો તેને સંસ્કૃત યુગની આદિ માને છે, કેમકે માનવસંસ્કૃતિને અનુરૂપ સર્વ વિદ્યા-કલાનો ઉદ્ભવ એ સમયે થયેલો છે.

મવજલે-સંસારરૂપી સાગરના અથાગ પાણીમાં.

મવ રૂપી જલ, તે મવજલ. અહીં મવ શબ્દથી જન્મ-જરા-મરણરૂપ સંસાર સમજવો. તેનું અથાગ એવું જલ-પાણી, તે મવજલ. તેને વિષે આ પદ્મ સમીના એકવચનમાં આવેલું છે.

પતતામ્-પડી રહેલા, ડૂબી રહેલા.

જનાત્તામ્-મનુષ્યોના.

આ બંને પદો છટ્ટીનાં બહુવચનમાં છે.

આલમ્બનમ્-આલંબનરૂપ, આધારભૂત.

જિનપાદયુગમ્- જિનેશ્વરદેવના ચરણયુગલને.

જિન-જિનેશ્વરના, પાદ-પગ-ચરણનું, યુગ-યુગ્મ-યુગલ, તેને. જિન શબ્દથી અહીં જિનેશ્વર અર્થાત્.તીર્થંકર ભગવંત સમજવાના છે.

સમ્યક્-સારી રીતે, ભક્તિપૂર્વક, મન-વચન-કાયાના પ્રણિધાનપૂર્વક.

પ્રણમ્ય-પ્રણામ કરીને.

સકલવાદ્ગમયતત્ત્વબોધાત્-સમસ્ત શાસ્ત્રના તત્ત્વજ્ઞાનથી.

સકલ-સમસ્ત એવું વાદ્ગમય તે સકલવાદ્ગમય-શાસ્ત્ર. તેનાથી ઉત્પન્ન તત્ત્વબોધ-તત્ત્વરૂપી બોધ-તત્ત્વજ્ઞાન, તેનાથી. આ પદ હેતુર્થે પંચમીમાં આવેલું છે.

ચદ્મૂતબુદ્ધિપદુભિઃ-ઉત્પન્ન થયેલી બુદ્ધિ વડે ચતુર એવા.

ચદ્મૂત-ઉત્પન્ન થયેલી છે, બુદ્ધિ બુદ્ધિ, તેના વડે પદુ-ચતુર તે ચદ્મૂતબુદ્ધિપદુ. તેમના વડે. સુરલોકનાથૈઃ પદ્મ વિશેષણ હોવાથી આ પદ તૃતીયાના બહુવચનમાં છે.

સુરલોકનાથૈઃ-દેવેન્દ્રો વડે.

સુષ્ઠુ રાજન્તે इति सुराः-- જે સારી રીતે પ્રકાશે છે, તે સુર, તેનો લોક તે સુરલોક અર્થાત્ દેવલોક કે સ્વર્ગ. તેનો નાથ-અધિપતિ, તે સુરલોકનાથ-અર્થાત્ દેવેન્દ્ર.

जगत्त्रितयचित्तरैः --ત્રણ જગતના ચિત્તનું હરણ કરનારા એવા.

‘त्रयोऽव्यया अस्य त्रितयं’ જેને ત્રણ અવ્યયો છે, તે ત્રિતય. જગતાં ત્રિતયં જગત્ત્રિતયં-જગતનો ત્રિતય એટલે ત્રણ જગત્, તેનું ચિત્ત તે જગત્ત્રિતયચિત્ત. તેનું હરણ કરનાર તે જગત્ત્રિતયચિત્તહર-તેના વડે. આ પદ સ્તોત્રે: પદનું વિશેષણ હોવાથી તૃતીયાના બહુવચનમાં છે. અહીં ત્રણ જગત્-થી ત્રણ લોક એટલે ઉર્ધ્વલોક અર્થાત્ સ્વર્ગ, તિર્થંગલોક અર્થાત્ પૃથ્વી અને અધોલોક અર્થાત્ પાતાળનો નિર્દેશ કરવામાં આવ્યો છે. ત્રણ લોકનું ચિત્ત એટલે ત્રણ લોકમાં રહેનારા એવા સુર, નર અને અસુરનું ચિત્ત. તાત્પર્ય કે જેણે સુર, અસુર અને મનુષ્યોનાં ચિત્તનું આકર્ષણ કર્યું છે, એવા.

उदारैः --મહા અર્થવાળા એવાં.

‘उदारैः --महायैः’ (ગુ. ૫.) * ઉદાર એટલે મહાન અર્થવાળા. આ પદ સ્તોત્રે: નું વિશેષણ હોવાથી તૃતીયાના બહુવચનમાં આવેલું છે.

स्तोत्रैः --સ્તોત્રો વડે.

यः --જે, જેઓ.

+ ગુણાકારવૃત્તિનો દૂકો સંકેત ‘ગુ. ૫.’ રાખેલો છે.

સિંતુતઃ -સારી રીતે સ્તવાયેલાં છે.

તંમ્-તે.

પ્રથમમ્-પહેલાં.

અહીં પ્રથમ શબ્દથી ચોવીશ તીર્થ કરોમાં પહેલા સમજવાના છે. ચોવીશ તીર્થ કરોમાં પહેલા શ્રી ઋષભદેવ થયા કે જેઓ નાલિ કુલકર તથા મરુદેવીના પુત્ર હતા. તેમને આદિનાથ કે યુગાદિદેવ પણ કહેવામાં આવે છે.

જિનેન્દ્રમ્-જિનેન્દ્રને, તીર્થ કરને.

જિનઃ -એટલે સામાન્ય જિન. તે ચતુર્દશપૂર્વધર, અવધિજ્ઞાની, મનઃપર્યવજ્ઞાની તથા સામાન્ય કેવલી જાણુત્રાં. તેમાં इन्द्र સમાન, તે જિનેન્દ્ર. તાત્પર્ય કે જેઓ ચતુર્દશપૂર્વધર, અવધિજ્ઞાની, મનઃપર્યવજ્ઞાની તથા સામાન્ય કેવલી રૂપી જિને કરતાં અષ્ટમહાપ્રાતિહાર્ય આદિ લક્ષણો વડે ઘણી ઉત્તમ કોટિના છે, તે જિનેન્દ્ર.

કિલ -નિશ્ચયથી.

અહં -હું-માનતુંગસૂરિ.

અપિ -પણ,

સ્તોષ્યે -સ્તુતિ કરીશ.

ભાવાર્થ

ભક્તિવંત દેવતાઓના અતિ નમેલા મુગટોના મણિઓની કાંતિનો ઉદ્યોત કરનાર, પાપરૂપી અંધકારના સંમૂહનો નાશ

કરનાર અને યુગની આદિમાં સંસારરૂપી સાગરના અંધાંગ પાણીમાં ડૂબી રહેલા મનુષ્યોને આધારરૂપ એવા શ્રી જિનેશ્વર દેવના ચરણયુગલને મન-વચન-કાયાના પ્રણિધાનપૂર્વક નમસ્કાર કરીને, સમસ્ત શાસ્ત્રોના તત્ત્વજ્ઞાનથી ઉત્પન્ન થયેલી યુદ્ધિ વડે ચતુર એવા દેવેન્દ્રોએ, ત્રણ જગતના ચિત્તનું હરણ કરનારા અને મહાન અર્થવાળા એવા સ્તોત્રો વડે, જેમની સારી રીતે સ્તુતિ-સ્તવના કરેલી છે એવા પહેલા તીર્થંકર શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનની હું પણ સ્તુતિ-સ્તવના કરીશ.

વિવેચન

લોખંડની જાંજીર વડે સમસ્ત શરીરે જકડાયેલા અને પાતાળ જેવા અંધારા ઓરડામાં એક આસન પર બેઠેલા શ્રીમાનતુંગસૂરિ પોતાના ઇષ્ટદેવ શ્રી આદિનાથ ભગવાનનું સ્તોત્ર રચવા તત્પર અને છે, તે વખતે ભાવમંગલની પ્રાપ્તિ અર્થે પ્રથમ તેઓ મન-વચન-કાયાના પ્રણિધાનપૂર્વક તેમને નમસ્કાર કરે છે અને પછી ગંભીર પદ અને અર્થવાળાં વાક્યો વડે તેમની સ્તુતિ કરવાનો સંકલ્પ કરે છે. ‘સ્તોષ્યે કિલાહમપિ તં પ્રથમં જિનેન્દ્રમ્’ એ શબ્દોમાં એ સંકલ્પ વ્યક્ત થાય છે.

મંગલ બે પ્રકારનાં છે : એક દ્રવ્યમંગલ, બીજું ભાવમંગલ. તેમાં હહી-હુવાદિ પદાર્થો દ્રવ્યમંગલરૂપ છે અને શ્રી જિનેશ્વરદેવનું સ્મરણ તથા વંદન ભાવમંગલરૂપ છે. ઉદેશ્યની સિદ્ધિ અર્થે તથા વિધેનોનાં નિવારણ અર્થે આવાં

ભાવમંગલની પ્રાપ્તિ આવશ્યક છે, તેથી જ જૈન શ્રમણો કોઈ-પણ સૂત્ર, સિદ્ધાંત કે કાવ્યની રચના કરતી વખતે પ્રથમ 'પંચપરમેષ્ઠીનું' કે તેમાંના એક શ્રી અરિહંતદેવનું સ્મરણ કરે છે અને તેમને મન-વચન-કાયાના પ્રણિધાનપૂર્વક નમસ્કાર કરે છે.

બે હાથ જોડવાથી, મસ્તક નમાવવાથી કે પંચાંગ લેગા કરવાથી નમસ્કાર થાય છે ખરો, પણ તેમાં શ્રદ્ધા-આદર-બહુમાનની લાગણી કે ભક્તિની ભાવના ભણે નહિ તો એ નમસ્કાર દ્રવ્યનમસ્કાર બને છે અને તે ઉદ્દેશ્યની સિદ્ધિ કે વિધનનિવારણનું કાર્ય યથાર્થપણે કરી શકતો નથી; તેથી જ સૂરિજી મન-વચન-કાયાના પ્રણિધાનપૂર્વક ભક્તિથી ભરેલા હૃદયે શ્રી આદિનાથ ભગવાનને-શ્રી આદિનાથ ભગવાનના ચરણયુગલને નમસ્કાર કરે છે.

જિનાગમોમાં કહ્યું છે કે અરિહંતો મંગલરૂપ છે, સિદ્ધો મંગલરૂપ છે, સાધુઓ મંગલરૂપ છે, કેવલિ ભગવતોએ કહેલો ધર્મ મંગલરૂપ છે અને તેમને ભાવપૂર્વક કરવામાં આવતો નમસ્કાર પણ મંગલરૂપ છે; તેથી જ પંચપરમેષ્ઠીને ભાવપૂર્વક કરાયેલ નમસ્કારની ગણના સર્વોત્કૃષ્ટ મંગલ તરીકે થાય છે.

સૂરિજી આદિનાથ ભગવાનના જે ચરણયુગલને નમસ્કાર કરે છે, તે ચરણયુગલ કેવું છે? તેનું વર્ણન તેમણે ત્રણ વિશેષણો દ્વારા :કથુ' છે. પ્રથમ તો તેને ભક્ત દેવોએ

પોતાનું મસ્તક અત્યંત નમાવીને પ્રણામ કરેલો છે. એ રીતે પ્રણામ કરતાં મસ્તક પરના મુગટમાં જડાયેલા મણિઓની ક્રાંતિ જળહળવા લાગે છે અને એક પ્રકારનો પ્રકાશ રેલાય છે. અથવા તો શ્રી જિનેશ્વરદેવના ચરણના નખ એટલા તેજસ્વી હોય છે કે તેના પર મુકુટમણિના કિરણો ફેંકાતાં પ્રકાશનું વક્રિભવન થાય છે અને ત્યાં અદ્ભુત તેજોમય વાતાવરણ સર્જાય છે. શ્રી જિનેશ્વરદેવની સાંનિધ્યમાં નિરંતર એક કોડ દેવો રહે છે અને તેઓ તેમની સેવાભક્તિ કરે છે. આહીં ભક્તદેવોથી આ પ્રકારના દેવો સમજવા. વળી અન્ય સમકિતીદેવો પણ ભક્તિવશાત્ પ્રભુની પાસે આવતા રહે છે અને તેમને અત્યંત વિનયપૂર્વક નમસ્કાર કરે છે, તેમને પણ ભક્તદેવો સમજવા.

બીજું એ ચરણયુગલ પાપરૂપી અંધકારના સમૂહનો નાશ કરનારું છે. તાર્પણ્ય કે તેને ભક્તિપૂર્વક પ્રણામ કરતાં હૃદયમાં રહેલો પાપરૂપી અંધકાર પલાયન થાય છે. મનને-હૃદયને પવિત્ર કરવા માટે જિનચરણની સેવા જેવું અન્ય કોઈ સુંદર સાધન નથી.

ત્રીજું એ ચરણયુગલ સંસારરૂપી સમુદ્રમાં ડૂબી રહેલા મનુષ્યોને મહાન આલંબનરૂપ છે, એટલે કે ભક્તિ-પૂર્વક તેનું ચરણ ગ્રહણ કરવામાં આવે તો ભવબ્રમણની કંઈ પણ ભીતિ રહેતી નથી. અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો એ ચરણયુગલ ભવસાગર તરવા માટે સુદઠ સુંદર નૌકા જેવું

છે. તેનું આલંબન લેવાથી-તેનો આધાર લેવાથી લક્ષ્મીનું સંસારસમુદ્ર તરી બાય છે અને અક્ષય-અનંત સુખનો અધિકારી થાય છે.

આહીં ‘યુગાદૌ-યુગની આદિમાં’ એ શબ્દ વડે યુગની આદિમાં થયેલા જિનેશ્વર તરફ વિશિષ્ટ સંદેહ કરેલો છે, એટલે કે આ બધો પ્રભાવ શ્રી આદિનાથ ભગવાનના ચરણયુગલનો સમજવો.

આ વિશેષણોથી સ્તોત્રકર્તા સૂરિજી એમ પણ કહેવા માગે છે કે જેને અચિંત્ય શક્તિ પ્રાપ્ત થયેલી છે એવા દેવો પણ શ્રી જિનેશ્વરદેવને પરમ લક્ષિતી નિત્ય નમસ્કાર કરે છે, તો આપણે કોણ માત્ર? ભવભીરુ આત્મા તરીકે આપણે તો તેમની પ્રણામાદિ વડે નિરંતર લક્ષિત કરવી જોઈએ. મેં શ્રી આદિનાથ ભગવાનના ચરણયુગલને જે સમ્યક્ પ્રણામ કરેલો છે, તે લક્ષ્મીદેવોના અનુકરણરૂપ છે. ઉત્તમનું અનુકરણ કરવું એ ગતાનુગતિકતા નથી, પણ વિશિષ્ટ પુરુષોએ પ્રવર્તવેલો એક પ્રશંસનીય આચાર છે. ‘મહાજનો ગતઃ યેન સ પન્થાઃ’ આદિ વચનો તેના પ્રમાણરૂપ છે.

લક્ષ્મી અમરપદનો ઈચ્છુક હોય છે અને એ અમરપદ મેળવવા તેણે અમરપદને પામેલા એવા અરિહંતદેવોની લક્ષિત કરવાની છે. એ લક્ષિતમાં પ્રણામ કે નમસ્કારનું સ્થાન પડેલું છે, એ ભૂલવાનું નથી.

હવે બીજા પદ પર આવીએ. આ પદમાં સ્તોત્રકારે ‘સ્તોષ્યે કિલ્લહમાપ તં પ્રથમં જિનેન્દ્રમ્’ એ શબ્દો વડે સ્તોત્રનું અભિધેય કહ્યું છે; એટલે કે આ સ્તોત્રમાં પોતે પ્રથમ તીર્થ કર શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનની સ્તુતિ કરવાના છે, એ વસ્તુ સ્પષ્ટ કરી છે.

આ ઋષભદેવ ભગવાન દેવાધિદેવ છે અને દેવો-દેવેન્દ્રો પણ તેમની સ્તુતિ-સ્તવના કરે છે, એ વસ્તુ સ્પષ્ટ કરવા માટે તેમણે ‘યઃ સંસ્તુતઃ’ આદિ પદો કહેલાં છે. વળી દેવ-દેવેન્દ્રો મનસ્વીપણે સ્તુતિ-સ્તવના કરતા નથી, પણ સકલ શાસ્ત્રોના સાર રૂપે જે કલ્પો કહેવાયેલા છે, તેનો મર્મ બાણીને નિપુણ થયેલી બુદ્ધિ વડે સ્તુતિ-સ્તવના કરે છે અને તેમાં મહાન અર્થવાળા સ્તોત્રોનો ઉપયોગ કરે છે.* તાત્પર્ય કે હું પણ તેમના અનુકરણરૂપે જ શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનની સ્તુતિ-સ્તવના કરવા માટે સ્તોત્રની રચના કરી રહ્યો છું.

ગુણની દૃષ્ટિએ બધા તીર્થ કરો સમાન હોય છે, એટલે આ સ્તુતિ-સ્તવના અન્ય તીર્થ કરોને પણ લાગુ પડે છે. એક તીર્થ કર વધારે પ્રભાવશાળી-શક્તિશાળી અને બીજા તીર્થ કર એછા શક્તિશાળી, એ માન્યતાને જોઈ ધર્મમાં સ્થાન નથી. એટલે કોઈ પણ તીર્થ કરનું નિમિત્ત લઈને સ્તુતિ-સ્તવના કરવામાં આવે તો તેથી અન્ય તીર્થ કરોની પણ સ્તુતિ-સ્તવના થાય જ છે.

તીર્થ કર ભગવાંતના ચોત્રીશ વિશિષ્ટ અતિશયો હોય

---

* શકસ્તવ એટલે નમોત્યુષ્ઠં સૂત્રની રચના આ પ્રમાણે થયેલી છે,

છે, તેના સારભૂત ચાર અતિશયો મનાયેલા છે: (૧) જ્ઞાનાતિશય, (૨) વચનાતિશય, (૩) પૂજાતિશય અને (૪) અપાયાપગમાતિશય. તેમાં સર્વજ્ઞતા એ જ્ઞાનાતિશય છે, પાંત્રીશ પ્રકારના ગુણવાળી વાણી એ વચનાતિશય છે, સર્વેથી પૂજાવું તે પૂજાતિશય છે અને સર્વે અપાયો એટલે ઇતિ-ભીતિનો નાશ થવો, એ અપાયાપગમાતિશય છે. આ ચાર અતિશયો પ્રથમ ગાથામાં સૂચવાયેલા છે. ‘મક્તામરપ્રણતમૌલિ-મણિપ્રમાણાં હૃદ્યોતકમ્’ એ પદો વડે પૂજાતિશયનું સૂચન છે. ‘દલિતપાપતમોવિતાનમ્’ એ પદ વડે અપાયાપગમાતિશયનું સૂચન છે, કારણ કે અપાય એ પાપનું જ પરિણામ છે. અને ‘આલમ્બનં ભવજલે પતતાં જનાનામ્’ એ પદો વડે જ્ઞાનાતિશય અને વચનાતિશયનું સૂચન છે; કારણ કે જ્ઞાની અને સદ્વાક્ય જ ભક્તજનોને આલંબનરૂપ બની શકે છે.

અહીં કોઈ એમ કહેતું હોય કે ઉપર તો જિનચરણને સંસારસમુદ્રમાં ડૂબી રહેલા માણસોને માટે આલંબનરૂપ કહેલાં છે અને અહીં જ્ઞાન અને વચનને આલંબનરૂપ કેમ ગણાવો છો? તો જિનચરણ એ જિનભગવંતનો જ સંકેત છે અને જિનભગવંતો જ્ઞાની એટલે સર્વજ્ઞ હોય છે તથા સાતિશયા વાણી વડે-સદ્વાક્યો વડે જ લોકોને ધર્મની દેશના દે છે, એટલે એમાં કોઈ વિરોધ નથી.

સૂરિજીએ આ સ્તોત્રની રચના માટે વસંતતિલકાવૃત્તને પસંદ કર્યો છે, તે સંસ્કૃતભાષાનો એક અતિ સુંદર છંદ છે.

તે મધુમાધવીના અપરનામે પણ ઓળખાય છે. તેનું લક્ષણ
‘તમજા જગૌ નઃ’ મનાયેલું છે. એટલે પ્રથમ તગણ, પછી ભગણ, પછી બે જગણ અને છેલ્લે બે ગુરુ એ રીતે ચૌદ અક્ષરોથી તેનું સ્વરૂપ ઘડાય છે. લઘુ-ગુરુના સંકેત પ્રમાણે તેની તાલિકા આ પ્રમાણે બને :

SS | S | | | S | | S | SS

ગુગુલ ગુલલ લગુલ લગુલ ગુગુ

તગણ ભગણ જગણ જગણ ગુરુ ગુરુ

ભક્તામરની પંક્તિને આ લક્ષણે કેવી રીતે લાગુ પડે છે, તે જોઈએ.

મક્તામ ર પ્રણ તમૌલિ મણિ પ્ર માણાં
ગુ ગુ લ ગુલલ લગુલ લગુલ ગુ ગુ
તગણ ભગણ જગણ જગણ ગુરુ ગુરુ

મૂલ શ્લોક

બુદ્ધ્યા વિનાઽપિ વિબુધાર્ચિતપાદપીઠ !

સ્તોતું સમુદયતમતિર્વિગતત્રપોઽહમ્ ।

બાલં વિદ્યાય જલસંસ્થિતમિન્દુચિમ્બ-

મન્યઃ ક ઇચ્છતિ જનઃ સહસા ગ્રહીતુમ્ ॥૩॥

અન્યથા

વિબુધાર્ચિતપાદપીઠ ! વિગતત્રપઃ અહમ્ બુદ્ધ્યા વિના અપિ (ત્વાં) સ્તોતું સમુદયતમતિઃ (અસિ) । જલસંસ્થિતમ્ મિન્દુચિમ્બમ્ બાલં વિદ્યાય અન્યઃ કઃ જનઃ સહસા ગ્રહીતુમ્ ઇચ્છતિ ? ॥

શબ્દાર્થ

વિબુધાર્ચિતપાદપીઠ ! - દેવો વડે જેમનું પગ રાખવાનું આસન પૂજાયું છે એવા હે જિનેન્દ્ર !

વિબુધ - દેવ, તેના વડે અર્ચિત - પૂજિત, તે વિબુધાર્ચિત, એવું જે પાદપીઠ - પગ મૂકવાનું આસન, તે વિબુધાર્ચિતપાદપીઠ. આ પદ જિનેન્દ્રના વિશેષણ તરીકે સંબોધનમાં આવેલું છે. દેવો જિનેન્દ્ર ભગવાનના ચરણની પૂજા કરે છે, તેમ તેમના પદપીઠની પણ પૂજા કરે છે.

વિગતત્રયઃ - લક્ષ્મીરહિત, મર્યાદાના જ્ઞાન વિના. વિગત - વિશેષતા પૂર્વક ગઈ છે જેની, ત્રય - લક્ષ્મી - શરમ, તે વિગતત્રયઃ .

અહમ્ - હું, માનતુંગસૂરિ.

બુદ્ધ્યા વિના અપિ - બુદ્ધિ વિના પણ, બુદ્ધિ નહિ હોવા છતાં.

બુદ્ધિ - જ્ઞાનશક્તિ, પ્રજ્ઞા.

સ્તોતુમ્ - (તમારી) સ્તુતિ કરવાતે.

અહીં ત્વાં પદ અધ્યાહારથી લેવાનું છે.

સમુદયતમત્તિઃ - તૈયાર થઈ છે જેની બુદ્ધિ એવો.

સમુદયત્ત સારી રીતે તૈયાર થયેલી છે જેની મત્તિ - બુદ્ધિ; તે સમુદયતમત્તિઃ.

જલસંસ્થિતમ્ - પાણીમાં રહેલું.

જલે - પાણીમાં, સંસ્થિત - રહેલું, તે જલસંસ્થિત. આ પદ હિન્દુચિન્ત્વમ્ નું વિશેષણ હોવાથી બીજી વિભક્તિમાં આવેલું છે.

હિન્દુચિન્ત્વમ્ - ચંદ્રના પ્રતિબિંબને.

હિન્દુ - ચંદ્ર, તેનું ચિન્ત્વ - પ્રતિબિંબ, ને હિન્દુચિન્ત્વ, તેને. અર્થાત્ ચંદ્રના પ્રતિબિંબને.

બાલમ્ વિદાય - બાળકને છોડીને, બાળક વિના.

અન્યઃ કઃ જનઃ - બીજો કયો માણસ ?

સહસા - વગર વિચારે.

મદીતુમ્ - ગ્રહણ કરવાને, પકડવાને.

ઇચ્છતિ-ઇચ્છે છે.

ભાવાર્થ

દેવોએ જેમનું પાદપીઠ પૂજ્યું છે એવા હે જિનેશ્વર દેવ ! તમારી સ્તુતિ કરવા યોગ્ય મારી મુદ્ધિ નહિ હોવા છતાં, હું મર્યાદાનું બાન ભૂલીને, તમારી સ્તુતિ કરવા તત્પર બન્યો છું. પાણીમાં પડેલું ચંદ્રનું પ્રતિબિંબ વગર વિચારે પકડવાની ઇચ્છા બાળક સિવાય બીજો કોણ કરે ?

વિવેચન

સ્તોત્રરચનાનો સંકલ્પ કરી ચૂકેલા સૂરિજી કહે છે : હે જિનેશ્વરદેવ ! તમે પરમ પૂજ્ય છો, દેવાધિદેવ છો, તેથી જ

દેવો તમારા ચરણને પૂજે છે અને તમારા પાદપીઠને એટલે કે પગ મૂકવાના આસનને પણ પૂજે છે. તમારી સ્તુતિ મારે શી રીતે કરવી? તે માટે જેવી-જે પ્રકારની બુદ્ધિ લેઈએ, તે મારામાં નથી.

વ્યવહાર તો એવું કહે છે કે જે કાર્યમાં આપણી બુદ્ધિ પહોંચતી હોય-શક્તિ પહોંચતી હોય, તેવું જ કાર્ય કરવું. જે શક્તિ વિના કોઈ પણ કાર્ય કરવા તત્પર થઈએ તો તે છોડી દેવું પડે છે અને હાસ્યાસ્પદ થવાનો વખત આવે છે. પરંતુ આપની સ્તુતિ-સ્તવના કરવાનો ઉત્સાહ મારા હૃદયમાં એટલો પ્રબળ છે કે હું મારી શક્તિની મર્યાદા વટાવીને પણ તે માટે તત્પર થયો છું.

તેઓ હવે પછીનાં પદોમાં પોતાના વિધાનનું સમર્થન કરવા માટે એક એક ઉપમાનનો ઉપયોગ કરે છે. એ રીતે તેઓ અહીં કહે છે કે—

પાણીમાં ચંદ્રનું પ્રતિબિંબ પડે છે, તે ઘણું સુંદર હોય છે, પણ તેને પકડવાનો પ્રયત્ન કોઈ બુદ્ધિમાન મનુષ્ય કરતો નથી, કારણ કે તેમાં સફળતા મળવાની શક્યતા નથી. પરંતુ જે બાળક છે—ઓછી બુદ્ધિવાળા છે, તેઓ એ પ્રતિબિંબ પકડવાને હોંશભેર તૈયાર થાય છે અને પ્રયત્ન પણ કરે છે. હે દેવ! આપની સ્તુતિ-સ્તવના કરવાનો મારો પ્રયત્ન પણ આવો જ સમજવો. તાત્પર્ય કે મારો આ પ્રયત્ન એક પ્રકારની બાલચેષ્ટા જેવો છે.

ભક્તાહુદય કેવું નમ્ર-વિનયી હોવું જોઈએ? તેનું આ સુંદર દૃષ્ટાંત છે. શ્રી માનતુંગસૂરિ એક સમર્થ વિદ્વાન છે, વાણી પર અદ્વિતીય પ્રભુત્વ ધરાવે છે, છતાં ભગવાનના ગુણો ગાવા માટે પોતાને અસમર્થ માને છે-એક બાળક જેવા ગણે છે. જ્યાં સુધી આવી નમ્રતા ન આવે, આવી લઘુતા ન પ્રગટે, ત્યાં સુધી ભગવાનની ભક્તિ યથાર્થપણે થઈ શકતી નથી. ‘લઘુતા મેં પ્રભુતા વસે, પ્રભુતાસે પ્રભુ દૂર’ એ વચનો આ વસ્તુનું સમર્થન કરનારાં છે.

[૪]

મૂલ શ્લોક

વક્તું ગુણાન્ ગુણસમુદ્ર ! શશાઙ્કાન્તાન્
કસ્તે ક્ષમઃ સુરગુરુપ્રતિમોઽપિ બુદ્ધ્યા ।
કલ્પાન્તકાલપવનોદ્ધતનક્રચક્રં,
કો વા તરીતુમલમમ્બુનિર્ધિ મુજામ્યામ્ ॥૪॥

અન્યથા

ગુણસમુદ્ર ! બુદ્ધ્યા સુરગુરુપ્રતિમઃ અપિ કઃ તે શશાઙ્ક-
કાન્તાન્ ગુણાન્ વક્તુમ્ ક્ષમઃ ? વા કલ્પાન્તકાલપવનોદ્ધત-
નક્રચક્રમ્ અમ્બુનિર્ધિ મુજામ્યામ્ તરીતું કઃ અલમ્ ?

શબ્દાર્થ

ગુણસમુદ્ર ! - હે શુભના સમુદ્ર !

ગુણ ના સમુદ્ર, તે ગુણેસમુદ્ર. અહીં ગુણ શબ્દથી
જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર આદિ આત્માના વિવિધ ગુણો સમજવા.

બુદ્ધિ-બુદ્ધિ વડે.

સુરગુરુપ્રતિમઃ - બૃહસ્પતિ જેવો.

સુરગુરુ-બૃહસ્પતિ, તેને પ્રતિમ-સમાન, તે સુરગુરુ-
પ્રતિમઃ.

આપ-પણ.

કઃ - કોણ મનુષ્ય ?

તે-તારા, તમારા.

શશાઙ્ગકાન્તાન્-ચન્દ્રમા સમાન ઉજ્જવલ એવા.

શશાઙ્ગ-ચન્દ્રમા, તેના જેવા કાન્ત- ઉજ્જવલ તે
શશાઙ્ગકાન્ત. આ પદ ગુણાન્ નું વિશેષણ હોવાથી દ્વિતીયાના
બહુવચનમાં છે.

ગુણાન્-ગુણોને.

વક્તુસ્-કહેવાને.

ક્ષમઃ - સમર્થ છે ?

અહીં અસ્તિ પદ અધ્યાહારથી લેવાનું છે.

વા - અથવા.

કલ્પાન્તકાલપવનોદ્દતનક્રચક્રમ્-પ્રલય કાલના પવનથી
જેમાં મગરમચ્છો વગેરે લય કર પ્રાણીઓ ઉછળી રહેલા છે
એવા.

કલ્પ-ચુડા, તેના અન્ત વિમિત્તના જે કાંઈ, તે
કલ્પાન્તકાલ-અર્થાત્ પ્રલયકાળ. તેના પૂર્વે વડે ઉદ્ભવે ઉછળી
રહેલો એવો જે નક્કચક્ર-મગરમચ્છ વગેરે ભયંકર જળચરોના
સમુદાય, તે કલ્પાન્તકાલપવનોદ્ધતનક્રચક્ર, તેને. આ પદ
અમ્બુનિધિમ્ તુ વિશેષણ હોવાથી દ્વિતીયાના એકવચનમાં
આવેલું છે. લૌકિક માન્યતા એવી છે કે જ્યારે પ્રલય થવાનો
હોય, ત્યારે અતિ ભયંકર પવન વાય છે, તેના લીધે મહાસાગરમાં
ભયંકર મોજાઓ ઉછળે છે અને તેમાં ઊડે ઊડે રહેલો મગરમચ્છ
વગેરેના સમૂહ ઉપર આવીને ઉછળવા લાગે છે. છેવટે સાગરનું
એ પાણી પૃથ્વી પર રેલાય છે અને પ્રલય થાય છે.

અમ્બુનિધિમ્-સમુદ્રને.

અમ્બુ-જળ, તેના નિધિ-ભંડાર, તે અમ્બુનિધિ અર્થાત્
સમુદ્ર.

મુજામ્યામ્-ભુંબાઓ વડે, બે હાથ વડે.

તરીતુમ્-તરવાને.

કઃ-કોણ મનુષ્ય ?

અલમ્-સમર્થ છે ?

ભાવાર્થ

‘હે શુશ્રુસમુદ્ર પ્રભો ! તમારા ચંદ્રના જેવા ઉર્જાવંતે
શુણેને કહેવા માટે બૃહસ્પતિ જેવો મનુષ્ય પાણી કયાં સમર્થ
છે ? અથવા તો પ્રલયકાળના પવનથી જેમાં મગરમચ્છ વગેરે

ભયંકર જલચર પ્રાણીઓ ઉછળી રહેલા છે, એવો સમુદ્ર પોતાની
ઘે ભુજા વડે તરવાને કયો મનુષ્ય શક્તિમાન છે ?

વિવેચન

સ્તોત્રની રચના કરી રહેલા સૂરિજી કહે છે: હિ પ્રભો !
હે જિનેશ્વર ! તમે તો ગુણના મહાસાગર જેવા છો, એટલે
કે અનંત ગુણોથી ભરેલા છો. વળી તમારો દરેક ગુણ
ચન્દ્રમા જેવો ઉજ્જવલ છે. આ બધા ગુણોની યથાર્થ સ્તુતિ
કરવી હોય તો બૃહસ્પતિ સમાન બુદ્ધિવાળો મનુષ્ય પણ કરી
શકે નહિ, તો મારું શું ગણું ? તાત્પર્ય કે તે માટે હું ગમે
તેવો પ્રયાસ-પ્રયત્ન કરું તો પણ તમારા ગુણોનું યથાર્થ
વર્ણન કરી શકું એમ નથી.

વિશેષમાં તેઓ કહે છે : ‘જ્યાં પ્રલયકાળના પવન જેવો
પવન ફૂંકાતો હોય અને મગરમચ્છ વગેરે ભયંકર જલચર
પ્રાણીઓ ઉછળી રહેલા હોય, એવા મહાસાગરને ઘે હાથે તરી
જવાનો હોય તો કયો મનુષ્ય તરી શકે ?’ તાત્પર્ય કે કોઈ જ
નહિ. તે જ રીતે એક માણસ ગમે તેવો બુદ્ધિમાન હોય,
વિદ્વાન હોય, મહાપંડિતની ખ્યાતિ પામેલો હોય, તો પણ
તમારા ગુણોનું યથાર્થ વર્ણન કરી શકે નહિ.

અહીં સમજવાનું એટલું છે કે ગુણો અનંત છે અને
વાણી કંમવર્તી છે, તે વાણી વડે બધા ગુણોનું વર્ણન શી
રીતે થઈ શકે ? વળી તીર્થંકર ભગવંતના એક જ ગુણનું
યથાર્થ વર્ણન કરવું હોય તો પણ વૈખરી વાણી તેમ કરી

શકે નહિ, કારણ કે તેની શક્તિ ઘણી મર્યાદિત છે. તો બધા ગુણોનું ચથાર્થ વર્ણન તો થાય જ શી રીતે ?

[૫]

મૂલ શ્લોક

સોઽહં તથાપિ તવ ભક્તિવશાન્ મુનીશ !
કર્તું સ્તવં વિગતશક્તિરપિ પ્રવૃત્તઃ ।
પ્રીત્યાત્મવીર્યમવિચાર્ય મૃગો મૃગેન્દ્રં
નાભ્યેતિ કિં નિજશિશોઃ પરિપાલનાર્થમ્ ॥ ૫ ॥

અન્ય

મુનીશ ! સઃ અહમ્ તથાપિ ભક્તિવશાત્ વિગતશક્તિઃ
અપિ તવ સ્તવં કર્તુ પ્રવૃત્તઃ મૃગઃ પ્રીત્યા આત્મવીર્યમ્ અવિચાર્ય
નિજશિશોઃ પરિપાલનાર્થમ્ કિમ્ મૃગેન્દ્રમ્ ન અભ્યેતિ ?

શબ્દાર્થ

મુનીશ - હે મુનીશ્વર ઋષભદેવ !

મુનિ - સાધુ, તેના રૂપ - સ્વામી-શ્વર, તે મુનીશ-
શ્રી જિનેશ્વરદેવ સાધુસમૂહના સ્વામી હોય છે, તેથી
તેમને આ પ્રકારનું વિશેષણ લગાડવામાં આવે છે. અહીં
મુનીશ પદ્ધતી શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનને સંબોધન કરવામાં
આવ્યું છે.

સઃ - તે અસમર્થ.

અહમ્ - હું, માનતુંગસૂરિ.

તથાપિ - તેા પણ.

મક્તિવશાત્ - ભક્તિના કારણે, ભક્તિને લીધે.

વિગતશક્તિઃ - શક્તિહીન, શક્તિ વગરનો.

વિ-વિશેષપણે, ગત-ચાલી ગઈ છે, શક્તિ-શક્તિ જેની
તે વિગતશક્તિ-અર્થાત્ શક્તિ વગરનો.

અરિ-છતાં.

તવ સ્તવં કર્તુમ્-તારું-તમારું સ્તવન કરવાને.

પ્રવૃત્તઃ-પ્રવૃત્ત થયો છું, તત્પર થયો છું.

મૃગઃ - હરણ.

પ્રીત્યા-પ્રીતિવડે.

આત્મવીર્યમ્-પોતાની શક્તિને.

આત્મ-પોતાની, વીર્ય-શક્તિ, તે આત્મવીર્ય, તેને. આ
પદ ખીજીના એકત્રચનમાં છે.

અવિચાર્ય-વિચાર્યા વિના.

નિજશિશોઃ-પોતાના બાળકનું.

નિજ-પોતાનું એવું, શિશુ-બાળક, તે નિજશિશુ, તેનું.
આ પદ છઠ્ઠીના એકત્રચનમાં છે.

પરિપાલનાર્થમ્-પરિપાલન કરવા માટે.

કિમ્-શું ?

મૃગેન્દ્રં ન અભ્યેતિ ?—સિંહની સામે જતું નથી ?

મૃગ-પશુ, તેનો હન્દ્ર-રાબ, તે મૃગેન્દ્ર. અર્થાત્ સિંહ.

ભાવાર્થ

હે મુનીશ્વર ઋષભદેવ ! આવી રીતે હું શક્તિહીન હોવા છતાં ભક્તિવશાત્ તમારું સ્તવન કરવાને તત્પર થયો છું. હરણ પોતાની શક્તિનો વિચાર કર્યા વિના પોતાના બચ્ચાં પરની પ્રીતિને લીધે તેનું પરિપાલન કરવા માટે શું સામે થતું નથી ?

વિવેચન

સ્તુતિકાર સૂરિજી કહે છે : ‘હે મુનિમંડળના સ્વામી શ્રી ઋષભદેવ ભગવન્ ! મેં ઉપર કહ્યું તેમ આપની સ્તુતિ-સ્તવના કરવા માટે હું અસમર્થ છું, પણ આપના પ્રત્યેની ભક્તિના લીધે જ હું આપની સ્તુતિ-સ્તવના કરવાને તત્પર થયો છું. આ વસ્તુ વધારે સ્પષ્ટ કરવા તેઓ કહે છે : કયાં સિંહ અને કયાં હરણ ! સિંહનો સામનો તે કદી પણ કરી શકે જ નહિ, છતાં પોતાના બચ્ચાંનું પાલન કરવા માટે તે સિંહનો સામનો કરવા તત્પર બને છે, કારણ કે તેને પોતાના બચ્ચાં પર અથાગ પ્રીતિ છે. તાત્પર્યકે પ્રીતિ અને ભક્તિ એવી વસ્તુ છે કે તેમાં બુદ્ધિપૂર્વકની ગણતરી હોતી નથી. તેમાં તો ભાવના અને ઉર્મિનીજ પ્રધાનતા હોય છે. (અને આવી વિશિષ્ટ કાવ્યરચના તેના લીધે જ સંભવે છે.)

[૬]

મૂલ શ્લોક

અલ્પશ્રુતં શ્રુતવતાં પરિહાસધામ
 ત્વદ્ભક્તિરેવ મુખરીકુરુતે વલાન્માય ।
 યત્ કોકિલઃ કિલ મધૌ મધુરં વિરોતિ
 તત્ત્વાચૂતકલિકાનિકરૈકહેતુઃ ॥ ૬ ॥

અન્યથા

અલ્પશ્રુતમ્ (અતઃ પદ) શ્રુતવતામ્ પરિહાસધામ મામ્
 ત્વદ્ભક્તિઃ યવ વલાત્ મુખરીકુરુતે, કિલ યત્ કોકિલઃ મધૌ
 મધુરં વિરોતિ, તત્ત્વાચૂતકલિકાનિકરૈકહેતુઃ ।

શબ્દાર્થ

અલ્પશ્રુતમ્ - અલ્પ શાસ્ત્રજ્ઞાનવાળો.

અલ્પ - ઓછું છે, શ્રુત - શાસ્ત્રજ્ઞાન જેનું તે અલ્પશ્રુત.
 જૈન પરિભાષામાં શાસ્ત્રોને શ્રુત કહેવામાં આવે છે, કારણ કે
 તે ગુરુમુખેથી સાંભળીને અવધારેલાં હોય છે.

શ્રુતવતામ્ - વિદ્વાનોના.

જેણે શ્રુત એટલે શાસ્ત્રો સારી રીતે જોયાં - જાણ્યાં
 છે, તે શ્રુતવત્ અર્થાત્ વિદ્વાન. આ પદ છટ્ટીનાં બહુવચનમાં છે.

પરિહાસધામ - હાંસીનું ઠેકાણું, હાંસીનું પાત્ર.

પરિહાસ - હાંસી, તેનું ઘામ-ઠેકાણું, તે પરિહાસઘામ.
આ ૫૬ મામ્ નું વિશેષણ હોવાથી દ્વિતીયાના એકવચનમાં છે.

મામ્ - મને.

ત્વદ્ભક્તિ : એવ - તારી ભક્તિ જ.

ચલાદ્ - બહુપૂર્વક.

મુખરીક્રુરુતે - વાચાળ બનાવે છે.

કિલ - ખરેખર !

યત્ - જે.

કોકિલઃ - કોયલ.

મધૌ - વસંતઋતુમાં.

મધુ - વસંતઋતુ.

મધુરં - મધુર સ્વરથી.

વિરૌતિ - કૂળન કરે છે.

તત્ - તે.

ચ - અને.

ચારુચૂતકલિકાનિકરૈકહેતુઃ - આંખાની-રસદાર માંજરનો
સમૂહ જેનો એક માત્ર હેતુ છે.

ચારુ - મનોહર-સુંદર; ચૂત - આંખો. તેની કલિકા-

માંજરે તે ચારુચૂતકલિકા. તેનો નિકર - સમૂહ, તે ચારુચૂતકલિકાનિકર. તે જ એક-માત્ર હેતુ છે, જેનો તે ચારુચૂતકલિકાનિકરૈકહેતુ:

ભાવાર્થ

હું શાસ્ત્રના અદ્યજ્ઞાનવાળો છું, અને તેથી શાસ્ત્રનો મર્મ જાણનારા એવા વિદ્વાનોની આગળ હાંસીનું પાત્ર છું, પરંતુ હે પ્રભો ! મને તમારી ભક્તિ વાચાળ બનાવી રહી છે, એટલે જ આ સ્તોત્રરચનાની પ્રવૃત્તિ કરી રહ્યો છું. વસંત-ઋતુમાં કોયલ મધુર સ્વરે કૂજન કરવા લાગે છે, કારણ કે તેની સામે રસદાર આંખાની માંજરનો સમૂહ હોય છે.

વિવેચન

મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાન એ બે જ્ઞાનવડે આપણો બંધાર આલે છે. તેમાં જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમ અનુસાર તરત-મતા સંભવે છે. એટલે કે જેનો મતિજ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ક્ષયોપશમ ઉદ્દૃષ્ટ પ્રકારનો હોય, તેની મતિ-બુદ્ધિ અતિ તીવ્ર હોય છે અને જેનો શ્રુતાવરણીય કર્મનો ક્ષયોપશમ ઉદ્દૃષ્ટ પ્રકારનો હોય તેનું શ્રુતજ્ઞાન ઘણું વિશદ તથા વિશાળ હોય છે. પરંતુ સ્તોત્રકાર સૂરિશ્રી કહે છે કે મારામાં તો મતિજ્ઞાન પણ ઘણું અદ્ય છે અને શ્રુતજ્ઞાન પણ ઘણું અદ્ય છે. ‘વુદ્ધ્યા વિનાઽપિ’ એ પદોમાં મતિજ્ઞાનની અદ્યતાનો ભાવ રહેલો

છે અને 'અરુપશ્રુતં' પદ વડે શ્રુતગ્નાનની અદ્યતા સૂચવી છે. વળી 'શ્રુતવતાં પરિહાસધામ' એ પદો વડે એમ સૂચવ્યું છે કે ક્યાં પૂર્વધર અને શાસ્ત્રના અઠંગ અભ્યાસી એવા શ્રુતધર મહર્ષિઓ ? અને ક્યાં હું ? તાત્પર્ય કે તેમની આગળ તો હું કંઈ જ વિસાતમાં નથી. આ સંયોગોમાં ભગવાનની સ્તુતિ-સ્તવના નિમિત્તે હું શું બોલી શકું ? પણ તેમની ભક્તિમાં એવી શક્તિ છે કે તે મને આ બધું બોલાવી રહી છે.

વળી મારી વાણીમાં જે કંઈ પ્રસાદ-મધુરતા આવી રહી છે, તે પ્રભાવ પણ શ્રી જિનેશ્વરદેવની ભક્તિનો જ છે. વસંત ઋતુમાં કોયલ મધુર સ્વરે ટહૂકવા લાગે છે, કારણ કે તેની સામે રસદાર આંખાની માંજરોનો સમૂહ હોય છે. તાત્પર્ય કે પોતાની સામે પોતાને ખૂબ પ્રિય એવી રસદાર આંખાની મંજરીઓ જોઈને તેના સ્વરમાં મધુરતા આવી જાય છે, તેમ તમારી ભક્તિના વિચારથી જ મારી વાણીમાં મધુરતા આવી જાય છે.

સૂરિશ પોતાની સ્થિતિ સ્પષ્ટ કરવા માટે કેવા સુંદર ઉપમાનોનો પ્રયોગ કરી રહ્યા છે ? વાણીમાં રહેલું અંદરનું પ્રતિબિંબ, તોફાની મહાસાગર, હરિણી દ્વારા સિંહનો સામનો અને હવે વસંતઋતુનાં ગીત ગાઈ રહેલો કોયલ ! (પુરુષ-કોકિલ ગીત ગાય છે, નહિ કે સ્ત્રી-કોકિલ.)

[૭]

મૂલ શ્લોક

ત્વત્સંસ્તવેન ભવસન્તતિસન્નિબદ્ધં
 પાપં ક્ષણાત્ ક્ષયમુપૈતિ શરીરભાજામ્ ।
 આક્રાન્તલોકમલિનીલમશેષમાશુ
 સૂર્યાશુભિન્નમિવ શાર્વરમન્ધકારમ્ ॥ ૭ ॥

અન્યથ

ત્વત્સંસ્તવેન શરીરભાજામ્ ભવસન્તતિસન્નિબદ્ધમ્ પાપમ્
 આક્રાન્તલોકમ્ અલિનીલમ્ સૂર્યાશુભિન્નમ્ શાર્વરમ્ અન્ધ-
 કારમ્ इव, અશેષમ્ ક્ષણાત્ ક્ષયમ્ ઉપૈતિ ॥

શબ્દાર્થ

ત્વત્સંસ્તવેન-તારા સંસ્તવન વડે.

ત્વત્-તારાં. સંસ્તવ-સારું એવું સ્તવન તે ત્વત્સંસ્તવ,
 તેના વડે. જે સ્તવનમાં પ્રભુના સદ્ભુત ગુણોનું કીર્તન હોય
 તેને સંસ્તવ સમજવું.

શરીરભાજામ્-પ્રાણીઓનાં.

ભવસન્તતિસન્નિબદ્ધમ્-અનેક ભવોમાં બંધાયેલાં.

ભવ-ની સન્તતિ-પરંપરા, તે ભવસન્તતિ તેમાં સન્નિબદ્ધ-
 બંધાયેલું તે ભવસન્તતિસન્નિબદ્ધ તેને. આ પદ પાપમ્ નું
 વિશેષણ છે.

પાપમ્-પાપને.

આક્રાન્તલોકમ્-સમસ્તલોકમાં ફેલાયેલા.

આક્રાન્ત-ફેલાયેલ, લોક પર્યંત, તે આક્રાન્તલોક.

અલિનીલમ્-બ્રમર સમાન કાળું.

અલિ-બ્રમર, તેનાં જેવું નીલ તે અલિનીલ અર્થાત્ કાળું. અભિધાનચિંતામણિમાં નીલને સ્થામનો પર્યાયવાચી શબ્દ ગણેલો છે.

સૂર્યાંશુમિન્નમ્-સૂર્યનાં કિરણો વડે લેદાયેલ.

સૂર્યનાં અંશુ-કિરણો વડે મિન્ન-લેદાયેલ, તે સૂર્યાંશુમિન્ન.

શાર્વરમ્-રાત્રિવિષયક, રાત્રિનું.

શર્વરી-રાત્રિ, તે પરથી શાર્વર એવું વિશેષણ બનેલું છે.

અન્વકારમ્-અધારું.

ફવ-જેમ.

અદોષમ્-સર્વ.

ક્ષણાત્-ક્ષણમાત્રમાં.

ક્ષયમ્ હપૈતિ-નાશ પામે છે.

સાવાર્થ

હે પ્રભો ! બ્રમર જેવું કાળું રાત્રિનું સમસ્ત અધારું સૂર્યનાં કિરણોથી સંપૂર્ણપણે નાશ પામે છે, તેમ અનેક જન્મમાં

ઉપાર્જન કરેલાં પ્રાણીઓનાં પાપકર્મ તમારી સુંદર સ્તવના કરવાથી તત્કાલ સંપૂર્ણ નાશ પામે છે.

વિવેચન

આપણે આત્મા મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, પ્રમાદ, કષાય અને યોગનાં કારણે કર્મબંધન કરતો જ રહે છે; તેનાં ફળો ભોગવવા માટે તેને સંસારમાં પરિભ્રમણ કરવું પડે છે. એટલે કે જુદી જુદી યોનિઓમાં ઉત્પન્ન થઈને જન્મ-જરા-રોગ-શોક-મરણાદિનો અનુભવ કરવો પડે છે. એટલે ‘કર્મ-બંધનમાંથી મુક્ત કેમ થવું?’ એ સુરજનો સમક્ષ એક મોટી સમસ્યા છે. પૂર્વ મહર્ષિઓએ એ સમસ્યાનો ઉકેલ બતાવ્યો છે, એટલે કે તે માટે કેટલાક ઉપાયો દર્શાવ્યા છે, પણ સ્તોત્રકાર સૂરિજી કહે છે કે ‘એ ઉપાયોથી સર્થુ!’

મનુષ્ય ખીલું કંઈ પણ ન કરતાં શ્રી જિનેશ્વરદેવની ભક્તિ કરવા લાગે અને તેમનાં ગુણોની અનન્ય ભાવે સ્તવના કરે તો શુભ ભાવોની પરંપરા જાગે છે અને પરિણામે બધાં કર્મોની ક્ષણમાત્રમાં જ ક્ષય થઈ જાય છે.

અહીં કોઈને પ્રશ્ન થાય કે જે કર્મો અનેક ભવમાં બંધાયાં હોય, તેનો ક્ષણમાત્રમાં ક્ષય શી રીતે થાય? તો સૂરિજી કહે છે કે રાત્રિનો અંધકાર ચોમેર વ્યાપેલો હોય છે, પણ પૂર્વાકાશમાં સૂર્યનાં કિરણો ફૂટતાં જ તેનો નાશ થાય છે કે નહિ? તાત્પર્ય કે પ્રકાશ થતાં અંધકાર તરતજ નાશ

પામે છે, તેમ માનવહૃદયમાં શ્રીજિનેશ્વરદેવના ગુણોનો પ્રકાશ થતાં તેમાં ધૂપાઈ રહેલાં સઘળાં પાપકર્મોનો તરતજ નાશ થાય છે. અને તેથી જ ભક્તાત્માઓ નિરંતર એવું ઇચ્છે છે કે—

અનન્તાનન્તસંસારસન્તતિચ્છેદકારણમ્ ।

જિનરાજપદામ્ભોજ—સ્મરણં શરણં મમ ॥

‘શ્રી જિનરાજના ચરણકમલોત્તું સ્મરણ અનંતાનંત. સંસારની પરંપરાનો નાશ કરનારું છે, તે મને શરણરૂપ થાઓ.’

[૮]

મૂલ શ્લોક

મત્ત્વેતિ નાથ ! તવ સંસ્તવનં મયેદ—

મારમ્યતે તનુધિયાપિ તવ પ્રભાવાત્ ।

ચેતો હરિષ્યતિ સતાં નલિનીદલેષુ

મુક્તાફલદ્યુતિમ્પૈતિ નનૂદવિન્દુઃ ॥ ૮ ॥

અન્યથા

इति मत्वा नाथ ! तनुधिया अपि मया, इदं तव
संस्तवनम् आरम्यते, तव प्रभावात् सताम् चेतः हरिष्यति,
ननु उदविन्दुः नलिनीदलेषु मुक्ताफलद्युतिम् उपैति ॥

શબ્દાર્થ

इति मत्वा—એમ માનીને.

સાતમી ગાથામાં એમ જણાવ્યું છે કે ‘અનેક જન્મમાં ઉપાર્જન કરેલાં પ્રાણીઓનાં પાપકર્મ તમારી સુંદર સ્તવના કરવાથી તત્કાલ સંપૂર્ણ નાશ પામે છે.’ તેની સાથે સંબંધ દર્શાવવા અહીં इति શબ્દનો પ્રયોગ થયેલો છે.

नाथ—હે નાથ ! હે સ્વામિન !

तनुधिया अपि—મંદબુદ્ધિવાળો હોવા છતાં.

તનુ—સ્વદેહ—મંદ છે, ઘી—બુદ્ધિ જેની તે તનુધી. આ પદ મયા નું વિશેષણ હોવાથી તૃતીયામાં આવેલું છે. અવિ-છતાં. તાત્પર્ય કે મંદ બુદ્ધિવાળો હોવા છતાં.

मया—મારા વડે.

इदं—આ.

तव—તારું તમારું.

संस्तवनम्—સંસ્તવન, સ્તોત્ર.

सं—સારું એવું સ્તવન—શુશ્રુષીર્તન, તે સંસ્તવન—અર્થાત્ સ્તોત્ર.

आरभ्यते—આરંભાય છે.

तव प्रभावात्—તમારા પ્રભાવ વડે.

सतां—સત્યરુષોનાં.

ચેતઃ હરિષ્યતિ-ચિત્તને હરશે.

નનુ-ખરેખર !

સદ્બિન્દુઃ -પાણીનું ટીપું.

સદ-પાણી, તેનું બિન્દુઃ- ટીપું, તે સદ્બિન્દુઃ. પાણી વાચકે 'સદક' શબ્દનો અર્થ સમાસમાં સદ્-આદેશ થયેલો છે.

નલિનીદલેષુ-કમલિનીના પાંદડાં પર.

નલિની-કમલિની, તેનું દલ-પાંદડું, તે નલિનીદલ, તેના વિષે.

મુક્તાફલદ્યુતિમ્-મોતીની કાંતિને.

મુક્તાફલ-મોતી, તેની દ્યુતિ-કાંતિ, તે મુક્તાફલદ્યુતિઃ, તેને.

જપૈતિ-પામે છે.

સાવાર્થ

‘હે નાથ ! (અનેક જન્મમાં ઉપાર્જન કરેલાં પ્રાણીઓનાં પાપ તમારી સુંદર સ્તવના કરવાથી તત્કાળ સંપૂર્ણ નાશ પામે છે.) એમ માનીને તમારું આ સ્તોત્ર મારા જેવા મંદબુદ્ધિવાળા વડે આરંભાય છે, પણ તમારા પ્રભાવથી તે સત્પુરુષોના ચિત્તનું હરણ કરશે; કારણ કે પાણીનું ટીપું કમલિનીપત્ર પર પડતાં તે મોતીની કાંતિ અવશ્ય ધારણ કરે છે.’

વિવેચન

સ્તોત્રકાર સૂરિજી કહે છે : ‘હે નાથ ! મેં તમારા સ્તવનનો મહિમા જાણ્યો છે અને તેનાથી પ્રભાવિત થઈને જ હું મંદ બુદ્ધિવાળો હોવા છતાં આ સ્તોત્રનો આરંભ કરી રહ્યો છું. પરંતુ મને એવો વિશ્વાસ છે કે આ સ્તોત્ર સત્પુરુષોના ચિત્તનું હરણ કરશે.

અહીં પ્રશ્ન થવા સંભવ છે કે સામાન્ય બુદ્ધિવાળાએ રચેલું સ્તોત્ર સત્પુરુષોના ચિત્તનું હરણ શી રીતે કરી શકે ? એટલે તેઓ કહે છે કે પાણીનું એક સામાન્ય ટીપું કમલિનીના પત્ર પર પડે છે, તો સાચા મોતી જેવી શોભા ધારણ કરે છે કે નહિ ? તાત્પર્ય કે કમલિની-પત્રના પ્રભાવથી જેમ પાણીનું સામાન્ય ટીપું અનેરી શોભા ધારણ કરે છે, તેમ હે નાથ ! મારી આ સામાન્ય સ્તોત્રરચના પણ તમારા પ્રભાવથી સત્પુરુષોનાં ચિત્તનું હરણ કરશે, એટલે કે તેમને ચમત્કાર પમાડશે.

કવિમાનસમાં એક પછી એક કલ્પના ઉઠતી જ રહે છે અને તે કેવી ભવ્ય તથા ઉદાત્ત હોય છે, તેનો પરિચય આપણને અહીં રજૂ થતાં એક પછી એક પદો પરથી મળી રહે છે. તેમાં ભાષાની મધુરતા પણ એવી જ છે.

[૯]

મૂલ શ્લોક

આસ્તાં તવ સ્તવનમસ્તસમસ્તદોષં,
ત્વત્સંકથાપિ જગતાં દુરિતાનિ હન્તિ ।
દૂરે સહસ્રકિરણઃ કુરુતે પ્રભૈવ,
પદ્માકરેષુ જલજાનિ વિકાસમાઙ્ગિ ॥ ૯ ॥

અ-વય

તવ અસ્તસમસ્તદોષમ્ સ્તવનમ્ દૂરે આસ્તામ્ ત્વત્સંકથા
અપિ જગતામ્ દુરિતાનિ હન્તિ સહસ્રકિરણઃ દૂરે (અસ્તિ
તસ્ય) પ્રમા ષ્વ પદ્માકરેષુ વિકાસમાઙ્ગિ કુરુતે ॥

શબ્દાર્થ

તવ-તારુ.

અસ્તસમસ્તદોષમ્-સર્વે દોષોથી રહિત.

અસ્ત-દૂર થયા છે, જેમાંથી સમસ્ત દોષ, તે અસ્તસમસ્ત
દોષ અર્થાત્ સર્વે દોષોથી રહિત.

સ્તવનમ્-શુભોત્તુ કીર્તન.

દૂરે આસ્તામ્-દૂર રહેા.

ત્વત્સંકથા-તારી સદ્વાર્તા, તારા ચરિત્ર સંબંધી ક્ષ-
વામાં આવેલું કોઈ પણ કથન.

અપિ-પણ.

જગતામ્-લોકોનાં, પ્રાણીઓનાં.

‘જગતાં જગન્નિવાસિલોકાનામ્’-અહીં આધારમાં
આધેયનો ઉપચાર છે.

દુરિતાનિ હન્તિ-પાપોને હણે છે.

સહસ્રકિરણઃ-સૂર્ય.

સહસ્ર છે કિરણ-જેના, તે સહસ્ર-કિરણઃ, અર્થાત્ સૂર્ય.

દૂરે-દૂર હોવા છતાં.

પ્રમા એવ-તેનો પ્રકાશ જ.

પદ્માકરેપુ-સરોવરમાં.

પદ્મ-કમળ, તેનો આકર-સમૂહ જેમાં હોય છે, તે
પદ્માકર, અર્થાત્ સરોવર.

જલજાનિ-કમળોને.

જલ માં જન્મે તે જલજ, અર્થાત્ કમલ.

વિકાસમાઙ્ગિ-વિકસિત.

કુરુતે-કરે છે.

ભાવાર્થ

હે નાથ ! સર્વે દોષોથી રહિત એવું આપનું સ્તવન-
સ્તોત્ર તો દૂર રહો, પણ આપના વિષે કોઈ સદ્વાર્તા કર-
વામાં આવે કે આપના ચરિત્રનું કંઈ પણ કથન કરવામાં
આવે તો તે પણ પ્રાણીઓનાં સઘળાં પાપોને દૂર કરે છે.

સૂર્ય ઘણો દૂર હોવા છતાં તેની પ્રભા-તેનો પ્રકાશ સરો-
વરના કમળોને વિકસ્વર કરે છે, એમ અહીં પણ સમજવું.

વિવેચન

સ્તોત્રકારે ઉપરનાં પદોમાં સ્તવનનો અપૂર્વ મહિમા
જણાવ્યો છે. હવે લગવાનના ચરિત્રકથનનો મહિમા દર્શા-
વવાના હેતુથી કહે છે કે સર્વદોષોથી રહિત એવું તમારું
સ્તવન તો દૂર રહો, પણ તમારા ચરિત્ર સંબંધી કંઈ પણ
કથન કરવામાં આવે તો તે પણ પ્રાણીઓનાં સઘળાં પાપોને
દૂર કરે છે.

હે નાથ ! સૂર્ય ઘણો દૂર હોવા છતાં સરોવર કે તળા-
વમાં રહેલા કમલકોષોને પોતાના કિરણો વડે સ્પર્શ કરે
છે, એટલે તે કમલકોષની પાંખડીઓ ઉઘડી જાય છે અને તે
વિકસ્વર બને છે, તેમ તમને થઈ ગયાને ઘણો લાંબો સમય
વીત્યો, છતાં તમારા ચરિત્રની કથા કરતાં જ અંતરનો મેલ
ઓસરવા લાગે છે અને તેની અત્યાર સુધી બીડાઈ રહેલી
પાંખડીઓ પટોપટ ઉઘડવા લાગે છે, અર્થાત્ તે પણ કમલના
જેવું વિકસ્વર બની જાય છે. આ આપના ચરિત્રનો કેવો
મોટો મહિમા !

[૧૦]

મૂલ શ્લોક

નાત્યદ્ભુતં ભુવનમૂષણ ! મૂતનાથ !
 મૂતૈર્ગુણૈર્મુવિ ભવન્તમભિષ્ટુવન્તઃ ।
 તુલ્યા ભવન્તિ ભવતો નનુ તેન કિં વા
 મૂત્યાશ્રિતં ય ઇહ નાત્મસમં કરોતિ ॥૧૦॥

અન્ય

મુવનમૂષણ ! મૂતનાથ ! મૂતૈઃ ગુણૈઃ ભવન્તમ્ અભિષ્ટુવન્તઃ
 મુવિ ભવતઃ તુલ્યાઃ ભવન્તિ (ઈતિ) અતિ અદ્ભુતમ્ ન વા નનુ
 તેન કિમ્ ય ઇહ આશ્રિતમ્ મૂત્યા આત્મસમમ્ ન કરોતિ ॥

શબ્દાર્થ

મુવનમૂષણ !—હે જગતના શણગારરૂપ !

મુવન-લોક-જગત્, તેના મૂષણ-મંડન-શણગારરૂપ, તે
 મુવનમૂષણ. આ પદ સંબોધનમાં છે. અહિં મુવનમૂષણમૂત !
 અને નાથ ! એવાં બે પદો માનીને પણ તેનું વ્યાખ્યાન
 કરવામાં આવે છે. બુધનના ભૂષણ સમાન તે મુવનમૂષણમૂત.
 નાથ નો અર્થ સ્પષ્ટ છે.

મૂતનાથ !—હે પ્રાણીઓના સ્વામિન !

મૂત-પ્રાણી, તેના નાથ-સ્વામી, તે મૂતનાથ. લૌકિક
 શાસ્ત્રોમાં ભૂતનાથ શબ્દ મહાદેવના અર્થમાં પ્રસિદ્ધ છે.

મૂતૈઃ ગુણૈઃ -વિદ્યમાન શુભો વડે.

‘મૂતૈઃ જાતૈઃ -વિદ્યમાનૈઃ’ (શુ. ટી.)

ભવન્તસ્-તમને.

અભિષ્ટુવન્તઃ -સ્તવી રહેલા.

મુચિ-પૃથ્વીને વિષે.

ભવતઃ તુલ્યા ભવન્તિ-તમારા જેવા થાય છે.

અતિ-અતિ, ઘણું.

અદમુતં-આશ્ચર્યજનક.

ન-નથી.

વા-અથવા.

નનુ-નિશ્ચયથી.

તેન કિમ્-તેના વડે શું? તેમાં મહત્ત્વ શું?

યઃ -જે.

દ્વહ-આ દુનિયામાં.

આશ્રિતસ્-પોતાના આશ્રિતને.

મૂત્યા-સમૃદ્ધિ વડે.

આત્મસમસ્-પોતાના જેવા.

ન કરોતિ-કરતા નથી.

ભાવાર્થ

હે જગતના શણગાર ! હે પ્રાણીઓના સ્વામિન્ ! વિદ્યમાન શુણો વડે તમારી સ્તુતિ કરનારાઓ તમારા જેવા થાય છે, પરંતુ એમાં આશ્ચર્ય પામવા જેવું કંઈ જ નથી, કારણ કે જેઓ આ દુનિયામાં પોતાના આશ્રિતોને સમૃદ્ધિ વડે પોતાના જેવા કરતા નથી, તેમનું મહત્ત્વ નથી.

વિવેચન

અરિહંતા લોગુત્તમા-અરિહંતો આ લોકના સહુથી ઉત્તમ પુરુષો છે, એટલે તેમને ભુવનના ભૂષણ કહી શકાય. અહીં લોકશબ્દથી ત્રણેય લોકનું-ત્રિભુવનનું સૂચન છે અને ઉત્તમ શબ્દનો ભાવ મૂષણ શબ્દ વડે વ્યક્ત થયેલો છે. તાત્પર્ય કે પ્રાચીન મહર્ષિઓએ તીર્થંકર ભગવંતને જે લોકોત્તમ વિશેષણ લગાડેલું છે, તેનો જ ભાવ સ્તોત્રકારે આ મુવનમૂષણ શબ્દમાં ઉતારેલો છે, પરંતુ મુવનમૂષણ શબ્દ પદ્ધતિવાળો છે, એ એની વિશેષતા છે.

શ્રી જિનેશ્વરદેવને અહીં ખીલું વિશેષણ મૂત્તનાથ નું લગાડવામાં આવ્યું છે, કારણ કે તેઓ સર્વે ભૂતોની-પ્રાણીઓની રક્ષા કરનારા છે. જો અહીં મૂત્તનાથ શબ્દથી મહાદેવનું સૂચન હોય તો પણ સાર્થક જ છે, કારણકે શ્રી તીર્થંકર ભગવંત કરતાં કોઈ મોટો દેવ આ વિશ્વમાં વિદ્યમાન નથી. દેવોની જે ચાર નિકાય માનવામાં આવી છે, તે ચારે નિકાયના દેવો તથા તેના સ્વામીઓ અર્થાત્ ઇન્દ્રો શ્રી

તીર્થંકર ભગવંતને વહે છે, પૂજે છે અને તેથી તેઓ સહાદેવ નામને સાર્થક કરે છે.

સ્તોત્રકાર સૂરિજી કહે છે કે ‘હે ભુવનભૂષણ ! હે ભૂતનાથ ! તમારા વિદ્યમાન-સદ્ભૂત ગુણોનું કીર્તન કરનારા તમારા જેવા જ થઈ જાય છે, પરંતુ મને એમાં કંઈ આશ્ચર્ય લાગતું નથી; કારણકે સામાન્ય મનુષ્યો પણ પોતાના સેવકોને ધન વગેરે આપીને પોતાના જેવા બનાવી દે છે, જ્યારે તમે તો ત્રણ ભુવનના નાયક છો, એટલે તમારી સ્તુતિ-સ્તવના કરનારાને આ રીતે ન્યાય કરી દો, એમાં આશ્ચર્ય શું ? આશ્ચર્ય તો ત્યારે જ થાય કે જો તમારા અદ્ભુત ગુણોનું કીર્તન કરનાર તમારા જેવો ન થતાં સંસારસાગરમાં રખડ્યા કરે !

અહીં સૂરિજીએ ગર્ભિત રીતે એ પણ સૂચવી દીધું છે કે હું તમારા સદ્ભૂત ગુણોનું સ્તવન કરી રહ્યો છું, એટલે કાલાંતરે તમારા જેવો જ થઈશ.

[૧૧]

મૂલ શ્લોક

દૃષ્ટા ભવન્તમનિમેષવિલોકનીયં

નાન્યત્ર તોષણપયાતિ જનસ્ય ચક્ષુઃ ।

પીત્વા પયઃ શશિકરદ્યુતિ દુગ્ધસિન્ધોઃ

ક્ષારં જલં જલનિષ્ઠે રસિતું ક ઇચ્છેત્ ? ॥૧૧॥

અન્વય

અનિમેષવિલોકનીયમ્ ભવન્તમ્ દૃષ્ટ્વા જનસ્ય ચક્ષુઃ
અન્યત્ર તોષં ન ઉપયાતિ । દુગ્ધસિન્ધોઃ શશિકરદ્યુતિ પયઃ
પીત્વા કઃ જલનિધેઃ ક્ષારં જલં રસિતું ઇચ્છેત્ ?

શબ્દાર્થ

અનિમેષવિલોકનીયમ્-નિરંતર દર્શન કરવા યોગ્ય એવા.
નિમેષ-આંખનો પલકારો, તેનાથી રહિત તે અનિમેષ,
તેના વડે વિલાકનીય-દર્શન કરવા યોગ્ય, તે અનિમેષવિલોક-
નીય. તાત્પર્ય કે આંખનો પલકારો માર્યા વિના નિરંતર
દર્શન કરવા યોગ્ય. આ પદ ભવન્તમ્ નું વિશેષણ હોવાથી
દ્વિતીયામાં છે.

ભવન્તમ્-આપને, તમને.

દૃષ્ટ્વા-એકને.

જનસ્ય ચક્ષુઃ-મનુષ્યની આંખ.

અન્યત્ર-અન્ય કોઈ સ્થળે.

તોષં ન ઉપયાતિ-સંતોષ પામતી નથી.

દુગ્ધસિન્ધોઃ-ક્ષીરસાગરનું.

શશિકરદ્યુતિ-ચંદ્રના કિરણ જેવી કાંતિવાળું.

શશિ-ચંદ્ર, તેના કર-કિરણ, તેની દ્યુતિ-કાંતિ છે
જેમાં તે શશિકરદ્યુતિ. આ પદ પયસ્ નું વિશેષણ છે, તેથી
દ્વિતીયામાં આવેલું છે.

પયઃ -દૂધ.

પીત્વા-પીધને.

કઃ -કોણ ?

જલનિષેઃ -ઢરિયાનું.

ક્ષારં જલં-ખારું પાણી.

રસિતું-ચાખવાને.

અહીં જલનિષેઃ : અશિતું ની સન્ધિ કરીને જલનિષેરશિતું એવું પદ પણ બોલાય છે, પરંતુ અશિતું નો અર્થ ‘ ખાવાને ’ થાય છે, એટલે તે ગ્રાહ્ય નથી.

इच्छेत् -છ્છે ?

ભાવાર્થ

હે પ્રભો ! અનિમેષદ્વષ્ટિએ નિરંતર દર્શન કરવા યોગ્ય એવા આપને એક વાર ભોચા પછી મનુષ્યની આંખો અન્ય કોઈ સ્થળે સંતોષ પામતી નથી. ચંદ્રના કિરણની કાંતિ જેવું ક્ષીરસમુદ્રનું સ્વેત દૂધ પીધા પછી ઢરિયાનું ખારું પાણી પીવાની ઇચ્છા કોણ કરે ?

વિવેચન

સ્તોત્રકારે ભગવાનના સ્તુતિ-સ્તાવન-કીર્તનનો મહિમા જણાવ્યો, તેમની કથાનો મહિમા જણાવ્યો, હવે તેમનાં દર્શનનો મહિમા જણાવે છે. તેઓ કહે છે—

હે ભગવન્! તમારું રૂપ અનુપમ છે. તે અનિમેષ દષ્ટિએ નિરંતર જોવા જેવું છે. જેઓ આ રીતે એક વાર તમારાં દર્શન કરી લે છે, તેમની ચક્ષુઓને જગતની ખીણ કોઈ વસ્તુ જોવાથી સંતોષ થતો નથી. દાખલા તરીકે એક મનુષ્ય એક વાર ક્ષીરસાગરનાં ચંદ્રકિરણો જોવા પ્રવેત દૂધતું પાન કરે, તે શું કરી દરિયાતું ખાઈ પાણી પીવા ઇચ્છે ખરે? તાત્પર્ય કે ન જ ઇચ્છે.

શ્રી જિનેશ્વરદેવના સ્વરૂપ અંગે કહ્યું છે કે—

પ્રશમરસ-નિમગ્નં દષ્ટિયુગ્મં પ્રસન્નં
વદનકમલમ્લકઃ કામિનીસંગશૂન્યઃ ।
કરયુગમપિ યત્તે શસ્ત્રસમ્બન્ધવન્ધ્યં
તદસિ જગતિ દેવો વીતરાગસ્ત્વમેવ ॥

‘હે દેવ! તમારું ચક્ષુયુગલ પ્રશમરસથી ભરેલું છે, તમારું વદનકમલ અતિ પ્રસન્ન છે અને તમારો ખોળો કામિનીના સંગથી રહિત છે. વળી તમારું કરયુગલ કોઈપણ શસ્ત્ર સાથે સંબંધ ધરાવતું નથી; તેથી હે દેવ! આ જગતમાં તમે જ સાચા વીતરાગદેવ છો.’

આવી શાંત-પ્રસન્ન-ભવ્ય મુખમુદ્રાતું નિરીક્ષણ કર્યા પછી વિલાસી કે વિકૃત ચહેરો જોવાનો કોને ગમે? જ્યાં કોઈ પણ પ્રકારનો રાગ છે, ત્યાં વિલાસ અને તન્નજન્ય વિકારના ભાવો મુખ ઉપર તરવર્યા વિના રહેતા નથી.

તાત્પર્ય કે અન્ય સર્વ દેવો કરતાં શ્રી જિનેશ્વરદેવની
સુખસુદ્રા વધારે શાંત તથા પ્રસન્ન હોઈ નિરંતર દર્શન કરવા
ચોગ્ય છે. જિનેશ્વર દેવનાં આ પ્રકારનાં દર્શનને ઉદ્દેશીને જ
કહેવાયું છે કે—

દર્શનં દેવદેવસ્ય, દર્શનં પાપનાશનમ્ ।

દર્શનં સ્વર્ગસોપાનં, દર્શનં મોક્ષસાધનમ્ ॥

‘દેવાધિદેવ એવા શ્રી જિનેશ્વરદેવનું દર્શન કરવા ચોગ્ય
છે. એ દર્શન પાપનો નાશ કરનારું છે, સ્વર્ગના પ્રશસ્ત
પગથિયા જેવું છે અને મોક્ષનું ઉત્તમ સાધન છે.’

[૧૨]

મૂલ શ્લોક

યૈઃ શાન્તરાગચ્ચિમિઃ પરમાણુમિસ્ત્વં,

નિર્માપિતત્રિમુવનૈકલલામભૂત !

તાવન્ત એવ ચ્ચલુ તેઽપ્યણવઃ પૃથિવ્યાં,

યત્તે સમાનમપરં નહિ રૂપમસ્તિ ॥૧૨॥

અન્યથા

ત્રિમુવનૈકલલામભૂત ! શાન્તરાગચ્ચિમિઃ યૈઃ પરમાણુમિઃ
સ્વમ્ નિર્માપિતઃ તે અણવઃ અપિ ચ્ચલુ તાવન્તઃ એવ (આસન્) `
યત્ પૃથિવ્યામ્ તે સમાનમ્ અપરમ્ રૂપમ્ નહિ અસ્તિ ॥

શબ્દાર્થ

ત્રિમુવનૈકલ્લામમૂત !—હે ત્રણ ભુવનના અદ્વિતીય અલંકાર રૂપ. ત્રણ મુવન નો સમુદાય, તે ત્રિમુવન, તેના વિષે એક-અદ્વિતીય એવા લ્લામમૂત-અલંકાર રૂપ, તે ત્રિમુવનૈકલ્લામમૂત. આ પદ જિનદેવને સંબોધનરૂપ છે. લ્લામ-નો સામાન્ય અર્થ સુંદર, શ્રેષ્ઠ, રમણીય છે, પરંતુ વિશેષ અર્થમાં તે માથા પર તિલકના સ્થાને ધારણ કરવામાં આવતી પુષ્પમાળાનો સૂચક છે. ‘તિલકસ્થાનીયં માલ્યં લ્લામ ઇચ્ચતે ।’ (મે. વૃ.) +

શાન્તરાગરુચિમિ :—જેમના મોહ-મમતા શાંત થવાથી પ્રશમરસની કાંતિ પ્રકટી છે એવા.

શાન્ત થયો છે જેનો રાગ મોહમમતા, તે શાન્તરાગ, તેની રુચિ-કાંતિથી યુક્ત, તે શાન્તરાગરુચિ. અર્થાત્ જેના મુખ પર પ્રશમરસની કાંતિ પ્રકટેલી છે એવા.

આ પદ પરમાણુમિનું વિશેષણ હોવાથી તૃતીયાના બહુવચનમાં છે.

ચૈઃ પરમાણુમિઃ —જે પરમાણુઓ વડે.

‘પરમાશ્ર તે અણવઃ પરમાણવઃ’ જે આણુ અત્યંત સૂક્ષ્મ છે, તે પરમાણુ કહેવાય છે. તેના વડે. આ પદ તૃતીયાના બહુવચનમાં છે.

+ ઉપાધ્યાય શ્રી મેઘવિજયજી ગણિએ રચેલી ભકતામરવૃત્તિ માટે અહીં (મે. વૃ.) એવો સંકેત રાખેલો છે.

ત્વમ્-તું, તમે.

નિર્માપિતઃ -નિર્મયિલ છે ! ઘડાયેલ છે !

તે અણવ : -તે અણુઓ.

અપિ-પણ.

રવલુ-ખરેખર.

તાવન્ત એવ-તોટલા જ છે.

યત્-જેથી

પૃથિવ્યામ્-આ પૃથ્વીમાં.

તે સમાનમ્-તમારા જેવું.

અપરમ્-ખીજું.

રૂપમ્-રૂપ.

નહિ અસ્તિ-નથી.

સાવાર્થ

ત્રણ ભુવનના અદ્વિતીય અલંકાર રૂપ હે પ્રભો ! શાંત-
રસની કાંતિવાળા જે પરમાણુઓ વડે તમારું શરીર નિર્મયિલું
છે, તે પરમાણુઓ આ વિશ્વમાં તોટલા જ છે, કારણ કે તમારા
જેવું અન્ય રૂપ આ પૃથ્વીમાં કોઈપણ સ્થળે હસ્તી ધરા
વતું નથી !

વિવેચન

સ્તોત્રચનામાં આગળ વધી રહેલા સૂરિજી કહે છે :
 ‘ત્રણ ભુવનના અદ્વિતીય શણગાર રૂપ હે પ્રભો ! તમારા
 અંતરમાં શમરસ પ્રકટેલો છે અને તેનો ભાવ તમારા મુખ-
 મંડળ પર બરાબર તરવરે છે, તેથી તમે શાંતરસની સાક્ષાત્
 મૂર્તિ હો, તેવા જણાયો છો. તમારા જેવો શાંત રસ અન્ય
 કોઈ વ્યક્તિના મુખ પર જોવામાં આવતો નથી, તેથી મને
 એમ લાગે છે કે આ જગતમાં શાંતરસના જેટલા પરમાણુ
 હશે, તે બધા તમારું નિર્માણ કરવામાં વપરાઈ ગયા હશે.
 જો એમાંનાં પરમાણુ શેષ રહ્યાં હોત તો તમારા જેવી અન્ય
 શાંત મૂર્તિ અવશ્ય નિર્માણ થઈ હોત, પરંતુ એવી શાંત
 મૂર્તિ અન્ય કોઈ નિર્માણ થઈ નથી, એટલે મારું એ મંત-
 વ્ય યથાર્થ છે. તાત્પર્ય કે તમારું રૂપ એક અનોખું રૂપ
 છે કે જેની સરખામણી આ જગતની અન્ય કોઈ વસ્તુથી થઈ
 શકે એમ નથી.

[૧૩]

મૂલ શ્લોક

વક્ત્રં ક્વ તે સુરનરોરગનેત્રહારિ
 નિઃશેષનિર્જિતજગત્ ત્રિતયોપમાનમ્ ।
 વિમ્બં કલઙ્કમલિનં ક્વ નિશાકરસ્ય
 યદ્વાસરે ભવતિ પાણ્ડુપલાશકલ્પમ્ ॥૧૩॥

અ-વચ

(ભગંવન્) સુરન્નરોગનેત્રહારિ નિઃશેષનિર્જિતજગત્-
ત્રિતયોપમાનમ્ તે વક્ત્રં ક્વ ? કલક્રમલિનમ્ નિશાકરસ્ય
(તત્) વિમ્બમ્ ક્વ ? યત્ વાસરે પાણ્ડુપલાશકલ્પમ્ (ભવતિ) ।

શબ્દાર્થ

સુરન્નરોગનેત્રહારિ-દેવ, મનુષ્ય અને ભવનપતિ દેવોના
નયનનું હરણ કરનાર.

સુર-દેવ, નર-મનુષ્ય અને સુરગ-ભવનવાસી દેવો,
તેમના નેત્ર-નયન, તેનું હરણ કરનાર તે સુરન્નરોગનેત્રહારિ.

નિઃશેષનિર્જિતજગત્-ત્રિતયોપમાનમ્-ત્રણે જગતના ઉપ-
માનોને સંપૂર્ણપણે નિતનાર.

નિઃશેષ-સમસ્તપણે, નિર્જિત-નિત્યું છે, જેણે જગત્-
ત્રિતય-ત્રણે જગતનું ઉપમાન, તે નિઃશેષનિર્જિતજગત્-ત્રિતયોપ-
માનમ્. જેની સાથે વસ્તુની સરખામણી થાય, તે ઉપમાન
કહેવાય. તે અહીં ચંદ્ર, કમલ, દર્પણ વગેરે બાણવાં.

તે વક્ત્રમ્-તમારું મુખ.

ક્વ-કયા ?

આ અવ્યય-અહીં-જે વસ્તુઓ વચ્ચેનું મોટું અંતર
દર્શાવે છે.

કલક્રમલિનમ્-હાથથી મેલું.

કલક-હાથો, તેનાથી મલિન-મેલું, તે કલકમલિન. આ
પદ ચિમ્બનું વિશેષણ હોવાથી પ્રથમામાં આવેલું છે.

નિશાકરસ્ય-ચંદ્રનું.

ચિમ્બમ્-બિંબ, મંડળ.

ક્વ-કયાં ?

યત્-જે (બિંબ).

વાસરે-દિવસમાં.

પાણ્ડુપલાશકલ્પમ્-જીર્ણ પાંદડા જેવું ફીકડું.

પાણ્ડુ-જીર્ણ થયેલું એવું, પલાશ-પાંદડું, તેના જેવું
તે પાણ્ડુપલાશકલ્પમ્.

‘પાણ્ડુપલાશકલ્પ-જીર્ણપત્રતુલ્યમ્’ (મે. વૃ.)

પ્રથમ પાંદડું લીધું હોય છે, પણ તે જ્યારે જીર્ણ એટલે
પાકું થાય છે, ત્યારે તેનો રંગ પીળો અર્થાત્ ફીક્કો પડી
જાય છે.

ભાવાર્થ

હે પ્રભો ! જેણે દેવ, મનુષ્ય અને ભવનપતિ. દેવોના
નયનનું હરણ કર્યું છે અને જેણે ત્રણેય જગતનાં ઉપમાનોને
સંપૂર્ણપણે જિતી લીધેલાં છે, એવું તમારું સુખમંડળ કયાં ?
અને હાથથી મલિન થયેલું તથા દિવસે જીર્ણ થયેલાં પાંદડાંની
જેમ ફીકડું પડી જતું ચંદ્રનું મંડળ કયાં ?

વિવેચન

શ્રી જિનેશ્વરદેવ નિરંતર દર્શન કરવા યોગ્ય છે તથા શાંતરસથી ભરપૂર છે, એ હકીકત જણાવ્યા પછી સ્તોત્રકાર તેમના મુખનું વર્ણન કરે છે. આ મુખ એવું છે કે જેણે દેવ, મનુષ્ય અને ભવનપતિ દેવ એટલે અસુરવર્ગ એમ ત્રણેય, ભુવનના લોકોનું અપૂર્વ આકર્ષણ કરેલું છે. વળી તેણે ત્રણેય જગતના ઉપમાનોને સંપૂર્ણપણે જીતી લીધાં છે, એટલે કે તેની સરખામણી કોઈ પણ વસ્તુની સાથે થઈ શકે એમ નથી. દ્વાબદા તરીકે સારામાં સારા માનવમુખને ચંદ્રના બિંબ સાથે સરખાવવામાં આવે છે, પણ એ સરખામણી અહીં લાગુ પડે તેમ નથી, કારણ કે ચંદ્રનું મંડળ કલંકથી ભલિન થયેલું છે, જ્યારે શ્રી જિનેશ્વરદેવના મુખમંડળમાં કોઈ પણ કલંક નથી. વળી ચંદ્રનું બિંબ દિવસમાં પાકી ગયેલાં પાંદડાની માફક ફીકકું પડી જાય છે; જ્યારે શ્રી જિનેશ્વરદેવનું મુખ તો રાત્રિ અને દિવસ બંને સમય સમાન કાંતિવાળું રહે છે. તાત્પર્ય કે શ્રી જિનેશ્વર દેવનું મુખમંડળ અનુપમ કાંતિને ધારણ કરનારું છે.

[૧૪]

મૂલ શ્લોક

સમ્પૂર્ણમણ્ડલશશાઙ્કકલાકલાપ -

શુભ્રા ગુણાસ્ત્રિમુવનં તવ લઘ્વ્યન્તિ ।

યે સંશ્રિતાસ્ત્રિજગદીશ્વર ! નાથમેકં
કસ્તાન્નિવારયતિ સંચરતો યથેષ્ટમ્ ॥૧૪॥

અન્વય

ત્રિજગદીશ્વર ! સમ્પૂર્ણમણ્ડલશશાઙ્કકલાકલાપશુબ્રા-
તવ ગુણાઃ ત્રિભુવનમ્ લઘ્વયતિ યે એકમ્ નાથમ્ સંશ્રિતાઃ
યથેષ્ટમ્ સંચરતઃ તાન્ કઃ નિવારયતિ ?

શબ્દાર્થ

ત્રિજગદીશ્વર !—ત્રણ જગતના નાથ !

ત્રિજગત્—ત્રણ જગતનો સમૂહ, તેના ईશ્વર—નાથ, તે
ત્રિજગદીશ્વર. આ પદ સંબોધનમાં આવેલું છે.

સમ્પૂર્ણમણ્ડલશશાઙ્કકલાકલાપશુબ્રાઃ —પૂર્ણિમાના
ચંદ્રની કળાના સમૂહ જેવા ઉજ્જવલ.

સમ્પૂર્ણ એવું મણ્ડલ તે સમ્પૂર્ણમણ્ડલ, તેનાથી યુક્ત
એવો જે શશાઙ્ક—પૂર્ણિમાનો ચંદ્રમા, તે સમ્પૂર્ણમણ્ડલશશાઙ્ક,
તેની કલાનો કલાપ—કળાનો સમૂહ, તે સમ્પૂર્ણમણ્ડલ-
શશાઙ્કકલાકલાપ. તેના જેવા શુભ્ર—ચેત-ઉજ્જવલ તે સમ્પૂર્ણ-
મણ્ડલશશાઙ્કકલાકલાપશુભ્ર. આ પદ ગુણાઃ નું વિશેષણ હોવાથી
પ્રથમાના બહુવચનમાં છે.

તવ ગુણાઃ —સારા ગુણો.

અહીં ગુણથી ક્ષમા, વૈરાગ્ય આદિ ગુણો સમજવા.

ત્રિમુવનમ્-ત્રણ ભુવનને.

લક્ષ્યન્તિ-ઓળંગીને રહેલા છે, વ્યાપીને રહેલા છે.

એ-એ.

एकम्-એક.

नाथम्-નાથને.

અહીં નાથ થી અદ્વિતીય સામર્થ્યના સ્વામી સમજવા.

संश्रिताः -આશ્રય કરીને રહેલા છે.

यथेष्टम्-ઈચ્છા મુજબ.

संचरतः तान्-સંચરતાં એવા તેને.

कः निवारयति-કોણ રોકી શકે ?

ભાવાર્થ

હે ત્રણ જગતના નાથ ! પૂર્ણિમાના ચંદ્રની કળાના સમૂહ જેવા ઉજળવણ તમારા ગુણો ત્રણ લોકને વ્યાપીને રહેલા છે, તે યોગ્ય જ છે; કારણ કે જે અદ્વિતીય સામર્થ્યના સ્વામીના આશ્રત હોય, તેઓ પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે સર્વત્ર ફરી શકે છે. તેમને રોકવાને કોણ સમર્થ છે ?

વિવેચન

શ્રી જિનેશ્વરદેવ ગુણો વડે સર્વવ્યાપી છે અને તેમનું કીર્તન સર્વત્ર થાય છે, એમ દર્શાવવા સ્તોત્રકાર કહે છે કે હે ત્રણ જગતના નાથ ! તમારા ગુણો પૂર્ણિમાના ચંદ્રની

કદા જેવા ઉલ્લસ છે અને તે ત્રણેય લોકને ઓળંગીને રહેલા છે, એટલે કે તેના એક છેડેથી બીજા છેડા સુધી વ્યાપેલા છે. આ ગુણોને આ રીતે ફેલાતાં કોઈ અટકાવી શકતું નથી, કારણ કે જેણે અદ્વિતીય સામર્થ્યવાળા સ્વામીના આશ્રય લીધો હોય, તે સર્વત્ર ધૂટથી હરીફરી શકે છે, તેમને કોઈ રોકી શકતું નથી.

તાર્પય' કે ક્ષમા, વૈરાગ્ય આદિ ગુણોએ તમારો આશ્રય લીધેલો હોવાથી તે જગદ્વ્યાપી બન્યા છે અને ત્રણેય જગતના પ્રાણીઓ તે ગુણોનું અહુર્નિશ કીર્તન કરે છે.

[૧૫]

શ્રુણુ ધ્વજક

ચિત્રં કિન્નરં યદિ તે ત્રિદશાક્ષનાભિ-
નીતં મનાગપિ મનો ન વિકારમાર્ગમ્ ।
કલ્પાન્તકાલમસ્તા ચલિતાચલેન
કિં મન્દરાદ્રિશિખરં ચલિતં કદાચિત્ ? ॥ ૧૫ ॥

અન્વય

(મગધન્ !) યદિ તે મનઃ ત્રિદશાક્ષનાભિઃ મનાક્ અપિ વિકારમાર્ગ ન નીતમ્ અત્ર કિમ્ ચિત્રમ્ ચલિતાચલેન કલ્પાન્તકાલમસ્તા કિમ્ મન્દરાદ્રિશિખરમ્ કદાચિત્ ચલિતમ્ ? ॥

શબ્દાર્થ

યદિ-જો.

તે મન-તમારું મન.

ત્રિદશાજ્ઞનામિઃ-દેવાંગનાઓ વડે.

ત્રિદશાજ્ઞના-દેવવધૂ, દેવાંગના, તેના વડે.

મનાક્ અપિ-જરા પણ.

વિકારમાર્ગમ્-વિકારમાર્ગપ્રતિ, વિકાર પ્રતિ.

ન નીતં-ન દોરવાયું હોય.

અત્ર કિમ્ ચિત્રમ્-એમાં આશ્ચર્ય શું ?

ચલિતાચલેન-પહાડોને ચલિત કરનારા એવા.

ચલિત કરાયેલો અચલ-પહાડ, તે ચલિતાચલ, તેના વડે. આ પદ તૃતીયાના એકવચનમાં છે.

કલ્પાન્તકાલમરુતા-પ્રલયકાલના પવન વડે.

કલ્પાન્તકાલ-પ્રલયકાલ, તેનો જે મરુત-તે કલ્પાન્ત-કાલમરુત, તેના વડે.

કિમ્-શું ?

મન્દરાદ્રિશિખરમ્-મેરુપર્વતનું શ્રૃંગ.

મન્દરાદ્રિ-મેરુપર્વત, તેનું શિખર-શ્રૃંગ, તે મન્દરાદ્રિ-શિખર.

કદાચિત્-કોઈ પણ વખત.

ચલિતમ્-ચલિત થયું છે ખરું ?

૧૩૨

ભાવાર્થ

હે ભગવન્ ! તમારું મન દેવાંગનાઓ વડે જરા પણ વિકાર ન પામ્યું તેમાં મને કંઈ આશ્ચર્ય લાગતું નથી. શું પ્રલયકાળનો પવન કુંકાવા છતાં મેરુપર્વતનું શ્રૃંગ કદી પણ ચલિત થયું છે ખરું ?

વિવેચન

સ્તોત્રકર કહે છે : ‘હે ભગવન્ ! તમે ખરેખર ! નિર્વિકારી છો. તમને વંદન કરવા માટે તથા કંઠ્યાણુકાદિ પ્રસંગોએ હર્ષ વ્યક્ત કરવા માટે દેવોની સાથે અનેક દેવીઓ-દેવાંગનાઓ પણ તમારી સમક્ષ આવે છે અને વિવિધ પ્રકારના અંગહારો વડે નૃત્ય કરે છે, છતાં તમારું મન જરાયે વિકાર પામતું નથી. અહીં સ્તોત્રકારના મનનો ભાવ એવો છે કે મેં હરિ-હારાદિ અન્ય દેવોની વાત બાણી છે અને તેઓ દેવાંગનાઓના હાવભાવથી કેવી રીતે ચલિત થઈ ગયા, તે પણ બાણ્ય છે. એ વસ્તુનો જ્યારે વિચાર કરું છું, ત્યારે તમારી ખરી મહત્તા સમજાય છે અને મારું મન તમારા ચરણોમાં ઝુકી પડે છે.

વિશેષમાં તેઓ કહે છે : ‘અથવા તો તમારા જેવા યોગ-સિદ્ધ મહાપુરુષ કે જેમણે મનને પૂરેપૂરું વશ કર્યું છે, તે ગમે તેવા પ્રલોભનથી ચલિત થાય જ કેમ ? પ્રલયકાળનો ભયંકર પવન કુંકાવા છતાં મેરુ પર્વતનું શ્રૃંગ-શિખર કદી ઝેલતું નથી, તેમ ગમે તેવા પ્રલોભનકારી પ્રસંગો આવવા છતાં હે પ્રભો ! તમારું મન જરાયે મોહિત થતું નથી. તાત્પર્ય કે તમે મેરુ

પર્વત જેવા ધીર છે અને અનુકૂળ તથા પ્રતિકૂળ પરીપક્ષો સહન કરવામાં મહાવીર છે.

ભગવાનની ભક્તિ કરનાર માટે પશુ આ વચનો બોધકારી છે. જેઓ લાવણ્યમયી લલનાના લટકા-મટકાથી ક્ષણવારમાં ચલિત થઈ જાય છે, તે ભગવાનની ભક્તિ કેવી રીતે કરવાના ? તેમણે પોતાનું મન નિશ્ચલ બનાવવા માટે વીતરાગતા તરફ પૂરેપૂરું લક્ષ્ય આપવાની જરૂર છે. જ્યાં વિષયનું પૂર વહેતું હોય, ત્યાં ભગવાનની ભક્તિમાં ચિત્ત ચોટતું નથી. એ ભક્તિ માત્ર બાહ્ય વ્યવહાર બની રહે છે અને તેનું ફલ નહિવત્ છે. ‘અમને સ્ત્રીઓના રૂપ-લાવણ્ય કે હાવભાવની અસર થતી નથી,’ એમ માનનારાએ વિશ્વામિત્ર અને મેનકાની વાત વારંવાર વિચારવી. જ્યાં સુધી વેદ એટલે જાતીય વાસના (Sexual feeling)નું શમન થયું નથી, ત્યાં સુધી આવાં નિમિત્તો પોતાનું કામ કરી જાય છે અને વર્ષોની સાધના-આરાધના ક્ષણવારમાં તૂટી પડે છે. સ્ત્રીઓનો વિશેષ સંપર્ક ભગવાનની ભક્તિ કરવામાં બાધક નીવડે છે, એ ભૂલવાનું નથી. આજ રીતે સ્ત્રીસાધકોએ પુરુષોના વિશેષ સંપર્કથી દૂર રહેવાનું છે.

[૧૬]

મૂલ શ્લોક

નિર્ધૂમવર્તિરપવર્જિતતૈલપૂરઃ

કૃત્સનં જગત્ત્રયમિદં પ્રકટીકરોષિ ।

ગમ્યો ન જાતુ મરુતાં ચલિતાચલાનાં,
દીપોઽપરસ્ત્વમસિ નાથ ! જગત્પ્રકાશઃ ॥૧૬॥

અ-વય

નાથ ! ત્વસ્મૃ નિર્ઘૂમવર્તિઃ અપવર્જિતતૈલપૂરઃ કૃત્સ્નમ્ इदं
જગત્ત્રયં પ્રકટીકરોષિ ચલિતાચલાનામ્ મરુતામ્ જાતુ ન
ગમ્યો (અથ ચ) જગત્પ્રકાશઃ (અતઃ एव) અપરઃ દીપઃ અસિ ॥

સાધાર્થ

નાથ-હે નાથ !

સ્વમ્-તું.

નિર્ઘૂમવર્તિ-ધૂમાડા અને દીવેટથી રહિત.

ધૂમ-ધૂમાડો. અને વર્તિ-દીવેટ, તે જેમાંથી નિર્ગત-
આવી ગયેલ છે, તે નિર્ઘૂમવર્તિઃ અર્થાત્ ધૂમાડા અને દીવેટથી
રહિત.

અપવર્જિતતૈલપૂરઃ-તેલના સમૂહથી રહિત.

અપવર્જિત-ત્યાગ કરેલો છે જેણે તૈલ-તેલ, તેનો પૂર-
સમૂહ, તે અપવર્જિતતૈલપૂરઃ અર્થાત્ તેલના સમૂહથી રહિત.

કૃત્સ્નમ્-સમસ્ત.

इदं-આ.

જગત્ત્રયં-ત્રણ જગતને.

પ્રકટીકરોષિ-પ્રકટ કરી રહ્યા છે.

ચલિતાચલાનામ્-પહાડને ડોલાવનારા.

ચલિત-ચલાયમાન કરે છે-ડોલાવે છે, જે અચલ-
પહાડને, તે ચલિતાચલ, તેમના. આ પદ મરુતામૃતું વિશેષણ
હોવાથી છઠ્ઠીના બહુવચનમાં છે.

મરુતામ્-પવનોના.

જાતુ-કદાચિત્.

ન ગમ્યઃ-વશ થતા નથી,

‘ન ગમ્યો ન વશઃ’ (શુ. વૃ.)

જગત્પ્રકાશઃ-જગતને પ્રકાશ કરે છે.

અપર-અપૂર્વ.

દીપઃ અસિ-દીપક છે.

ભાવાર્થ

હે નાથ ! તમે ત્રણેય જગતને સમસ્તપણે પ્રકાશિત
કરનાર અપૂર્વ દીપક છો કે જેમાં ધૂમાડો નથી, દીવેટ નથી,
તેડ નથી, તેમજ જેને પહાડ ડોલાવનારો એવો પવન પણ
કદી કંઈ કરી શકતો નથી.

વિવેચન

શ્રી જિનેશ્વરદેવના અંતરમાં અપૂર્વ જ્ઞાનનો અર્થાત્
કેવળજ્ઞાનનો દીવડો પ્રકટેલો છે, એટલે સ્તોત્રકાર સૂરિજી
તેમને અપૂર્વ દીપક કહે છે અને તેઓ સામાન્ય દીપકથી કંઈ
કંઈ બાબતમાં બુદ્ધ પડે છે, તેનું વર્ણન કરે છે.

સામાન્ય દીપક તો વાટ હોય તો જ પ્રકટી શકે છે અને તે માટે તેમાં તેલ પૂરવું પડે છે. વળી તેમાં ક્યારેક ધૂમાડો પણ થાય છે અને પવનનો ભેરદાર સપાટો આવે તો તે ઓલવાઈ જાય છે; જ્યારે શ્રી જિનેશ્વરદેવના અંતરમાં જે જ્ઞાનદીપક પ્રકટેલો છે, તેને વાટની કે તેલની જરૂર પડતી નથી, એટલે કે તેને કોઈ બાહ્ય નિમિત્તોની અપેક્ષા રહેતી નથી. વળી તેમાંથી ધૂમાડો નીકળતો નથી, એટલે કે તેમાં કોઈ વિકૃતિ થતી નથી. અને પર્વતને ડોલાવે એવો પવનનો સપાટો આવે છતાં તે ઓલવાતો નથી, એટલે કે એક વાર પ્રકટ થયા પછી કોઈ પણ સંયોગોમાં તે ખૂંચતો નથી.

તીર્થંકરો જન્મે છે, ત્યારે મતિ, શ્રુત અને અવધિ એ ત્રણ જ્ઞાનથી યુક્ત હોય છે. જ્યારે તેઓ મહાહિનિન્કમણ કરીને એટલે કે સંસારનો ત્યાગ કરીને યાવજીવ સામાયિક ઉચ્ચરવાપૂર્વક સાધુજીવનનો સ્વીકાર કરે છે, ત્યારે તેમને ચોથું મનઃપર્યવજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે અને ત્યાર બાદ નિર્વાણ-યોગની સાધના કરતાં જ્ઞાનાવરણીય આદિ ચાર ઘાતી કર્મોનો નાશ થાય છે, ત્યારે પાંચમું કેવળજ્ઞાન પ્રકટે છે. તેની સાથે કેવળદર્શન પણ હોય છે. આ દર્શન-જ્ઞાનથી તેઓ ત્રણ જગતના સર્વ પદાર્થોનું સ્વરૂપ બોધ-બાણી શકે છે, એટલે સર્વજ્ઞસર્વદર્શીની કોટિમાં આવે છે અને તે પછી જ તેઓ ચતુર્વિધ સંઘની સ્થાપના કરી લોકોને ધર્મનો ઉપદેશ આપે છે.

આ રીતે કેવળજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ એ તેમના જીવનની એક અપૂર્વ ઘટના છે અને તે એમના નિવાર્ણને નિશ્ચિત બનાવે છે.

સ્તોત્રકાર સૂરિજીએ અપૂર્વ દીપના ઉપમાન વડે આ વસ્તુને અહીં અતિ સુંદર રીતે રજૂ કરી છે અને પોતાની અજબ પ્રતિભાનો પરિચય આપ્યો છે.

[૧૭]

મૂલ શ્લોક

નાસ્તં કદાચિદુપયાસિ ન રાહુગમ્યઃ
સ્પષ્ટીકરોષિ સહસા યુગપજ્જગન્તિ ।
નામ્મોધરોદરનિરુદ્ધમહાપ્રભાવઃ
સૂર્યાતિશાયિમહિમાસિ મુનીન્દ્ર ! લોકે ॥૧૭॥

અન્યથ

મુનીન્દ્ર ! (ત્વમ્) કદાચિત્ અસ્તમ્ ન ઉપયાસિ ન રાહુગમ્યઃ અસિ સહસા જગન્તિ યુગપત્ સ્પષ્ટીકરોષિ ન અમ્મોધરોદરનિરુદ્ધમહાપ્રભાવઃ (અતઃ) લોકે સૂર્યાતિશાયી મહિમા અસિ ।

શબ્દાર્થ

મુનીન્દ્ર !—હે મુનીશ્વર !

(ત્વમ્—તમે)

કદાચિત્—કદી પણ.

અસ્તં ન ઉપયાસિ—અસ્ત પામતા નથી.

ન રાહુગમ્ય અસિ—રાહુવડે ગ્રહાતા નથી.

રાહુ-નવગ્રહ પૈકીનો એક ગ્રહ છે કે જે સૂર્ય તથા ચંદ્ર ઉપર પોતાની છાયા નાખે છે, ત્યારે તેમનું ગ્રહણ થયું ગણાય છે.

સહસા-શીઘ્ર, જલ્દી.

જગન્તિ-જગતોને, ભુવનોને.

જગત્ શબ્દનું બહુવચન જગન્તિ છે. 'જગન્તિ ભુવનાનિ' (શુ. વૃ.)

યુગપત્-એકી સાથે.

સ્પષ્ટીકરોષિ-સ્પષ્ટ કરે છે, પ્રકટ કરે છે.

ન-નથી.

અસ્મોધરોદરનિરુદ્ધમહાગ્રભાવઃ-વાદળાંઓની વચ્ચે જેનો મહાપ્રભાવ અટકી ગયો છે એવા.

લોકે-લોકને વિષે, આ જગતમાં.

સૂર્યાતિશાયિમહિમા-સૂર્યથી પણ અધિક મહિમાવાળા.

સૂર્ય-સૂર્ય કરતાં, અતિશાયી-વિશેષ છે જેનો મહિમા, તે સૂર્યાતિશાયીમહિમા.

અસિ-છે.

ભાવાર્થ

હે મુનીન્દ્ર ! હે જિનેશ્વરદેવ ! તમારા પ્રભાવનો કદી અસ્ત થતો નથી કે રાહુ તેને ગળી શકતો નથી. વાદળો વડે તમારો એ પ્રભાવ કદી રુંધાતો નથી. તમે તો એકી સાથે ત્રણેય ભુવનને પ્રકાશિત કરો છો, તેથી તમે આ જગતમાં સૂર્યથી પણ અધિક મહિમાવાળા છો.

વિવેચન

કેટલાક મનુષ્યો આ જગતમાં સૂર્યને મહાન દેવ માની તેને વહે-પૂજે છે તથા તેની સ્તવના કરે છે. (મયૂર કવિએ કથું હતું તેમ) પરંતુ સ્તોત્રકાર સૂરિશ્રી કહે છે કે શ્રી જિનેશ્વરદેવના પ્રભાવ આગળ સૂર્યનો પ્રભાવ કંઈ વિસાતમાં નથી. પ્રથમ તો સૂર્યનો પ્રભાવ બધો વખત ટકતો નથી, સાંજ પડી કે તેનો અસ્ત થઈ જાય છે. વળી અમુક અમુક વખતે રાહુ વડે તેનું ગ્રહણ થાય છે, ત્યારે તે સાવ નિઃસ્તેજ બની જાય છે-પ્રભાવહીન થઈ જાય છે; અને આકાશમાં ધન-ધોર વાદળ ચડી આવે તો તેનો પ્રકાશ રુધાઈ જાય છે.

વિશેષમાં તે ત્રણેય જગતને એકી સાથે પ્રકાશિત કરી શકે નથી, તેથી જ લોકના અમુક ભાગમાં દિવસ તો અમુક ભાગમાં રાત્રિ હોય છે. ઉપરાંત સૂર્યનો પ્રકાશ વિંધના અમુક પ્રદેશ સુધી જ પહોંચે છે, એ એક હકીકત છે. જ્યારે શ્રી જિનેશ્વરદેવનો પ્રભાવ તો સદાય ઉદ્દીપમાન રહે છે, તેનો કદી અસ્ત થતો જ નથી. વળી રાહુ તેને ગ્રસી શકતો નથી, એટલે કે તેના પ્રભાવને નિઃસ્તેજ કરી શકતો નથી. એ જ રીતે આકાશમાં ગમે તેવાં ધનધોર વાદળો ચડી આવે તો પણ તેમના પ્રભાવને કશી અસર થતી નથી. એ તો એવોને એવો જ રહે છે અને મૂઃ સુવઃ અને સ્વઃ એટલે પાતાળ, મર્ત્યલોક અને સ્વર્ગલોક, એ ત્રણેય લોકોને એકી સાથે શીઘ્ર પ્રકાશિત કરે છે.

અહીં સ્તોત્રકારના કથનનો એવો આશય જણાય છે કે
-આ જ કારણે અમે સૂર્યને ઇષ્ટદેવ માની તેની ભક્તિ ન કરતાં
શ્રી જિનેશ્વરદેવની ભક્તિ કરીએ છીએ અને તેમની સ્તુતિ-
સ્તવના કરવામાં આનંદ માનીએ છીએ.

[૧૮]

મૂલ શ્લોક

નિત્યોદયં દલિતમોહમહાન્ધકારં,
ગમ્યં ન રાહુવદનસ્ય ન વારિદાનામ્ ।
વિભ્રાજતે તવ મુખાબ્જમનલ્પકાન્તિ
વિદ્યોતયજ્જગદપૂર્વશશાઙ્કચિમ્બમ્ ॥

અન્યથા

(ભગવન્) તવ મુખાબ્જમ્ નિત્યોદયમ્ દલિતમોહમહા-
ન્ધકારમ્ અનલ્પકાન્તિ ન રાહુવદનસ્ય ગમ્યમ્ વારિદાનામ્
ગમ્યમ્ જગત્ વિદ્યોતયત્ અપૂર્વશશાઙ્કચિમ્બમ્ (ઇવ) વિભ્રાજતે ।

શબ્દાર્થ

તવ-તારું, હે ભગવન્ ! તમારું.

મુખાબ્જમ્-મુખકમલ, મુખમંડલ.

મુખ એજ અબ્જ-કમલ, તે મુખાબ્જ.

નિત્યોદયમ્-નિત્ય ઉદય પામનારું, રાત્રિ-દિવસ ઉદિત
રહેનારું.

નિત્ય-શત્રિ-દ્વિવસ, જે સદય પામે છે, ઉદ્ધિત રહે છે,
તે નિત્યોદય.

દલિતમોહમહાન્ધકારમ્-મોહરૂપ મહાન અંધકારનો નાશ-
કરનાર.

દલિત-નાશ કરાવે છે જેના વડે મોહ રૂપી મહા-મહાન-
અન્ધકાર તે દલિતમોહમહાન્ધકાર.

અનલ્પકાન્તિ-અત્યંત કાંતિવાળું.

અનલ્પ-અધિક-અત્યંત છે કાન્તિ જેની, તે અનલ્પકાન્તિ.

ન રાહુવદનસ્ય ગમ્યમ્-રાહુના મુખથી આક્રમણ ન પામે
એવું.

ન-નહિ, રાહુ તું વદન-મુખ, તે રાહુવદન. ગમ્ય-જવા-
યોગ્ય, આક્રમણને યોગ્ય.

ન વારિદાનામ્ ગમ્યમ્-વાદળાંથી પરાણવ ન પામે એવું.
વારિદ-મેઘ-વાદળ. આ પદ છઠ્ઠીનાં બહુવચનમાં છે.

જગત્-વિશ્વને.

વિદ્યોતયત્-વિશેષપણે પ્રકાશતું.

દ્યોતયત્-પ્રકાશતું, વિદ્યોતયત્-વિશેષ પ્રકાશતું.

અપૂર્વશશાઙ્કબિમ્બમ્-અલૌકિક ચંદ્રમંડળ.

અપૂર્વ-અલૌકિક એવું શશાઙ્કબિમ્બ-ચંદ્રમંડળ, તે અપૂર્વ-
શશાઙ્કબિમ્બ. આ પદ પ્રથમામાં આવેલું છે.

વિભ્રાજતે-શોભે છે.

ભાવાર્થ

‘હે ભગવન્ ! તમારું મુખકમળ અલૌકિક ચંદ્ર જેવું શોભે છે, કારણ કે તે નિત્ય ઉદિત રહે છે, મોહરૂપી મહા અંધકારનો નાશ કરનારું છે, અત્યંત કાંતિમાન છે, રાહુના મુખથી ન ઘસાય તેવું છે, વાદળાંઓથી પરાભવ ન પામે તેવું છે અને વિશ્વને વિશેષપણે પ્રકાશિત કરનારું છે.

વિવેચન

રતોત્રકાર સૂરિજીએ તેરમા પદ્યમાં કહ્યું છે કે ‘હે ભગવન્ ! તમારા મુખમંડળને લૌકિક ચંદ્રમાની ઉપમા આપવી યોગ્ય નથી, કારણ કે તે કલંકયુક્ત હોય છે અને દિવસના સમયે પાકા પાંદડાની જેમ પાંડું વર્ણનો થઈ જાય છે, પરંતુ તમારા મુખકમળને-મુખમંડળને હું એક અલૌકિક ચંદ્રમાની ઉપમા આપું તો યોગ્ય ગણ્યશે; કારણ કે લૌકિક ચંદ્રમા તો ઉદય પામે છે અને અસ્ત થાય છે, જ્યારે તમારો મુખરૂપી ચંદ્રમા નિત્ય ઉદિત રહે છે. વળી લૌકિક ચંદ્રમા સામાન્ય અંધકારનો નાશ કરે છે, જ્યારે તમારો મુખરૂપી ચંદ્રમા મિથ્યાત્વ રૂપી મહા અંધકારનો નાશ કરે છે. લૌકિક ચંદ્રમાની કાંતિ પૂર્ણિમા પછી ઓછી થતી જાય છે, ત્યારે તમારો મુખરૂપી ચંદ્રમા સદા પૂર્ણિમાની કાંતિ ધારણ કરે છે. વળી લૌકિક ચંદ્રને રાહુ પોતાના મુખથી ગળી જાય છે, ત્યારે તમારો મુખરૂપી ચંદ્રમા રાહુથી ગળી શકાય એવો નથી. લૌકિક ચંદ્રનો પ્રકાશ વાદળાં-ઓથી પરાભવ પામે છે, ત્યારે તમારો મુખરૂપી ચંદ્રનો પ્રકાશ

વાદ્યજાંઓથી પરાભવ પામતો નથી તે જ રીતે દૌષ્ટિક ચંદ્રમા વિશ્વના અમુક ભાગને પ્રકાશ આપે છે, ત્યારે તમારા મુખરૂપી ચંદ્રમા સમસ્ત વિશ્વને પ્રકાશ આપે છે. આ રીતે હે પ્રભો ! તમારું મુખકમળ અદૌષ્ટિક ચંદ્રમાની શોભાને ધારણ કરે છે.

[૧૯]

મૂલ શ્લોક

કિં શર્વરીષુ શશિનાઽહિ વિવસ્વતા વા ?
યુષ્મન્મુખેન્દુદલિતેષુ તમસ્સુ નાથ ! ।
નિષ્પન્નશાલિવનશાલિનિ જીવલોકે
કાર્યં કિયજ્જલધરૈર્જલમારનઘ્રૈઃ ॥૧૯॥

અન્વય

નાથ ! તમસ્સુ યુષ્મન્મુખેન્દુદલિતેષુ શર્વરીષુ શશિના-
કિમ્ વા અહિ વિવસ્વતા કિમ્ નિષ્પન્નશાલિવનશાલિનિ
જીવલોકે જલમારનઘ્રૈઃ જલધરૈઃ કિયત્ કાર્યમ્ ।

શબ્દાર્થ

નાથ-હે સ્વામિન્ !

તમસ્સુ યુષ્મન્મુખેન્દુદલિતેષુ-તમારા મુખરૂપી ચંદ્ર વડે
અંધકાર હણાયે છતે.

આ બે પદો સતી સપ્તમીમાં આવેલાં છે. તમસ્-એટલે
અંધકાર. તે યુષ્મન્-તમારા, મુખેન્દુ-મુખરૂપી ચંદ્ર વડે,
દલિતેષુ-હણાયે છતે.

શર્વરીષુ-રાત્રિને વિષે.

શશિના કિમ્-ચંદ્રના ઊગવા વડે શું ?

વા-અથવા.

અદ્વિ-દિવસને વિષે.

વિવસ્વતા કિમ્-સૂર્ય વડે શું ! સૂર્યના ઊગવાથી શું ?

વિવસ્વત્-સૂર્ય.

નિષ્પન્નશાલિવનશાલિનિ-પૃથ્વધાન્યનાં ખેતરોથી શોભતી
એવી.

નિષ્પન્ન-પૃથ્વ એવા શાલિવન-ધાન્યનાં વન ખેતર, તેના
વડે શાલિન્-શોભતી તે નિષ્પન્નશાલિવનશાલિન્. આ પદ
સપ્તમીના એકવચનમાં છે.

જીવલોકે-પૃથ્વીને વિષે.

‘ જીવલોકે મૂપીઠે ’ (ગુ. વૃ.)

જલમારનમ્રૈઃ-પાણીના ભાર વડે નીચા નમેલાં.

જલ-પાણી, તેનો ભાર-તે જલમાર, તેના વડે નમ્ર-
નીચાં નમેલાં. તે જલમારનમ્ર-તેના વડે.

જલધરૈઃ-વાદળાં વડે.

કિયત્ કાર્યમ્-શું કાર્ય !

ભાવાર્થ

હે નાથ ! તમારા મુખરૂપી ચંદ્ર વડે સમસ્ત અંધકાર
નાશ પામ્યા પછી ચંદ્રને ઊગવાનું શું કામ ? અથવા દિવસે

સૂર્યને ઊગવાનું શું કામ ? પૃથ્વી પકવ ધાન્યનાં ખેતરોથી શોભિત થયા પછી પાણીના ભાર વડે નીચે નમેલાં એવાં વાદળાંઓથી શું કાર્ય ? શું પ્રયોજન ? તાત્પર્ય કે કંઈજ નહિ.

વિવેચન

સ્તોત્રકાર સૂરિજી અસ્ખલિત ધારાએ સારભૂત શબ્દોથી સ્તોત્રની સ્થના કરી રહ્યા છે અને તેમાં વિવિધ ઉપમાઓ વડે અનેરા રંગ પૂરી રહ્યા છે. તેમણે શ્રી જિનેશ્વરદેવને સૂર્ય કરતાં વધારે મહિમાશાળી સિદ્ધ કર્યા અને એક અલૌકિક ચંદ્રનું રૂપક આપ્યું. હવે તેઓ કહે છે કે હે નાથ ! તમારા મુખરૂપી ચંદ્રના પ્રકાશથી આ જગતનો સમસ્ત અંધકાર નાશ પામી ગયો છે. હવે રાત્રિએ ચંદ્રને ઊગવાનું પ્રયોજન શું ? અને દિવસે સૂર્યને ઊગવાનું પ્રયોજન શું ? તાત્પર્ય તમે સમસ્ત અંધકારનો નાશ કર્યા પછી તેમને અંધકારનો નાશ કરવાનો રહેતો નથી; એટલે તેમનો આ પ્રકારનો ઉદ્ધત નિષ્ફળ છે. પૃથ્વી પાકેલાં ધાન્યનાં ખેતરોથી શોભી ઉઠે, પછી જળભરી વાદળીઓનું કામ શું હોય છે ? તાત્પર્ય કે તેમનું આગમન નિષ્પ્રયોજન છે, તે જ રીતે ચંદ્ર અને સૂર્યનું પૃથ્વી પર ઊગવું નિષ્પ્રયોજન છે.

અહીં તાત્વિક કથન તો એ છે કે શ્રી જિનેશ્વરદેવ પોતાના અતિ સુંદર મુખમાંથી નીકળેલી સાતિશયા વાણી વડે લોકોના હૃદયમાં વ્યાપેલા મોહ, મિથ્યાત્વ કે અજ્ઞાનરૂપી અંધકારનો નાશ કરે છે, બ્યારે ચંદ્ર અને સૂર્ય તો દ્રવ્ય અંધકારનો

નાશ કરે છે, નહિ કે ભાવ અંધકારનો, અજ્ઞાનનો. શ્રી જિનેશ્વર-
દેવની આ મોટી વિશેષતા છે અને તેથી તેઓ અંદ્ર અને
સૂર્ય કરતાં અનેક ગણા ચડિયાતા મનાયેલા છે.

[૨૦]

મૂલ શ્લોક

જ્ઞાનં યથા ત્વયિ વિભાતિ કૃતાવકાશં,
નૈવં તથા હરિહરાદિષુ નાયકેષુ ।
તેજઃ સ્ફુરન્મણિષુ યાતિ યથા મહત્ત્વં
નૈવં તુ કાચશકલે કિરણાકુલેઽપિ ॥૨૦॥

અન્યથ

કૃતાવકાશમ્ જ્ઞાનમ્ યથા ત્વયિ વિભાતિ તથા હરિ-
હરાદિષુ નાયકેષુ ન પવમ્ । સ્ફુરન્મણિષુ તેજઃ યથા મહત્ત્વં
યાતિ કિરણાકુલે અપિ કાચશકલે તુ ન પવમ્ ।

શબ્દાર્થ

કૃતાવકાશમ્-પ્રકાશને કરનારું.

કૃત-કરાયેલો છે, અવકાશ-પ્રકાશ, જેના વડે તે કૃતાવ-
કાશ. અર્થાત્ પ્રકાશને કરનારું.

જ્ઞાનમ્-જ્ઞાન.

યથા-જેવી રીતે.

ત્વચિ-તમારામાં.

વિમાતિ-શોભે છે.

તથા-તે પ્રમાણે.

હરિહરાદિષુ-હરિહર આદિમાં; વિષ્ણુ, શંકર વગેરેમાં.

હરિ-વિષ્ણુ. હર-શંકર કે મહાદેવ, તે હરિહર-તે છે જેની આદિમાં તે હરિહરાદિ. આ પદ સત્તમીના બહુવચનમાં છે. અહીં આદિ શબ્દથી પ્રદ્વા, બુદ્ધ વગેરે સમજવા.

નાયકેષુ-લૌકિક દેવોમાં.

દેશમાં અતિ પ્રસિદ્ધ હોવાથી નાયક અને લોકોએ તેમનામાં દેવત્વનું આરોપણ કર્યું છે, તેથી લૌકિક દેવ. તાત્પર્ય કે અહીં નાયક શબ્દ લૌકિક દેવના અર્થમાં છે.

ન एवम्-નહિ જ, નથી જ પ્રકાશતું.

સ્ફુરન્મણિષુ-મહારત્નોમાં.

સ્ફુરત્-પ્રકાશવંત એવો મણિ-મણિ, તે સ્ફુરન્મણિ, તેના વિષે અર્થાત્ મહારત્નોમાં.

તેજઃ -તેજ.

યથા મહત્ત્વં યાતિ-જેવું મહત્ત્વ પ્રાપ્ત કરે છે.

કિરણાકુલે અપિ-કિરણોથી વ્યાપ્ત હોવા છતાં.

કાચશકલે-કાચના ટૂંકડામાં.

કાચનો શકલ-ટૂંકડો, તે કાચશકલ-તેના વિષે.

તુ-તો.

ન एवम्-નહિજ, નથી જ પ્રાપ્ત કરતું.

ભાવાર્થ

હે નાથ ! પ્રકાશને કરનારું જ્ઞાન જેવું તમારામાં શોભે છે, તેવું હરિ-હર વગેરે દેવોમાં શોભતું નથી. તેજનો સમૂહ મહારત્નોમાં જેવું મહત્ત્વ પ્રાપ્ત કરે છે, તેવું કિરણમય કાચના દૂકડામાં પ્રાપ્ત કરતો નથી.

વિવેચન

સ્તોત્રકાર મહર્ષિ કહે છે કે હે ભગવન્ ! તમે રૂપમાં અદ્વિતીય છો, તેમ જ્ઞાનમાં પણ અદ્વિતીય છો. ક્યાં તમારું જ્ઞાન ! અને ક્યાં અન્ય લૌકિક દેવોનું જ્ઞાન ! તમારા પ્રરૂપેલા-સૂત્ર-સિદ્ધાંતો દ્વારા મને તમારા જ્ઞાનનો પરિચય થયો છે અને વેદપુરાણો વગેરેનાં વચનો પણ મેં સાંભળ્યાં છે. તેમાં તમારાં વચનો પરસ્પર વિરોધ વિનાનાં જણાયાં છે, જે તમારા પૂર્ણ જ્ઞાનની પ્રતીતિ કરાવે છે, જ્યારે અન્યનાં વચનો પરસ્પર વિરોધી જણાયાં છે, જે અપૂર્ણ જ્ઞાનનાં સૂચક છે. તાત્પર્ય કે તમારા જ્ઞાનમાં વસ્તુનિરૂપણનો અતિ સુંદર પ્રકાશ છે, તેથી તે પરમ શોભા પામે છે, જ્યારે અન્ય લૌકિક દેવોનાં જ્ઞાનમાં તે પ્રકારનો પ્રકાશ નહિ હોવાથી તે શોભા પામી શકતું નથી. પરંતુ આમ બનવું સહજ છે, કારણ કે તેજનો સમૂહ વજ્ર, વૈદૂર્ય, પક્ષરાગ, ઈન્દ્રનીલ વગેરે રત્નોમાં જેટલો શોભી ઉઠે છે, તેટલો કાચના દૂકડામાં શોભી ઉઠતો નથી, થઈ ભલે તે કિરણોથી ગમે તેટલો ચમકતો હોય ! તાત્પર્ય કે તમારું જ્ઞાન મહારત્ન જેવું છે અને બીજાઓનું જ્ઞાન કાચના દૂકડા જેવું છે.

[૨૧]

મૂલ શ્લોક

મન્યે વરં હરિહરાદય એવ દૃષ્ટા
દૃષ્ટેષુ યેષુ હૃદયં ત્વયિ તોષમેતિ ।
કિં વીક્ષિતેન ભવતા મુવિ યેન નાન્યઃ
કશ્ચિન્મનો હરતિ નાથ ! ભવાન્તરેઽપિ ॥૨૧॥

અન્યથા

નાથ ! મન્યે હરિહરાદયઃ દૃષ્ટાઃ એવ વરં યેષુ દૃષ્ટેષુ
હૃદયમ્ ત્વયિ તોષમ્ પતિ વીક્ષિતેન ભવતા કિમ્ યેન મુવિ
અન્યઃ કશ્ચિત્ ભવાન્તરે અપિ મનો ન હરતિ ।

શબ્દાર્થ

નાથ !-હે નાથ !

મન્યે-હું માનું છું કે.

હરિહરાદયઃ-હરિ, હર વગેરે લૌકિક દેવો.

દૃષ્ટાઃ-મારા વડે જોવાયા.

એવ વરં-તે સારું જ થયું.

યેષુ દૃષ્ટેષુ-જેમના જોવાથી.

હૃદયમ્-મારું હૃદય.

ત્વયિ તોષમ્ પતિ-તારામાં સતોષ પામે છે.

વીક્ષિતેન ભવતા-આપને જોવાથી.

કિમ્-વિશેષ શું?

એન-જેના વડે.

મુવિ-ભૂમંડલમાં.

અન્યઃ કશ્ચિત્-અન્ય કોઈ.

મવાન્તરે અપિ-ભવાંતરમાં પણ, બીજા ભવમાં પણ.

મનો ન હરતિ-મનનું હરણ કરતો નથી.

ભાવાર્થ

હે નાથ ! હરિ, હર આદિ લૌકિક દેવોને મેં જોયા, તે સારું જ થયું, એમ હું માનું છું, કારણ કે તેમને જોયા પછી મારું હૃદય તમારામાં જ સંતોષ પામે છે. વિશેષમાં તમને જોવાથી મને એ લાભ થયો કે હવે સમસ્ત ભૂમંડલમાં આ ભવમાં કે પરભવમાં અન્ય કોઈ મારા મનનું હરણ કરી શકશે નહિ.

વિવેચન

સ્તોત્રકાર સૂરિજી કહે છે : ‘હે નાથ ! હે દેવોત્તમ ! મેં હરિ-હર વગેરે લૌકિક દેવોને જોયા તે એક રીતે સારું જ થયું છે, કેમ કે તેમને જોયા પછી હવે મારું હૃદય તમારાથી જ સંતોષ પામે છે.’ તાત્પર્ય કે હરિ-હર વગેરે દેવોની મૂર્તિ જોઈએ તો કોઈના મુખ પર હાસ્ય છે, તો કોઈના મુખ પર શ્રૃંગારની છાયા છે, તો વળી કોઈના મુખ પર ક્રોધ ભભૂકી રહ્યો છે. વળી કોઈની પાસે સંહારક શસ્ત્રો છે, તો કોઈની

પાસે રાગોત્પત્તિના પરમ કારણરૂપ સ્ત્રી બિલેલી છે. તેમનાં આસનો પણ ચિત્ર-વિચિત્ર છે. જ્યારે તમે તો સુખાસન પર યોગમુદ્રાએ બિરાજી રહ્યા છો અને તમારા મુખ પર અપૂર્વ શાંત રસ ઝળકી રહેલો છે. આમ બંનેનાં દર્શનમાં તમારું દર્શન જ મને શ્રેષ્ઠ લાગ્યું છે અને તેથી મને જે સંતોષ તથા શાંતિનો અનુભવ થઈ રહ્યો છે, તે અપૂર્વ છે. એનો લાભમેા ભાગ પણ અન્ય લૌકિક દેવોનાં દર્શનથી થતો નથી.

અને તમારાં દર્શનથી મને જે એક મોટો લાભ થયો, તે પણ જણાવું. હવે પૃથ્વીના સમસ્ત પટ પર આ ભવમાં કે પરલાવમાં અન્ય કોઈ પણ દેવ મારા મનનું હરણ કરી શકશે નહિ, અર્થાત્ ભવોભવને વિષે તમારું જ દર્શન મને 'ચારુ' લાગશે.

સૂરિજીના હૃદયમાં જિનભક્તિનો કેવો જ્વલંત પ્રવાહ વહી રહ્યો છે, તે આ પરથી સમજી શકાશે.

[૨૨]

મૂલ શ્લોક

સ્ત્રીणां शतानि शतशो जनयन्ति पुत्रान्
नान्या सुतं त्वदुपमं जननी प्रसूता ।
सर्वा दिशो दधति मानि सहस्ररश्मिं
प्राच्येव दिग् जनयति स्फुरदंशुजालम् ॥

અન્યથા

સ્ત્રીणां शतानि शतशः पुत्रान् जनयन्ति अन्या जननी
त्वदुपमम् सुतम् न प्रसूता सर्वाः दिशः भानि दधति प्राची
एव दिग् स्फुरदंशुजालम् सहस्ररश्मिं जनयति ।

શબ્દાર્થ

સ્ત્રીणाં શતાનિ - કોડો સ્ત્રીઓ.

‘બહુવચનાત્ કોટિકોટયઃ’ (શુ. વૃ.) અહીં બહુવચનને
પ્રયોગ હોવાથી કોટાકોટી અર્થાત્ કોડો સમજવી.

શતશઃ - સેંકડો.

‘શતશઃ બહુશતાનિ’ (મે. વૃ.) શ્રી કનકકુશલભાએ
ભિક્ષતામસ્તોત્રવૃત્તિમાં ‘શતં વારાન્ ઇતિ શતશઃ’ એવો
અર્થ પણ કરેલો છે.

પુત્રાન્ - પુત્રોને.

જનયન્તિ - જન્મ આપે છે.

અન્યા - બીજી.

તમારી માતાથી અન્ય, બીજી. શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનની
માતા મરુદેવા હતા. તેનાથી બીજી કોઈ સ્ત્રી.

જનની - માતા.

જન્મ આપનારી તે જનની અર્થાત્ માતા.

ત્વદુપમમ્ - તારા જેવા.

ત્વત્ - તારા, હપમ - જેવા.

સુત - પુત્રને

ન પ્રસૂતા - પ્રસવી શકી નહિ.

સર્વા દિશ :- સર્વે દિશાઓ.

ભાતિ - નક્ષત્રોને, તારાઓને.

દધતિ - ધારણ કરે છે.

પ્રાચી એવ દિગ્ - પૂર્વ દિશા જ, માત્ર પૂર્વ દિશા.

સ્ફુરદંશુજાલમ્ - પ્રકાશમાન કિરણોના સમૂહવાળા.

સ્ફુરત્ - પ્રકાશમાન, એવા કંશુ - કિરણો, તેની જાલ -
તેનો સમૂહ, તે સ્ફુરદંશુજાલ.

સહસ્રરશ્મિ - સૂર્યને.

જનયતિ - જન્મ આપે છે.

ભાવાર્થ

હે નાથ ! આ જગતમાં કોડો સ્ત્રીઓ અનેક પુત્રોને
જન્મ આપે છે, પરંતુ તમારી માતા સિવાય કોઈ પણ
ઘીલ સ્ત્રીએ તમારા જેવા પુત્રને જન્મ આપ્યો નથી. ખરેખર !
અન્ય સઘળી દિશાઓ નક્ષત્રો-તારાઓને ધારણ કરે છે,
અથવા પૂર્વ દિશા જ એક એવી છે કે જે પ્રકાશમાન કિરણોના
સમૂહથી યુક્ત એવા સૂર્યને જન્મ આપે છે.

વિવેચન

સ્તોત્રકાર મહર્ષિ કહે છે કે 'હે પ્રભો ! તમારી માતા
મરુદેવાને ધન્ય છે કે જેણે તમને જન્મ આપ્યો. તેમની

તુંલના આ જગતની અન્ય કોઈ પણ માતા કરી શકે એમ નથી. મતિ, શ્રુત અને અવધિજ્ઞાનથી યુક્ત તથા ચાર વિશિષ્ટ અતિશયવાળા બાળકને બીજી કંઈ માતા જન્મ આપી શકે? અન્ય બાળકોને જન્મ વળતે મતિ અને શ્રુત એ બે જ્ઞાનો જ હોય છે, ત્યારે તીર્થંકરો જન્મ વળતે મતિ, શ્રુત અને અવધિજ્ઞાન એ ત્રણ જ્ઞાનથી યુક્ત હોય છે. આ અવધિજ્ઞાનને લીધે તેમને દૂરદર્શિતા પ્રાપ્ત થાય છે. વળી વિશિષ્ટ અતિશયવાળું બાળક તો કોઈક જ હોય છે, બ્યારે તીર્થંકરો જન્મથી જ નીચે પ્રમાણે ચાર વિશિષ્ટ અતિશયવાળા હોય છે:

(૧) લોકોત્તર સ્વરૂપવાન દેહ.

(૨) સુગંધિત શ્વાસોચ્છવાસ.

(૩) માંસ અને રુધિરનો દૂધ જેવો શ્વેતરંગ.

(૪) આહાર-નિહાર (મલોત્સર્ગની ક્રિયા) નું ચર્મ-ચક્ષુઓ વડે અદ્દશ્યપણું. આપણી આંખો ચર્મચક્ષુ કહેવાય. તેના વડે તે ન દેખાય, માટે ચર્મચક્ષુઓ વડે અદ્દશ્યપણું.

અહીં કોઈ એવો પ્રશ્ન કરે કે ‘આમ કેમ?’ તો સ્તોત્રકાર મહર્ષિ કહે છે કે દિશાઓ સામી નજર કરો, એટલે તેનું રહસ્ય સમજાઈ જશે. બીજી બધી દિશાઓમાં સારાઓ ટમકતા હોય છે, બ્યારે એક પૂર્વ દિશા જ એવી છે કે તે અત્યંત પ્રકાશમાન એવા સૂર્યને જન્મ આપે છે.

તાત્પર્ય કે બધી દિશાઓ જેમ સૂર્યને જન્મ આપી શકતી નથી, તેમ બધી માતાઓ તીર્થ કર જેવા વિશિષ્ટ બાળકને જન્મ આપી શકતી નથી. બીજી માતાઓ તો બીજી દિશાઓની જેમ નક્ષત્રો કે તારા જેવા એટલે કે સામાન્ય કોટિના પુત્રોને જ જન્મ આપે છે.

અહીં એટલી સ્પષ્ટતા આવશ્યક છે કે આ જગતમાં ફરેક બાળક પોતાના ભૂતકાલના સંસ્કારો સાથે જ જન્મે છે અને તેથી તેમના રૂપ, રંગ, સ્વભાવ તથા પ્રવૃત્તિ વગેરેમાં ભિન્નતા દેખાય છે. તીર્થ કર તરીકે જન્મ પામનાર બાળકની પૂર્વજવળી કમાણી ઘણી મોટી હોય છે, એટલે કે તેઓ મહાન તપશ્ચર્યા તથા ઉત્કટ યોગસાધનાને લીધે ઉત્તમ સંસ્કારો તથા વિશિષ્ટ અતિશયોપૂર્વક જિંચા ક્ષત્રિયકુળમાં જન્મ ધારણ કરે છે.

[૨૩]

મૂલ શ્લોક

ત્વામામનન્તિ મુનયઃ પરમં પુમાંસ-
માદિત્યવર્ણમમલં તમસઃ પરસ્તાત્ ।
ત્વામેવ સમ્યગુપલમ્ય જયન્તિ મૃત્યું
નાન્યઃ શિવઃ શિવપદસ્ય મુનીન્દ્ર ! પન્થાઃ ॥૨૩॥

અન્યથા

મુનીન્દ્ર ! મુનયઃ ત્વામ્ આદિત્યવર્ણમ્ અમલમ્ તમસઃ

પરસ્તાત્ પરમમ્ પુમાંસં આમનન્તિ ત્વામ્ એવ સમ્યક્ ઉપલભ્ય
મૃત્યું જયન્તિ શિવપદસ્ય અન્યઃ શિવઃ પન્થાઃ ન (અસ્તિ)।

શબ્દાર્થ

મુનીન્દ્ર - હે મુનીશ્વર !

મુનય :- મુનિઓ, જ્ઞાની પુરુષો.

‘ મુનયો જ્ઞાનિનઃ ’ (શુ. વૃ.)

ત્વામ્ - તને.

આદિત્યવર્ણમ્ - સૂર્યના જેવી કાંતિવાળા.

આદિત્ય - સૂર્ય, તેના જેવો જેનો છે વર્ણ, તે
આદિત્યવર્ણ. વર્ણ - કાંતિ.

અમલમ્ - દોષરહિત, નિર્મલ.

મલ - દોષ, તેનાથી રહિત તે અમલ.

તમસઃ પરસ્તાત્-અધઃકારથી દૂર રહેલ.

‘ પરસ્તાત્ પરતો વર્તમાનમ્ ’ (શુ. વૃ.)

પરમમ્ પુમાંસં-પરમ પુરુષ.

આમનન્તિ કહે છે, માને છે.

ત્વામ્ એવ - તને જ, તમને જ.

સમ્યક્ - સારી રીતે, અંતરની શુદ્ધિપૂર્વક.

ઉપલભ્ય - પામીને.

મૃત્યુમ્ - મરણને.

જયન્તિ - જિતે છે.

શિવપદસ્ય - મોક્ષસ્થાનનો.

અન્યઃ - ખીલો.

શિવ :- પ્રશસ્ત.

પન્થા :- માર્ગ.

નાસ્તિ - નથી.

ભાવાર્થ

હે ભગવન્ ! જ્ઞાની પુરુષો તમને સૂર્ય સમાન તેજસ્વી, નિર્મલ અને અંધકારથી દૂર એવા પરમ પુરુષ માને છે. તમને અંતરની શુદ્ધિપૂર્વક પ્રાપ્ત કરીને મનુષ્યો મૃત્યુને જિતી બાધ છે. મોક્ષસ્થાનને પ્રાપ્ત કરવાનો આવો પ્રશસ્ત માર્ગ ખીલો કોઈ નથી.

વિવેચન

સ્તોત્રકાર સૂરિજી સ્તોત્રરચનામાં આગળ વધતાં કહે છે કે હે મુનીશ્વર ! જ્ઞાની પુરુષો તમને સૂર્યસમાન કાંતિવાળા, નિર્મળ અને અંધકાર જેને સ્પર્શી ન શકે એવા પરમ પુરુષ કહે છે. તાત્પર્ય કે તમે કેવળજ્ઞાન વડે-અપૂર્વ પ્રકાશવંત છો, અષ્ટાદશ દોષોથી રહિત છો * અને અંધકાર તમને સ્પર્શી શકે એમ નથી, એટલે કે હવે અજ્ઞાન અથવા મોહ તમારી નજીક આવી શકે એમ નથી. તમે એનાથી

* આ અષ્ટાદશ દોષોનાં નામ આગલી ગાથાના વિવેચનમાં આવશે.

પર થઈ ગયા છે. તમે ખરેખર ! પરમપુરુષ છો, તેથી જ મુનિવરો તમને પરમપુરુષ તરીકે સંબોધે છે. અને તમારી વિશેષતા એ છે કે જે તમારી સમ્યક્ ઉપાસના કરે છે—અંતરથી ભક્તિ કરે છે, તે મૃત્યુને જિતી જાય છે, એટલે કે મોક્ષનો અધિકારી થાય છે. આ જગતમાં જેને શિવપદ એટલે મોક્ષસ્થાન પ્રાપ્ત કરવું છે, તેને માટે આવો પ્રશસ્ત-સુંદર માર્ગ બીજો કોઈ પણ નથી.

આ વિશ્વમાં પરમપુરુષની સત્તા ઋષિ-મુનિઓએ કદ્વીને તેની આદિત્યવર્ણ વગેરે વિશેષણોથી સ્તુતિ કરી છે, તે બધાં જ વિશેષણો સ્તોત્રકારે અહીં શ્રી જિનેશ્વરદેવને લાગુ કરી બતાવ્યાં છે, જે તેમની અપૂર્વ પ્રતિભાના સૂચક છે.

[૨૪]

મૂલ શ્લોક

ત્વામવ્યયં વિશ્વમચિન્ત્યમસદ્વ્યમાદ્યં,

બ્રહ્માણમીશ્વરમનન્તમનન્નકેતુમ્ ।

યોગીશ્વરં વિદિતયોગમનેકમેકં

જ્ઞાનસ્વરૂપમમલં પ્રવદન્તિ સન્તઃ ॥૨૪॥

અન્યથા

(મગવન્) સન્તઃ ત્વામ્ અવ્યયમ્ વિશ્વમ્ અચિન્ત્યમ્ અસંખ્યમ્ આદ્યમ્ બ્રહ્માણમ્ ઈશ્વરમ્ અનન્તમ્ અનન્નકેતુમ્ યોગીશ્વરમ્ વિદિતયોગમ્ અનેકમ્ જ્ઞાનસ્વરૂપમ્ અમલમ્ પ્રવદન્તિ ।

શબ્દાર્થ

- સન્ત :- સત્પુરુષો.
 ત્વામ્ - તને, તમને.
 અવ્યયમ્ - અવ્યય.
 વિભુમ્ - વિભુ.
 અચિન્ત્યમ્ - અચિંત્ય.
 અસંખ્યમ્ - અસંખ્ય.
 આદ્યં - આદિપુરુષ.
 બ્રહ્માણં - બ્રહ્મા.
 ईश्वरम् - ઇશ્વર.
 અનન્તમ્ - અનંત.
 અતઙ્ગકેતુ - કામદેવને જિતવામાં કેતુસમાન.
 યોગીશ્વરમ્ - યોગીશ્વર.
 વિદિતયોગમ્ - યોગને સારી રીતે જાણનાર, યોગ-
 વિશારદ.
 અનેકમ્ - અનેક.
 એકમ્ - એક.
 જ્ઞાનસ્વરૂપમ્ - જ્ઞાનસ્વરૂપ, જ્ઞાનમય.
 અમલમ્ - નિર્મલ.
 પ્રવદન્તિ - કહે છે.

ભાવાર્થ

હે ભગવન્ ! સંતપુરુષો તમને જુદાં જુદાં નામે સંબોધે છે, જેમ કે - અવ્યય, વિભુ, અચિંત્ય, અસંખ્ય, આદિપુરુષ, પ્રહ્લા, ઈશ્વર, અનંત, કામદેવવિજેતા, યોગીશ્વર, યોગવિશારદ, અનેક, એક, જ્ઞાનમય, નિર્મલ વગેરે.

વિવેચન

હે જિનેશ્વરદેવ ! સંત પુરુષો તમને જુદાં જુદાં નામો વડે સંબોધે છે, એટલે કે તમારાં અનેક નામો છે. આ નામોનો અર્થ વિચારીએ તો તમારાં સ્વરૂપ પર ઘણો પ્રકાશ પડે છે અને તે અમને આનંદ આપે છે. દાખલા તરીકે હે ભગવન્ ! તમને અવ્યય કહેવામાં આવે છે, કારણ કે તમારામાં અય-અપચયની ક્રિયા થતી નથી, એટલે કે તમે આત્માનો જે પૂર્ણ વિકાસ કરેલો છે, તે એવોને એવો રહે છે.

હે ભગવન્ ! તમને વિભુ પણ કહેવામાં આવે છે, કારણ કે તમે પરમ ઐશ્વર્યથી શોભો છો. ‘વિમાતિ પરમૈશ્વર્યેણ શોભત્ત્વમ્મિત્ત વિભુઃ’ અથવા તો તમે સર્વે કર્મોનું ઉન્મૂલન કરવામાં સમર્થ છો, તેથી વિભુ નામને સાર્થક કરો છો. ‘વિમત્તિ કર્મોન્મૂલને સમર્થો ભવતીતિ વિભુઃ ।’

હે ભગવન્ ! તમને અચિંત્ય પણ કહેવામાં આવે છે, કારણ કે મહાન યોગીઓ પણ તમારું ‘પૂરેપૂરું’ ચિંતન કરી શકતા નથી; એટલે કે તમારું સ્વરૂપ અકલ છે.

હે ભગવન્ ! તમને અસંખ્ય પણ કહેવામાં આવે છે, કારણ કે તમારા ગુણો સંખ્યાથી રહિત છે. અથવા તો અસંખ્ય હૃદયોમાં વિરાજવાને કારણે અસંખ્ય નામ સાર્થક કરે છે.

વળી હે ભગવન્ ! તમને આદ્ય એટલે આદિપુરુષ કહેવામાં આવે છે, કારણ કે તમે ધર્મનું પ્રવર્તન કરનાર તીર્થંકરોમાં પહેલા છે.

હે ભગવન્ ! તમને પ્રજ્ઞા કહેવામાં આવે છે, કારણ કે તમે ધર્મસૃષ્ટિની રચના કરે છે. અથવા તો તમે અનંત આનંદથી વૃદ્ધિ પામનારા છો, માટે પ્રજ્ઞા શબ્દને સાર્થક કરે છે. 'बृहति अन्तानन्देन वर्धत इति ब्रह्मा ।'

હે ભગવન્ ! તમને ઈશ્વર કહેવામાં આવે છે, કારણ કે તમે ત્રણેય લોકોથી પૂજ્ય છો તથા જ્ઞાનાદિ અનંત ઐશ્વર્યને ધારણ કરનારા છો.

હે ભગવન્ ! તમને અનન્ત કહેવામાં આવે છે, કારણ કે તમે અંત એટલે મૃત્યુથી રહિત છો. અથવા તો તમને અનંત બળનું સાહચર્ય પ્રાપ્ત થયું છે, તેથી પણ અનન્ત નામને યોગ્ય છે.

હે ભગવન્ ! તમને અનંગકેતુ કહેવામાં આવે છે, કારણ કે તમે અનંગ એટલે કાર-દેવનો નાશ કરવામાં કેતુ સમાન છો. અન્ય શબ્દોમાં કહું તો જેમ કેતુ-ધૂમકેતુનો ઉદય હુનિયાના,

નાશનું કારણ અને છે, તેમ તમે કમદેવના નાશનું કારણ અને છે, તેથી તમારું અનંગકેતુ એવું નાન આર્થિક છે. કેટલાક કહે છે કે બુદ્ધદેવે મારવિજય કર્યો તે ભગીરથ કાર્ય હતું; પણ તમે કનરામનાએને! સંપૂર્ણ વિજય કર્યો, તે કંઈ બોધું ભગીરથ કાર્ય નથી.

હે ભગવન્ ! તમને યોગીશ્વર કહેવામાં આવે છે, કારણ કે તમે નિર્વાણપ્રાપ્તિ યોગની પ્રાપ્તિ કરનારા પ્રાધુ-પુરુષો અર્થાત્ યોગીઓના સ્વામી છો. અથવા તો વિવિધ પ્રકારના યોગીઓનું વૃંદ તમારાં ચરણોની સેવા કરે છે, તેથી પણ યોગીશ્વર છો. X

હે ભગવન્ ! તમને ત્રિવિધયોગ એટલે યોગને સારી રીતે જાણનારા કહેવામાં આવે છે, કારણ કે તમે સમ્યક્-જ્ઞાન-જ્ઞાન-ચારિત્રરૂપ યોગને અથવા તો અષ્ટાંગયોગને સારી રીતે જાણેલો છે. ‘ત્રિવિધયોગ જ્ઞાતાષ્ટાંગયોગમાર્ગ’ (મે. વૃ.) અથવા તો મોક્ષમાર્ગમાં જોડનારો જે ધર્મવ્યાપાર તે જ યોગ છે અને એવો ધર્મવ્યાપાર આપે સારી-રીતે જાણેલો છે તથા ઉપદેશેલો છે.

હે ભગવન્ ! તમને અનેક કહેવામાં આવે છે, કારણ કે તમે અનેક ગુણોથી શુદ્ધ છો; અથવા તો તમે બુદ્ધાં બુદ્ધાં

---

* શ્રી જિનભગ્વણિશ્વરમાથમણે ધ્યાનગતકતા પ્રારંભમાં શ્રી મહાવીર સ્વામીની યોગીશ્વર તરીકે સ્તુતિ કરેલી છે.

૧૦૦૮ નામોંથી ઓળખાઓ છે, અથવા તો તમે નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય અને લાવ વડે જગતને પવિત્ર કરો છો, તેથી પણ અનેકે સંજ્ઞાને યોગ્ય છે. +

હે ભગવન્ ! તમને એકે પણ કહેવામાં આવે છે. કારણ કે તમે ત્રણેય લોકમાં અદ્વિતીય છો, ઉત્તમોત્તમ છો. અથવા તો એક જ દ્રવ્યની અપેક્ષાએ એક જ છો.

હે ભગવન્ ! તમને જ્ઞાનસ્વરૂપ કહેવામાં આવે છે, કારણ કે તમે જ્ઞાનાવરણીય આદિ કર્મોના ક્ષય કરવાથી અનંત જ્ઞાનને પામેલા છો. જ્ઞાન એ તમારું સ્વક્રીયરૂપ છે.

હે ભગવન્ ! તમને અમલ એટલે મલરહિત કહેવામાં આવે છે, કારણ કે તમારામાં દોષ રૂપી કોઈ મલ રહેલો નથી. તમે અદાર દોષથી રહિત છો, એ વાત સુપ્રસિદ્ધ છે.

આ અદાર દોષો નીચે પ્રમાણે જાણવા :

(૧) દાનાન્તરાય, (૨) લાભાન્તરાય, (૩) વીર્યાન્તરાય, (૪) ભોગાન્તરાય, (૫) ઉપભોગાન્તરાય, (૬) હાસ્ય, (૭) રતિ, (૮) અરતિ, (૯) ભય, (૧૦) બુદ્ધિ, (૧૧) શોક, (૧૨) કામ, (૧૩) મિથ્યાત્વ, (૧૪) અજ્ઞાન, (૧૫) નિદ્રા, (૧૬) અવિરતિ, (૧૭) રાગ અને (૧૮) દ્વેષ.

+ નામાકૃતિદ્રવ્યમાયં પુનતન્નિજગજ્જનમ્ ।

ક્ષેત્રે કાલે ચ સર્વસ્મિન્નર્હત. સમુપાસદે ॥

—શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય

આ રીતે હે જિનેશ્વરદેવ ! તમે અનેક નામોથી સંબોધાઓ છો. વધારે સ્પષ્ટ કરું તો કોઈ તમને આ નામથી ઓળખે કે તે નામથી ઓળખે એ મહત્વનું નથી, પણ તમારામાં જે મહાન ગુણો રહેલા છે, તેનો પરિચય મેળવવો જોઈએ અને તે ગુણોનું નિરંતર સ્મરણ કરીને પોતે પણ એવા ગુણો મેળવવાનો પ્રયાસ-પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

[૨૫]

મૂલ શ્લોક

બુદ્ધસ્ત્વમેવ વિબુધાર્ચિત ! બુદ્ધિબોધાત્
ત્વં શક્કરોઽસિ ભુવનત્રયશક્કરત્વાત્ ।
ધાતાઽસિ ધીર ! શિવમાર્ગવિધેર્વિધાનાત્
વ્યક્તં ત્વમેવ ભગવન્ ! પુરુષોત્તમોઽસિ ॥૨૫॥

અન્યથ

વિબુધાર્ચિત ! બુદ્ધિબોધાત્ ત્વમ્ एव बुद्धः भुवनत्रयश-
क्करत्वात् त्वम् शक्करः असि धीर ! शिवमार्गविधेः विधानात्
धाता असि त्वम् एव व्यक्तम् पुरुषोत्तमः असि ।

શબ્દાર્થ

વિબુધાર્ચિત ! - દેવો દ્વારા પૂજિત હે ભગવન્ !

— વિબુધ - દેવ, તેના દ્વારા અર્ચિત - પૂજિત, તે વિબુધાર્જિત. આ પદ સંબોધનમાં છે. કેટલાક વિબુધાર્ચિતબુદ્ધિ બોધાત્ એવું એક પદ માનીને તેની વ્યાખ્યા કરે છે.

બુદ્ધિબોધાત્ - જ્ઞાનના વિકાસથી.

બુદ્ધિ: :- જ્ઞાનશક્તિ, તેનો બોધ - વિકાસ, તે બુદ્ધિબોધ.
તેનાથી.

ત્વમ્ એવ બુદ્ધ : તમે બુદ્ધ છો.

બુદ્ધ :- જ્ઞાની. વિશેષ નામ તરીકે બુદ્ધદેવ.

મુવનત્રયશક્કરત્વાત્ - ત્રણ ભુવનને સુખકર હોવાથી.

ત્રણ ભુવનનો સમૂહ તે મુવનત્રય, તેનું શક્કરત્વ તે
મુવનત્રયશક્કરત્વ. આ પદ પંચમીના એકવચનમાં છે.

શક્કરત્વ - સુખી કરવાપણું.

ત્વમ્ શક્કર :- તમે શંકર છો.

ધીર - હે ધૈર્ય ધારણ કરનાર પ્રભો !

શિવમાર્ગવિધે :- મોક્ષમાર્ગની વિધિનું.

શિવમાર્ગ - મોક્ષ માર્ગ, તેનો વિધિ, તે શિવમાર્ગવિધિ.

આ પદ પદ્મીના એકવચનમાં છે.

વિધાનાત્ - વિધાન કરવાથી.

વિધાન - નિર્માણ, ધડતર.

ધાતા અસિ - વિધાતા છો, બ્રહ્મા છો.

ત્વમ્ એવ - તમે જ.

વ્યક્તમ્ - પ્રકટ એવા.

પુરુષોત્તમ : અસિ - પુરુષોત્તમ છો.

પુરુષ માં ઉત્તમ, તે પુરુષોત્તમ.

ભાવાર્થ

હે દેવતાઓ વડે પૂજાયેલા પ્રભો ! જ્ઞાનનો વિકાસ કરવાથી તમે ખુદ છો; ત્રણેય ભુવનને સુખકર હોવાથી શંકર છો; મોક્ષમાર્ગના વિધિનું વિધાન કરવાથી બ્રહ્મા છો; તેમ જ પ્રકટ એવા પુરુષોત્તમ પણ તમે જ છો.

વિવેચન

સ્તોત્રકર સ્મરિત શ્રી જિનેશ્વરદેવનાં ઘણાં નામો ગણાવ્યા પછી કેટલાંક પ્રસિદ્ધ નામોની વ્યાખ્યા કરે છે. હે ભગવન્ ! તમે ખુદ છો; કમલ કે તમે જ્ઞાનનો પરિપૂર્ણ વિકાસ કરી ચૂકેલા છો. ખુદ એટલે જ્ઞાની.

વળી હે ભગવન્ ! તમે શંકર નામને યોગ્ય છો; કમલ કે ત્રણેય ભવનને સુખકર છો. શંકર એટલે સુખ કરનાર. સુખકર શંકરોર્જીતિ શક્તિઃ ।

વળી હે ભગવન્ ! તમને ધાતા (બ્રહ્મા) કહીએ તો પણ યોગ્ય જ છે, કમલ કે તમે મોક્ષમાર્ગના વિધિનું વિધાન કરેલું છે, અર્થાત્ નિર્માણ કરેલું છે. ધાતા એટલે નિર્માણ કરનાર કે ઘડનાર.

તે જ રીતે હે ભગવન્ ! તમે સર્વ પુરુષોમાં ઉત્તમ હોવાથી પ્રકટ એવા પુરુષોત્તમ છો. વિષ્ણુને પ્રકટ પુરુષોત્તમ કહેવામાં આવે છે, એટલે તમે વિષ્ણુ સમાન છો, એમ અહીં સમજવાનું છે.

તાર્પય કે લૌકિક દેવોમાં પ્રદા, વિષ્ણુ, મહેશ (શંકર) અને બુદ્ધનાં નામો પ્રચલિત છે, તે બધાં નામો શુભ વડે તમને ઘટી શકે છે, એટલે કેઈ તમારા આ નામ વડે ઉપાસના-ભક્તિ કરે તો પણ હરકત નથી. મૂળ તો તમારી વીતરાણ-સ્વરૂપની ઉપાસના-ભક્તિ થવી જોઈએ, કારણ કે મુક્તિનાં સર્વ સાધનોને તે સમીપે લઈ આવનારી છે.

[૨૬]

મૂલ શ્લોક

તુમ્યં નમસ્ત્રિમુવનાર્તિહરાય નાથ !
તુમ્યં નમઃ ક્ષિતિતલામલભૂષણાય ।
તુમ્યં નમસ્ત્રિજગતઃ પરમેશ્વરાય
તુમ્યં નમો જિન ! મવોદધિશોષણાય ॥૨૬॥

અન્યથ

નાથ ! ત્રિમુવનાર્તિહરાય તુમ્યં નમઃ ક્ષિતિતલામ
ભૂષણાય તુમ્યં નમઃ ત્રિજગતઃ પરમેશ્વરાય તુમ્યં નમઃ જિન
મવોદધિશોષણાય તુમ્યં નમઃ ।

શબ્દાર્થ

નાથ !-હે નાથ !

ત્રિમુવનાર્તિહરાય-ત્રણ ભુવનની પીડા હરનાર એવા.

ત્રિ-ત્રણ એવા મુવનનો સમુદાય, તે ત્રિમુવન, તેની અર્તિ-પીડા, તેના હર-હરણ કરનાર, તે ત્રિમુવનાર્તિહર. તેમને. આ પદ નમઃ ના યોગમાં ચતુર્થીમાં આવેલું છે.

તુમ્યં નમઃ-તમને નમસ્કાર હો.

ક્ષિતિતલામલમૂષણાય-પૃથ્વીના ઉજ્જવલ અલંકારરૂપ.

ક્ષિતિ-પૃથ્વી, તેનું તલ-તેનો પટ, તે ક્ષિતિતલ, તેના વિષે અમલ-નિર્મલ-ઉજ્જવલ, મૂષણ-અલંકારરૂપ તે ક્ષિતિતલામલમૂષણ, તેને. આ પદ પણ નમઃના યોગમાં ચતુર્થીમાં આવેલું છે.

તુમ્યં નમઃ-તમને નમસ્કાર હો.

ત્રિજગતઃ-ત્રણ જગતના.

પરમેશ્વરાય-પરમેશ્વર.

પરમ-શ્રેષ્ઠ એવો ईશ્વર તે પરમેશ્વર. આ પદ પણ નમઃના યોગમાં ચતુર્થીમાં છે.

તુમ્યં નમઃ-તમને નમસ્કાર હો.

જિન-હે જિનેશ્વર દેવ !

મન્વોદધિશોષણાય-ભવરૂપી સમુદ્રનું શોષણ કરનાર.

મવ નો વરૂદધિ-સમુદ્ર, તે મવોદધિ, તેનું શોષણ કરનાર તે મવોદધિશોષણ. આ પદ પણ નમઃ ના યોગમાં ચતુર્થીમાં છે.

તુમ્યં નમઃ-તમને નમસ્કાર હો.

ભાવાર્થ

હે નાથ ! ત્રણ લોકની પીડા હરનાર, એવા તમને નમસ્કાર હો. હે પૃથ્વીના ઉજ્જવલ અલંકારરૂપ ! તમને નમસ્કાર હો. હે ત્રણ જગતના પરમેશ્વર ! તમને નમસ્કાર હો. હે જિનેશ્વરદેવ ! ભવરૂપી સમુદ્રનું શોષણ કરનાર એવા તમને નમસ્કાર હો.

વિવેચન

સ્તોત્રકાર સૂરિજી હવે તુમ્યં શબ્દના પ્રયોગ વડે અન્ય સર્વ દેવોનો પરિહાર કરીને શ્રી જિનેશ્વરદેવને નમસ્કાર કરે છે. આ જિનેશ્વરદેવ કેવા છે ? તો સદ્વચન અને ક્રિયા વડે ત્રણ લોકની બાહ્ય-અભ્યંતર પીડાનું હરણ કરનારા છે. તેઓ ધર્મદેશના દરમિયાન સદ્વચનો કહે છે અને ધર્મનાં અનુષ્ઠાનો બતાવે છે. તેના લીધે બાહ્ય પીડા એટલે રોગ વગેરે અને અભ્યંતર પીડા એટલે શોક, સંતાપ, ચિંતા વગેરે દૂર થાય છે. તાત્પર્ય કે આવા પરોપકારીપણાને લીધે તેઓ વંદ્ય છે.

વળી તેઓ અલૌકિક ગુણો વડે પૃથ્વીના ઉજ્જવલ અલંકાર રૂપ છે. અલૌકિક ગુણો એટલે અનંતજ્ઞાન, અનંત દર્શન, ક્ષાયકસમ્યક્ત્વ, અનંતવીર્ય વગેરે. આ બધા ગુણો આરઘાતી કર્મના ક્ષયને લીધે તેમણે પ્રાપ્ત કરેલા હોય છે અને તેથી તેઓ પરમદિવ્યતાસંપન્ન હોય છે. આવા પુરુષ

વડે પૃથ્વી પરનું સમસ્ત માનવકુલ શોભી ઉઠે એમાં આશ્ચર્ય શું ? તેમને વંદન-નમસ્કાર કરવાનું આ પણ એક કારણ છે.

વળી તેઓ ત્રણ જગતના પ્રકૃષ્ટ નાથ હોવાથી પરમેશ્વરનું બિરુદ સાર્થક કરનારા છે. પ્રકૃષ્ટ એટલે ઉત્તમ, નાથ એટલે યોગ-ક્ષેમનું વહન કરનાર. ન મળેલી વસ્તુ મળે તે યોગ અને મળેલી વસ્તુનું રક્ષણ થાય તે ક્ષેમ. શ્રી જિનેશ્વર દેવ આવા અર્થમાં નાથ છે, કારણ કે જેઓ હજી ધર્મ-માર્ગમાં જોડાયેલ નથી, તેમને તેઓ ધર્મમાર્ગમાં જોડે છે અને ઉપદેશ દ્વારા તેમનું રક્ષણ કરે છે. પરમેશ્વરપદનો આ કેવો ભવ્ય આદર્શ છે ! તેઓ આવા ભવ્ય આદર્શને લીધે જ વંદનીય બનેલા છે.

વળી તેઓ ભવરૂપી સમુદ્રનું શોષણ કરનારા છે. આ જગતનાં સર્વ પ્રાણીઓ પોતાનાં કર્મને લીધે ભવસમુદ્રમાં ભ્રમણ કરી રહ્યાં છે, એટલે કે જુદી જુદી યોનિઓમાં ઉત્પન્ન થઈને જન્મ-જરા-મરણનો અનુભવ કરી રહેલા છે અને તેને લીધે વિવિધ પ્રકારનાં દુઃખો ભોગવી રહેલા છે. પરંતુ શ્રી જિનેશ્વરદેવનો ઉપદેશ એવો છે કે આ ભવસમુદ્રનું શોષણ કરી નાખે છે, એટલે કે ફરી એક પણ ભવ લેવો ન પડે એવી સ્થિતિ ઉત્પન્ન કરી દે છે. તેમના આ મહાન ઉપકારને લીધે તેઓ પુનઃ પુનઃ વંદનીય છે.

[૨૭]

મૂલ શ્લોક

કો વિસ્મયોઽત્ર યદિ નામ ગુણૈરશેષૈ-
સ્ત્વં સંશ્રિતો નિરવકાશતયા મુનીશ ! ।
દૌષૈરુપાત્તવિવિધાશ્રયજાતગર્વૈઃ
સ્વપ્નાન્તરેઽપિ ન કદાચિદપીસિતોઽસિ ॥

અન્યથ

મુનીશ ! યદિ નામ નિરવકાશતયા અશેષૈઃ ગુણૈઃ સંશ્રિતઃ-
અત્ર કઃ વિસ્મયઃ ઉપાત્તવિવિધાશ્રયજાતગર્વૈઃ દોષૈઃ કદા-
ચિત્ અપિ સ્વપ્નાન્તરે અપિ ન ર્દક્ષિતઃ અસિ (અત્રાપિ કો
વિસ્મયઃ ?) ।

શબ્દાર્થ

મુનીશ-હે મુનીશ્વર !

યદિ નામ-મને એમ લાગે છે કે.

યદિ થી અંગીકાર અને નામ થી આમંત્રણનો ભાવ પ્રકટ
થાય છે. આ બંને પદ સાથે આવવાથી ‘અસ્મામિરંજીકૃતોઽ-
યમર્થઃ’ (શુ. વ.) ‘અમને એમ લાગે છે કે’ એવો અર્થ
નીકળે છે.

નિરવકાશતયા-અન્ય સ્થળે આશ્રય ન મળવાના કારણે.

નિરવકાશ નો ભાવ તે નિરવકાશતા. નિરવકાશ-અવકાશ
'વિનાશ', સ્થાન વિનાશ, આશ્રયથી રહિત. તાત્પર્ય કે અન્ય
સ્થળે આશ્રય ન મળવાને લીધે.

અરેપૈઃ-ગુણૈઃ-સમગ્ર ગુણો વડે.

અરેપ-જેમાં રૂપ નથી-બાકી નથી કંઈ, તે અરેપ,
અર્થાત્ સમગ્ર. એવા ગુણૈઃ-ગુણો વડે.

ત્વં સંશ્રિતઃ-તમારો આશ્રય કરાવે છે.

અત્ર કો વિસ્મયઃ-એમાં આશ્ચર્ય શું ?

ઉપાત્તવિવિધાશ્રયજાતગર્વઃ-અનેક સ્થળે આશ્રય પામવા-
થી જેને ગર્વ થઈ રહ્યો છે એવા.

ઉપાત્ત-પ્રાપ્ત કરેલો છે, વિવિધ પ્રકારનો આશ્રય જેણે
તે ઉપાત્તવિવિધાશ્રય. તેના વડે જાત-જન્મેલો છે, ઉત્પન્ન
થયેલો છે જેને ગર્વ તે ઉપાત્તવિવિધાશ્રયજાતગર્વ. તેમના વડે.
આ પદ દોષૈઃ તું વિશેષણ હોવાથી તૃતીયાના બહુવચનમાં છે.

દોષૈઃ-દોષો વડે.

કદાચિત્ અપિ-કેઈ પણ વખત.

સ્વજ્ઞાન્તરે અપિ-સ્વજ્ઞાનમાં પણ.

સ્વજ્ઞાન્તર-સ્વજ્ઞાનસ્થા.

ન ર્દક્ષિતઃ અસિ-તમે જોવાયા નથી.

(અત્રાપિ કો વિસ્મયઃ-એમાં પણ શું આશ્ચર્ય ?)

ભાવાર્થ

હે મુનીશ્વર ! મને એમ લાગે છે કે અન્યત્ર સ્થાન નહિ. મળવાથી જ સમગ્ર ગુણોએ તમારો આશ્રય કર્યો છે, એમાં આશ્ચર્ય શું ? તેમજ અનેક સ્થળે આશ્રય પામવાથી જેમને ગર્વ થઈ રહ્યો છે એવા દોષોએ કોઈ વખત સ્વપ્નમાં પણ તમને જોયા નથી, એમાં પણ આશ્ચર્ય શું ?

વિવેચન

સ્તોત્રકાર સૂરિજી કહે છે કે હે મુનીશ્વર ! હે ભગવન્ ! મને એમ લાગે છે કે ગુણોએ આશ્રય મેળવવા માટે આ વિશ્વમાં ઘણું પરિભ્રમણ કર્યું, પણ તેમને કોઈ સ્થળે આશ્રય મળ્યો નહિ, એટલે છેવટે તે બધા ગુણો આવીને આપનામાં રહ્યા, એમાં આશ્ચર્ય શું ? હારેલા-થાકેલા મનુષ્યો છેવટે જે સ્થાન મળે ત્યાં સ્થિર થઈ જાય છે, એમ આમાં પણ સમજવું. આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે જે ગુણો તમારામાં રહેલા છે, તે ગુણો અન્યત્ર ક્યાંઈ રહેલા નથી.

વિશેષમાં સૂરિજી કહે છે કે જે દોષો હતા, તેને વિવિધ સ્થળે આશ્રય મળ્યો, એટલે કે તે લૌકિક દેવોમાં જામી પડ્યા. અને તેથી તેમને ગર્વ થયો કે અમને સારો આશ્રય મળી ગયો છે, પછી તેઓ તમને શોધવાની કે તમને જોવાની તસ્દી લેજ શા માટે ? એટલે કે તેમણે તમને કોઈ વખત સ્વપ્નમાં પણ જોયા નહિ, આમ થવું સ્વાભાવિક હોવાથી તેમાં પણ

મને આશ્ચર્ય થતું નથી. તાત્પર્ય કે લૌકિક દેવોમાં હાસ્ય, રતિ, ભય, શોક, જુગુપ્સા આદિ અનેક દોષો રહેલા છે, જ્યારે જિનેશ્વરદેવમાં એક પણ દોષ નથી. તેઓ સર્વદોષથી રહિત અને સર્વગુણસંપન્ન એવા દેવાધિદેવ પરમાત્મા છે.

તીર્થંકરો જે અદાર દોષથી રહિત છે, તેનાં નામો ઉપર એવીશમી ગાથાના વિવેચનમાં આવી ગયા છે.

[૨૮]

મૂલ શ્લોક

ઉચ્ચૈરશોકતરુસંશ્રિતમુન્મયૂક્ષ-
મામાતિ રૂપમમલં ભવતો નિતાન્તમ્ ।
સ્પષ્ટોલ્લસત્કિરણમસ્તતમોવિતાનં,
વિમ્બં રવેરિવ પયોધર પાર્શ્વવર્તિ ॥૨૮॥

અનવય

ઉચ્ચૈઃ અશોકતરુસંશ્રિતમ્ ઉન્મયૂક્ષમ્ ભવતઃ અમલમ્
રૂપમ્ સ્પષ્ટોલ્લસત્કિરણમ્ અસ્તતમોવિતાનમ્ પયોધરપાર્શ્વ-
વર્તિ રવેઃ વિમ્બમ્ ઇવ નિતાન્તમ્ આમાતિ ।

શબ્દાર્થ

ઉચ્ચૈઃ :- અતિશય ઊંચા એવા.

અશોકતરુસંશ્રિતમ્ - અશોકતરુને આશ્રય કરીને રહેલું.

અશોકતરુ - અશોક વૃક્ષ તેને કિરણ - અશોક કિરણ રહેલું.

અન્યૂર્ણમ્ - ઉલ્લસિત કિરણોવાળું, જેને અન્યૂર્ણમ્. દેહીઅમાન.

‘અત્ ઉલ્લસિતા મયૂલા:- કિરણા અત્ અન્યૂર્ણમ્ અન્યૂર્ણમ્’ (શુ. વૃ.) જેમાં મયૂલ એટલે કિરણો. અન્યૂર્ણમ્ - ઉલ્લસિત થઈ રહ્યા છે એવું.

મવત :- આપનું, તમારું.

અમલમ્ રૂપમ્ - નિર્મલ રૂપ.

સ્પષ્ટોલ્લસત્કિરણમ્ - સ્પષ્ટપણે અમલતા કિરણોવાળું, અત્યંત અમલી રહેલું.

સ્પષ્ટ તથા અલ્લસત્ એવા કિરણ થી યુક્ત તે સ્પષ્ટોલ્લસત્ કિરણ. આ પદ બિંબ નું વિશેષણ હોવાથી પ્રથમામાં આવેલું છે.

અસ્તતમોવિતાનમ્ - જેણે અંધકારના સમૂહને દૂર કર્યો છે એવું.

અસ્ત કરાયો છે જેના વડે તમ :- અંધકાર, તેનો વિતાન-સમૂહ, તે અસ્તતમોવિતાન.

પયોધરપાર્શ્વવર્તિ - મેઘમંડળની પાસે રહેલું.

પયોધર મેઘમંડળ, તેનું પાર્શ્વ પડ્યું, તેમાં વર્તી રહેલું. તે તે પયોધરપાર્શ્વવર્તિ.

રવેઃ બિંબમ્ - સૂર્યનું બિંબ.

છે. ઉપર નીલવર્ણી અશોકવૃક્ષની ઘટા અને નીચે તેમનું અનેરી આલાવાણું મુખ ! એટલે તેની રમણીયતામાં ખામી શી રહે ? સ્થામ કે નીલ રંગની તુલનામાં શ્વેત રંગ વધારે ઉજ્જવલ લાગે છે, એ આપણા રોજનો અનુભવ છે.

સ્તોત્રકાર સૂરિજી કહે છે કે મેઘમંડળ કૃષ્ણવર્ણનું હોય છે. તેની નજીકમાં સર્વ અંધકારનો નાશ કરનાર અતિ પ્રકાશવંત એવો સૂર્ય આવી જાય તો કેવો સુંદર લાગે છે ? દેશનાસમયનું અશોકવૃક્ષ નીચે રહેલું ભગવાનનું મુખમંડળ પણ મને એવું જ સુંદર લાગે છે.

શ્રી જિનેશ્વરદેવો અષ્ટમહાપ્રાતિહાર્યથી યુક્ત હોય છે, તેમાંના પ્રથમ અશોક-મહાપ્રાતિહાર્યનું આ વર્ણન છે.

[૨૯]

મૂલ શ્લોક

સિંહાસને મણિમયૂલશિખાવિચિત્રે
વિભ્રાજતે તવ વપુઃ કનકાવદાતમ્ ।
બિમ્બં વિયદ્ વિલસદંશુલતાવિતાનં
તુક્કોદયાદ્રિશિરસીવ સહસ્રરશ્મેઃ ॥૨૧॥

અન્યથા

મણિમયૂલશિખાવિચિત્રે સિંહાસને કનકાવદાતમ્ તવ
વપુઃ તુક્કોદયાદ્રિશિરસિ વિયદ્વિલસદંશુલતાવિતાનમ્ સહ-
સ્રરશ્મેઃ વિમ્બમ્ ઇવ વિભ્રાજતે ।

શબ્દાર્થ

મણિમયૂજ્જ્વલશિખાવિચિત્રે-રત્નકિરણોના અગ્રભાગથી વિવિધ રંગવાળા.

મણિ-રત્ન, તેના મયૂજ્જ્વલ-કિરણ, તેની શિખા-તેનો અગ્રભાગ, તેનાથી વિચિત્ર-વિવિધ રંગના, તે મણિમયૂજ્જ્વલશિખા-વિચિત્ર. આ પદ સિંહાસને નું વિશેષણ હોવાથી સમગ્રીના એકવચનમાં આવેલું છે.

સિંહાસને-સિંહાસનને વિષે.

કનકાવદાતમ્-મુવર્ણુ જેવું સુંદર.

કનક-સોનું, તેના જેવું અવદાત-સુંદર, તે કનકાવદાત. આ પદ વપુઃ નું વિશેષણ હોવાથી પ્રથમાના એકવચનમાં આવેલું છે.

તવ વપુઃ-તમારું શરીર.

તુજ્જોદયાદ્રિશિરસિ-ધણા ઊંચા એવા ઉદયાચલના શિખરે.

તુજ્જ-ઊંચો એવો. હયાદ્રિ-ઉદયાચલ, તેનું શિરસ્-તે તુજ્જોદયાદ્રિશિરસ. આ પદ સમગ્રીના એકવચનમાં છે.

વિચિત્રવિલસદંશુલતાવિતાનમ્-જેના કિરણોનો માલાસમૂહ આકાશમાં શોભી રહ્યો છે એવા.

વિચિત્ર-આકાશ, તેમાં વિલસત્-વિલસી રહ્યો છે-શોભી રહ્યો છે જેના અંશુ-કિરણોનો લતાવિતાન-માલા-સમૂહ, તે વિચિત્રવિલસદંશુલતાવિતાન.

સદ્વિચરણમે-સૂર્યના.

મુખ્યાંગવિવરણ

વિમ્બમ્ હંસ-ખિંબ જેવો.
વિભ્રાજતે-શોભે છે.

૧-સુંદર
નાથી

ભાવાર્થ

હે ભગવન્ ! રત્નકિરણોના અગ્રભાગથી વિવિધ રંગની છાયા પ્રકટ કરી રહેલા એવા સિંહાસનને વિષે તમારું સુવર્ણ જેવું સુંદર શરીર ઘણાં જિંચાં એવા ઉદ્યાચલના શિખર, જેના કિરણોનો સમૂહ આકાશમાં શોભી રહ્યો છે એવા સૂર્યના ખિંબ જેવું શોભે છે.

વિવેચન

હે ભગવન્ ! દેશનાસમયે તમે મહિમય સિંહાસન પર વિરાજે છો. આ સિંહાસન તેમાં જડાયેલાં વિવિધ પ્રકારનાં રત્નોનાં કિરણોને લીધે વિવિધ વર્ણનું અર્થાત્ મનોહર લાગે છે. તેમાં આપનું સુવર્ણના જેવા ગૌર વર્ણવાળું મુખ જાણે અતિ જિંચાં ઉદ્યાચલના શિખર પર અત્યંત પ્રકાશમાન સૂર્ય ઉગ્યો હોય એવું શોભે છે.

શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનના શરીરનો વર્ણ સુવર્ણ જેવો પીળો હતો. એટલું યાદ રહે કે વર્તમાન અવસરિણી કાળના ચોવીશ જિનેશ્વરોમાં પદ્મપ્રભ અને વાસુપૂજ્ય સ્વામીના દેહનો વર્ણ રાતો હતો, ચંદ્રપ્રભ અને સુવિધિનાથના દેહનો વર્ણ ઉભયવલ્લ એટલે સ્વેત હતો; મહિલનાથ અને પાર્શ્વનાથના શરીરનો રંગ નીલો એટલે લીલછોયો વાદળી હતો, ૧

‘‘પુત્ર અને અરિષ્ટનેમિના’’ શરીરનો રંગ શ્યામ હતો
 ન બાકીના સોળ જિનોના શરીરનો રંગ સુવર્ણ જેવો
 રંગીનો હતો.

શ્રી જિનેશ્વરદેવ અશોકવૃક્ષ નીચે મણિમય સિંહાસન
 પર બેસીને ઉપદેશ આપે છે, તેથી અહિં સિંહાસન પ્રાતિ-
 હાર્યનું વર્ણન કરેલું છે. અષ્ટપ્રાતિહાર્યના અચ્છિત કેમ,
 પ્રમાણે આસન-પ્રાતિહાર્યનું સ્થાન પાંચમું છે.

[૩૦]

મૂલ શ્લોક

કુન્દાવદાતચલચામરચારુશોભં
 વિભ્રાજતે તવ વપુઃ કલઘૌતકાન્તમ્ ।
 ઉદ્યચ્છશાઙ્કથુચિનિર્ઝરવારિધાર-
 મુચ્ચૈસ્તટં સુરગિરેરિવ શાતકૌમ્ભમ્ ॥૩૦॥

અનુવ્ય

કુન્દાવદાતચલચામરચારુશોભમ્ કલઘૌતકાન્તમ્ તવ
 વપુઃ ઉદ્યચ્છશાઙ્કથુચિનિર્ઝરવારિધારમ્ સુરગિરેઃ શાતકૌમ્ભમ્
 ઉચ્ચૈસ્તટમ્ ઇવ વિભ્રાજતે ।

શબ્દાર્થ

કુન્દાવદાતચલચામરચારુશોભમ્-મોહરના જેવા શ્વેત
 અને ઢોળાતાં એવા ચામરો વડે સુંદર શોભાને ધારણ કરનાર.

કુન્દ-મયકુંદ પુષ્પ-ભોગરે; તેના જેવા અવદાત-સુંદર
—શ્વેત, અને ચલ-અધાયમાન-દોળાતાં એવા ચામર, —તેનાથી
ચારુ એવી શોભા વાળા તે કુન્દાવદાતચલચામરચારુશોભ.

કલઘૌતકાન્તમ્-સુવર્ણ જેવા કાંતિવાળા.

કલઘૌત-સુવર્ણ, તેના જેવી છે કાંતિ જેની, તે કલ-
ઘૌતકાન્ત.

તવ વપુઃ —તમારું શરીર.

ચચ્છશાક્કશુચિનિર્ઘરવારિધારમ્—ઉદય પામેલા ચંદ્રના
જેવા શ્વેત અરણ્યાનાં પાણીની ધારવાળા.

ચચત્—ઉદય પામી રહેલા શશાક—ચંદ્રમા, તેના જેવા
શુચિ-શ્વેત એવા —નિર્ઘર-અરણ્યાનાં વારિ-પાણી તેની ધાર-
ધારા જેવા તે ચચ્છશાક્કશુચિનિર્ઘરવારિધાર..

સુરગિરેઃ —મેરુપર્વતની.

શાતકૌમ્ભમ્-સુવર્ણમય.

શાતકુમ્ભ-સુવર્ણ, તેનાથી નિર્માણ થયેલ તે શાતકૌમ્ભ.

ચ્ચૈસ્તટમ્ હવ-ભિંચી ભૂમિ જેવા.

વિભ્રાજતે-શોભે છે.

સાવાર્થ

ભોગરાના પુષ્પ જેવા શ્વેત વીંઝાતાં આમરોવડે સુંદર
શોભાને ધારણ કરનારું અને સુવર્ણ જેવી કાંતિવાળું તમારું

શરીર ઉદય પામેલા ચન્દ્રમાના જેવા નિર્મલ ઝરણાનાં પાણીની ધારાઓથી સુશોભિત મેરુપર્વતની ઊંચી સુવર્ણમય ભૂમિ જેવું શોભે છે.

વિવેચન

શ્રી જિનેશ્વરદેવ દેશનાસમયે ઊંચા અશોકવૃક્ષની નીચે મણિમય સિંહાસનપર બિરાજે છે, ત્યારે તેમની બંને બાજુ દેવતાઓ વડે સુવર્ણના દાંડાવાળા ૨૪ ભેડી* શ્વેત ચામરો વીંઝાય છે. આ અવસ્થાનું શબ્દચિત્ર દોરતાં સૂરિજી જણાવે છે કે હે ભગવન્ ! જેમ મેરુપર્વત ચન્દ્રમાનાં કિરણો જેવા શ્વેત નિર્મળ ઝરણાનાં પાણીની ધારાથી શોભે છે અને તેની ઊંચી ભૂમિ સુવર્ણની હોય છે, તેમ તમારી બંને બાજુ મોગરાના પુષ્પ જેવા શ્વેત ચામરો વીંઝાય છે અને સિંહાસન પર સ્થિત થયેલી તમારી કાયા સુવર્ણની આભાથી ઝળકી ઉઠે છે. કેટલી ઉદાત્ત અને ભવ્ય કદપના ! તેમણે શ્વેત ચામરોની મેરુપર્વતની બાજુઓમાંથી વહી જતાં શ્વેત ઝરણોની સાથે અને શ્રી જિનેશ્વરદેવના સુવર્ણમય શરીરની મેરુશિખરની ઉચ્ચ સુવર્ણમય ભૂમિકા સાથે ખૂબજ સુંદર તુલના કરી છે.

---

* સમવસરણમાં શ્રી જિનેશ્વરદેવ ચતુર્મુખ દેખાય છે. તેમની દરેક બાજુ ૧૨ ચામરો વીંઝાતાં કુલ ૪૮ ચામરો એટલે. ૨૪ ભેડી ચામરો વીંઝાય છે. દ્વિમ્બર સંપ્રદાય ૧૬ x ૪ = ૬૪ ચામરોની માન્યતા ધરાવે છે.

પ્રાતિહાર્યેના પ્રચલિત ક્રમ પ્રમાણે આમર-પ્રાતિહાર્યનું સ્થાન યોથું છે.

[૩૧]

મૂલ શ્લોક

છત્રત્રયં તવ વિભાતિ શશાઙ્કકાન્ત-
મુચ્ચૈઃ સ્થિતં સ્થગિતમાનુકરપ્રતાપમ્ ।
મુક્તાફલપ્રકરજાલવિવૃદ્ધશોભં
પ્રચ્યાપયત્ ત્રિજગતઃ પરમેશ્વરત્વમ્ ॥૩૧॥

અન્યથ

શશાઙ્કકાન્તમ્ મુક્તાફલપ્રકરજાલવિવૃદ્ધશોભમ્ તવ
મુચ્ચૈઃ સ્થિતમ્ સ્થગિતમાનુકરપ્રતાપમ્ છત્રત્રયમ્ ત્રિજગતઃ
પરમેશ્વરત્વમ્ પ્રચ્યાપયત્ વિભાતિ ।

શબ્દાર્થ

શશાઙ્કકાન્તમ્—ચન્દ્રમા જેવા સુંદર—ઉત્તમવદ્.

મુક્તાફલપ્રકરજાલવિવૃદ્ધશોભમ્—મોતીના સમૂહની રચના-
વિશેષથી જેની શોભા વૃદ્ધિ પામેલી છે એવા.

મુક્તાફલ — મોતી, તેનો પ્રકર — સમૂહ, તેની જાલ —
વિશિષ્ટ રચના, તેના વડે વિવૃદ્ધ — વૃદ્ધિ પામેલી છે, શોભા
જેની તે મુક્તાફલપ્રકરજાલવિવૃદ્ધશોભ.

તથા ઉચ્ચૈઃ સ્થિતમ્ - તમારા ઉપર ઊંચે રહેલ.

સ્થગિતમાનુકરપ્રતાપમ્ - સૂર્યના કિરણોના પ્રભાવને રોકી દેનાર.

સ્થગિત - થોભાવી દીધેલો છે-રોકી દીધેલો છે, જેણે માનુકર - સૂર્યના કિરણોના પ્રતાપ - પ્રભાવ, તે સ્થગિત-માનુકરપ્રતાપ.

છત્રત્રયમ્ - ત્રણ છત્રો.

ત્રણ છત્રો સમૂહ, તે છત્રત્રય.

ત્રિજગત્ :- ત્રણ જગતના.

પરમેશ્વરત્વમ્ - પરમેશ્વરપણાને.

પ્રજ્યાપયત્ - પ્રકટ કરતો.

વિભાતિ - શોભે છે.

ભાવાર્થ

હે ભગવન્ ! તમારા મસ્તક ઉપર ઉપરાઉપરી ધારણ કરાયેલાં ત્રણ છત્રો ચન્દ્રમા જેવા ઉજ્જવલ છે, મોતીના સમૂહની રચનાવિશેષથી ઘણી શોભા પામી રહેલા છે, સૂર્યના કિરણોના પ્રભાવને રોકી રાખે છે તથા ત્રણ જગતનું પરમેશ્વરપણું સૂચવતાં અત્યંત શોભી રહેલ છે.

વિવેચન

શ્રી જિનેશ્વરદેવ અતિ ઊંચા અશોકવૃક્ષ નીચે મણિ-

મય સિંહાસન પર બેસીને ધર્મદેશના દે છે, તે વખતે તેમની બાજુ ૨૪ બોડી એટલે ૪૮ ચેત આમરો વીંઝાય છે અને તેમના મસ્તક પર ત્રણ છત્રો ઉપરાઉપરી ધારણ કરાયેલ હોય છે. તેનું વર્ણન કરતાં સ્તોત્રકાર સૂરિજી કહે છે કે ‘હે ભગવન્ ! આપના મસ્તક ઉપર જિંચે ત્રણ છત્રો ધારણ કરાયેલા છે, તે ચંદ્રમા જેવા ઉજ્જવલ છે, તેના પર મોતીની વિશિષ્ટ રચના હોવાથી અતિ સુંદર લાગે છે તથા તે સૂર્યનાં કિરણોને તમારા મસ્તક પર પડતાં અટકાવી રાખે છે. વળી તે એકની પર બીજું અને બીજાની પર ત્રીજું એમ ગોઠવાયેલ છે, તે તમારું ત્રણ ભુવનનું પરમેશ્વરપણું સૂચવે છે.

સમવસરણમાં ભગવંત ચતુર્મુખ દેખાય છે અને તે હરેક પર આવા ત્રણ છત્રો હોય છે. આને છત્રાતિછત્ર કહેવામાં આવે છે.

અષ્ટમહાપ્રાતિહાર્યના ક્રમમાં આ પ્રાતિહાર્યનું સ્થાન આઠમું છે. અહીં સૂરિજીએ સુરપુષ્પવૃષ્ટિ, દિવ્યધ્વનિ, કુંકુભિ તથા ભામંડલનું વર્ણન કરેલું નથી, પણ તેથી કોઈ ક્ષતિ લાગતી નથી. દેશનાસમયે ભગવાનનું સ્વરૂપ હેતુ હોય છે, તે તેમણે ચાર પદો વડે ધરાબર દર્શાવ્યું છે. બાકીના ચાર મહાપ્રાતિહાર્યો પણ એ વખતે અવશ્ય હોય છે, એટલી વાત પાઠકેએ લક્ષ્યમાં રાખવાની છે.

[૩૧]

મૂલ શ્લોક

ઉન્નિદ્રહેમનવપદ્મજપુષ્પકાન્તિ-
 પર્યુલ્લસન્નસ્વમયૂલ્લશિખામિરામૌ ।
 પાદૌ પદાનિ તવ યત્ર જિનેન્દ્ર ! ધત્તઃ
 પદ્માનિ તત્ર વિબુધાઃ પરિકલ્પયન્તિ ॥૩૨॥

અર્થ

જિનેન્દ્ર ! ઉન્નિદ્રહેમનવપદ્મજપુષ્પકાન્તિપર્યુલ્લસન્નસ્વ-
 મયૂલ્લશિખામિરામૌ તવ પાદૌ યત્ર પદાનિ ધત્તઃ તત્ર
 વિબુધાઃ પદ્માનિ પરિકલ્પયન્તિ ।

શબ્દાર્થ

જિનેન્દ્ર ! - હે જિનેન્દ્ર !

ઉન્નિદ્રહેમનવપદ્મજપુષ્પકાન્તિપર્યુલ્લસન્નસ્વમયૂલ્લશિખામિ-
 રામૌ - વિકસ્વર એવા સુવર્ણના નવીન કમલોના સમૂહની
 કાન્તિથી અગાધતાં નખના અથ ભાગ વડે મનોહર.

ઉન્નિદ્ર - વિકસ્વર એવા હેમનવપદ્મજ - સુવર્ણના
 નવીન કમળો, તેનો પુષ્પ - સમૂહ, તેની કાન્તિ - જેના
 વિષે પર્યુલ્લસન્ન - ઉછળી રહી છે એવા નરવ - નખોની
 મયૂલ્લશિખા - કિરણોના અથભાગમાં, તેના વડે અમિરામ -
 મનોહર, તે ઉન્નિદ્રહેમનવપદ્મજપુષ્પકાન્તિપર્યુલ્લસન્નસ્વમયૂલ્લ
 શિખામિરામ.

આ પદ પાદૌં બું વિશેષણ હોવાથી પ્રથમાના દ્વિવચનમાં આવેલું છે.

તવ પાદૌં - તમારા બે પગ.

યત્ર - ત્યાં.

પદ્માનિ ઘત્ત :- પગલાં મૂકે છે.

પદ - પગલું, પદાનિ - પગલાં.

તત્ર - ત્યાં.

વિબુધા :- દેવો.

પદ્માનિ - કમળોને, સુવર્ણકમળોને.

પરિકલ્પયન્તિ - સર્જે છે, રચે છે.

સાવાર્થ

હે જિનેશ્વર ! વિકસ્વર એવા સુવર્ણનાં નવીન કમળોના સમૂહની કાંતિથી ગળાહળતાં નખના અથલાગ વડે મનોહર એવા તમારા બે પગો ત્યાં પગલાં મૂકે છે, ત્યાં દેવો સુવર્ણનાં નવ કમળો રચે છે.

વિવેચન

જિનેશ્વર દેવની દેશનાસમયનાં ચાર ચિત્રો રજૂ કર્યા પછી હવે સ્તોત્રકાર સૂરિજી તેમના વિહારસમયનું એક સુંદર ચિત્ર રજૂ કરે છે. તેઓ કહે છે કે જિનેશ્વરદેવના બે પગો દશ નખો વડે અત્યંત શોભે છે. આ નખો કેવા છે ? તો જાણે સુવર્ણના નવીન કમળો ખીલ્યાં હોય તેના.

જેવી ક્રાંતિને ધારણ કરનારા છે. એટલે , કે સુવર્ણ જેવી ઉદ્ધૃષ્ટ આસાથી યુક્ત છે.

શ્રી જિનેશ્વરદેવ વિહાર કરવા માટે આ બે પગો વડે જ્યાં જ્યાં પગલાં માંડે છે, ત્યાં ત્યાં દેવો સુવર્ણનાં કમળો રચે છે અને ભગવાન તેનાં પર પગલાં માંડતાં ગાદ્યા જાય છે. આવાં કમળો નવ હોય છે અને તે કમળાઃ આગળ મૂકતાં જાય છે. આવી ક્રિયા ભગવાન ગંતવ્ય સ્થાને પહોંચે ત્યાં સુધી ચાલે છે.

દૂકમાં શ્રી જિનેશ્વરદેવ વિહાર કરતી વખતે દેવ-વિદુર્વિત સુવર્ણકમળ પર પગલાં મૂકતાં આગળ વધે છે.

તીર્થ કરના ૩૪ અતિશયો પૈકી આ એક અતિશય છે. આ રીતે ખીજ અતિશયો પણ સમજી લેવા.

[૩૩]

મૂલ શ્લોક

इत्थं यथा तव विभूतिरभूज्जिनेन्द्र !

धर्मोपदेशनविधौ न तथा परस्य ।

यादृक् प्रमा दिनकृतः ग्रहतान्धकारा

तादृक् कुतो ग्रहगणस्य विकासिनोऽपि ॥૩૩॥

અન્યથ

જિનેન્દ્ર ! इत्थं તવ ધર્મોપદેશનવિધૌ યથા વિભૂતિઃ અભૂન્ તથા પરસ્ય ન, દિનકૃતઃ પ્રમા યાદૃક્ પ્રહતાન્ધકારા તાદૃક્ વિકાસિનઃ અપિ ગ્રહગણસ્ય કુતઃ ? ।

શબ્દાર્થ

જિનેન્દ્ર !-હે જિનેશ્વર !

इत्थं-આ જ રીતે, આ પ્રકારે.

પ્રથમ એક પ્રકાર વર્ણવ્યો છે. હવે બીજો પ્રકાર વર્ણવે છે, તેનું અનુસંધાન इत्थं પદ વડે કરેલું છે.

तव-તારી, તમારી.

घर्मोपदेशनविधौ-ધર્મની દેશના વખતે.

ધર્મ નો ઉપદેશ-દેશના દેવાની ક્રિયા તે ઘર્મોપદેશન, તેના વિધિ-તેની ક્રિયા, તે ઘર્મોપદેશનવિધિ તેમાં, તે વખતે. અર્થાત્ ધર્મની દેશના વખતે.

यथा-જેવી, જે પ્રકારની.

विमूर्तिः -સમૃદ્ધિ, અતિશયરૂપી સમૃદ્ધિ.

अमूर्त-થઈ હતી.

तथा-તેવી, તે પ્રકારની.

परस्य-બીજાની, બીજા ધર્મપ્રવર્તકોની.

न-થઈ નથી.

दिनकृतः प्रभा-સૂર્યનો પ્રકાશ.

यादृक्-જેવો, જેટલો.

∴ પ્રહતાન્ધકારા-અધકારનો નાશ કરનાર.

પ્રહત-નાશ પામેલ છે, અન્વકાર-જેના વડે તે પ્રહતાન્વ-
કાર. આ પદ પ્રમા નું વિશેષણ હોવાથી પ્રથમમાં આવેલું છે.

તાદૃક્-તેવી, તેટલી.

વિકાસિન:-ઉદય પામી રહેલ.

અપિ-પણ.

ગ્રહગણન્ય-ગ્રહસમૂહની.

ગ્રહ નો ગણ-સમૂહ, તે ગ્રહગણ. મંગલ, બુધ, શુક્ર,
શુકે, શનિ. રાહુ, કેતુ ગ્રહોની ગણના ગ્રહોમાં થાય છે. જૈન
શાસ્ત્રોમાં તે મિત્રાય ગીત પાણ ગ્રહોનો ઉલ્લેખ આવે છે.
તેની કુલ સંખ્યા ૮૮ ની મનાયેલી છે.

હુત:-ક્યાંથી ?

ભાવાર્થ

હે જિનેશ્વરદેવ ! આ જ પ્રકારે તમારી ધર્મદેશના
વખતે અતિશયોની જેવી સમૃદ્ધિ પ્રકટ થઈ હતી, તેવી સમૃદ્ધિ
ખીલ કોઈની ધર્મદેશના પ્રગટે થયેલી નથી. સૂર્યનો પ્રકાશ
અંધકારનો જેટલો નાશ કરે છે, તેટલો ગ્રહોનો સમૂહ ઉદય
પામી રહેલ હોય, છતાં ક્યાં કરી શકે છે ?

વિવેચન

શ્રી જિનેશ્વરદેવના વિશિષ્ટ પ્રાતિહાર્યો તથા તેમના
‘વિહારસમયનું’ વર્ણન કર્યા પછી હવે સ્તોત્રકાર તેમનો

ધર્મોપદેશવિધિ કેવો લક્ષ્ય અને અપૂર્વ હોય છે,
કરે છે. તેઓ કહે છે: 'હે ભગવન્! તમે જ્યાં
દેવાના હો ત્યારે દેવો દ્વારા ચાર યોજનપ્રમાણ ભૂમિમાં,
અદ્ભુત સમવસરણની રચના થાય છે. તેના ફરતા
હોય છે. તેમાંનો પ્રથમ ગઢ રૂપાનો, બીજો ગઢ સોના
ત્રીજો ગઢ રત્નમય હોય છે. તમે જ્યાં એ સમવસરણ
દેવોએ વિકુર્વેલા ઊંચા અશોકવૃક્ષની નીચે મણિમય સિંહા-
સન પર બિરાજે છે, ત્યારે પંચરંગી પુષ્પની વૃષ્ટિ થાય છે,
(કેન્દ્રકારનો) દિવ્ય ધ્વનિ પ્રકટ થાય છે, અને બાળુચામર વીંઝાય
છે, તમારા મસ્તકની પાછળ તેજનું સંવરણ કરનારું લામંડળ
ચાલે છે, મસ્તકની ઉપર ત્રણ છત્રો ધરાય છે અને દુંદુભિ
જ્યનાદ કરવા લાગે છે. વળી એ સમયે તમે ચતુર્મુખ દેખાઓ
છો, એટલે કે તમારી ચારે બાજુ નર-નારી તથા દેવ-દેવી-
ઓનો જે સમૂહ બેઠેલો હોય છે, તેને તમે સન્મુખ દેખાઓ
છો. એ વખતે તમારી વાણીની મધુરતા ચોર જ હોય છે.
તે વાણી વડે જે ઉપદેશ દેવાય છે, તે સહુ પોતાપોતાની
ભાષામાં સમજી જાય છે. વળી એ વખતે અહિંસા-વિશ્વ-
પ્રેમનું વાતાવરણ એટલું જોરદાર હોય છે કે તમારા સમવ-
સરણમાં હરણ બેઠું હોય અને તેની પાસે સિંહ આવી જાય
તો ચૂપ-ચાપ બેસી જાય છે, અથવા સાપ પાસે નોળિયે
આવી જાય તો ચૂપચાપ બેસી જાય છે, અથવા ઊંદર પાસે
બિલાડી આવી જાય તો તે ચૂપચાપ બેસી જાય છે. એ વખતે
તેમને પોતાના લક્ષ્ય એવા પ્રાણીઓને મારવાની વૃત્તિ બિલકુલ
થતી નથી.

વર્ણી જ્યાં તમારી ધર્મદેશનાનિમિત્તે સમવસરણું રચાય-
કાર છે, તેની આસપાસના વિસ્તારમાં બધા ઉપદ્રવો વિરામ પામી-
જાય છે અને સ્વચક્ર-પરચક્રનો ભય પણ રહેતો નથી.

અન્ય કોઈ પણ ધર્મપ્રવર્તકની દેશના વખતે આ
પ્રકારનું સમવસરણું કે આ પ્રકારનું અદ્ભુત વાતાવરણ
જોવામાં આવતું નથી.

દ્વિગ્ભરાચાર્ય શ્રી સરંતલદ્રે અપ્રસહસ્રીમાં કહ્યું
છે કે-

દેવાગમનભોયાનચામરાદિવિભૂતયઃ

માયાવિષ્ણુપિ દૃશ્યન્તે નાતસ્ત્વમસિ નો મહાન્ ॥

‘હે ભગવન્ ! દેવોનું આગમન, વિમાન, આમર આદિ
વિભૂતિઓ તો માયાવી પુરુષોમાં પણ દેખાય છે. તેથી આ
બધી સામગ્રીથી અમે તમને મહાન માનતા નથી. (તમારી
મહાનતા તો તમારી વીતરાગ અવસ્થામાં જ રહેલી છે.)’

પરંતુ મહોપાધ્યાય મેઘવિજયજીએ લક્ષ્મીમરવૃત્તિમાં
કહ્યું છે કે ગમે તેવો માયાવી પુરુષ પણ આ સમવસરણની
કે ભગવાનના રૂપની તુલના લાખમા-કોડમા ભાગે પણ કરી
શકતો નથી. તાત્પર્ય કે દેશનાસમયની શ્રી જિનેશ્વરદેવની
વિભૂતિ અપૂર્વ-અજોડ હોય છે.

[૩૪]

મૂલ સ્લોક

ચ્યોતન્મદાવિલવિલોકપોલમૂલ-
મત્તભ્રમંદુભ્રમરનાદવિવૃદ્ધકોપમ્ ।
પેરાવતામમિમસ્યુદતમાપતન્ત
દૃષ્ટ્વા મયં ભવતિ નોં ભવદાશ્રિતાનામ્ ॥૩૪॥

અન્યથા

(મગવન્) ભવદાશ્રિતાનામ્ ચ્યોતન્મદાવિલવિલોક-
કપોલમુલમત્તભ્રમંદુભ્રમરનાદવિવૃદ્ધકોપમ્ પેરાવતામમ્ આપ-
તન્તમ્ ઉદ્ધતમ્ હમમ્ દૃષ્ટ્વા મયમ્ નો ભવતિ ।

સાબ્દાર્થ

ભવદાશ્રિતાનામ્-આપનો આશ્રય લેનાર પુરુષોને.
ભવત્ આપના આશ્રિત-આશ્રય પામેલા, તે ભવદાશ્રિત.

ચ્યોતન્મદાવિલવિલોકપોલમૂલમત્તભ્રમંદુભ્રમરનાદવિવૃ-
દ્ધકોપમ્-ઝરી રહેલા મદ વડે મલિન બનેલો તથા ડોલી
રહેલો અને ઝાંડપ્રદેશ પર ઉન્મત્ત બનીને ભગી રહેલા ભ્રમરોના
નાદ વડે કોપાયમાન બનેલો.

ચ્યોતન્-ઝરી રહેલા એવા મદ વડે આવિલ-કુણ્ઠિત
થયેલો-મલિન બનેલો અને વિલોક-ડોલી રહેલો એવો

કપોત્તમૂલ-ગંડપ્રદેશ પર મત્ત-ઉન્મત્ત થઈને ભ્રમદ્-ભમી રહેલા એવા ભ્રમરનાદ-ભ્રમરોના નાદ વડે વિવૃદ્ધ-વૃદ્ધિ પામેલો છે જેનો કોપ-ક્રોધ એવો.

પેરાવતામ્-ઐરાવત હાથી જેવો મોટો.

પેરાવતના જેવી છે શ્રામા જેની તે પેરાવતામ્-અહીં આમા શબ્દ સામ્ય સૂચવનારો છે. ઐરાવત એટલે ઇન્દ્રનો હાથી. તે કદમાં ઘણો મોટો હોય છે.

આપતન્તમ્-સામે આવી રહેલા.

‘આપતન્તં આગચ્છન્તં’ (શુ. વૃ.)

ઉદ્વતમ્-અવિનીત, અશિક્ષિત, હુદાન્ત.

ઇમમ્-હાથીને.

દૃષ્ટ્વા-જોઈને.

મયં નો ભવતિ-ભય ઉત્પન્ન થતો નથી.

ભાવાર્થ

મદ્ અરવાથી મલિન બનેલો તથા ડોલી રહેલો, તેમજ ગંડસ્થલ પર ઉન્મત્ત થઈને ભમી રહેલા ભ્રમરોના શબ્દથી, ક્રોધાચમાન બનેલો એવો ઐરાવત જેવો મોટો હાથી સામે આવી રહેલો હોય, તો પણ તમારો આશ્રય કરનારમાં ભય ઉત્પન્ન થતો નથી.

વિવેચન

શ્રી જિનેશ્વરદેવના સ્મરણ તથા શરણનો મોટો મહિમા એ છે કે તેનાથી સર્વ પ્રકારના ભયો નાશ પામે છે. સ્તોત્રકાર સૂરિજી હવે પછીનાં નવ પદો વડે તેની પ્રતીતિ કરાવશે. પ્રસ્તુત પદમાં તેઓ કહે છે કે હે ભગવન ! જે લોકો અંતરના સદ્ભાવથી પ્રેરાઈને તમારું શરણ શ્રહણ કરે છે, તેમને સામે આવી રહેલ ઐરાવત જેવા મોટા અને દુર્ઘન્ટ હાથીનો પણ ભય લાગતો નથી.

આ હાથી કેવો ? તો કહે છે કે મદ્દ ઝરવાથી જેનું શરીર મલિન બની ગયેલું છે અને જે નિરંતર ડોલી રહેલો છે તથા જેના ગંડસ્થલમાંથી ઝરી રહેલા મદ્દને પીવા માટે મત્ત બનેલા બ્રમરોના સતત ઝંકારથી જે વિશેષ ક્રોધાગ્રસ્ત થયેલો છે એવો.

હાથીનાં સાત સ્થાનમાંથી મદ્દ ઝરે છે, એવી નોંધ ગુણાકરવૃત્તિમાં થયેલી છે. તે સાત સ્થાનો આ પ્રમાણે જાણવાં : ૨ ગંડસ્થળ, ૨ નેત્ર, ૧ સૂંઢ, ૧ મોંઢ (લિંગ) અને ૧ ગુદ.

તાત્પર્ય કે ગમે તેવો કદાવર કે મદ્દમાતો હાથી સામે આવી જાય, પણ શ્રી જિનેશ્વરદેવનું નામ અથવા તેમનો મંત્ર સ્મરવા લાગીએ તો એ હાથી આપણને કોઈ જાતની રંજાડ કરી શકતો નથી.

[૩૫]

મૂલ શ્લોક

મિન્નેમકુમ્ભગલદુજ્જ્વલશોણિતાક્ત-
 મુક્તાફલપ્રકરમૂષિતમૂમિભાગઃ ।
 વદ્ધક્રમઃ ક્રમગતં હરિણાધિપોઽપિ
 નાક્રામતિ ક્રમયુગાચલસંશ્રિતં તે ॥૩૫॥

અન્યથ

મિન્નેમકુમ્ભગલદુજ્જ્વલશોણિતાક્તમુક્તાફલપ્રકરમૂષિત-
 મૂમિભાગઃ વદ્ધક્રમઃ હરિણાધિપઃ અપિ ક્રમયુગતમ્ તે ક્રમ-
 યુગાચલસંશ્રિતમ્ ન આક્રામતિ ।

શબ્દાર્થ

મિન્નેમકુમ્ભગલદુજ્જ્વલશોણિતાક્તમુક્તાફલપ્રકરમૂષિતમૂમિ-
 ભાગઃ - જેણે હાથીઓનાં ગંડસ્થલ લેદીને તેનાંથી પડી રહેલા
 શ્વેત અને લોહી ખરડાયેલાં એવાં મોતીઓના સમૂહથી
 પૃથ્વીના ભાગને શોભાવમાન બનાવી દીધો છે એવો.

મિન્ન - લેદાયેલા એવાં કુમ્ભ - હાથીનાં કુમ્ભ - ગંડસ્થલ,
 તેમાંથી ગલત્ - પડી રહેલા, હજ્જ્વલ - શ્વેત તથા શોણિતાક્ત -
 લોહીથી ખરડાયેલા (અક્ત - ખરડાયેલ) એવા મુક્તાફલ -
 મોતી, તેનો પ્રકર - સમૂહ, તેનાથી મૂષિત - સુંદર બનાવી
 દીધો છે જેણે મૂમિભાગઃ - પૃથ્વીનો ભાગ એવા.

વદ્ધક્રમઃ - છલંગ મારવાને તૈયાર.

વદ્ધ - તૈયાર કરેલો છે જેણે ક્રમ - શિકાર કરવા માટેનો શારીરિક વ્યૂહ, તે વદ્ધક્રમઃ અર્થાત્ છલંગ મારવાને તૈયાર.

હરિણાધિપઃ - સિંહ.

હરિણ - પશુ, તેનો અધિપ - અધિપતિ તે હરિણાધિપ અર્થાત્ સિંહ.

અપિ - વળી.

ક્રમગતમ્ - છલંગ મારી ચૂકેલો.

ક્રમ - પ્રત્યે ગત - ગયેલો તે ક્રમગત. ક્રમ નો અર્થ ઉપર આપેલો છે.

તે - તમારા.

ક્રમયુગાચલસંશ્રિતમ્ - ચરણક્રમગણે પર્વતનો આશ્રય કરી ચૂકેલા પુરુષ પર.

ક્રમ નું યુગ - યુગલ તે ક્રમયુગ, તે રૂપી અચલ - પર્વત, તે ક્રમયુગાચલ, તેને સંશ્રિત, તે ક્રમયુગાચલસંશ્રિત, તેને ન આક્રમતિ - આક્રમણ કરતો નથી.

સાવાર્થ

જેણે હાથીઓનાં ગંડસ્થલ ભેદીને તેમાંથી પડી રહેલાં સ્વેત અને લોહી ખરડાયેલાં એવાં મોતીઓના સમૂહથી

પૃથ્વીના કેટલાક ભાગને શોભાયમાન બનાવેલ છે તથા જે છલંગ મારવાને તૈયાર છે, અથવા છલંગ મારી ચૂકેલા છે એવો સિંહ પણ હે ભગવન્ ! તમારા ચરણકમળરૂપી પર્વતનો આશ્રય લેનાર મનુષ્ય પર આક્રમણ કરી શકતો નથી.

વિવેચન

શ્રી જિનેશ્વરદેવના નામસ્મરણ કે મંત્રસ્મરણનો આશ્રય લેવાથી મદોન્મત્ત હાથીના આક્રમણમાંથી બચી શકાય છે, તેમ અતિ પરાક્રમી એવા સિંહના આક્રમણથી પણ બચી શકાય છે. આ વસ્તુ સ્તોત્રકાર મહર્ષિ પોતાની અનોખી છટાથી અહીં રજૂ કરે છે.

સિંહ એવો પરાક્રમી છે કે તે છલંગ મારીને ગમે તેવા મોટા હાથીના મસ્તક પર ચડી જાય છે અને પોતાના બળવાન પંજા વડે હાથીનું ગંડસ્થળ ચીરી નાખે છે. એ ગંડસ્થલમાંથી શ્વેત મોતીઓ નીચે પડે છે અને તે લોહીથી ખરડાયેલ હોય છે. આ રીતે શ્વેત છતાં રક્ત વર્ણની છાયા ધરનારા મોતીઓનો સમૂહ પૃથ્વી પર પડવાથી ત્યાં એક જાતનું વિચિત્ર-મનોરમ દ્રશ્ય ખડું થાય છે.

અહીં એટલી સ્પષ્ટતા આવશ્યક છે કે બધા હાથીનાં ગંડસ્થલોમાં મોતી પાકતાં નથી. મોતી તો ભદ્ર જાતિનો જે મહાન હાથી હોય છે, તેના ગંડસ્થલમાં જ પાકે છે, એટલે કે જે સિંહે ભદ્ર જાતિના હાથીનો શિકાર કર્યો હોય તે

છલંગ મારીને આપણા પર ધસવાની તૈયારીમાં હોય કે ખસી ચૂક્યો હોય પણ એ વખતે જો આપણે શ્રી જિનેશ્વરદેવના ચરણયુગલોનો આશ્રય લઈએ એટલે કે તેમને મનથી વંદન કરીને તેમનું નામસ્મરણ કે મંત્રસ્મરણ ચાલુ કરીએ તો એ સિંહ આપણા પર આક્રમણ કરી શકતો નથી.

[૩૬]

મૂલ શ્લોક

કલ્પાન્તકાલપવનોદ્ધતવદ્વિકલ્પં
દાવાનલં જ્વલિતમુજ્જ્વલમુત્સ્ફુલિન્નમ્ ।
વિશ્વં જિઘત્સુમિવ સમ્મુખમાપતન્તં
ત્વન્નામકીર્તનજલં શમયત્યેશેષમ્ ॥૩૬॥

અર્થ

ત્વન્નામકીર્તનજલમ્ કલ્પાન્તકાલપવનોદ્ધતવદ્વિકલ્પમ્
જ્વલિતમ્ ઉજ્જ્વલમ્ ઉત્સ્ફુલિન્નમ્ વિશ્વમ્ જિઘત્સુમ્ ઇવ
સમ્મુખમ્ આપતન્તમ્ દાવાનલમ્ અશેષમ્ શમયતિ ।

શબ્દાર્થ

ત્વન્નામકીર્તનજલમ્-તમારું નામકીર્તનરૂપ જળ.
ત્વત્-તમારું, નામકીર્તન રૂપી જલ તે ત્વન્નામકીર્તનજલ.
કલ્પાન્તકાલપવનોદ્ધતવદ્વિકલ્પમ્-પ્રલયકાલના મહા-
વાયુથી ઉઘડેલો અગ્નિ સમાન.
કલ્પાન્તકોલ-પ્રલયકાળ, તે સમયનો પવન-મહાવાયુ,

તેનાથી ઉદ્ભવ-ઉઠત બનેલા, ઉત્ર બનેલા એવા વહ્નિ-અગ્નિના
કલ્પ-જેવો.

જ્વલિતમ્-સહસ્રહાટ સળગી રહેલો.

સજ્જ્વલમ્-ઊંચે જવાળા પ્રસરાવતો.

જ્વલ્કુલિન્નમ્-આરે બાળુ તણુખા ઉડાડતો.

વિશ્વમ્ જિઘત્સુમ્-અને વિશ્વને ભરખી જવા ઇચ્છતો.
હવ-જેવો.

સમ્પ્રત્તમ્-સામે.

આપતન્તમ્-આવી રહેલો એવો.

દાવાનલમ્-દાવાનલ.

અશેષ-પૂરેપૂરો.

શમયત્તિ-શમાવી દે છે.

ભાવાર્થ

હે ભગવન ! તમારું નામ કીર્તનરૂપ જલ, પ્રલયકાળના
મહાવાયુથી ઉત્ર બનેલા, અગ્નિની જેમ સહસ્રહાટ સળગી
રહેલા, પ્રકાશ ફેલાવતા, ઊંચે જવાળા પ્રસરાવતા તથા આરે
બાળુ તણુખા ઉડાડતા અને બાણે વિશ્વને ભરખી જવાની
ઇચ્છાથી અગ્રેસર થતા એવા દાવાનલને પૂરેપૂરો બોલાવી
નાખે છે.

વિવેચન

ભગવાનના પવિત્ર નામનો-મંત્રનો આશ્રય લેવાથી જેમ
મદોન્મત્ત હાથી તથા અતિ વિક્રાળ એવા સિંહનું આક્રમણ
અટકી જાય છે, તેમ પ્રચંડ અગ્નિનું આક્રમણ પણ અટકી

જાય છે. સ્તોત્રકાર સૂરિજી કહે છે કે હે ભગવેન! તમારું નામકીર્તન અરબલિત ધારાએ જળા વરસાવતાં મહામેઘ જેવું છે કે જે ગમે તેવા ભડભડાટ બળી રહેલ દાવાનલને પણ પૂરેપૂરો શમાવી દે છે.

સામાન્ય રીતે જંગલ વગેરેમાં જે દાવાનલ પ્રકટે છે, તે કોઈ સામાન્ય ઉપાયોથી ઓલવાતો નથી; તે માટે તો મહા-મેઘનું આગમન જ ઉપકારી થાય છે. તેના અમિત જળનો એકધારો છંટકાવ થવા લાગ્યો કે એ દાવાનલ થોડા જ વખતમાં શાંત થઈ જાય છે. શ્રી જિનેશ્વરદેવનાં નામકીર્તનમાં પણ આવો જ અમત્કાર રહેલો છે. તે અગ્નિના ગમે તેવા ભયંકર આક્રમણમાંથી પણ આપણને ઉગારી લે છે અને જરા પણ આંચ આવવા દેતો નથી.

જગતના ઇતિહાસે એવા દાખલાઓ નોંધાયા છે કે જેમાં અને બાબુથી ઘરોને આગ લાગી હોવા છતાં વચલું ઘર બચી ગયું હોય અને તે કોઈ ધર્માત્મા કે પ્રભુભક્તનું જ હોય. તાત્પર્ય કે આવા પ્રસંગે શ્રી જિનેશ્વરદેવનું નામકીર્તન જ પ્રાણીઓને શરણુભૂત થાય છે.

[૩૭]

મૂલ શ્લોક

રક્તેક્ષણં સમદકોકિલકણ્ઠનીલં
ક્રોધોદ્દતં ફણિનમુત્ફણમાપતન્તમ્ ।

આક્રામતિ ક્રમયુગેન નિરસ્તશઙ્ક-
સ્ત્વન્નામનાગદમની હૃદિ યસ્ય પુંસઃ ॥૩૭॥

અન્યથા

યસ્ય પુંસઃ હૃદિ ત્વન્નામનાગદમની (સ) નિરસ્તશઙ્કઃ
રક્તેક્ષણમ્ સમદકોકિલકણ્ઠનીલમ્ ક્રોધોદ્વિતમ્ આપતન્તમ્
હત્કણમ્ ફણિનમ્ ક્રમયુગેન આક્રામતિ ।

શબ્દાર્થ

યસ્ય-જે.

પુંસઃ-પુરુષના.

હૃદિ-હૃદયને વિષે.

ત્વન્નામનાગદમની-તમારા નામરૂપી નાગદમની.

ત્વન્-તમારું નામ, તે રૂપી નાગદમની તે ત્વન્નામનાગદ-
મની. નાગદમની એક પ્રકારની જડીબુટ્ટી છે કે જેનાથી નાગને
વશ કરી શકાય છે. અથવા તે નાગનું દમન કરનારી એવી
બાંધુલી વિધા તે નાગદમની.

નિરસ્તશઙ્કઃ-શંકારહિત બનીને, નિર્ભય થઈને.

નિરસ્ત-હર થયેલી છે શઙ્કા જેની તે નિરસ્તશઙ્કઃ.
અર્થાત્ શંકારહિત બનીને, નિર્ભય થઈને.

રક્તેક્ષણમ્-લાલ આંખોવાળા.

રક્ત-લાલ એવી દૈક્ષણ-આંખ છે જેની તે રક્તેક્ષણ.

સમદકોકિલકણ્ઠનીલમ્-ઉન્મત્ત કોઢિલના કંઠે જેવા
સ્થામવર્ણના.

મદ-સહિત તે સમદ, એવો જે કોકિલ, તેના કણ્ઠ
જેવો નીલ-સ્થામવર્ણનો તે સમદકોકિલકણ્ઠનીલ.

ક્રોધોદ્વત્તમ્-અત્યંત ક્રોધાયમાન.

ક્રોધથી સ્વદ્વત્-ઉશ્કેરાયેલો તે ક્રોધોદ્વત્.

આપતન્તમ્-સામે આવી રહેલા.

ચત્-જાંચી ફેણ કરેલા.

ચત્-જાંચી ફળ-ફેણ કરેલી છે એવા.

ફણિનમ્-સાપને.

ક્રમયુગેન-એ યગ વડે.

ક્રમ-યગ, તેનું યુગ-યુગલ, તે ક્રમયુગલ, અર્થાત્ જે
યગ, તેના વડે.

આક્રામતિ-સ્પર્શ કરે છે.

સાવાર્થ

હે ભગવન્ ! જે પુરુષના હૃદયમાં તમારા નામરૂપી
નાગદમની રહેલી છે, તે પુરુષ નિર્ભય બનીને લાલ આંખો-
વાળા, મદોન્મત્ત કોયલના કંઠે જેવા સ્થામવર્ણના, અત્યંત

કોધાયમાન, જિંચી ફેણવાળા અને સામે આવી રહેલા એવા સાપને પોતાના બે પગ વડે સ્પર્શ કરી શકે છે.

વિવેચન

મહાભયોની ગણતરીમાં સર્પભયની પણ ગણના થાય છે. સર્પોમાં પણ કાળા નાગ (King Cobra) ની ગણના મહાવિષધરમાં થાય છે, કારણ કે તે દંશ દે તો મનુષ્ય થોડી જ ક્ષણોમાં મૃત્યુ પામે છે. આમ્રમંજરીઓનો રસ ચૂસીને મદમાતા થયેલ કોયલનો કંઠ શ્યામવર્ણનો હોય છે, તેના જેવા વર્ણવાળો એટલે મહાવિષધર કાળો નાગ, તે અત્યંત કોપાયમાન થયો હોય ત્યારે તેની આંખો લાલ બની બીચ છે અને તે તરત જ ફેણ જિંચી કરી દંશ દેવાને તાર્પર બને છે. આવા સર્પોનો સામનો કરવાનું કામ સહેલું નથી, પછી તેની નજીક જઈને સ્પર્શ કરવાની તો વાત જ ક્યાં રહી? તેમાં બે પગ વડે સ્પર્શ કરવામાં તો ગોરો જોખમ રહેલું છે, કારણ કે પગના સ્પર્શથી તેને આશંકા થાય છે અને તેથી કોધાયમાન થઈને અવશ્ય દંશ દે છે. પરંતુ શ્રીજિનેશ્વરદેવનું નામ નાગદમની નામની જડીબુટ્ટી જેવું કામ કરે છે, એટલે કે આવો અતિ ભયંકર સાપ કુંભકાશ ભારતો સામે આવી રહ્યો હોય તો પણ તેને ઠંડો પાડી દે છે અને શ્રીજિનેશ્વરદેવનું નામસ્મરણ કરી રહેલો પુરુષ તેની સામે જઈને તેને બે પગ વડે સ્પર્શ કરે છતાં તે કંઈ કરી શકતો નથી. તાર્પર્ય કે આવા સર્પને તે સહેલાઈથી આળંગી બીચ છે.

[૩૮]

શ્રુત શ્લોક

વલ્ગતુરક્કગજગર્જિતમીમનાદ-
માજૌ બલં બલવતામપિભૂપતીનામ્ ।
ઉઘદિવાકરમયૂઃશિખાપવિદ્મં
ત્વત્કીર્તનાત્તમ ઇવાશુ મિદામુપૈતિ ॥૩૮॥

અર્થ

આજૌ ત્વત્કીર્તનાત્ વલ્ગતુરક્કગજગર્જિતમીમનાદમ્-
બલવતામ્ અરિભૂપતીનામ્ બલમ્ ઉઘદિવાકરમયૂઃશિખા-
પવિદ્મમ્ તમઃ ઇવ આશુ મિદામ્ ઉપૈતિ ॥

શબ્દાર્થ

આજૌ-યુદ્ધમાં-

આજિ-યુદ્ધ, તેને વિષે.

ત્વત્કીર્તનાત્-તમારી સ્તુતિ કરવાથી, તમારું નામ
અહીં કરવાથી.

વલ્ગતુરક્કગજગર્જિતમીમનાદમ્-ઉછળી રહેલા .ઘોડા.
અને હાથીઓની ગર્જનાથી જેમાં ભયંકર અવાજ થઈ રહ્યો.
છે એવું.

વલ્ગત્-ઉછળી રહેલા એવા તુરક્ક-ઘોડા તથા ગજ-
હાથી, તેમના પડે ગર્જિત-ગર્જાયેલા અને તેથી જેમાં મીમ-

નાદ-સચંકર અવાજ થઈ રહ્યો છે એવા આ પદ બલમું
:વિશેષણ છે.

બલવતામ્-શક્તિશાળી.

આ પદ અરિમૂપતીનામ્ પદનું વિશેષણ હોવાથી
ષઠીના બહુવચનમાં આવેલું છે.

અરિમૂપતીનામ્-શત્રુ રાખઓનું.

અરિ-શત્રુ એવો જે મૂપતિ-રાખ તે અરિમૂપતિ,
તેના આ પદ ષઠીના બહુવચનમાં છે.

બલમ્-સૈન્ય.

લઘ્વિવાકરમયૂક્તશિલાપવિદ્ધમ્-ઉદય પામી રહેલ સૂર્યનાં
કિરણોના અગ્ર ભાગ વડે ફર કરાયેલા.

લઘ્વ-ઉદય પામી રહેલ એવો વિવાકર-સૂર્ય, તેના
મયૂક્ત-કિરણ, તેની શિલા-તેનો અગ્રભાગ, તેના વડે અપ-
વિદ્ધ-ફર કરાયેલ તે લઘ્વિવાકરમયૂક્તશિલાપવિદ્ધ.

આ પદ તમઃ નું વિશેષણ છે, તેથી પ્રથમાના એક-
વચનમાં આવેલું છે.

તમઃ હવ-અધકારની જેમ.

આશુ-શીઘ્ર.

મિદામ્ લપૈત્તિ-વિનાશને પામે છે.

સાવાર્ય

યુદ્ધમાં તમારું નામસ્મરણ કરવાથી, જેમાં ઉછળી રહેલા ઘોડા અને હાથીઓની ગર્જના વડે ભયંકર અવાજ થઈ રહ્યો છે એવું શક્તિશાળી શત્રુ રાજાઓનું સૈન્ય, ઉદ્વેગ પામી રહેલ સૂર્યના કિરણોના અગ્રભાગ વડે અંધારું હણાય તેમ, શીઘ્ર હણાઈ જાય છે.

વિવેચન

એકાએક શત્રુની ચડાઈ થાય, તેને પરચકભય કહેવામાં આવે છે. આવી ચડાઈ વખતે યોગ્ય મુકાબલો ન થાય તો ગ્રામ-નગર ભાંગે છે, માલમિલકત લૂંટાઈ જાય છે, અનેક માણસો માર્યા જાય છે અને કેટલાકને બંદીવાન કે ગુલામ બની ભયંકર ચાતનાઓ સહેવી પડે છે.

શક્તિશાળી શત્રુરાજા આક્રમણ કરે, તે સામાન્ય કોટિનું ન હોય, કારણ કે તેમાં અનેક ઘોડાઓ હોય, અનેક હાથીઓ હોય અને મહા બળવાન એવા સુલટોનાં જૂથ હોય. તે જથ્થાએ એકસામટું આક્રમણ કરે, ત્યારે તેમાં ઘોડાઓ હણુહણાટ કરતા ઉછળી રહ્યા હોય, હાથીઓ તીણી ચીસ પાડીને દોટ મૂકતા હોય અને સુલટો શસ્ત્રાસુધારણ કરીને સિંહનાદ કરતાં એટલે કે હાકલા-પડકારા કરતા આગળ વધી રહ્યા હોય. તેનો સામનો કરવાનું કામ સહેલું ન જ હોય. આત્રા સમયે કાયરો દુર્મ દુર્બાવીને ભાગે છે, પણ પીઠ પર શસ્ત્રોના ઘા પડે છે અને તેઓ ભૂંડા

હાલે માર્યા જાય છે. વીર પુરુષો કદી પૂંઠે દેખાડતા નથી. તેઓ સાતી છાતીએ ઝૂંઝૂમે છે, પણ તેમાં વિજય ભાગ્યે જ મળે છે. જ્યાં ત્રણ ને તેરનો મુકાબલો કરવાનો હોય ત્યાં બીજું શું પરિણામ આવી શકે ? પણ આવા વખતે જો શ્રીજિનેશ્વરદેવનું નામસ્મરણ શરૂ કરવામાં આવે તો બધો રંગ બદલાઈ જાય છે. જેમ સૂર્યના કિરણોરૂપી ભાલા વીંઝાતા અંધકારના દળનો નાશ થઈ જાય છે, તેમ શ્રી જિનેશ્વરદેવના નામસ્મરણથી આવા બળવાન સૈન્યનો નાશ થઈ જાય છે અર્થાત્ તે સંપૂર્ણ પરાજય પામે છે.

[૩૯]

મૂલ શ્લોક

કુન્તાગ્રભિન્નગજશોણિતવારિવાહ-
 વેગાવતારતરણાતુરયોધમીમે ।
 યુદ્ધે જયં વિજિતદુર્જયજેયપક્ષા-
 સ્ત્વત્પાદપદ્મજવનાશ્રયિણો લભન્તે ॥૩૯॥

અન્યથા

ત્વત્પાદપદ્મજવનાશ્રયિણઃ કુન્તાગ્રભિન્નગજશોણિતવારિ-
 વાહવેગાવતારતરણાતુરયોધમીમે યુદ્ધે વિજિતદુર્જયજેયપક્ષાઃ
 (સન્તઃ) જયમ્ લભન્તે ।

શબ્દાર્થ

ત્વત્પાદપદ્મજવનાશ્રયિણઃ-તમારા ચરણ રૂપી કમળ સમૂહ-
 નો આશ્રય કરનારાઓ.

ત્વત્-તમારા, પાદ-ચરણ એજ પક્કજ-તે ત્વતપાદપક્કજ, તેનો વન-સમૂહ, તેનો આશ્રય-કરનાર તે ત્વત્પાદપક્કજવના-શ્રયિન્-તેઓ. આ પદ પ્રથમાનાં બહુવચનમાં છે.

કુન્તામ્રમિન્નગજશોણિતવારિવાહવેગાવતારતરણાતુરયોધ-મીમે-ભાલાઓના અગ્રભાગથી લેદાયેલા હાથીઓના લોહી રૂપી જલપ્રવાહમાં ઝડપથી ઉતરવામાં તથા તરવામાં બ્યાકુલ એવા યોદ્ધાઓ વડે ભયંકર.

કુન્ત-ભાલો, તેનો અગ્ર ભાગ તે કુન્તામ્ર, તેના વડે મિન્ન-લેદાયેલા એવા ગજ-હાથીઓ, તેનો શોણિત-લોહીરૂપી વારિવાહ-જલપ્રવાહ, તેને વેગ-વેગથી-ઝડપથી, અવતાર-પ્રવેશવામાં-ઉતરવામાં તથા તરણ-તરવામાં આતુર-બ્યાકુલ એવો યોધ-સુભટ, તેના વડે મીમ-ભયંકર તે કુન્તામ્રમિન્નગ-જશોણિતવારિવાહવેગાવતારતરણાતુરયોધમીમ, તેના વિષે. આ પદ યુદ્ધે નું વિશેષણ હોવાથી સપ્તમીના એકવચનમાં આવેલું છે.

યુદ્ધે- યુદ્ધમાં.

વિજિતદુર્જયજેયપક્ષાઃ-જેણે મુશ્કેલીથી જિતાય એવા શત્રુપક્ષને જિતી લીધેલો છે.

વિજિત-જિતી લીધો છે જેણે દુર્જય-મુશ્કેલીથી જિતાય એવા જેયપક્ષ-ને શત્રુપક્ષને જે જિતવા યોગ્ય હોય તે જેય, એવો જે પક્ષ તે જેયપક્ષ અર્થાત્ શત્રુપક્ષ. આ પદ ત્વત્પાદ.

પક્કજવનાશ્રયિણઃ સું વિશેષણ હોવાથી પ્રથમાના બહુવચન-
માં આવેલું છે.

જયમ્ ભવન્તે-જય પામે છે.

ભાવાર્થ

હે ભગવન્ ! જેઓ તમારા ચરણરૂપી કમળસમૂહનો
આશ્રય લે છે, તેઓ ભાલાના અગ્રભાગથી ત્રિધાએલા હાથીઓ-
ના લોહીરૂપી જલપ્રવાહમાં વેગથી ઉતરવામાં આતુર એવા
સુલટોથી ભયંકર બનેલ યુદ્ધમાં પણ શત્રુપક્ષને જિતી લે છે
અને જયશ્રીને વરે છે.

વિવેચન

જે સંગ્રામમાં હજારો હાથીઓ હુણાઈ જાય અને તેના
લોહીની નદીઓ વહે તથા તેને ઝડપથી પાર કરીને સુલટોને
આગળ વધવાનો પ્રસંગ આવે, એ સંગ્રામ કેવો દારુણ હોય ?
તેની કલ્પના કરી લેવી. સ્તોત્રકાર મહર્ષિ કહે છે કે આવા
અતિ દારુણ સંગ્રામવખતે પણ હે ભગવન્ ! તમારા ચરણ-
કમળનો આશ્રય લેનારા એટલે કે ભક્તિપૂર્વક તમારું સ્મરણ
કરનારાઓ શત્રુપક્ષને જિતી લઈને જયશાળી થાય છે.

જ્યાં આવા દારુણ સંગ્રામમાં ભગવાનનાં નામસ્મરણથી
જય મળતો હોય, ત્યાં સામાન્ય સંગ્રામગ્રી તો વાત જ શી !
તાર્પથ, કે એવા સંગ્રામો તો સહેલાઈથી જિતી શકાય છે.

[૪૦]

મૂલ શ્લોક

અમ્મોનિઘૌ ક્ષુભિતમીષણનક્રચક્ર-
પાઠીનપીઠમયદોલ્બણવાહવાગ્નૌ ।
રક્તરક્તશિખરસ્થિતયાનપાત્રા-
ત્રાસં વિહાય ભવતઃ સ્મરણાદ્ વ્રજન્તિ ॥૪૦॥

અન્યથા

ક્ષુભિતમીષણનક્રચક્રપાઠીનપીઠમયદોલ્બણવાહવાગ્નૌ
અમ્મોનિઘૌ રક્તરક્તશિખરસ્થિતયાનપાત્રાઃ ભવતઃ સ્મરણાત્
ત્રાસમ્ વિહાય વ્રજન્તિ ।

શબ્દાર્થ

ક્ષુભિતમીષણનક્રચક્રપાઠીનપીઠમયદોલ્બણવાહવાગ્નૌઃ ક્ષોભ-
પામવાથી ભયંકર બનેલા મગરમચ્છરના સમૂહ તથા પાઠીન
અને પીઠ બાતિના મત્સ્યો વડે ભયાનક તથા મહાન વડવા-
ગ્નિવાળા.

ક્ષુભિત-ક્ષોભ પામવાને લીધે મીષણ-ભયંકર બનેલા
એવા નક્રચક્ર-મગરમચ્છરના સમૂહ તથા પાઠીન અને પીઠ
બાતિના મત્સ્યોથી મયદ-ભયંકર બનેલા તેમજ હલ્લણ-ભયં-
કર, વાહવાગ્નિ થી યુક્ત તે ક્ષુભિતમીષણનક્રચક્રપાઠીનપીઠમય-
દોલ્બણવાહવાગ્નિ તેના વિષે આ પદ અમ્મોનિઘૌ નું વિશેષણ
હોવાથી સપ્તમીના એકવચનમાં આવેલું છે.

અમ્મોનિર્ધો-અમુદ્રમાં.

રક્તરક્તશિશ્વરસ્થિતચાનપાત્રા:-ઉછળતા મોજાઓના
અગ્રભાગ પર રહેલા વડાણોમાં બેઠેલા.

રક્ત-ઉછળી રહેલા એવા તરફ-તેના શિશ્વર-અગ્ર-
ભાગ, તેને વિષે નિયત-રહેલું એવું ચાનપાત્ર-વડાણ. તેમાં
બેઠેલા તે રક્તરક્તશિશ્વરસ્થિતચાનપાત્ર. આ પદ પ્રથમાના
અહુવચનમાં છે.

ભવતઃ સ્મરણાન્-તમારું સ્મરણ કરવાથી.

ત્રાસમ્-આકસ્મિક ભય.

વિહાય-ત્યજીને.

વ્રજન્તિ-જાય છે. સ્વસ્થાને જાય છે.

ભાવાર્થ

હે લગવન્ ! શ્રોણ પામવાથી જેમાં મગરના સમૂહ-
તેમજ પાડીન તથા પીઠ જાતિના મત્સ્યો ઉછળી રહેલા છે.
તથા જેમાં ભયંકર વડવાન્નિ પ્રગટી રહેલો છે એવા અમુદ્રના
ઉછળી રહેલાં મોજાઓ પર ડોલાયમાન થઈ રહેલાં વડાણોમાં
બેઠેલા મનુષ્યો જો તમારું સ્મરણ કરે તો એ અકસ્માતમાંથી
ઉગરીને સહીસલામત પોતાના સ્થાને જાય છે.

વિવેચન

સમુદ્ર જ્યારે શ્રોણ પામે છે, ત્યારે તેમાં મોટા
મોટાં મોજાઓ ઉછળવા લાગે છે અને ભયંકર જળચર

પ્રાણીઓ ઉપર આવી જાય છે, એટલે તે ખૂબ જ ભયંકર બને છે. વળી જેને મહાસાગર કહેવામાં આવે છે, તેની અંદર તો વડવાગ્નિ લડલડાટ બળતો હોય છે, એટલે કે તે અંદરથી પણ ભયંકર જ હોય છે. આવા વખતે તેની સપાટી પર જે વહાણ ચાલતાં હોય છે, તે ડોલવા લાગે છે અને તેમાં બેઠેલા પ્રવાસીઓ ભયથી કંપી ઉઠે છે, કારણ કે તેમને પોતાનું મૃત્યુ સામે ઊભેલું દેખાય છે. પરંતુ આવા વખતે શ્રદ્ધા-પૂર્વક શ્રી જિનેશ્વરદેવનું સ્મરણ કરવામાં આવે તો હરિયો શાંત થઈ જાય છે અને વહાણ ડૂબતું બચી જાય છે, એટલે તેમાં પ્રવાસ કરી રહેલા મનુષ્યો સહીસલામત પોતાના સ્થાને પહોંચી શકે છે. તાત્પર્ય કે શ્રી જિનેશ્વરદેવનું સ્મરણ ગજભય, સિંહભય, અગ્નિભય, સર્પભય તથા ચુદ્રભયની જેમ સસુદ્રભયમાંથી પણ રક્ષણ આપનારું છે.

[૪૧]

શ્રુત સ્લોક

ઉદ્ભૂતમીષણજલોદરમારશુન્નાઃ

શોચ્યાં દશામુપગતાશ્ચ્યુતજીવિતાશાઃ ।

ત્વત્પાદપદ્મજરજોઽમૃતદિગ્ધદેહા

મર્ત્યા મવન્તિ મકરધ્વજતુલ્યરૂપાઃ ॥૪૧॥

અન્યથ

ઉદ્ભૂતમીષણજલોદરમારશુન્નાઃ શોચ્યામ્ દશામ્ ઉપગતાઃ

ચ્યુતજીવિતાશાઃ મર્ત્યાઃ ત્વર્ત્પાદપદ્મજરજોઽમૃતદિગ્દેહાઃ (સન્તઃ)
મકરધ્વજતુલ્યરૂપાઃ ભવન્તિ ।

શબ્દાર્થ

હ્રદ્ભૂતમીષણજલોદરમારમુગ્ધાઃ— જેઓ ઉત્પન્ન થયેલા
ભયંકર જલોદરના ભારથી વાંકા વળી ગયા છે.

હ્રદ્ભૂત—ઉત્પન્ન થયેલો, મીષણ—ભયંકર એવો
જલોદર—રોગવિશેષ, તેના માર વડે મુગ્ધ—વાંકા વળી
ગયેલ તે હ્રદ્ભૂતમીષણજલોદરમારમુગ્ધ. આ પદ મર્ત્યાઃ તું
વિશેષણ હોવાથી પ્રથમાના બહુવચનમાં છે. મુગ્ધાઃ ની જગાએ
મુગ્ધાઃ એવો પાઠ પણ મળે છે, તેનો અર્થ ભાંગી પડેલા,
અર્થાત્ કેડથી ભાંગી પડેલા—એમ સમજવાનો છે. જે રોગથી
પેટમાં પાણી ભરાતું બન્યું અને તે કારણે વૃદ્ધિ પામતું
બન્યું તથા ખીન્ન અવયવો ગણતાં બન્યું તેને જલોદર કહેવામાં
આવે છે. આ ઘણું કષ્ટસાધ્ય મહારોગ છે.

શોચ્યામ્ દશામ્ સપગતાઃ—શોચનીય દશાને પામેલા.

સપગતાઃ મર્ત્યાઃ તું વિશેષણ હોવાથી પ્રથમાના બહુ
વચનમાં છે.

ચ્યુતજીવિતાશાઃ—જેણે જીવનની આશા છોડી દીધેલી
છે એવા.

ચ્યુત—ત્યક્ત—ત્યજેલી છે જેણે જીવિત—જીવનની

આશા તે ચ્યુતજીવિતાશા: - આ પદ પશુ મર્ત્યા: નું વિશેષણ હોવાથી પ્રથમાના અહુવચનમાં છે.

મર્ત્યા: - મનુષ્યો.

ત્વત્પાદપદ્મજરજોઽમૃતદિગ્ધદેહા: - તમારા ચરણરૂપી કમળની ધૂળરૂપ અમૃતથી ખરડાયેલા શરીરવાળા.

ત્વત્ - તમારા પાદપદ્મ - ચરણરૂપી કમળ, તેના રજોઽમૃત - રૂઝરૂપી અમૃત, તેના વડે દિગ્ધ - લેપાયેલો છે. ખરડાયેલો છે દેહ - જેમનો તે ત્વત્પાદપદ્મજરજોઽમૃતદિગ્ધદેહ. આ પદ મર્ત્યા: નું વિશેષણ હોવાથી પ્રથમાના અહુવચનમાં છે.

મકરધ્વજતુલ્યરૂપા: - કામદેવ સમાન રૂપવાળા.

મકરધ્વજ - કામદેવ, તેના તુલ્ય છે રૂપ જેનું તે મકરધ્વજતુલ્યરૂપ.

મવન્તિ - થાય છે.

સાવાર્થ

જેઓ જલોદર રોગ ઉત્પન્ન થવાથી પેટના ભાર વડે વાંકા વળી ગયેલા છે, જે શોચનીય દશાને પ્રાપ્ત થયેલા છે તથા જેમણે જીવનની આશા છોડી દીધેલી છે એવા મનુષ્યો તમારા ચરણકમલની ધૂળ રૂપ અમૃતથી પોતાના દેહને ખરડે તો કામદેવ સમાન રૂપવાળા થાય છે.

વિવેચન

રોગથી મનુષ્ય પીડા પામે છે અને હેરાન - પરેશાન થઈ જાય છે. વળી મહાન રોગ લાગુ પડ્યો હોય તો પૈસે-

ટકે પણ ખુવાર થઈ જાય છે અને છેવટે કર્ણ મૃત્યુને ભેટ
 છે. આથી રોગની ગણના મનુષ્યના એક મહાશત્રુ તરીકે
 થાય છે. આવા રોગોથી બચવું હોય તો શ્રી જિનેશ્વરદેવના
 ચરણતું શરણ લેવું જોઈએ અને તેની ધૂલ મસ્તકે ચડાવવી
 જોઈએ તથા તેનાથી શરીરને ખરડવું જોઈએ. અહીં સ્તોત્ર-
 કારમૂરિજીએ મહારોગો પૈકી જલોદરનો દાખલો લીધો છે.
 એક મનુષ્યને ભયંકર જલોદરનો રોગ લાગુ પડ્યો હોય
 અને તેના ભારથી તે કમરેથી વાંકો વળી ગયો હોય, વળી
 તેની દશા અતિ શોચનીય થઈ ગઈ હોય, એટલે કે હાથપગ
 તદ્દન ગળી ગયા હોય અને શરીર તદ્દન અશક્ત બની ગયું
 હોય તથા તેણે જીવવાની આશા છોડી દીધી હોય, છતાં તે
 ભક્તિભાવપૂર્વક શ્રી જિનેશ્વરદેવના ચરણરૂપી કમળની રમ્ભને
 અમૃત માની તેનાથી પોતાના શરીરને ખરડે તો તેની એ
 હાલતમાં ત્વરિત સુધારો થાય છે અને તે કામદેવના જેવો
 સ્વરૂપવાન બની જાય છે, એટલે કે સંપૂર્ણ સાબો થઈ
 જાય છે.

અન્ય સંતોએ પણ કહ્યું જ છે કે —

પ્રભુ નામકી ઔપધિ, ખરી ખાંત શું ખય;
 રોગપીડા વ્યાપે નહિ, સળ સંકટ મિટ જાય.

થોડા વર્ષ પહેલાં જગતના એક મશહૂર ડોક્ટરે રીડર્સ
 હાયબેન્ટરમાં એક લેખ લખ્યો હતો અને આજે પણ પ્રભુ-
 પ્રાર્થનાથી દેવો ચમત્કાર થાય છે, તેનો બતિઅનુભવ

વર્ણવ્યો હતો. એક બાઈને જલોદર થયું હતું અને તે ઘણું જ વધી ગયું હતું. તેની ધોરણસરની ચિકિત્સા થતી હતી, પણ કંઈ ફાયદો થતો ન હતો. ડોક્ટરે તેની આશા છોડી હતી, પણ એક શત્રિએ એ બાઈએ પ્રભુપ્રાર્થનાનો આશ્રય લીધો. આ પ્રાર્થના બરા અંતઃકરણની હતી. આથી સવારે તેનું પેટ હતું તેવું થઈ ગયું. ડોક્ટરે આવીને જોયું તો તેના આશ્રયનો પાર રહ્યો નહિ. આવડું મોટું જલોદર અને તે એકાએક શી રીતે મટી ગયું ? વળી બધી નબળાઈ પણ ચાલી ગઈ હતી અને તે બાઈ તદ્દન તંદુરસ્ત જણાતી હતી. આથી ડોક્ટરને ખાતરી થઈ કે પ્રભુપ્રાર્થના પણ અજબ-ગજબનું કામ કરે છે અને તેણે એ વસ્તુ લેખ દ્વારા મહુના હિત માટે પ્રકટ કરી.

[૪૨]

મૂલ શ્લોક

આપાદકણ્ઠમુરુશ્ચૃલ્લવેષ્ટિતાઙ્ગા
 ગાઢં વૃહન્નિગડકોટિનિઘૃષ્ટજઙ્ગાઃ ।
 ત્વન્નામમન્ત્રમનિશં મનુજાઃ સ્મરન્તઃ
 સઘઃ સ્વયં વિગતવન્ધમયા ભવન્તિ ॥૪૨॥

અન્યથ

આપાદકણ્ઠમ્ ઉરુશ્ચૃલ્લવેષ્ટિતાઙ્ગાઃ ગાઢમ્ વૃહન્નિગડ-
 કોટિનિઘૃષ્ટજઙ્ગાઃ મનુજાઃ ત્વનામમન્ત્રમ્ અનિશમ્ સ્મરન્તઃ
 સઘઃ સ્વયં વિગતવન્ધમયાઃ ભવન્તિ ।

શબ્દાર્થ

આપાદકણ્ઠમ્ - પગથી માંડીને ગળા સુધી.

આ - મર્યાદા સૂચવે છે. પાદ - પગ, તેનાથી માંડીને
કણ્ઠ - ગળા સુધી તે આપાદકણ્ઠ.

ચરુશૃક્ષ્ણલવેષ્ટિતાઙ્ગ :- જેનાં અંગો મોટી સાંકળોથી
આંધી દીધેલાં હોય.

ચરુ - મોટી એવી શૃક્ષ્ણલ - સાંકળ, તેનાથી લેષ્ટિ-
આંધેલું છે. અઙ્ગ જેનું તે ચરુશૃક્ષ્ણલવેષ્ટિતાઙ્ગ. આ પદ
મનુજા : નું વિશેષણ હોવાથી પ્રથમાના બહુવચનમાં છે.

ગાઢમ્ - મજબૂત.

બૃહન્નિગઢકોટિનિઘૃષ્ટજઙ્ગા :- મોટી લોખંડની બેડીઓના
અગ્ર ભાગથી જેની બંધાઓ અત્યંત ઘસારી હોય.

બૃહત્ - મોટી એવી નિગઢ - લોખંડની બેડીઓ,
તેનો કોટિ - અગ્રભાગ, તેનાથી નિઘૃષ્ટ - અત્યંત ઘસાર્ધ
રહેલી છે જેની જઙ્ગા, તે બૃહન્નિગઢકોટિનિઘૃષ્ટજઙ્ગ આ પદ
પણ મનુજા : પદનું વિશેષણ હોવાથી પ્રથમાના બહુવચનમાં
આવેલું છે.

મનુજા :- મનુષ્યો.

ત્વન્નામમન્ત્રમ્ - તમારા નામરૂપી મંત્રને.

ત્વમ્ - તમારો, નામમન્ત્ર - નામરૂપી મંત્ર, તે
ત્વન્નામમન્ત્ર.

ઐનિશમ્ - નિરંતર.

સ્મરન્ત :- સ્મરી રહેલા.

સદ્યઃ - શીઘ્ર.

સ્વયમ્ - પોતાની મેળે.

વિગતબન્ધમયા :- જેમનો બંધનનો ભય ચાલ્યો છે એવા.

વિગત - ગયેલો છે જેનો બન્ધ - બંધનનો મય તે.
વિગતબન્ધમય. આ પદ પશુ મનુજા : તું વિશેષણ હોવાથી.
પ્રથમાના બહુવચનમાં છે.

મવન્તિ - થઈ જાય છે.

ભાવાર્થ

જેમના પગથી માંડીને ગળા સુધીનાં અંગો મોટી.
સાંકળો વડે મજબૂત રીતે બંધાયેલા છે અને જેમની બંધાઓ.
મોટી લોખંડની બેડીઓના અગ્ર ભાગથી અત્યંત ઘસારું રહી
છે એવા મનુષ્યો જે નિરંતર તમારા નામનું સ્મરણ કરે તો
પોતાની મેળે બંધનના ભયથી શીઘ્ર મુક્ત થઈ જાય છે.

વિવેચન

સાત પ્રકારના ભયોનો ઉલ્લેખ ઉપર આવી ગયો.
હવે આઠમા બંધનભય સંબંધી સ્તોત્રકાર સૂરિજી કહે છે
કે એક માણસને જ્યારે તે ગુના માટે અથવા રાજાની અવકૃપા
ઉતરવાથી બંદીખાને પૂર્યો હોય અને તેના હાથે-પગે લોખંડની.

મોટી બેડીઓ નાખી હોય તથા તેના આખા શરીરને લોખંડની જાંજીરોથી જકડી લીધું હોય, પણ તે મનુષ્ય બે જિનેશ્વરના નામરૂપી મંત્રનો સતત બાપ કર્યા કરે તો જલ્દી બંધનમાંથી મુક્ત થાય છે.

સામાન્ય માન્યતા એવી છે કે સ્તોત્રકાર સૂરિજી આ સ્તોત્રતું એક પછી એક પદ રચતા ગયા અને સાંકળ વગેરેતું એક એક બંધન ઓછું થતું ગયું. એ રીતે તેઓ ૪૪ બંધનમાંથી મુક્ત થયા. પરંતુ કેટલાકતું એવું માનવું છે કે તેમને ૪૨ બંધનોથી જ જકડવામાં આવ્યા હતા અને તેમણે આ પદ રચ્યું કે તે ૪૨ બંધનો સામટાં તૂટી ગયાં અને તેઓ મુક્ત થયા. તાત્પર્ય કે આ રીતે આ ગાથા ઘણી મહાભાગી છે.

[૪૩]

મૂલ શ્લોક

મત્તદ્વિપેન્દ્ર-મૃગરાજ-દવાનલા-હિ-
સહગ્રામવારિધિમહોદરવન્ધનોત્થમ્ ।
તસ્યાશુ નાશમુપયાતિ મયં મિયેવ
યસ્તાવકં સ્તવમિમં મતિમાનધીતે ॥૪૩॥

અન્યથ

યઃ મતિમાન્ તાવકમ્ હમમ્ સ્તવં અધીતે તસ્ય મત્તદ્વિ-
પેન્દ્રમૃગરાજદવાનલાહિસહગ્રામવારિધિમહોદરવન્ધનોત્થમ્ મયમ્
મિયાં દવ આશુ નાશમ્ ઉપયાતિ ।

શબ્દાર્થ

યઃ મતિમાન્ - જે બુદ્ધિમાન પુરુષ.

તાવકમ્ - તમારું.

ઇમમ્ સ્તવમ્ અધીતે - આ સ્તોત્રનો પાઠ કરે છે.

તસ્ય - તેના.

મત્તદ્વિપેન્દ્રમૃગરાજદવાનલાહિસક્ષ્મામવારિધિમહોદરબન્ધ-
નોત્થં - મદ્મહાતા હાથી, સિંહ, દાવાનલ, સ્પર્ધ, સંગ્રામ, સ
સાગર, બલોદર તથા બંધનથી ઉત્પન્ન થયેલો.

મત્ત - મદ્મહાતા એવો, દ્વિપેન્દ્ર - હાથી તથા મૃગરાજ -
સિંહ તથા દવાનલ - દાવાનલ, તથા અહિ - સર્પ, તથા
સક્ષ્મામ - યુદ્ધ તથા વારિધિ - સમુદ્ર તથા મહોદર બલોદર
તથા બન્ધન - બંધન, તેમાંથી ઉત્થં - ઉત્પન્ન થયેલો.

મયમ્ - ભય.

મિયા હવ - બાણે ભય પામીને.

મી - ભય. મિયા - ભય વડે - ભય પામીને.

હવ - બાણે.

આશુ - શીઘ્ર.

નાશમ્ ઉપયાતિ - નાશ પામે છે.

સાવાર્થ

હે ભગવન્ ! જેઓ તમારા આ સ્તોત્રનો નિયમિત.
પાઠ કરે છે, તેના (૧) મદ્મહાતા હાથી, (૨) સિંહ, (૩),

દાવાનલ, (૪) સર્પ, (૫) સંગ્રામ, (૬) સાગર, (૭) જલોદર
તથા (૮) બંધનથી ઉત્પન્ન થયેલો ભય પોતે ભય પામીને
શીઘ્ર નાશ પામે છે.

વિવેચન

સામાન્ય રીતે સ્તોત્રના અંતે તેની ફલશ્રુતિ કહેવામાં
આવે છે. એ જ રીતે સ્તોત્રકાર સૂરિજીએ અહીં પ્રસ્તુત સ્તોત્ર-
ની ફલશ્રુતિ વર્ણવતાં જણાવ્યું છે કે આ સ્તોત્રનો નિયમિત
પાઠ કરે છે તેને મદોન્મત્ત હાથી વગેરેથી ભય ઉત્પન્ન થતો
નથી; કેમકે ભક્તને જ એમના સ્તોત્રપાઠનો ભય લાગે છે,
એટલે તે બધા જલ્દી દૂર ચાલ્યા જાય છે - નાશ પામે છે.

અહીં એટલી સ્પષ્ટતા આવશ્યક છે કે સૂરિજીએ
પ્રગલ્ભિત આઠ ભયોત્તું નિવારણ દર્શાવેલું છે, પણ ભયની
સંખ્યા વિસ્તાર પામતી ૧૬ સુધી પહોંચે છે. વળી જેઓ
આઠભયની ગણના કરે છે, તેમાં પણ કેટલોક તફાવત હોય
છે. કાબલા તરીકે તેમણે પોતે ભયહરસ્તોત્રમાં નીચેના આઠ
ભયો ગણાવેલા છે :

(૧) રોગભય

(૨) જલભય

(૩) જવલનભય

(૪) સર્પભય

(૫) ચોરભય

(૬) સિંહલય

(૭) ગજલય

(૮) રણલય.

આમાં જલલયથી જલના પૂરનો લય અભિપ્રેત છે, તે તે ઉપરના આઠ લયમાં આવતો નથી; તેમજ ચૌરલય એટલે ચોર તરફનો લય પણ ઉપરના આઠ લયોમાં સ્થાન પામેલો નથી. તેના સ્થાને સમુદ્રલય અને બંધનલય એવા બે લયોનું નિરૂપણ થયેલું છે. પરંતુ આ પદ્યથી એમ સમજવાનું છે કે ઉપર્યુક્ત આઠ લયો તેમજ બીજા પણ બે બે લયો મનુષ્યને સતાવતા હોય, તે બધા લયો આ સ્તોત્રના પાઠથી નાશ પામે છે.

[૪૪]

મૂલ શ્લોક

સ્તોત્રસ્રજં તવ જિનેન્દ્ર ! ગુણૈર્નિબદ્ધાં
મત્તયા મયા રુચિરવર્ણવિચિત્રપુષ્પામ્ ।
ધત્તે જનો ય ઇહ કણ્ઠગતામજસં-
તં માનતુઙ્ગમવશા સમુપૈતિ લક્ષ્મીઃ ॥૪૪॥

અન્વય

જિનેન્દ્ર ! હહ યઃ જનઃ મત્તયા મયા તવ ગુણૈઃ નિબદ્ધામ્

રુચિરવર્ણવિચિત્રપુષ્પામ્ સ્તોત્રસ્ત્રજં અજસમ્ કપટગતામ્ ઘત્તે
તમ્ માનતુક્તમ્ અવશા લક્ષ્મીઃ સમુપૈતિ ॥

શબ્દાર્થ

જિનેન્દ્ર - હે જિનેન્દ્ર દેવ !

ઇહ - આ સંસારમાં.

યઃ જનઃ - જે પુરુષ.

મક્તયા - ભક્તિપૂર્વક.

મયા - મારા વડે, મેં.

તવ ગુણૈઃ નિવદ્યામ્ - તારા ગુણો વડે ગુથેલી.

રુચિરવર્ણવિચિત્રપુષ્પામ્-સુંદર વર્ણ અને મનોહર પુષ્પ-
વાળી.

રુચિર-સુંદર, વર્ણ-વર્ણ-રંગ અથવા અક્ષર. તેના વડે
વિચિત્ર-મનોહર એવા પુષ્પ-વાળી તે રુચિરવર્ણવિચિત્રપુષ્પા.

સ્તોત્રસ્ત્રજં-સ્તોત્રરૂપી માળા.

કપટગતામ્ ઘત્તે-ઠંઠને વિષે ધારણ કરે છે.

કપટ-પ્રત્યે ગયેલી તે કપટગતા.

તમ્-તે.

માનતુક્તમ્-પ્રતિષ્ઠાપ્રાપ્ત; સ્વાભિમાની સમુન્નત પુરુષને.

અવશા-વિવશ થઈને.

લક્ષ્મી:-લક્ષ્મી.

સમુપૈતિ-સમીપે જાય છે.

ભાવાર્થ

હે જિનેશ્વરદેવ ! મારાવડે ભક્તિથી પૂર્વોક્ત જ્ઞાનાદિ ગુણો વડે ગુંથાયેલી તથા મનોહર અક્ષરોરૂપી વિચિત્ર પુષ્પોવાળી તમારી આ સ્તોત્રરૂપી માલાને આ સંસાર-માં જે મનુષ્ય નિરંતર કંઠમાં ધારણ કરે છે, તે માન વડે ઉન્નતિ પામે છે તથા લક્ષ્મી વિવશ થઈને તેની સમીપે જાય છે.

વિવચન

સ્તોત્રકાર સૂચિ હવે અંતિમ પદની રચના કરતાં જણાવે છે કે હે જિનેશ્વરદેવ ! મેં અંતરની ઉત્કટ ભક્તિથી પ્રેરાઈને આ સ્તોત્રરૂપી માળા ગુંથી છે. તેમાં તમારા ગુણ-રૂપી દોરાનો ઉપયોગ કર્યો છે તથા પદ્માલિત્યવાળા અક્ષરો રૂપી મનોહર પુષ્પો પરોવેલાં છે. તેથી આ માળા ઘણી જ સુંદર બનેલી છે.

મને ખાતરી છે કે આ સંસારમાં જે કોઈ મનુષ્ય આ માળાને કંઠમાં નિરંતર ધારણ કરશે, એટલે કે આ સ્તોત્રને કંઠસ્થ કરશે અને તેનો નિત્ય-નિયમિત પાઠ કરશે, તે પુરુષ

મહાન પ્રતિષ્ઠા પ્રાપ્ત કરશે તથા લક્ષ્મી વિવશ બનીને તેની સમીપે જશે.

અહીં સ્તોત્રકર્તાએ માનતુલ્કમ્ શબ્દ વડે પોતાના નામનું સૂચન કર્યું છે.

આ રીતે આ સ્તોત્ર મોક્ષપ્રાપ્તિ પવિત્ર ભાવોને પેદા કરનારું છે, સર્વ પ્રકારના ભયોને હરનારું છે, તથા મહાન પ્રતિષ્ઠા અને યથેષ્ઠ લક્ષ્મીને આપનારું છે, તેથી નિત્ય પાઠ કરવા યોગ્ય છે.

શ્રી માનતુલ્કસંસ્કૃત લાક્ષ્મીસ્તોત્રનું પંચાંગ-વિવરણ અહીં પૂરું થાય છે.

સ્વ. પિતાશ્રી [વાંકાનેરનિવાસી] જગજ્ઞાન લાઘવ્યંદ શાહ તથા પૂ. માવૃશ્રી મણિભેન જગજ્ઞાન શાહના

પવિત્ર સ્મરણાશ્રિ

તેમના પુત્રો તરફથી પ્રકાશિત.

ભક્તામર-રહસ્ય

ત્રીજો ખંડ

મહિમાદર્શક કથાઓ

કથાઓ અંગે કિંચિત્

ભક્તામસ્તોત્રનો મહિમા દર્શાવતી ૨૮ કથાઓ શ્રી ગુણાકરસૂરિએ ભક્તામસ્તોત્રવૃત્તિમાં આપી છે. આ કથાઓનો પ્રારંભ કરતાં તેમણે એક એક અનુષ્ટુપ છંદનું અવતરણ આપ્યું છે. તેમાં પહેલી કથા અપવાદરૂપ છે, એટલે કે તેમાં શ્લોકનું અવતરણ આપ્યું નથી અને ચોથી કેશવની કથામાં એકને બદલે બે અનુષ્ટુપો આપેલાં છે. વળી કેટલીક કથાઓમાં તો આખાથે પ્રબંધનાં અવતરણો આપેલાં છે, એટલે એમ લાગે છે કે તેમની સામે ભક્તામસ્તોત્રનું માહાત્મ્ય દર્શાવનારી કોઈ પદ્યબદ્ધ કૃતિ જરૂર હશે; અને તેનો આધાર લઈને જ તેમણે આ કથાઓનું સંકલન કરેલું હશે. આમાંની પહેલી કથા કદાચ તેમણે પોતે જ રચી હોય, કારણ કે તેના પર શ્લોકનું અવતરણ નથી.

દ્વિગંભર સંપ્રદાયમાં આ કથાઓ પ્રચલિત છે, પણ તેમાં નગર, રાબ, શેઠ તથા સાધુનાં નામો બદલી નાખવામાં આવ્યાં છે. સ્થાનકવાસી સમાજમાં પ્રચલિત કથાઓ અંગે પણ આવું જ બન્યું છે.

અત્રે રજૂ થતી કથાઓ ગુણાકરવૃત્તિના આધારે લખાયેલી છે, એટલે કે તે ભક્તામસ્તોત્રનો મહિમા દર્શાવતી મૂળ કથાઓ છે. પાઠકો તેને શ્રદ્ધાપૂર્વક વાંચે-વિચારે એ જ અભ્યર્થના.

કથા પહેલી

[પથ પહેલા-ખીબ અંગે]

આલવપતિ મહારાજ ભોજ સભા ભરીને બેઠો હતો, તેમાં મંત્રીઓ, સરદારો, ભાયાતો તથા પંડિતોએ પોત-પોતાની કક્ષા પ્રમાણે સ્થાન સંભાળી લીધું હતું અને તેઓ વિવિધ પ્રકારનો વાર્તાલાપ કરવામાં ગુંથાયા હતા. એવામાં પ્રતિહારીએ રાજની સમક્ષ આવી નમન કરીને કહ્યું : 'મહારાજ ! એક પ્રાદ્યણ આપને કંઈક કહેવા ઇચ્છે છે. બે આપની આજ્ઞા હોય તો અંદર લાવું.'

રાજાએ તે માટે આજ્ઞા આપતાં પ્રાદ્યણને રાજસભામાં લાવવામાં આવ્યો. તેની આકૃતિ સુંદર હતી, ચહેરો પ્રતિભા-શાળી હતો. તેણે એક સંસ્કૃત શ્લોક વડે રાજાને આશીર્વાદ આપ્યો. રાજાએ તેનો યથોચિત્ત સત્કાર કરીને બેસવા માટે સ્થાન આપ્યું, એટલે તે પ્રાદ્યણે કેટલીક વાતચીત કર્યા પછી કહ્યું કે 'મહારાજ ! મેં અનેકના મુખે સાંભળ્યું છે કે 'લક્ષ્મણસ્તોત્ર' મહાપ્રભાવિક છે અને એ સ્તોત્રના કેર્તા સમર્થ વિક્ષાન માનતુંગસૂરિએ તેનો પ્રભાવ બતાવ્યો હતો, પરંતુ મને એ વાત પર વિશ્વાસ આવતો નથી કે એ પ્રભાવ લક્ષ્મણસ્તોત્રનો હોય, કારણ કે માનતુંગ આચાર્ય સમર્થ મંત્રવાદી હતા અને તેથી મંત્રના પ્રભાવથી કે કોઈ

દેવ-દેવીના વિશિષ્ટ સાધનથી તેમણે એ પ્રભાવ બતાવ્યો હતો અને બહારમાં તેને સ્તોત્રનો પ્રભાવ કહ્યો હતો. 'દોડોને આશ્રય' પમાડવા ઘણી વાર મોટા માણસો પણ આવું કરતાં હોય છે. હું તો ભક્તામસ્તોત્રનો પ્રભાવ ત્યારે જ માનું કે જો બીજો કોઈ તેનો પ્રભાવ પ્રત્યક્ષ બતાવે. હાથ-ઠંકણને આરસીની જરૂર હોતી નથી.'

આ વચનો સાંભળતા રાજાને પણ ભક્તામસ્તોત્રના પ્રભાવ વિષે શંકા થઈ અને તેણે સભાજનોને ઉદ્દેશીને કહ્યું કે 'મારી આ નગરીમાં ભક્તામસ્તોત્રનો બહુનાર અને તેનો પ્રભાવ બતાવનાર કોઈ છે ખરો ?'

એટલે એક સભાજનો કહ્યું કે 'મહારાજ ! આપણી નગરીમાં હેમશ્રેષ્ઠી ભદ્રિકે, ધર્માત્મા અને સદાચારી છે, તેમજ ભક્તામસ્તોત્રનો નિત્યપાઠ કરનારો છે. તેમને પૂછવાથી આપના મનનું સમાધાન થશે, એમ હું માનું છું.'

રાજા ભોજ માટે આટલું સૂચન બસ હતું. તેણે તરતજ પોતાના સેવકને હુકમ કર્યો કે 'હેમશ્રેષ્ઠિને શીઘ્ર અહીં બોલાવી લાવો.'

એ સેવકે હેમશ્રેષ્ઠિને શોધી કાઢ્યા અને જણાવ્યું કે 'મહારાજ આપને યાદ કરે છે' એટલે હેમશ્રેષ્ઠિ તરતજ રાજદરબારમાં આવ્યા અને વિનયપૂર્વક નમસ્કાર કરીને બિભા રહ્યા.

રાજાએ તેમને યોગ્ય સન્માનપૂર્વક આસને બેસાડ્યા અને પ્રશ્ન કર્યો કે ‘હે શેઠ ! તમે ભક્તામરસ્તોત્ર વિષે કંઈ જાણો છો ખરા ?’

શેઠે કહ્યું : ‘મહારાજ ! આ સ્તોત્ર શ્રી માનતુંગસૂરિજીએ બનાવેલું છે અને મહાપ્રાણાવિક છે. તેનો હું નિત્ય પાઠ કરું છું.’

રાજાએ પૂછ્યું : ‘આ સ્તોત્રને મહાપ્રાણાવિક કહેવાતું કંઈ કારણ ?’

શેઠે કહ્યું : ‘મહારાજ ! કારણ વિના તો કાર્ય બનતું જ નથી. આ સ્તોત્રે અનેકવાર મહાન પ્રભાવ દર્શાવેલો છે, એટલે તેને મહાપ્રાણાવિક કહેવામાં આવે છે.’

રાજાએ પૂછ્યું : ‘આજે પણ આ સ્તોત્ર પોતાનો પ્રભાવ બતાવે છે ખરું ?’

શેઠે તેનો ઉત્તર હાકારમાં આપ્યો, એટલે રાજાએ કહ્યું : ‘શેઠજી ! આ રાજસભા છે, માટે જે બોલો, તે પૂરેપૂરો વિચાર કરીને બોલશો. પ્રમાણ વિના કોઈ વાત સત્ય મનાતી નથી.’

શેઠે કહ્યું : ‘આપને આ વસ્તુનું પ્રમાણ જોઈતું હોય તો મને ત્રણ દિવસનો સમય આપો.’

રાજાએ ત્રણ દિવસનો સમય આપ્યો, પરંતુ ચોથા દિવસે સંધ્યાકાળે રાજાએ તેમને હાથે-પગે દોરડાથી બાંધીને

ગામથી દૂર એક અંધારા ભિંડા કૂવામાં ઉતારી મૂક્યા અને કોઈ પણ યુક્તિથી બહાર નીકળી ન બચ તે માટે પોતાના સેવકોનો ચોકી પહેરા મૂકી દીધો.

કૂવામાં ઉતરેલા એ શેઠે અનન્ય શ્રદ્ધા અને ભક્તિથી ભક્તામરસ્તોત્રના પહેલાં બે પદ્યોતું ચિંતન કરવા માંડ્યું. તેના પ્રભાવથી શ્રી ચક્રેશ્વરી દેવી * પ્રકટ થયા અને તેમણે હેમ શ્રેષ્ઠિને સર્વ બંધનોથી મુક્ત કર્યા. વિશેષમાં તેમને વસ્ત્રાભૂષણથી સારી રીતે શણગારી દીધા અને તે જ કૂવામાં એક સુંદર સ્થાન બનાવી તેના પર વિરાજમાન કર્યા. પછી દેવીએ કહ્યું : ‘હે વત્સ ! સવારમાં રાજા તને બોલાવશે. તે વખતે મારા વડે નાગપાશથી બંધાયેલા તે રાજા પર ભક્તામરસ્તોત્રના પહેલા બે શ્લોકોથી મંત્રેણું પાણી છાંટવું, એટલે તે બંધનમુક્ત થશે’ અને દેવી અંતર્ધ્યાન થયાં.

બીજે દિવસે સવારે રાજા એકાએક નાગપાશથી બંધાઈ ગયો અને તેમાંથી છૂટવા માટે ફાંફા મારવા લાગ્યો. પણ તે છૂટી શક્યો નહિ. તે વખતે દેવીએ અંતરીક્ષથી કહ્યું : ‘હે દુષ્ટ ! તું હેમશ્રેષ્ઠિને બોલાવી લાવ. જો તે ભક્તામરસ્તોત્ર ભણીને પાણી છાંટશે તો જ તારાં બંધનો છૂટશે.’

આ પ્રમાણે દેવી વચનો સાંભળી રાજાએ સેવકોને

---

* શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનના શાસનની અધિષ્ઠાત્રી ચક્રેશ્વરી દેવી છે. તેમનો પરિચય ચોથા ખંડમાં આપેલો છે.

હુકમ કર્યો કે તમે જલ્દી હેમશ્રેષ્ઠિને કૂવામાંથી બહાર કાઢો અને તેમને બંધનમુક્ત કરી મારી પાસે લઈ આવો.

રાજાનો હુકમ થતાં સેવકો કૂવા પાસે પહોંચ્યા અને તેમને નામથી બોલાવ્યા કે તેઓ કોઈની સહાય વિના પોતાની મેળે કૂવાની બહાર આવ્યા. તેમને સર્વ બંધનથી રહિત તથા સુશોભિત વસ્ત્ર-અલંકારથી સજ્જ બોઈને રાજસેવકો આશ્ચર્ય પામ્યા.

પછી હેમશ્રેષ્ઠિએ રાજમહેલમાં આવી લક્ષ્મીમરના પ્રથમ બે શ્લોક વડે પાણી અભિમંત્રિત કર્યું અને રાજા પર તેનો છંટકાવ કરતાં રાજા નાગપાશથી મુક્ત થયો.

આ બનાવથી રાજા તથા પ્રજા બંને આશ્ચર્યમુગ્ધ બન્યા. પછી દેવીએ અંતરીક્ષથી પ્રશ્ન કર્યો કે ‘હે રાજા ! હજી તારે શ્રીઋષભદેવ પ્રભુના સ્તોત્રનો ચમત્કાર બોલો છે ?’

રાજાએ કહ્યું : ‘માતા ! મારો અપરાધ માફ કરો. હવે હું આવી દુષ્ટ ચેષ્ટા કદી નહિ કરું.’

પછી રાજાએ હેમશ્રેષ્ઠિનું સન્માન કર્યું. તે દિવસથી ઘણા લોકો લક્ષ્મીમરસ્તોત્ર પ્રત્યે આદરવંત થઈને તેનો નિત્યપાઠ કરવા લાગ્યા.

કથા બીજી

[પદ્ય ત્રીજા-ચોથા અંગે]

ઉજ્જયિની નગરીમાં સુમતિ નામનો એક દરિદ્ર વણિક રહેતો હતો. તે સ્વભાવે સરલ અને ધર્મપ્રેમી હતો.

એક વખત એ નગરના ઉદ્યાનમાં કોઈ શ્વેતામ્બર મુનિ પોતાના શિષ્યમંડળ સાથે પધાર્યા, એટલે નગરજનો તેમનો ઉપદેશ સાંભળવા ગયા. આ સુમતિ વણિક પણ તેમનો ઉપદેશ સાંભળવા ગયો.

મુનિએ કહ્યું :

ઘણા ઘણાં કામત્થીણાં, કામત્થીણાં ચ સર્વકામકરો ।

સમાપવગ્સંગમ-દેહ જિજ્ઞાસુઓ ધમ્મો ॥

‘ જિનેશ્વરદેવોએ કહેલો ધર્મ ધનના અર્થીને ધન આપે છે, કામના અર્થીને કામ આપે છે અને સ્વર્ગ તથા અપવર્ગની પ્રાપ્તિનો મુખ્ય હેતુ છે. ’

પછી તેના પર સુંદર વિવેચન કર્યું. તેનાથી ઘણા માણસો ધર્મ પામ્યા અને પોતપોતાના સ્થાને ગયા. પછી સુમતિ વણિક તે મુનિરાજ આગળ ગયો અને બંને હાથ જોડી વિનયપૂર્વક કહેવા લાગ્યો કે ‘ હે પ્રભો ! આપે જૈન ધર્મનું સ્વરૂપ ઘણું સુંદર સમજાવ્યું. મને તે ગમ્યું છે, પણ ભૂખ્યા પેટે ધર્મનું આરાધન શી રીતે થઈ શકે ?

વળી ધનના અભાવે વ્યવહાર કેમ ચલાવવો? એની ચિંતા માથું કોરી રહી છે, એટલે મનોવૃત્તિ જરાયે સ્થિર રહેતી નથી. તેથી આપ કૃપાવંત થઈને એવો કોઈ ઉપાય બતાવો કે જેથી મારી પાસે બે પૈસાનો જીવ થાય અને હું 'ધર્મનું' આરાધન સારી રીતે કરી શકું.'

મુનિવર દયાળુ હતા. તેમણે કહ્યું : 'મહાનુભાવ ! હું તમને બે શ્લોકો આપું છું. તેનો તમે શુદ્ધ હૃદયથી પાઠ કરતા રહો અને ધર્મપર શ્રદ્ધા રાખો, તો તમે ઠરેક રીતે સુખી થશો. અને તેને લક્ષ્મીનારાયણનો ત્રીજો તથા ચોથો શ્લોક આપ્યો. આવી અમૂલ્ય પ્રસાદી મળવાથી સુમતિ ઘણો આનંદ પામ્યો અને તે મહાપુરુષને વંદન કરી પોતાના સ્થાને પાછો ફર્યો. પછી તે ઠરેજ નાહી-ધોઈને એ બે શ્લોકોનો શ્રદ્ધાપૂર્વક પાઠ કરવા લાગ્યો.

હવે એક વખત તે સુમતિ વણિક ધન કમાવા માટે વડાણમાં બેસીને કોઈ વણિકપુત્રની સાથે રત્નદ્વીપ જવા નીકળ્યો. ત્યાં કેટલોક માર્ગ કાપ્યા પછી વાવાઝોડું શરૂ થયું અને વડાણ ડોલવા લાગ્યું. સહુ પોતપોતાના ઇષ્ટદેવને સંભારવા લાગ્યા, ત્યારે સુમતિ વણિકે લક્ષ્મીનારાયણનો પેલા બે શ્લોકોનું સ્મરણ કરવા માંડ્યું. હવે યોગાનુયોગથી વડાણ તો ડૂબી ગયું, અને બધા પ્રવાસીઓ જલશરણ થયા, જ્યારે સુમતિ વણિક પેલા શ્લોકોના પ્રભાવે પાણીની સપાટી પર તરતો રહ્યો. તેણે એ સ્મરણ ચાલુજ રાખ્યું, એટલે થોડી

વારમાં ચક્રેશ્વરી દેવી પ્રસન્ન થયાં અને તેણે પોતાની એક-
સેવિકાને સહાય કરવા મોકલી. આ દેવીએ તેને પાણીમાંથી
ઉચ્ચકી દીધો અને કિનારે સહીસલામત મૂકી દીધો. તે સાથે
થોડાં રત્નો પણ આપ્યાં અને ઇશ્વારામાં સમજાવી દીધું કે
જ્યારે પણ સંકટ પડે, ત્યારે મને યાદ કરજો.

આ બધું નિમિષમાત્રમાં બની ગયું, કારણ કે દેવો.
અચિત્ત શક્તિશાળી હોય છે.* તે સુમતિ વણિક કેટલાક
દિવસે પોતાના ઘરે પહોંચ્યો અને પેલાં રત્નો વેચતાં કોડપતિ
બની ગયો. પછી તો તે ઉજ્જયિનીના સર્વ ધનાઢયોમાં
સુખ્ય ગણાવા લાગ્યો અને તેને રાજદરબારમાં પણ ખાસ
સ્થાન પ્રાપ્ત થયું.

ઘણા માણસો દુઃખમાં દેવને સંભારે છે અને પાસે.
પૈસો થતાં સોનીને યાદ કરે છે, પણ આ સુમતિ વણિકે
તેમ ન કરતાં જિનભગવંતનું સતત સ્મરણ કર્યાં કર્યું અને.
પોતાને પ્રાપ્ત થયેલા ધનનો દીન-દુઃખીને સહાય કરવામાં

---

* શિયોસોફીના પ્રચારક મી. એની બેસન્ટને પણ આવો જ
અનુભવ થયો હતો એકવાર તેઓ મદ્રાસમાં હુલ્લડમાં સપડાઈ ગયા.
હુલ્લડખોરો તેમની ગેરી ચામડી બેઠને ક્ષણવારમાં કતલ કરી નાખે
એમ હતા. પરંતુ એ વખતે તેમણે એક ઇશ્વરના જપ શરૂ કર્યો
અને પોતાની આંખો બંધ કરી દીધી. જ્યારે તેમણે આંખો ઉઘાડી
ત્યારે તેઓ દૂરની એક શરીમાં એક મહાજનની દુકાને ખુરશી પર
સલામત બેઠેલા હતા.

તથા જિનભક્તિ આદિ સર્કાર્યો કરવામાં સદ્વ્યય કર્યો.
પરિણામે તે પોતાનું જીવન સાર્થક કરી શક્યો અને સમા-
ધિમરણ પામીને સદ્ગતિમાં ગયો.

✽

કથા ત્રીજી

[પદ્ય સાતમા અંગે]

પાટલીપુત્રનગરમાં સુધન નામનો એક શેઠ રહેતો હતો. તે ઘણો ધનવાન હતો અને સુપાત્રે દાન આપી પોતાની લક્ષ્મીને સાર્થક કરતો હતો. વળી તે જૈન ધર્મમાં અનન્ય શ્રદ્ધાવાળો હતો. તેણે પોતાની લક્ષ્મીનો સદ્વ્યય કરીને પોતાના સ્થાનની નજીક શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનનું મંદિર બંધાવ્યું હતું. ત્યાં તે ત્રિકાળ પૂજા કરીને પોતાનું જીવન કૃતાર્થ કરતો હતો. તેના સહવાસથી લીમ નામનો રાજા પણ પરમ શ્રાવક બન્યો હતો. ચંદનતરુના સહવાસમાં આવનારાં લીમકાનાં વૃક્ષો ચંદનનાં બની જાય છે, એ કોણ નથી જાણતું ?

હવે એક વાર એ નગરમાં ધૂલીપ નામનો એક કાપાલિક આવ્યો, તેણે કોઈ ચેટકની સાધના કરેલી હતી, ચેટલે વિવિધ પ્રકારના ચમત્કારો બતાવીને લોકોને પોતાના તરફ આકર્ષવા

લાગ્યો. પછી તો તેનો ત્યાં માણસોની ભારે ભીડ જામવા લાગી અને ફળ-ફૂલ તથા પૈસાનો ઢગલો થવા લાગ્યો.

એક વાર એ ધૂલીપે લોકોને પ્રશ્ન કર્યો કે ‘હે નગરજનો ! આ નગરમાં એવો કોઈ મનુષ્ય છે ખરો કે જે મારી સેવા કરવા આવતો ન હોય ?’

નગરજનોએ કહ્યું : ‘સ્વામી ! આ નગરમાં બે માણસો એવા છે કે જે હજી સુધી આપનાં દર્શન કરવા આવ્યાં નથી.’

ધૂલીપે કહ્યું : ‘તેમને કહાવ્ય મારા પ્રભાવની ખબર નહિ હોય.’

નગરજનોએ કહ્યું : ‘હે સ્વામી ! તેમને કાને તમારા પ્રભાવની વાત તો પહોંચેલી છે, પણ તેઓ જૈનધર્મમાં ચુસ્ત હોવાથી અહીં આવતા નથી.’

પછી કાપાલિકે તેમનું નામ પૂછતાં લોકોએ સુધન શ્રેષ્ઠી અને ભીમ રાજનું નામ આપ્યું.

બીજા દિવસે તે કાપાલિકે ચેટકની સહાયથી સુધન શ્રેષ્ઠી તથા ભીમરાજના મકાન પર ધૂળ તથા પથ્થરની વૃષ્ટિ કરાવી. ઘરના માણસો અંઝાવા લાગ્યા અને હવે શું થશે ? તેની ભારે ફીકરમાં પડ્યા, પણ જૈન ધર્મનો મર્મ બાણી ચૂકેલા સુધન શ્રેષ્ઠી તથા ભીમ રાજએ ધૈર્ય ન શુભાવતાં શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનનું સ્મરણ કર્યું અને લોકતામરસ્તોત્રની

સાતમી ગાથાનો પાઠ કરવા માંડ્યો. તેના પ્રભાવે થોડી જ વારમાં શ્રી ચક્રેશ્વરીદેવી પ્રસન્ન થયાં અને તેમણે ધૂળ તથા પત્થરની વૃષ્ટિ અટકાવી દીધી. એટલું જ નહિ પણ ત્યાં જે ધૂળ તથા પત્થર પડ્યા હતા, તે અદૃશ્ય કરી ધૂલીપના સ્થાને ધૂળ તથા પત્થરની વૃષ્ટિ ચાલુ કરી દીધી.

કેઈકે ઠીક જ કહ્યું છે કે—

તાવદ્ ગર્જન્તિ માતઙ્ગા, વને મદમરાલસાઃ ।

લીલોલ્લાલિતલાઙ્ગૂલો, યાવન્નાયાતિ કેસરી ॥

‘વનમાં મદમાતા હાથીઓ ત્યાં સુધી જ ગર્જના કરે છે કે જ્યાં સુધી લીલાથી પોતાનું પૂંછડું ઉછાળતો કેશરીસિંહ ત્યાં આવ્યો નથી.’

શેરને માથે સવાશેર તે આતું નામ હવે ધૂલીપ ગભરાવા લાગ્યો અને આ વૃષ્ટિ બંધ કરવા માટે નાનાવિધ ઉપાય અજમાવવા લાગ્યો, પણ એ વૃષ્ટિ બંધ થઈ નહિ. તે સમજી ગયો કે મેં સુધન શ્રેષ્ઠી તથા લીમ રાજની સત્તામણી કરી છે, તેનું જ આ ફળ છે. એટલે છેવટે તેમની યાસે આવ્યો અને ક્ષમા માગી.

સુધન શ્રેષ્ઠીએ કહ્યું : ‘અમને તમારા પર દ્વેષ નથી, પરંતુ તમારા દુષ્ટ કાર્યથી કોપાયમાન થયેલી શ્રી ચક્રેશ્વરી દેવીએ તમને આ પ્રમાણે શિક્ષા કરી છે.’

- પછી પોતાની ભુલનો વારંવાર પશ્ચાત્તાપ કરતા એવા

એ કાપાલિકને દેવીએ ક્ષમા આપી અને તે ધૂળ-પથરના ઉપદ્રવથી મુક્ત થયો.

સુધન શ્રેષ્ઠીએ તેને જૈન ધર્મનું સ્વરૂપ સમજાવતાં કહ્યું :

હિંસા ત્યાજ્યા નરકપદવી સત્યમામાષણીયં
સ્તેયં હેયં સુરતવિરતિઃ સર્વસંજ્ઞાભિવૃત્તિઃ ।
જૈનો ધર્મો યદિ ન રુચિતઃ પાપપટ્ટાવૃત્તેભ્યઃ
સર્પિર્દુષ્ટં કિમલમિયતા યત્ પ્રમેદી ન મુદ્ધવતે ॥

‘નરકપદવીને આપનારી હિંસાનો ત્યાગ, સત્ય જ બોલવું, ચોરીનો ત્યાગ, કમકડીડાની વિરતિ અને પરિશ્રદ્ધના ત્યાગરૂપી જૈન ધર્મ પાપમાં ખુચેલા એવા મનુષ્યને ન ગમે, તેથી શું ? પ્રમેદના રોગવાળો ઘી નથી ખાતો તેથી શું ઘી ખરાબ કહેવાય છે ? અર્થાત્ નથી કહેવાતું. તે પ્રમાદીને માયારૂપી નાગિની દંશ દેવાને સમર્થ કેમ ન થાય ?’ અર્થાત્ તેને માયારૂપી નાગિની અવશ્ય દંશ દે છે, તેથી પોતાનું હિત ઇચ્છનારે સર્વે ધર્મોમાં શ્રેષ્ઠ એવો જૈન ધર્મ અંગીકાર કરવો.

છેવટે તે કાપાલિક સમજ્યો અને સમ્યક્ત્વ પામી સુધનને પોતાનો ગુરુ માનવા લાગ્યો. આથી જૈન ધર્મનો પ્રભાવ વિસ્તાર પામ્યો અને લોકો ભક્તામરસ્તોત્ર પરત્વે વધારે શ્રદ્ધાવંત બન્યા.

કથા ચોથી

[પદ આઠમા-નવમા અંગે]

વસંતપુર નગરમાં કેશવ નામનો એક વ્યક્તિ રહેતો હતો. તે નિર્ધન હોવાથી અનેક પ્રકારનાં પાપકર્મો કરીને પોતાની આજીવિકા ચલાવતો હતો. એક વાર કોઈ જૈન મુનિ પાસેથી તેણે ધર્મોપદેશ સાંભળ્યો કે-

ધર્મો મङ्ગલમુત્તમં નરસુરશ્રીમુક્તિમુક્તિપ્રદો,
 ધર્મઃ પાતિ પિતેવ વત્સલતયા માતેવ પુષ્પાતિ ચ ।
 ધર્મઃ સદ્ગુણસંગ્રહે ગુરુરિવ સ્વામીવ રાજ્યપ્રદો,
 ધર્મઃ સ્નિહ્યતિ વન્ધુવદ્ દિશતિ વા કલ્પદ્રુવદ્ઠિચ્છતમ્ ॥

‘ ધર્મ’ એ ઉત્તમ મંગલ છે, મનુષ્ય તથા દેવલોકનાં સુખને આપનારો છે અને ભુક્તિ તથા મુક્તિને દેનારો છે. ધર્મ પિતાની જેમ રક્ષણ કરે છે અને માતાની જેમ વાત્સલ્યથી પાલન કરે છે. ધર્મ જ ગુરુની જેમ સદ્ગુણનો સંગ્રહ કરાવે છે અને સ્વામીની માફક રાજ્યને અપાવે છે. ધર્મ બંધુ જેવો સ્નેહ દર્શાવે છે અને કલ્પવૃક્ષની માફક સર્વ મનોવાંછિત પૂર્ણ કરે છે. ’

આ ઉપદેશની કેશવના મન પર અસર થઈ, તે જૈન ધર્મ પ્રત્યે શ્રદ્ધાવાળો થયો અને તેણે લક્ષ્મી-સંસ્કૃત શીખી લીધું. બાહ્ય-અભ્યંતર શાંતિ માટે તે એનો નિરંતર ધ્યાન કરવા લાગ્યો.

પછી એકદા તેણે વિચાર કર્યો કે-

યસ્યૈતિ વિત્તં સ નરઃ કુલૌનઃ

સ પણ્ડિતઃ સ શ્રુતવાન્ ગુણજ્ઞઃ ।

સ યદ્ વક્તા સત્ત્વ દર્શનીયઃ

સર્વે ગુણાઃ કાઠ્વનમાશ્રયન્તે ॥

‘જેની પાસે પૈસા છે, તે જ માણસ કુલીન ગણાય છે, તે જ પંડિત ગણાય છે, તે જ શ્રુતજ્ઞ અને ગુણજ્ઞ ગણાય છે. વળી તે જ વક્તા ગણાય છે અને તે જ સુંદર મનાય છે. આમ સર્વે ગુણો સોનાનો-ધનનો આશ્રય કરીને રહેલા છે.’ તેથી કેઠપિણ્ણ ઉપાયે મારે ધન મેળવવું થોડું છે.

પછી પોતાની પાસે જે મામુલી ઘરવખરી હતી, તે વેચી-સાટીને થોડા પૈસા મેળવીને પરદેશ તરફ ચાલ્યો. પ્રવાસમાં તો એક કસ્તાં બે ભલા, એ ન્યાયે તેણે કેટલાક સોમતી શોધી કાઢ્યા અને તેની સાથે પંથ કાપવા માંડ્યો. પરંતુ એક વાર તે પોતાના સોમતીઓથી છૂટો પડી ગયો અને એક જંગલમાં અટવાઈ ગયો. ત્યાં તેને એક વિકરાળ સિંહ સામે મળ્યો અને તે ભયથી ધ્રુણ ઉઠ્યો. પણ એવામાં તેને ભકતામસ્તોત્ર યાદ આવ્યું, એટલે તેનો પાઠ કરવાં લાગ્યો. પરિણામે પેલો સિંહ તેના માર્ગમાંથી હટી ગયો અને અન્યત્ર ચાલ્યો ગયો. તેણે છૂટકારોનો દમ ખેંચ્યો.

હવે ત્યાંથી થોડું આગળ વધ્યો કે એક કપાલિકને

લેટો થયો. તેણે કેશવને પૂછ્યું : ‘ તમે ક્યાં જાઓ છો ? ’
કેશવે કહ્યું : ‘ ધન કમાવા માટે પરદેશ જઈ છું. ’

કાપાલિકે કહ્યું : ‘ ધન કમાવા માટે તમારે પરદેશ જવાની જરૂર નથી. આહીથી થોડે દૂર એક રસકૂપિકા છે, તેમાં એવો રસ ભરેલો છે કે જેના ણિંદુ માત્રથી લોઠાનું સોનું બની જાય. ’

કેશવે કહ્યું : ‘ તો તો ઘણું સારું. ’

પછી તે કાપાલિકની સાથે રસકૂપિકાની જગાએ ગયો. ત્યાં કાપાલિકના કહેવાથી કમરે દોરડું બાંધી; હાથમાં તુંબડું લઈ રસકૂપિકાની અંદર ઉતર્યો. પછી તેમાંથી રસનું તુંબડું ભરી લીધું અને દોરડું હલાવ્યું કે કાપાલિકે તે દોરડું ખેંચવા માંડ્યું. એમ કરતાં તે કાંકાની નજીક આવ્યો, ત્યારે કાપાલિકે કહ્યું કે ‘ તારા હાથમાં રહેલું તુંબડું મને આપી દે. કદાચ બહાર આવતાં તેમાંનો રસ ઢોળાઈ જાય તો આપણી મહેનત નકામી જાય. ’

કેશવના મનમાં કપટ ન હતું, એટલે તેણે ભોળા ભાવે એ તુંબડું કાપાલિકને આપી દીધું અને કાપાલિકે એ તુંબડું પ્રાપ્ત થતાં જ પોતાના હાથમાં રહેલું દોરડું કાપી નાખ્યું, એટલે કેશવ તે રસકૂપિકાના તળિયે જઈને પડ્યો. તે આમાં ભાગ પડાવી ન જાય, તે માટે કાપાલિકે આવું ઘાતકી કૃત્ય કર્યું હતું.

કેશવને સગત પછાડ લાગવાથી આંખે અંધારાં આવી ગયાં. પછી થોડી વારે કંઈક કળ વળી, ત્યારે બની ગયેલી ઘટના પર વિચાર કરવા લાગ્યો અને હવે પોતાનું શું થશે ? એ વિચારે ખૂબ મુંઝાવા લાગ્યો. એવામાં ભકતામસ્તોત્ર થાક આવ્યું, એટલે તેનો એકચિત્તે પાઠ કરવા લાગ્યો. એ પાઠના પરિણામે શ્રી ચક્રેશ્વરી દેવી પ્રસન્ન થયાં. તેમણે કેશવને કૃવાની બહાર કાઢ્યો અને આઠ રત્નો ભેટ આપ્યાં.

પછી તે કોઈ પણ ઉપાયે જંગલની બહાર નીકળ્યો અને એક સાર્થવાહની સાથે ચાલ્યો. પરંતુ આ સાર્થવાહ પાકો ઠગ હતો અને તેની સાથે ચાલનારા તેની ટોળીના માણસો હતા, પણ લોકોને છેતરવા માટે તેમણે શેઠ-શાહુ-કરો જેવો પોષાક ધારણ કર્યો હતો.

હવે એ સાર્થવાહને કેશવની હિલચાલ પરથી ખબર પડી ગઈ કે આની પાસે કોઈ મૂલ્યવાન વસ્તુ છે અને તે છૂપાવી રહ્યો છે. એટલે તેના પર ચાંપતી નજર રાખવા લાગ્યો. એમ કરતાં એક જંગલ આવ્યું, ત્યારે તેના ગળે ફાંસો દેવાનો ઘાટ ઘડ્યો, પણ તે પોતાના મનમાં ભકતામસ્તોત્રનો પાઠ કરી રહ્યો હતો, એટલે તેનો અમત્કારિક બચાવ થયો અને ઠગ લોકોને ત્યાંથી નાસવાનો વખત આવ્યો.

શાસ્ત્રકારોએ કહ્યું છે કે -

વને રણે શત્રુજલાગ્નિમધ્યે,
મહાર્ણવે પર્વતમસ્તકે વા ।

સુપ્તં પ્રમત્તં વિપમસ્થિતં વા,
રક્ષન્તિ પુણ્યાનિ પુરાકૃતાનિ ॥

‘વનમાં, સુદ્ધમાં, શત્રુઓની મધ્યમાં, પાણીના પુર વખતે
અગ્નિના પ્રકોપ વખતે, સમુદ્રમાં અને પર્વતના મરતકે, સૂતેલા,
પ્રમાદમાં પડેલા કે વિષમ સ્થિતિમાં મૂકાયેલા મનુષ્યનું ‘પૂર્વે’
કરેલાં પુણ્યો રક્ષણ કરે છે.’

હજી દેશવની કઠિનાઈ પૂરી થઈ ન હતી. તે પોતાના
ઘર તરફ પાછો ફરી રહ્યો હતો. ત્યારે માર્ગ ભૂલ્યો અને
તૃષાતુર થયો. જાલ તાળવે એટલા લાગી, પણ પાણી પ્રાપ્ત
થયું નહિ. આ વખતે પણ ભક્તામરસ્તોત્રનો પાઠ તેની મદદે
આવ્યો. તેના પ્રભાવથી તેને મધુર જળ પીવા મળ્યું અને તેનો
જીવ બચી ગયો.

છેવટે તે સહીસલામત પોતાના સ્થાને પહોંચ્યો અને
પેલાં રત્નો વેચતાં શ્રીમંત બની ગયો. તેણે દાન-પુણ્ય સારા
પ્રમાણમાં કર્યું અને બાકીનું જીવન આનંદમાં વ્યતીત કર્યું*

---

*આ કથામાં ભક્તામરસ્તોત્રનું સ્મરણ કર્યું એવો ઉલ્લેખ
આવે છે, પણ તે આઠમા-નવમા પદ પછી અપાયેલી છે, એટલે તેને
આઠમા-નવમા પદનો મહિમા સમજવો જોઈએ

મહિમાદર્શક કથાઓ

કથા પાંચમી

[પદ અગિયારમા અંગે]

અણહિલપુર પાટણમાં ન્યાય-નીતિ-પરાયણ અને ચૌલુક્ય વંશમાં ઉત્પન્ન થયેલો કુમારપાળ નામનો રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તેને લોપાલદેવી નામની રાણી હતી અને વાઝલદ નામનો મંત્રી હતો. શ્વેતામ્બારાચાર્ય શ્રી હેમચંદ્રસૂરિજીના ઉપદેશથી તે રાજા જૈન ધર્મ પ્રત્યે અતિ શ્રદ્ધાવંત થયો હતો અને પરમાર્હતત્ત્વ બિરુદ પામ્યો હતો. આ નગરમાં કપદી નામનો ગરીબ વણિક રહેતો હતો અને તે ઘણી મુશ્કેલીમાં પોતાના કિવસો નિર્ગમન કરતો હતો.

એકદા શ્રી હેમચંદ્રસૂરિજી નગરમાં પધાર્યા, ત્યારે આ વણિક તેમનું વ્યાખ્યાન શ્રવણ કરવા ગયો. તેમાં સૂરિજીએ પ્રભુસ્તુતિનું અલૌકિક વર્ણન કર્યું, તે કપદીના કિલ્લે સ્પર્શી ગયું. વ્યાખ્યાન પૂરું થયા પછી તે સૂરિજી પાસે ગયો અને ત્રિધિપૂર્વક વદન કરીને કહેવા લાગ્યો કે ‘હે પ્રભો ! આપે પ્રભુસ્તુતિનો મહિમા સમજાવ્યો, પણ એ સ્તુતિ શી રીતે થાય ? મારે તે માટે શું કરવું જોઈએ ? હું દરિદ્રાવસ્થા લોગવી રહ્યો છું, એટલે બીજાં તો કંઈ કરી શકું તેમ નથી, માટે કૃપા કરીને એવો રસ્તો બતાવો કે જેથી હું પ્રભુસ્તુતિ બરાબર કરી શકું અને મારા આવતા જન્મને સુધારી શકું.’

સૂરિજીએ કહ્યું : ‘ભાઈ ! નિર્ધનતા પ્રાપ્ત થવી એ પૂર્વ-કર્મનું ફળ છે અને એવી સ્થિતિમાં પણ ધૈર્ય રાખીને નીતિમય

જીવન ગુભરવું તથા જિનભક્તિ કરવી એ મુજ મનુષ્યનું કર્તવ્ય છે. તે માટે હું ભક્તામર નામનું એક સ્તોત્ર તને આપું છું. તે કંઠસ્થ કરી લે તથા રોજ તેનો શ્રદ્ધાપૂર્વક પાઠ કરતો રહે, એટલે તારાં આ જન્મનાં દુઃખો દૂર થશે અને પરભવ પણ સુધરી જશે.’ પછી થોડા જ દિવસોમાં તેમણે પોતાની અપૂર્વ-શક્તિથી એ કપઢી વણિકને આપું ભક્તામરસ્તોત્ર શીખવી દીધું અને એ કપઢી વણિક તેનો પરમ શ્રદ્ધાપૂર્વક નિત્યપાઠ કરવા લાગ્યો.

હવે એક દિવસ એ કપઢી પોતાના ચોરડામાં ભક્તામર-સ્તોત્રનો પાઠ કરતો હતો કે તેના ચોરડામાં એકાએક પ્રકાશ થયો અને શ્રી ચક્રેશ્વરી દેવી પ્રકટ થઈને કહેવા લાગ્યા કે ‘હે વત્સ ! તારી અચળ શ્રદ્ધા અને જિનભક્તિથી હું પ્રસન્ન થઈ છું, તારે જે ભોઈતું હોય તે માંગ. હું આ દુનિયાની વ્યાવહારિક કોઈ પણ વસ્તુ તને આપી શકીશ. આત્મિક વસ્તુ આપવાની મારી શક્તિ નથી.’

કપઢીએ કહ્યું : ‘માતા ! હું જન્મથી જ ઘણો ગરીબ અને નિર્ધન છું અને તે માટે મારે ઘણાં સંકટો ભોગવવાં પડે છે તથા ઘણાં પાપકર્મો કરવા પડે છે. માટે તમે પ્રસન્ન જ થયા હો તો મને ધન આપો.’

ચક્રેશ્વરી દેવીએ કહ્યું : ‘તારી ઈચ્છા પૂર્ણ કરવા આજે સાંજે તારે ઘેર ‘કામધેતુ’ આવશે. તેનું દૂધ તું કોરા ઘડામાં ફોહી લેજે, એટલે તેનું સોનું બની જશે.’ આટલું કહી દેવી અંતર્ધ્યાન થયાં.

હવે સાંજ થઈ કે તે કપદીના ઘરનાં બારણાં આગળ એક સુંદર ગાય આવીને ઊભી રહી. કપદી તેને આદરપૂર્વક અંદર લઈ આવ્યો અને તેનું દૂધ કોરા ઘડામાં દોહવા લાગ્યો. એ રીતે તેણે એકત્રીશ ઘડાઓ ભર્યાં. પછી દેવીએ આવીને કપદીને કહ્યું કે ‘હવે તારી શી ઇચ્છા છે ?’

કપદીએ કહ્યું : ‘મારી ધનની ઇચ્છા તો પૂરી થઈ, પણ એક ઇચ્છા બાકી છે. તે એ કે આ નગરમાં બધા સાધર્મિકોને કામધેનુ ગાયના ઉત્તમ દૂધથી તૈયાર થયેલું ક્ષીરનું ભોજન કરાવવું છે.’ દેવીએ કહ્યું : ‘તથાસ્તુ’ અને તે અતંધ્યાન થયા.

બીજા દિવસે એ કપદી શેઠે બધા સાધર્મિકોને પોતાને ત્યાં જમવાનું આમંત્રણ આપ્યું અને પરમાર્હત્ મહારાજા કુમારપાળને પણ પોતાને ત્યાં ભોજન લેવાની વિનંતિ કરી. કામધેનુ ગાયના પ્રતાપે તેણે ઉત્તમ કોટિની ક્ષીર બનાવી સહુને તેનું ભોજન કરાવ્યું. તેના દિવ્ય સ્વાદથી બધા ખુશ થયા અને મહારાજા કુમારપાળ પણ પ્રસન્ન થયા. આ વખતે તેણે શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યને પણ વહોરવા માટે પોતાને ત્યાં બોલાવ્યા હતા.

ભોજન બાદ આ કપદી વણિકે ભક્તામરસ્તોત્રના પ્રભાવથી પ્રાપ્ત થયેલા સુવર્ણના ૩૧ ઘડા સહુને બળાવ્યા અને તેથી તેઓ આશ્ચર્ય પામ્યા. તે દિવસથી ભક્તામરસ્તોત્રની ગણના વધી જવા પામી અને જૈન ધર્મની પ્રભાવના થઈ.

કથા છઠી

[પદ્મ ખારમા અંગે]

અંગદેશ, અંપાનગરી. તેમાં કર્ણ નામનો રાજા રાજ્ય કરે. તે ન્યાય-નીતિમાં નિપુણ અને સ્વભાવે દયાળુ, એટલે પ્રજામાં ઘણો પ્રિય થયેલો. તેને સુખુદ્ધિ નામનો મંત્રી. તે નામ તેવા જ ગુણવાળો. રાજાને દરેક બાબતમાં સાચી સલાહ આપે અને રાજા તેનો પ્રેમપૂર્વક સ્વીકાર કરે.

હવે એક વખત અંપાનગરીની રાજસભામાં કોઈ બહુરૂપી આવ્યો. તે વિદ્યાનાં બળે જુદાં જુદાં રૂપો બતાવીને તથા ઠંઠામશ્કરી કરીને સહુના મનનું રંજન કરવા લાગ્યો. એમ કરતાં તે દેવીઓનાં રૂપ બતાવવા લાગ્યો. તેમાં લક્ષ્મી સાથે વિષ્ણુનું રૂપ બતાવ્યું કે જેમના હાથમાં શંખ, ચક્ર, ગદા અને ધનુષ્ય હતા. વળી તેણે શંકરનું રૂપ પણ બતાવ્યું કે જેમણે આખા શરીરે ભસ્મ ચોળેલી હતી, ગળામાં ભયંકર નાગને વીંધ્યો હતો અને પોતાની જટામાં ચંદ્ર અને ગંગાને ધારણ કરેલાં હતાં. હાથમાં ત્રિશુળ અને ડમરૂ હતું. તે પછી તેણે બ્રહ્માનું ચતુર્ભુજ રૂપ પણ બતાવ્યું કે જે રાજહંસ પર બેઠેલા હતા અને મુખમાંથી શ્રુતિઓનો ઉચ્ચાર કરી રહેલા હતા.

આ બોધને સુખુદ્ધિ મંત્રીએ કહ્યું કે 'હે બહુરૂપી ! તું જુદાં જુદાં રૂપ બતાવીને સહુના મનનું રંજન કરે છે, તે

હીક છે, પણ તારે દેવ-દેવીઓનાં રૂપ ધારણ કરવા યોગ્ય નથી, કારણ કે તે નોંધને પ્રેક્ષકો હસે છે અને તેમનું માન જળવાતું નથી.’

પણ વિદ્યામદ્ધથી છકેલા એ બહુરૂપીએ સુખુદ્ધિ મંત્રીના શબ્દો લક્ષ્યમાં લીધા નહિ અને ખીજના કહેવાથી તીર્થ કરતું રૂપ ધારણ કરવા લાગ્યો.

સુખુદ્ધિ મંત્રીથી આ સહન થયું નહિ, પણ શું કરે? આખરે તેણે લક્ષ્મીભરસ્તોત્રની ખારમી ગાથાનું અનન્ય ભાવે સ્મરણ કરવા માંડયું, એટલે થોડી વારમાં જ શ્રી ચક્ર-શ્વરીદેવી પ્રસન્ન થયાં અને તેમણે પેલા બહુરૂપીના ગાલપર એક સખ્ત તમાચો માર્યો. એ તમાચો પડતાં જ તેની બધી વિદ્યાઓ નાશ પામી અને મોઢું વાંકું થઈ ગયું. તે ઘણો પ્રયત્ન કરવા છતાં, સીધું ન જ થયું, એટલે સર્વ સલાજનો હસવા લાગ્યા અને પેલા બહુરૂપીને ભોંય ભારે થઈ પડી. એ જ વખતે અંતરિક્ષથી દેવીએ કહ્યું : ‘હિ મૂખશેખર ! હે દુષ્ટ બુદ્ધિના ઘણી ! તું અગોચર સ્વરૂપવાળા સર્વોત્કૃષ્ટ તીર્થ-કર લગવાનનું રૂપ બતાવીને જીવવાની આશા કેવી રીતે રાખે છે ? જો તું જીવવાની આશા રાખતો હોય તો સુખુદ્ધિ મંત્રીની માફી માગ અને તેઓ કહેશે તો તને આ દુઃખમાંથી મુક્ત કરીશ.’

એટલે બહુરૂપીએ જો હાથ નોડીને, સુખુદ્ધિ મંત્રીની માફી માગી અને સુખુદ્ધિ મંત્રીએ દયા લાવીને દેવીને વિનંતિ કરતાં દેવીએ તેનું મોઢું હટું તેણે કરી દીધું.

પછી સુખુદ્ધિ મંત્રીએ આ ઘટના પર પ્રકાશ પાડતાં જૈન ધર્મ અને લક્ષ્મીમરસ્તોત્રનો મહિમા વર્ણવ્યો. સહુ તેનાથી પ્રભાવિત થયા અને હવે પછી લક્ષ્મીમરસ્તોત્ર શીખીને તેનો નિત્યપાઠ કરવાના નિર્ણય પર આવ્યા.

*

કથા સાતમી

[પદ્ય તેરમા-ચૌદમા અંગે]

અણહિલપુરપાટણમાં સત્યક નામનો એક ધનિક ગ્રામીણી રહેતો હતો. તે પંચાસરા પાર્શ્વનાથનો ભક્ત હતો અને શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યને પોતાના ગુરુ માનતો હતો. તેને ડાહી નામની એક રૂપગુણસંપન્ન પુત્રી હતી. તે કન્યા આઠ વર્ષની થઈ ત્યારે સત્યક શેઠ તેને સાથે લઈને પંચાસરા પાર્શ્વનાથનાં દર્શન કરવાને ગયો. પછી તેણે નજીકમાં બિરાજતા ગુરુદેવનાં દર્શન કર્યાં. એ વખતે ગુરુમહારાજે આત્મહિતકર બોધ આપ્યો અને લક્ષ્મીમરસ્તોત્રનું માહાત્મ્ય દર્શાવ્યું. તે દિવસથી સત્યક અને ડાહીને લક્ષ્મીમરસ્તોત્રપર શ્રદ્ધા બેઠી અને તે સ્તોત્ર મુખપાઠ કરી લીધું. પછી તેમણે એવી પ્રતિજ્ઞા ધારણ કરી કે અશુચિ ટાળીને લક્ષ્મીમરસ્તોત્રનો દરરોજ ત્રિકાળપાઠ કરવો.

અનુક્રમે ડાહી યૌવન વયને પ્રાપ્ત થઈ એટલે સત્યક

શેઠે તેનાં લગ્ન ભૂગુકંઠ(ભરૂચ)ના રહેવાસી એક શ્રેષ્ઠિપુત્ર સાથે કર્યાં. હવે એક વખત ડાહી પોતાને પિયર હતી, ત્યારે તેના સસરા વગેરે કેટલાક માણસો તેને તેડવા આવ્યા. તેમની સાથે ડાહી ભૂગુકંઠ જવા રવાના થઈ. રસ્તામાં બપોરના વખતે બધા માણસો ભોજન કરવા બેઠા, પરંતુ ડાહીને જિનદર્શન તથા ભક્તામરસ્તોત્રનો પાઠ કર્યા વિના ભોજન નહિ લેવાનો નિયમ હતો, એટલે તેણે ભોજન કર્યું નહિ.

આથી તેના સસરાએ કહ્યું : ‘હે વત્સ ! તું ભોજન કરી લે. તારે મનમાં એણું આણવું નહિ. જેમ ડાંગર ઉત્પન્ન કરનાર બુદ્ધા હોય છે અને તેને ખાનાર બુદ્ધા હોય છે, તેમ કન્યા પિતૃગૃહે મોટી થાય છે અને પછી શ્વસુરગૃહે સ્વીધાવે છે. તેથી શોક કરવો છોડી દઈને ભોજન કર.’

સાથેના બધા માણસો એમ જ સમજ્યા કે ડાહીને પોતાના પિતા વગેરેનો વિયોગ થવાથી તે ભોજન કરતી નથી. પછી તેઓ આગળ ચાલ્યા. રસ્તામાં રાત્રિ પડી, ત્યારે બધા માણસો સૂઈ ગયા. એ વખતે ડાહીએ ભક્તામરસ્તોત્રની તેરમી અને ચૌદમી ગાથાનો પાઠ શરૂ કર્યો. તેના પ્રસાવે ચક્રેશ્વરી દેવી પ્રસન્ન થયા અને કહેવા લાગ્યા કે ‘હે ભદ્રે ! તું ભોજન કર. તારે શી વસ્તુની ખામી છે ? હું શ્રી આદીશ્વર ભગવાનની સેવિકા ચક્રેશ્વરી છું.’

ડાહીએ કહ્યું : ‘માતા ! મારો મનનો મનોરથ પૂરો કરો.’

એ વખતે દેવીએ પ્રસન્ન થઈને તેને એ હાર આપ્યા અને કહ્યું કે ‘આ પ્રથમ હાર દિવ્ય પુષ્પોનો અનેલો છે, તે તું ભૂગુકચ્છના મંડનરૂપ શ્રી મુનિસુવ્રતસ્વામીના કંઠમાં આરોપજે અને જેવી રીતે તું પાટણમાં શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુનું વંદન-પૂજન કરતી, તેમ એમનું પણ વંદનપૂજન કરજે, એટલે એ હાર કદી કરમાશે નહિ. અને આ ખીજે હાર વિષતું હરણ કરનારો છે, તે તારા ગળામાં ધારણ કરજે. તેનાથી ઘણા પર ઉપકાર થશે. વિશેષમાં તને ગુરુની પાદુકા આપું છું, તેને તું શ્રીહિમચંદ્રાચાર્યના ચરણની જેમ જ વંદન કરજે, એટલે તારા સર્વ મનોરથ પૂરા થશે.’ પછી દેવી અંતર્ધ્યાન થયા.

સત્તારે સસરા વગેરેએ આ વાત જાણી અને ‘હાહીએ પારણું કયું’. અનુક્રમે તેઓ ભરૂચ પહોંચ્યા. ત્યાં તેણે પેલો હાર શ્રી મુનિસુવ્રતસ્વામીના કંઠમાં પહેરાવ્યો અને તેમનું નિત્ય-નિયમિત પૂજન કરવા લાગી, એટલે તે એવોને એવો રહ્યો, કદી કરમાયો નહિ. વળી ગુરુપાદુકાને નિત્ય વંદન કરવા લાગી અને પેલા હાર વડે અનેકનાં ઝેર ઉતાર્યાં. આ જોઈ તેના શ્વસુરપક્ષના બધા માણસો દંઢધર્મી બન્યા અને લક્ષ્મીભરસ્તોત્રનો પાઠ કરવા લાગ્યા.

એ હાહી શ્રાવિકાએ ચિરકાળ સુધી પોતાનું જીવન સુખમાં વ્યતીત કર્યું.

કુથા અઠિની

[પદ્ય પંદરમા અંક]

કેશલદેશ, અંયોધ્યા નગરી, તેમાં નામ પ્રમાણે ગુણવાળો સજ્જન નામનો રાજા રાજ્ય કરતો હતો. એક વખતે તેને કોઈ દુષ્ટ યોગિની વળગી, તેથી તે રાજા ઘણાખરો સમય એકાંત રહેવા લાગ્યો.

મંત્રી, સામંત વગેરેએ તે માટે ઘણા ઉપાયો કર્યા, પરંતુ કોઈ ઉપાય કારગત થયો નહિ. છેવટે મંત્રી નગરમાં વિરાજતા શ્રી ગુણસેનસૂરિ નામના જૈનાચાર્ય પાસે ગયો અને વિનંતિપૂર્વક કહેવા લાગ્યો કે ‘ મહારાજ ! હબ્બરોના પાલનહાર એવા આ નગરના રાજાને યોગિની વળગી છે. તેના દોષથી તેને મુક્ત કરો.’

સૂરિજીએ કહ્યું : ‘ મારાથી બનતું કરીશ. તમે કાલે સવારે મળજો.’

પછી રાત્રિના સમયે તેમણે ભક્તામરસ્તોત્રના પંદરમા પદ્યનું સ્મરણ કરવા માંડ્યું કે દેવી પ્રકટ થયાં. તેમણે પૂછ્યું : ‘ હું તમારું શું હિત કરી શકું ? ’ સૂરિજીએ કહ્યું : ‘ નગરનો રાજા યોગિનીના દોષથી મુક્ત થાય, એવો ઉપાય બતાવો.’ દેવીએ કહ્યું : ‘ મદદમુનિનાં ચરણોદ્ધનાં અભિષેકથી સજ્જન રાજા સારો થશે.’ અને તેઓ અંતર્યામી થયાં.

સવારમાં મંત્રી સૂરિજનાં દર્શન કરવા આવ્યો, ત્યારે સૂરિજએ કહ્યું કે ‘ગૂર્જર દેશમાં હંમેશાં કયોત્સર્ગમાં રહેનારા, દુર્ગમ ઉપસર્ગોને સહન કરનારા તથા મોટા મહિમાવાળા ‘મદ્દલ’ નામના મુનિનાં ચરણોદકના અભિષેકથી રાજા યોગિનીના દોષથી મુક્ત થશે.’

એટલે મંત્રી વગેરે ગૂર્જરદેશમાં ગયા અને ત્યાં શ્રી ચક્રેશ્વરીદેવી વગેરેથી સન્માન પામેલા એવા મદ્દલમુનિને શોધી કાઢી તેમને વંદન-નમસ્કાર કર્યાં. પછી વિનંતિ કરી તેમને કોશલ દેશમાં અયોધ્યા નગરીએ લઈ આવ્યા. ત્યાં મદ્દલમુનિના ચરણ ધોઈને તેનું જળ રાજાના અસ્તક પર છાંટતા રાજા યોગિનીના દોષથી મુક્ત થયો.

મદ્દલમુનિએ સર્વેને ધર્મનો ઉપદેશ આપ્યો અને અહિંસાનું મહત્ત્વ સમજાવતાં રાજા વગેરેએ અહિંસાધર્મનો સ્વીકાર કર્યો. અનુક્રમે તેમણે સહુને ભક્તભરસ્તોત્રનો મહિમા સંભળાવ્યો, એટલે તેઓ ભક્તભરસ્તોત્રને ઠંઠસૂ કરી તેનો નિત્યપાઠ કરવા લાગ્યા.

✽

કથા નવમી

[પદ્મ સોળમા-સત્તરમા અંગે]

સંગરપુર નામનું એક નગર હતું. ત્યાં સંગર નામનો રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તે જૈન ધર્મ પ્રત્યે દૃઢ શ્રદ્ધાવાનું

સદ્ગુણી અને ન્યાયી હતો. વળી પરાક્રમી પણ એવો જ હતો. તેણે અનેક યુદ્ધોમાં જય મેળવ્યો હતો.

તેને કેલિપ્રિય નામનો એક કુંવર હતો. તેને કેલિ એટલે ક્રીડા કરવાનો ભારે શોખ હતો. તે વિદ્યા-કલા સંપાદન કરીને અનુક્રમે યુવાન થયો, પણ તેનું ચિત્ત ધર્મમાં ઓટયું નહિ. પરિણામે અનેક પ્રકારનાં વ્યસનો લાગુ પડ્યાં અને તે ભક્ષ્યાભક્ષ્ય, પેયાપેય તથા ગમ્યાગમ્યનો વિવેક ચૂકી ગયો. પાપ-પુણ્યનાં ફળમાં કે સ્વર્ગ-નરકની હસ્તીમાં તે ખિલકુલ માનતો ન હતો.

એક વાર આ કુમાર પોતાના મિત્રો સાથે નજીકના વનમાં શિકાર ખેલવા ગયો. ત્યારે ત્યાં ધર્મદેવાચાર્ય નામના એક જૈનાચાર્ય રહેલા હતા. સંગર રાજા તેમને પોતાના ગુરુ માનતો હતો અને વારંવાર તેમનાં દર્શનને આવતો હતો તથા તેમનો ઉપદેશ સાંભળતો હતો. રાજકુમારને શિકાર કરવા આવેલો જોઈ ધર્મદેવાચાર્ય તેની નજીક ગયા અને કહેવા લાગ્યા કે હે રાજકુમાર !

ब्रह्महत्या सुरापानं, स्तेयं गुर्वङ्गनागमः ।

महान्ति पातकान्याहुरेभिश्च सह सङ्गमः ॥

यदि सत्सङ्गनिरतो, मविष्यसि मविष्यसि ।

तदा सज्जनगोष्ठीषु, पतिष्यसि पतिष्यसि ॥

યઃ પ્રાપ્ત્ય દુષ્પ્રાપ્તિદં નરત્વં
 ધર્મં ન યત્નેન કરોતિ મૂઢઃ ।
 વલેશ્વપ્રવન્ધેન સ લબ્ધમબ્ધૌ
 ચિન્તામર્ણિં પાતયતિ પ્રમાદાત્ ॥

‘બ્રહ્મહત્યા, મદિરાનું પાન, ચોરી કરવી, વિદ્યા ગુરુની સ્ત્રી સાથે કીડા કરવી એ બધાં મહાન પાપો છે.

જો તું સત્સંગમાં રહીશ તો સજ્જન પુરુષોની સાથે વાર્તાલાપ કરી શકીશ.

જે મૂર્ખ, મનુષ્ય ઘણાં કપટે મેળવી શકાય એવો મનુષ્યભાવ પામીને ધર્મ કરતો નથી, તે મહામુશ્કેલીએ સમુદ્રમાંથી મેળવેલા ચિંતામણી રત્નને પ્રમાદથી ગુમાવી દે છે, એટલે કે મનુષ્યજન્મ હારી જાય છે.’

રાજકુમારે કહ્યું કે ‘હે મુનિ ! ધર્મની સાધના કરનાર આત્મા જેવી કોઈ વસ્તુ નથી, તો પછી ધર્મ કરવાનું પ્રયોજન શું ? જેમ મૂશળધાર વરસાદ વિના નદીમાં પૂર સંભવતું નથી, તેમ પંચમહાભૂતથી બનેલા આ શરીરમાં આત્મા નામની કોઈ વસ્તુ સંભવતી નથી; અને આત્મા જ ન હોય તો પુણ્ય-પાપ, નરક-સ્વર્ગ વગેરે શી રીતે સંભવે ? એટલે હું માનું છું કે તમારા જેવા માણસોએ અજ્ઞાની લોકોને છેતરવા માટે જ આ ધર્મ નામનું ધત્તીંગ ઊભું કરેલું છે.’

રાજકુમારનો આ પ્રકારનો જવાબ સાંભળી આચાર્ય મહારાજને લાગ્યું કે આ મનુષ્ય દુર્લભઓધિ જણાય છે. એટલે વિશેષ ઉપદેશથી સચું તેની પ્રસંગે વાત ત્યાર પછી કેટલાક વખતે રાજકુમાર ધર્મદેવાચાર્ય પાસે આવ્યો, ત્યારે તેમણે ભક્તામરસ્તોત્રના સોળમા તથા સત્તરમા પદનું અનન્ય મને સ્મરણ કરતાં ચક્રેશ્વરી દેવી હાજર થયાં. આચાર્યે તેમને પૂછ્યું : ‘મારે આ રાજકુમારને ધર્મનો પ્રતિબોધ કરવો છે, તેનો ઉપાય શું ?’ દેવીએ કહ્યું : ‘નરકનાં દુઃખો બતાવવાથી તે પ્રતિબોધ પામશે.’

પછી દેવીએ તેને પોતાની દૈવી શક્તિથી બેલાન બનાવી દીધો અને જાણે તે સ્વપ્નાવસ્થામાં હોય તેમ નરકનાં દુઃખો (નરકના સંત્રીઓ) નજરે નિહાળવા લાગ્યો. પરમાધામીઓ કોઈ મનુષ્યને મારી રહ્યા છે, કોઈને ધગધગતા સળીયા ચાંપી રહ્યા છે, તો કોઈને સીસું ઉઠાળીને પાઈ રહ્યા છે અને તેઓ ન પીએ તો તેમના મોઢામાં પરાણે રેડી રહ્યા છે. તે જ રીતે કોઈને ભાલાથી વીધે છે, તો કોઈને ઊંચા ઉઠાળી તલવારની અણીએ ઝીલે છે. માણસો આ દુઃખમાંથી છૂટવા ઘણી આજીજી કરે છે, પણ પરમાધામીઓ તેમને છોડતા નથી અને સામેથી આળંભા દે છે કે ‘કેમ તમને પરદ્રવ્ય-પરનારી બહુ ગમતી? દારૂ પીવામાં મજા આવતી? શિકાર કરવાનો શોખ હતો? હિંસા કરવામાં કદી પાછું વાળીને જોયું હતું ખરું? તો હવે તેનાં ફળો બરાબર ભોગવો.’

રાજકુમાર આ દશ્યો જોઈને અતિ ભય પામ્યો અને જાગૃત થતાં જ બોલી બીક્યો કે ‘ગુરુદેવ ! પાપનાં ફળો મેં જોઈ લીધાં છે. માટે મને ધર્મનું સ્વરૂપ સમજાવો.’ પછી ગુરુદેવે તેને ધર્મનું સ્વરૂપ સમજાવતાં તેણે સમ્યક્ત્વમૂળ શ્રાવકનાં બાર વ્રત ગ્રહણ કર્યાં અને તેના પાલનથી પોતાનો મનુષ્યભવ સાર્થક કર્યો.

*

કથા દશમી

[પદ્ય અક્ષરમા અંગે]

આણહિલપુર પાટણમાં મહારાજા કુમારપાળ રાજ્ય કરતા હતા. તેમણે ઉદયન મંત્રીના પુત્ર અંગડની રાજસેવાથી પ્રસન્ન થઈ તેને ધનધાન્યથી સમૃદ્ધ એવો લાટ દેશ બક્ષીસ આપ્યો હતો. તે અંગડ જૈનધર્મમાં દૃઢ શ્રદ્ધાવાળો હતો તથા નિત્ય ભક્તામરસ્તોત્રનો પાઠ કરતો હતો.

એક વખતે અંગડ કોઈ કામપ્રસંગે લગુચથી બહાર નીકળ્યો અને આગળ ચાલ્યો. ત્યાં રાત્રિના સમયે એક ભયંકર અટવીમાં આવી પહોંચ્યો. ત્યાં ઝાડી ઘણી ગીચ હતી અને અંધારી ગુફાઓ આવેલી હતી. વળી વાઘ-વરૂનો ભય પણ ઘણો હતો. ‘આ અટવીને પાર કેમ કરવી ?’ અંગડ મુંઝાવા લાગ્યો. આખરે તેણે પોતાને અતિપ્રિય એવા

લક્ષ્મીમરસ્તોત્રના અદારમા પદ્યનું એકાગ્ર ચિત્તે ચિંતવન કરવા માંડ્યું કે તુરત જ શ્રી ચક્રેશ્વરીદેવી પ્રસન્ન થયાં અને તેમણે કહ્યું : 'હે વત્સ ! તારી લક્ષિતથી હું પ્રસન્ન થઈ છું અને તને ચંદ્રકાંતમણિમય ચંદ્રપ્રભસ્વામીનું ણિળ આપું છું. તેનાથી દરેક પ્રકારના વિધનનું તથા વિષનું હરણ થશે. આ સિવાય તારે બીજું કંઈ જોઈતું હોય તે માગ.'

એટલે અંબડે હૃદયેશાં અલીપ્ત ફલને દેનારી એવી નાગવલ્લી માગી. દેવીએ તે નાગવલ્લી અંબડને આપી. પછી તે અદૃશ્ય થયાં.

ચંદ્રકાંતમણિથી નિર્માણ થયેલી જિનમૂર્તિમાંથી ચંદ્રમા જેવો પ્રકાશ નીકળતો હતો. તેના આધારે અંબડ એ અટવાનો માર્ગ કાપવા લાગ્યો અને તેને સહીસલામત પાર કરી ગયો. પછી તેણે પેલી મૂર્તિ પોતાના ગૃહમંદિરમાં સ્થાપી અને નિત્ય તેની પૂજા કરવા લાગ્યો. અનુક્રમે તેણે કોંકણના રાજા મલ્લિકાર્જુનને છલથી હણીને આઠ વસ્તુ પ્રાપ્ત કરી : (૧) શૃંગારકોટી સાટિકા (એક પ્રકારનું અમૂલ્ય વસ્ત્ર), (૨) ગરલહરસિત્રા, (૩) સફેદ હાથી, (૪) ૧૦૮ રત્ન પાત્રો, (૫) બત્રીશ મૂડા સાચાં મોતી, (૬) સો ઘડી પ્રમાણ સુવર્ણના ઘડાઓ, (૭) અગ્નિધૌત ઉત્તરપટ અને (૮) મલ્લિકાર્જુનનું મસ્તક. આ આઠેય વસ્તુ તેણે મહારાજા કુમાળપાળને ભેટ આપતાં મહારાજાએ તેને રાજ્ય-પિતામહનું બિરુદ આપ્યું.

ત્યાર પછી તેણે માતાના ચરણમાં નમસ્કાર કર્યો, પંજુ તેના મુખ પર યુગ્મલી ન બેઠો. તેનું કારણ પૂછતાં માતાએ કહ્યું : ‘રાજહત્યાના લાગેલા પાપનું નિવારણ કરવા માટે તું ભુગુકચ્છમાં આવેલા શકુનિકાવિહાર વગેરેનો જીર્ણોદ્ધાર ન કરે તો હું શી રીતે પ્રસન્ન થાઉં ?’

આંખડે એ વાત ધ્યાનમાં રાખી શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યની સાનિધ્યમાં ઉદ્ધાર કર્યો. પ્રતિષ્ઠાસમયે તેણે અઢળક દાન દીધું. એ બેઠને શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય કે જેઓ ગૃહસ્થની સ્તુતિ કરવાથી વિમુખ હતા, તેમણે પણ નીચેના ઉદ્ગારો કાઢ્યા :

किं कृतेन न यत्र त्वं, यत्र त्वं किमसौ कलिः ।

कलौ चेद् भवतो जन्म, कलिस्तु कृतेन किम् ।

‘તું હોય ત્યાં શું નથી થતું ? તું હોય તો કલિ પણ શું કરે ? બે કે તારો જન્મ કલિયુગમાં થયો છે, પણ ‘તે પોતાનો પ્રભાવ બતાવી શકતો નથી.’ તારપર્યં કે કલિયુગમાં જન્મ લેવા છતાં તે સત્યયુગનું કાર્ય કરી બતાવ્યું છે.

આ રીતે અનેક પ્રકારનાં ધાર્મિક કાર્યો કરી આંખડ મંત્રીએ પોતાનું જીવન સાર્થક કર્યું.

કૃત્યા અગિયારમી

[પદ્ય ઓગણીસમા અંગે]

વિશાલા નામની એક નગરી હતી. તેમાં લક્ષ્મણ નામનો એક પરોપકારી શ્રીમંત રહેતો હતો. તે જૈન ધર્મમાં દૈવ શ્રદ્ધાવાન હતો અને પોતાના ગુરુ રામચન્દ્રસૂરિ પાસેથી આસ્નાયસહિત ભક્તામરસ્તોત્ર શીખેલો હતો. તે નિત્ય-નિયમિત તેનો શુદ્ધ ચિત્તે પાઠ કરતો હતો.

એક વખત રાત્રિના સમયે, શુદ્ધ વસ્ત્રો પહેરીને, એકાગ્ર ચિત્તે, તે ભક્તામરસ્તોત્રના ઓગણીસમા પદ્યનું સ્મરણ કરતો હતો, ત્યારે એકેશ્વરી દેવી પ્રસન્ન થયાં અને તેને ચંદ્રકાંત મણિ આપતાં કહ્યું કે ‘હે વત્સ ! જ્યાં મહાન અધિકાર વ્યાપેલો હોય ત્યાં તું આ પદ્યનું સ્મરણ કરજે અને આ મણિ હવામાં ઉછાળજે, એટલે તે ‘પરિપૂર્ણ’ ચંદ્ર ખીલ્યો હોય એવો લાગશે અને ત્યારે તારું પોતાનો નિર્ભાગ પ્રકાશ ફેલાવશે. પછી પાછો તે મણિ તારી પાસે આવી જશે અને મૂળ સ્થિતિમાં રહેશે. ફરી પછી જ્યારે કામ હોય ત્યારે મને યાદ કરજે.’ આટલું કહી દેવી અદૃશ્ય થયાં.

હવે એક વખત માળવાનો રાજા મહીધર પોતાના શત્રુરાજાને હતવાને તથા બને તો તેને હતવો પકડી લેવાને પોતાના સૈન્ય સાથે નીકળી પડ્યો. રસ્તામાં ગાઢ જંગલ આવ્યું અને રાત્રિ પડી ગઈ. સૈન્ય આગળ વધવાને અશક્ત બન્યું.

‘હવે શું કરવું?’ તેની ચિંતા રાજના મન પર સવાર થઈ. આ વખતે લક્ષ્મણ શેઠ રાજની સાથે હતો. તેણે કહ્યું : ‘હું દેવ ! જો આપ ઇચ્છતા હો તો અહીં પૂર્ણ ચંદ્ર દેખાડું. તેનાથી સર્વત્ર પ્રકાશ ફેલાઈ જશે અને સૈન્ય આગળ વધી શકશે.’

રાજાએ કહ્યું : ‘જો ખરેખર ! તું એમ કરી શકીશ તો તારો ઉપકાર નહિ ભૂલું. તારું મનોવાંછિત પૂરું કરીશ.’

લક્ષ્મણે એ જ વખતે ભક્તામસ્તોત્રની ઓગણીસમી ગાથાનું અનન્ય ભાવે સ્મરણ કર્યું અને પેલો ચંદ્રકાંત મણિ આકાશમાં ઉઠાવ્યો કે પૂર્ણિમાનો ચંદ્ર દેખાવા લાગ્યો. તેના પ્રકાશમાં સૈન્ય આગળ વધ્યું અને તેણે જંગલ પાર કરી શત્રુરાજની રાજધાની જિતી લીધી. વળી શત્રુરાજને જીવતો પકડી લીધો અને પોતાની રાજધાનીમાં લઈ આવ્યો.

પછી તેણે લક્ષ્મણ શેઠને ઘણું ધન આપીને ળઘા ધનવાનોમાં અગ્રેસર બનાવ્યો.

એક વાર લક્ષ્મણ શેઠ મહીધર રાજાને ધર્મશ્રવણ માટે ગુરુ પાસે લઈ આવ્યો. ગુરુએ ઉપદેશ આપતાં કહ્યું :

જૈનો ધર્મઃ પ્રકટવિભવઃ સજ્જતિઃ સાધુલોકે
વિદ્વદ્ગોષ્ઠી વચનપટુતા કૌશલં સત્કલાસુ ।
સાધ્વી લક્ષ્મીશ્રવણકમલોપાસના સદ્ગુરુણાં
શુદ્ધં શીલં મતિરમલિના પ્રાપ્યતે નાલ્પપુણ્યૈઃ ॥

પ્રકટ પ્રભાવવાળો જૈન ધર્મ, સત્સંગ, વિદ્વાનો સાથે વાર્તાલાપ, વચનપટુતા, સુંદર કલાઓમાં કુશલતા, વ્યાપારો-પાર્જિત લક્ષ્મી, સદ્ગુરુના ચરણકમલની સેવા, શુદ્ધ શીલ, નિર્મળ બુદ્ધિ આ બધા ગુણો અદ્ય પુણ્યથી પ્રાપ્ત થતા નથી, પણ મહાપુણ્યવાન આત્માને જ પ્રાપ્ત થાય છે.’

ગુરુ મહારાજનો આ ઉપદેશ સાંભળી મહીધર રાજાએ જૈન ધર્મનો સ્વીકાર કર્યો અને લક્ષમણ શેઠ પણ સહુનો પૂજનીય બન્યો.

*

કથા પારમી

[પદ્ય વીશમા અંગે]

નાગપુર નગરમાં મહિમંડળના ભૂષણ સમ્રાટ મહિપતિ નામનો રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તેને સોમદેવ નામનો વિદ્વાન પુરોહિત હતો. એક વાર તે નગરમાં શ્રી વિજયસેન સૂરિ નામના એક જૈનાચાર્ય પધાર્યા. તેઓ હુમેશાં રાત્રિના સમયે લક્તામસ્તોત્રનો પાઠ કરતા હતા અને વીશમી ગાથાનું વિશિષ્ટ ચિંતન કરતા હતા. તેના પ્રભાવે શ્રી એકેશ્વરી દેવીએ પ્રસન્ન થઈને તેમને બધી બતના પ્રશ્નો બાણવાની વિદ્યા આપી હતી.

હવે એક દિવસ રાજસભામાં મહિપતિ રાજાએ પોતાની

સંભાષાં બેઠેલા રાગપુત્રોદિત તથા ધીન લ્યોતિષીઓને પ્રશ્ન કર્યો કે ‘મારી રાણીને ગર્ભ ગ્રહેલો છે, તો તે ગર્ભનો જન્મ ક્યારે થશે ? અને તે પુત્ર હશે કે પુત્રી ? તથા જન્મથી મારે ત્યાં વિશિષ્ટ ઘટના શું બનશે ?’

રાગના આ પ્રશ્નો સાંભળીને રાગપુત્રોદિત તથા ધીન લ્યોતિષીઓ મૌન રહ્યા. તેમનો હેતુ પણ આ પ્રશ્નોનો ઉત્તર આપવાની હિંમત કરી શક્યો નહિ, એટલે નગરમાં વિગાળતા શ્રી વિનયસેનસૂરિજીને સન્માનસહિત રાગસલામાં બોલાવ્યા. રાજાએ તેમને વંદન કર્યું અને પેલા ત્રણ પ્રશ્નો પૂછ્યા. સૂરિજીએ કહ્યું : ‘મહારાજ ! સાંભળો, આવવી જાહે જ તમારી રાણી ત્રણ નેત્રવાળા એક પુત્રને જન્મ આપશે અને તે પછી બારમા દિવસે તમારો પટ્ટહુન્તી નરણુ પામશે. તમારો ત્રણ નેત્રવાળો પુત્ર ઘણો પરાક્રમી અને સંપત્તિશાળી થશે.’

આ ઉત્તર સાંભળી ત્યાં બેઠેલા બધા આશ્ચર્યપૂર્વિતો હોમવા લાગ્યા. પણ રાજાએ નિષેધ કરવાથી ચૂપ રહ્યા.

ધીન દિવસે સૂરિજીના કંઠમાં પ્રમાણે જ રાજાને ત્યાં ત્રણ નેત્રવાળા પુત્રનો જન્મ થયો અને ત્યાર પછી બારબાર બારમા દિવસે રાજાનો પટ્ટહુન્તી નરણુ પામ્યો.

તેરના દિવસે રાજાએ સૂરિજીને બોલાવી રાત્ર્યગ્નિહોત્રન પર આક્રંદ કર્યા અને તેમની સુંદર શબ્દો વડે સ્તુતિ કરી. આવું ચમત્કારિક જ્ઞાન બેઠેને બધા આશ્ચર્યપૂર્વિતોનાં સુખ

આંખા થીડી ગથો અને તેઓ નીચું જોઈ જંમીન ખોતરવા
લાડ્યા. પછી સૂરિજીએ પ્રસન્ન વદને આશીર્વાદ આપતાં
કહ્યું કે—

આધારો યસ્મિલોક્યા જલધિજલધરાકેન્દ્રવો યન્નિયોજ્યા
મુજ્યન્તે યત્પ્રસાદાદસુરસુરનરાધીશ્વરૈઃ સમ્પદસ્તાઃ ।
આદેશ્યા યસ્ય ચિન્તામણિસુરસુરમીકલ્પવૃક્ષાદયસ્તે,
શ્રીમાન્ જૈનેન્દ્રધર્મઃ કિસલયતુ સ વઃ શાશ્વર્તી શર્મલક્ષ્મીમ્ ॥

‘જે ત્રણેય લોકનો આધાર છે, જેનાથી સાગર, મેઘ,
સૂર્ય અને ચંદ્ર નિયમ મુજબ ચાલે છે, જેની કૃપાથી અસુર
સુર, મનુષ્યો અને રાજાઓ વડે તે તે સંપદાઓ ભોગવી
શકાય છે, તેના આદેશ પ્રમાણે ચિન્તામણિ રત્ન, કામધેનુ
અને કલ્પવૃક્ષાદિ વતે છે, તે શ્રીમાન્ જૈનેન્દ્રકથિત ધર્મ
તમોને શાશ્વત મોક્ષલક્ષ્મી આપે.’

પછી સૂરિજીએ ધર્મનો ઉપદેશ આપતાં રાજાએ જૈન
ધર્મ અંગીકાર કર્યો અને ખીજાઓ પણ તેનાં પગલે ચાલ્યા.

*

કથા તેરમી

[પંચમીકવીશમા અગ્ર]

પાયઠ નામના નગરમાં શ્રી જીવદેવસૂરિજી વિરાજતા
હતા. તેમણે પરકાય-પ્રવેશવિદ્યા સિદ્ધ કરી હતી તથા ભક્તામર-

સ્તોત્રના ૨૧મા પદ્યનું નિત્ય-નિયમિત સ્મરણ કરીને ચક્રેશ્વરી દેવીને પ્રસન્ન કર્યા હતાં. પરિણામે દેવીએ તેમને સર્વ દેવોને પ્રકટ કરવાની વિદ્યા આપી હતી.

તેઓ એકાદ વિહાર કરતાં સોરઠદેશમાં દેવપત્તન નગરે પધાર્યા કે જે આજે પ્રભાસપાટણના નામથી પ્રસિદ્ધ છે. ત્યાં જૈનોનાં ઘર બહુ થોડાં જ હતા. સૂરિજીએ પૂછ્યું કે ‘આમ કેમ ?’ ત્યારે એક વૃદ્ધ પુરુષે કહ્યું કે ‘આ નગરમાં તો મિથ્યામતીઓનું એક-છત્ર રાજ્ય છે. તેમાં જૈનો ક્યાંથી રહે ? ઘણા જૈનો શૈવ થઈ ગયા છે.’

આથી આચાર્ય મહારાજને ઘણો ખેદ થયો. તેમણે વિચાર કર્યો કે મારે કોઈ પણ ઉપાયે આ નગરના શૈવ બની ગયેલા જૈનોને ફરી જૈન બનાવવા. તે માટે પ્રથમ લોકસમૂહને આકર્ષવા પોતાના શિષ્યપરિવાર સાથે તેઓ સોમનાથ મહાદેવના મંદિરમાં ગયા. લોકોને બળર પડી કે એક જૈન સાધુ સોમનાથ મહાદેવને વંદન કરવા આવ્યા છે, એટલે તેઓ ત્યાં ટોળે મળ્યા.

આચાર્યશ્રીએ પોતાને પ્રાપ્ત થયેલી વિદ્યાના પ્રભાવે સોમેશ્વરને બોલાવ્યા કે તેઓ પ્રકટ થયા અને સામા આવ્યા. પછી બ્રહ્મા, ત્રિશુલ વગેરેને પ્રાસાદમાંથી આવી રહેલા બતાવ્યા. તે જ રીતે સૂર્ય, ગણેશ, સ્કન્દ (કાર્તિકેય સ્વામી) વગેરેને પણ ચાલતા બતાવ્યા. આ પ્રમાણે બધા દેવોને પ્રકટ થયેલા બોઈને લોકોના આશ્ચર્યનો પાર રહ્યો નહિ, પણ તેમને સહુથી

વધારે આશ્ચર્ય તો ત્યારે થયું કે જ્યારે તેમણે સોમેશ્વરને પોતાના મંદિરમાંથી નીકળીને શ્રી ચંદ્રપ્રભસ્વામીના જિન-મંદિર તરફ પૂજન કરવા જતાં અને નમતા જોયા. વળી તેમણે નમ્યા પછી શ્રીચંદ્રપ્રભસ્વામીએ હાથ આપ્યો, તે હાથ શિવજીએ ગ્રહણ કર્યો. પછી તેમણે બધા દેવોને અદ્વૈત થતા બતાવ્યા. આથી જૈન ધર્મની ખૂબ પ્રશંસા થઈ અને ઘણા માણસોએ જૈન ધર્મનો સ્વીકાર કર્યો.

*

કથા ચૌદમી

[પદ્ય બાવીશમા અંગે]

ગુડશસ્ત્રપત્તન નામનું એક નગર હતું. તેમાં વૃદ્ધકર નામના બૌદ્ધાચાર્યને ભુવનમુનિ નામના એક જૈન સાધુ સાથે શાસ્ત્રાર્થ થયો હતો. તેમાં બૌદ્ધાચાર્ય હારી ગયો હતો અને મરીને યક્ષ તરીકે ઉત્પન્ન થયો હતો. તે પૂર્વભવમાં જૈન મુનિથી થયેલા પરાભવને યાદ કરીને જૈન સંઘને ઉપદ્રવ કરવા દાગ્યો. તેથી જૈન સંઘના આગેવાનો ભૃગુકચ્છમાં શ્રી આર્યબપુટાચાર્ય પાસે ગયા કે જેમણે ભક્તામરસ્તોત્રના બાવીશમા પદ્યની સાધના કરીને અપૂર્વ સિદ્ધિ મેળવેલી હતી.

વૃદ્ધ હોવા છતાં શ્રી આર્યબપુટાચાર્યે સંઘની વિનંતિ સ્વીકારી અને તેઓ ગુડશસ્ત્રપત્તને આવી યક્ષના મંદિરમાં તેના કાન પર પગ મૂકીને સૂઈ ગયા. એવામાં યક્ષનો પૂજારી

આવ્યો. તેણે કહ્યું : ‘અરે દુર્વિનીત ! તું જલ્દી ઊભો થા, નહિ-
તો જીવનો જઈશ.’

પરંતુ આચાર્ય શ્રી તો ચોતરફ વચ્ચે ધરાધર વીંટાળીને
કપટનિદ્રાએ સૂતા હતા, તેથી તેમણે કંઈ પણ ઉત્તર-આપ્યો
નહિ. આખરે પૂજારી રાજા પાસે ગયો અને બનેલી હકીકત
કહી સંભળાવી. આથી રાજા કોથે ભરાયો અને તેણે પોતાના
માણસોને હુકમ કર્યો કે ‘એ દુષ્ટને ત્યાંથી જલ્દી ઉઠાડો.’

રાજાના માણસો ચક્ષુના મંદિરે આવ્યા અને આચાર્યને
ઉઠાડવા પ્રયત્ન કર્યો, પણ તેમાં ફાવ્યા નહિ. તેમણે રાજા મહે-
લમાં પાછા ફરી રાજાને કહ્યું : ‘કોઈ વિચિત્ર મૂર્તિ લાગે છે.
અમે ઘણું કહેવા છતાં તેણે અમારો કોઈ શબ્દ કાને ધર્યો
નહિ.’

આથી રાજા કોપાયમાન થયો અને તેણે કહ્યું : ‘એ
દુષ્ટને પથ્થરથી મારો તથા લાકડીઓના પ્રહાર કરો. એટલે
ત્યાંથી દૂર હંકરો. પછી તેને પકડીને મારી પાસે લઈ આવજો.’

રાજાસેવકોએ એ હુકમનો અમલ કરતાં આચાર્યને તેની
કંઈ પણ અસર થઈ નહિ, પરંતુ પથ્થર તથા લાકડીઓના
પ્રહારથી અંતઃપુરમાં સહેલી રાણીઓના ધરડા ખોખરા થઈ
ગયા અને તેમણે રોકકળા કરી મૂકી. આથી કંચુકો રાજાની
પાસે જઈને કહેવા લાગ્યા કે ‘સ્વામિન ! અમારું રક્ષણ કરો,
રક્ષણ કરો. અંતપુરમાં અદૃશ્ય રીતે પથ્થરના ઘા આવે છે અને
લાકડીઓના પ્રહાર થાય છે, તેથી આખું અંતપુર જળમય થઈ
ગયું છે.’

આ શબ્દો સાંભળતાં જ રાજાના મનમાં વિચાર આવ્યો કે ‘નક્કી આ કોઈ સિદ્ધ પુરુષ હાગે છે; નહિ તો આમ બને નહિ.’ એટલે તે પોતે સેવકો સાથે ચક્ષુઃદિગે ગયો અને આચાર્યની ક્ષમા માગી મધુર શબ્દો વડે તેમને સંતોષ આપ્યો. ત્યારે આચાર્ય ત્યાંથી ઉઠ્યા અને રાજાએ તેમને નમસ્કાર કર્યા.

પછી આચાર્ય મહારાજે ચક્ષુને કહ્યું : ‘તું મારી સાથે ચાલ.’ ત્યારે તે ચક્ષુ ચાલવા લાગ્યો. અને તેની પાછળ શિવ, ત્રિનાયક વગેરેની મૂર્તિઓ પણ ચાલવા લાગી. વળી એક હબાર પુરુષો ઉઠાવી શકે એવી પથરની બે મોટી કુંડીઓ ત્યાં પડેલી હતી, તેને પણ આચાર્યશ્રીએ પોતાની સાથે ચાલવાનો આદેશ આપતાં તે ચાલવા લાગી. લોકોના આશ્ચર્યનો પાર રહ્યો નહિ. તેઓ આચાર્યની પાછળ પાછળ ચાલવા લાગ્યા. આ રીતે કૌતુકપૂર્વક તેમનો નગરપ્રવેશ થયો.

આચાર્યશ્રીનો આવો અદ્ભુત પ્રભાવ જોઈ રાજાએ તથા ધણી નગરજનોએ જૈન ધર્મનો સ્વીકાર કર્યો. પછી આચાર્યે ચક્ષુ વગેરેને પાછા મોકલી દીધા, પણ પેલી બે કુંડીઓને ત્યાં જ પડી રહેવા દીધી.

કથા પંદરમી

[પદ્ય ત્રેવીશમા અંગે]

ગઈ કથામાં જેમનું વર્ણન કરી ગયા, તે શ્રી આર્ય-
અપુટાચાર્ય તેમના યુગના મહામંત્રસિદ્ધ પુરુષ હતા. તેમણે
ભક્તામરસ્તોત્રના ત્રેવીશમા પદ્યની પશુ સાધના કરેલી હતી
અને તેના પરિણામે તેમને દુષ્ટ વ્યંતરોને કળજે કરવાની
સિદ્ધિ સાંપડેલી હતી.

એકદા તેઓ વિહાર કરતાં ઉજ્જયિની નગરીની સમીપે
આવ્યા. ત્યાં એક વિશાળ ઉદ્યાન હતું અને તેના મધ્ય
ભાગમાં ચંડિકાદેવીનું એક મંદિર હતું. આ ચંડિકાદેવી
હિંસાપ્રિય હોવાથી દરરોજ તેની સામે કેટલાય નિર્દોષ પશુ-
ઓનો વધ થતો. તેથી એ ઉદ્યાનમાં ઠેકઠેકાણે લોહી, માંસ
હાડકાં તથા મરેલાં પશુઓના કલેવર પડેલાં હતાં.

હવે સાંજનો સમય થઈ ગયો હતો અને રાત્રિ વ્યતીત
કરવા માટે કોઈ સ્થાનની જરૂર હતી, એટલે આચાર્યશ્રી એ
ઉદ્યાનમાં મંદિરની નજીકના ભાગમાં સ્થિર થયા. કદાચ તેમની
અગમચેતીભરી દૃષ્ટિએ તેમાં ઉપકારનું મહાન કારણ જોયું
હશે, અન્યથા તેઓ આવા સ્થાનને પસંદ કેમ કરે?

રાત્રિનો એકાદ પ્રહર વ્યતીત થયો હશે કે ચંડિકાદેવી
અકટ થઈ અને પોતાના મંદિરની નજીક આ રીતે કાંથો-
ત્સર્ગ ધ્યાનમાં ઊભા રહેલા સાધુને જોઈને અતિ ક્રોધ પામી-

તેણે એ સાધુને—આચાર્યશ્રીને ગળે નખ દીધો, પણ આચાર્યશ્રીને તેની કંઈ અસર થઈ નહિ. બિલટો એ નખ તો તેના ગળે જ દેવાયો. એટલે દેવી સમજી ગઈ કે નક્કી આ કોઈ સિદ્ધ પુરુષ છે, તેને સતાવવામાં સાર નહિ. એટલે તેણે આચાર્યશ્રીની ક્ષમા માંગી અને પોતાને કંઈ પણ આદેશ કરવા જણાવ્યું, ત્યારે આચાર્યે કહ્યું: ‘મારો આદેશ એટલો જ છે કે હવે પછી તારે કોઈ પણ પ્રાણીનું બલિદાન લેવું નહિ.’

અડિકાએ તેનો સ્વીકાર કર્યો, એટલું જ નહિ પણ સવારે તેમને વંદન કર્યું અને તેમની પૂજા પણ કરી. લોકોએ આ વસ્તુ નજરોનજર જોઈ, એટલે તેઓ ટોળે મળ્યાં અને આચાર્યશ્રીનો ગુણાનુવાદ કરવા લાગ્યા. પછી આચાર્યશ્રીએ ધર્મનો ઉપદેશ આપતાં અનેક સ્ત્રી-પુરુષોએ શ્રી અરિહંતને દેવ તરીકે, નિઝંથ મુનિનો ગુરુ તરીકે તથા અહિસાનો ધર્મ તરીકે સ્વીકાર કર્યો અને જિનશાસનનો જયજયકાર થયો.

*

કથા સોળમી

[પદ ચોવીશમા-પચીશમા અંગ]

શૌર્યપુર નગરમાં જિતશત્રુનામે રાજા હતો. તે ઘણા પરાક્રમી તથા નીતિમાન હતો અને પ્રજાનું પાલન સારી

રીતે કરતો હતો. તે રાબને રૂપવતી-શીલવતી ઉર રાણીઓ હતી.

એકલા વસંત ઋતુ પાત થતાં વૃક્ષોએ નવપદ્મવ ધારણ કર્યા; વિવિધ પ્રકારનાં પુષ્પોમાંથી પરિમલ પ્રસરવા લાગ્યો તથા આંખાડાળે બેઠેલા કૈયલ પંચમ સ્વરે ટહૂકાર કરવા લાગ્યા. તે વખતે ઉદ્યાનપાલકે મહારાજને કહ્યું : ‘મહારાજ ! વસંત ઋતુ પૂર બહારમાં ખીલી ઉઠી છે. તો આપ તેની મોજ માણુવા ઉદ્યાનમાં પધારો ! એટલે રાબ પોતાની રાણીઓ સાથે ઉદ્યાનમાં ગયો અને ત્યાં વિવિધ પ્રકારની કીડા કરવા લાગ્યો. ગીત, નૃત્ય, વાજિત્રની ધૂમ મચી. પણ એવામાં એક વ્યંતર રાણીઓને વળગ્યો, એટલે તેઓ બેજાન જેવી સ્થિતિમાં આવી ગઈ અને ગાંડા માણસની જેમ ચઢા તઢા પ્રલાપ કરવા લાગી; આમ એકાએક રંગમાં ભંગ પડ્યો, એટલે સહુને ઘણા ખેદ થયો અને તેઓ વિષાદમય સ્થિતિમાં પાછા ફર્યા.

પછી રાબએ નગરમાંથી મંત્ર-ચંત્ર-તાંત્રને બહુનારા લોકોને બોલાવ્યા અને રાણીઓના શરીરમાં પેઠેલા વ્યંતરને કાઢવા કહ્યું. મંત્ર-ચંત્ર-તાંત્ર બહુનારાઓએ તે માટે ઘણા પ્રયત્નો કર્યા, પણ તેમાં તેમને સફળતા મળી નહિ, આથી રાબ નિરાશ થઈ ગયો.

હવે એ જ અરસામાં શ્રી શાંતિસૂરિ નામના એક શ્વેતામ્બ-રાયાર્થ એ નગરમાં પધાર્યા, આ આચાર્યે સકતામરસ્તોત્રના

ચોવીશમા તથા પચીશમા પદની સાધના કરેલી હતી અને તેથી તેમને શ્રી ચક્રેશ્વરી દેવી પ્રસન્ન થયેલાં હતાં. તેમણે રાજાની રાણીઓને વ્યંતર વળગ્યાનો વ્યતિકર જાણ્યો, એટલે શાસનની પ્રભાવના કરવાની એક માત્ર ઇચ્છાથી અવધૂતનો વેશ લીધો અને ફરતાં ફરતાં રાજમહેલ પાસે પહોંચી રાજ-સેવકોને કહ્યું કે ‘હું રાણીઓને દોષરહિત કરી શકું છું.’

રાજસેવકોએ આ વાત રાજાને કહી, એટલે રાજાએ એ અવધૂતને માનપૂર્વક અંદર તેડયા અને અંતઃપુર નજીક સોનાના સિંહાસન પર બેસાડયા. પછી વિનંતિ કરી કે ‘પ્રભો! મારા પર કૃપા કરો અને રાણીઓને જેમ અને તેમ વહેલી દોષમુક્ત કરો. તેના બદલામાં આપ જે માગશો તે આપીશ.’

પછી અવધૂતવેશધારી આચાર્યે પાણી મંગાવ્યું અને તેને અભિમંત્રિત કર્યું અને તે પાણી રાજાને આપતાં જણાવ્યું કે આ પાણી રાણીઓના શરીર પર છાંટે તથા તેમની આંખોના પોપચાં પર લગાડો, એટલે વ્યંતર તરત પલાયન થઈ જશે.

એ પ્રમાણે કરતાં વ્યંતર પલાયન થયો અને બધી રાણીઓ દોષ મુક્ત થઈ. એટલે રાજા તથા રાણી તેમને વંદન કરવા લાગ્યા તથા તેમની વિવિધ પ્રકારે સ્તુતિ કરવા લાગ્યા. આ વખતે અવધૂત વેશધારી આચાર્યે કહ્યું :

જ્ઞાનાદિત્રિતયોચ્ચશાલકલિતં શીલાન્નસંજ્ઞૈઃ પુરઃ
સત્સૂત્રૈઃ કપિશીર્ષકૈઃ પરિગતં દાનાદિસદ્ગોપુરમ્ ।

ક્ષાન્ત્યાદ્યુચ્ચદશપ્રકારવિલસદ્યન્ત્રં શમામ્ભોનિર્ધિ
મીતાઃ કર્મરિપોઃ શ્રયધ્વમધુના સદ્ધર્મદુર્ગં જનાઃ ॥

‘સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્ ચારિત્રરૂપ ત્રણુ ઠોટથી યુક્ત, અઢાર હજાર શીલનાં અંગે વડે યુક્ત, ઉત્તમ સૂત્રરૂપ કાંગરા વડે સહિત, દયા આદિરૂપ પ્રવેશદ્વાર વાળે, ક્ષમા આદિ દશ પ્રકારના ચતિધર્મરૂપ યંત્રવાળે અને શમરૂપી પાણીનો ભંડાર એવા સદ્ધર્મરૂપ કિલ્લાનો કર્મશત્રુથી ભયભીત થયેલા હે મનુષ્યે ! તમે આશ્રય કરો.’

આ વખતે આચાર્યશ્રીએ પોતાનું સાચું સ્વરૂપ પ્રકટ કર્યું અને રાજા તથા રાણીઓએ જૈન ધર્મનો સ્વીકાર કર્યો.

*

કથા સત્તરમી

[પદ છવીશમા અંગે]

અણહિલપુર પાટણમાં એક શ્રીમાલી વણિક રહેતો હતો. તે માથે ચણાની પોટલી મૂકીને આબુળાબુના ગામેમાં ચણા-મમરાની ફેરી કરતો હતો, એટલે લોકો તેને ચનિક નામથી ઓળખતા હતા.

એક વખત તે આ રીતે ફેરી માટે બહારગામ જતો હતો, ત્યારે રસ્તામાં શ્રી ઉદીતનસૂરિ નામના જૈનાચાર્યનો

મેળાપ થયો. ચનિકે તેમને ભક્તિપૂર્વક વંદન કર્યું અને બે હાથની અંગૂઠિ બેડીને બોલો રહ્યો.

આચાર્યશ્રીએ પૂછ્યું: ‘મહાનુભાવ ! કંઈ ધર્મકરણી કરો છો ખરા ?’

ચનિકે કહ્યું: ‘હે પ્રભો ! ચિત્તની શાંતિ વિના ધર્મકરણી કેવી રીતે થઈ શકે ? હું નિર્ધન હોવાથી મારો દરેક સ્થળે પરાભવ થાય છે. કહ્યું છે કે—

પંથ સમા નતિથિ જરા, દારિદ્રસમો પરામવો નતિથિ ।

મરણ સમં નતિથિ મયં, છૂદા સમા વેયણા નતિથિ ॥

‘પંથ સમાન કોઈ ઘડપણુ નથી, દારિદ્ર્ય સમાન કોઈ પરાભવ નથી, મરણુ સમાન કોઈ ભય નથી અને ભૂખ સમાન કોઈ વેદના નથી.’

ગુરુએ કહ્યું: ‘બે શબ્દો મારા સાંભળી લે—

ધર્માદ્ ધનં ધનત એવ સમસ્તકામાઃ,

કામેભ્ય એવ સુખમિન્દ્રિયજં સમગ્રમ્ ।

કાર્યાર્થિના હિ ચ્છલ્લ કારગમેષ્ણીયં

ધર્મો વિધેય ઇતિ તત્ત્વચિદો વદન્તિ ॥

‘ધર્મથી ધન મળે છે, ધનથી કામભોગનાં સધળાં સાધનો પ્રાપ્ત થાય છે અને કામભોગનાં સાધનો પ્રાપ્ત થતાં ઇન્દ્રિય-જન્ય સુખ ઉત્પન્ન થાય છે. કાર્યના અર્થીએ કારણનો વિચાર

કરવો જોઈએ. આ બધાનું કારણ ધર્મ છે, માટે ધર્મ કરવો જોઈએ, એમ તત્ત્વવેત્તાઓ કહે છે.’

માટે હે મહાનુભાવ ! તારે સુખી થવું હોય તો તું ભક્તામરસ્તોત્રના છવીશમા પદનું સ્મરણ કરવાપૂર્વક રોજ શ્રી પંચાસરા પાર્શ્વનાથને નમસ્કાર કર, શક્તિ પ્રમાણે તપશ્ચર્યા કર અને બ્રહ્મચર્યપૂર્વક મહાલક્ષ્મીના મંત્રનો જપ કર.

ચનિકે કહ્યું : ‘બધું આપના કહ્યા પ્રમાણે જ કરીશ.’ એટલે ગુરુએ તેને ભક્તામરસ્તોત્રનું છવીશમું પદ શીખવ્યું તથા મહાલક્ષ્મીનો મંત્ર આપ્યો.* અને તે ચનિકે ગુરુને વંદન કરી ચાલતો થયો.

ત્યાર પછી હુમેશાં તે તુમ્યં નમસ્તિમુવનાર્તિહરાય નાથ ! વાળું પદ બોલીને શ્રીપાર્શ્વનાથ ભગવાનને વંદન કરતો, નમસ્કારમંત્રના આઠસો જપ કરતો, પરસ્ત્રીને માતા અને બહેન સમાન ગણતો તથા જે ગામે ગણા-મમરાની ફેરી કરવા જતો ત્યાં મહાલક્ષ્મી માતાનું એક મંદિર આવેલું હતું, તેનાં દર્શન કરતો.

એમ કરતાં છ મહિના થઈ ગયા, ત્યારે એક દિવસ મધ્યાહ્નના વખતે મહાલક્ષ્મીના મંદિરે તેણે દિવ્ય આલૂપણો ધારણ કરેલી, હેસર વગેરે સુગંધી દ્રવ્યોનું શરીરે વિલેપન કરેલી તથા મૃદુ મૃદુ હાસ્ય કરી રહેલી એક કામવિહ્વલા સ્ત્રીને જોઈ.

---

*આ મંત્ર ચોથા ખંડમાં આપેલો છે.

તે સ્ત્રીએ ચનિકને પાસે બોલાવીને કહ્યું : ‘ અરે પોટલી-વાળા ! તું શું કરે છે ? ’

ચનિકે કહ્યું : ‘ હું મહાલક્ષ્મી માતાને નમસ્કાર કરું છું. ’

પેલી સ્ત્રીએ કહ્યું : ‘ મહાલક્ષ્મીને નમસ્કાર કરવાથી શું ? મને તારી અર્ધાંગના તરીકે સ્વીકારી માડું જીવન સંકળ કર, તેથી તારા દુર્ભાગ્યનો જરૂર નાશ થશે. ’

ચનિકે કહ્યું : ‘ તું મારી માતા છે. આવાં વચનો તો કદી પણ બોલવાં ન બેઠએ, તો પછી તેને અમલમાં મૂકવાની તો વાત જ શી ? પારકી સ્ત્રીને માતા સમાન ગણવી એવું મારે વ્રત છે. ’

પેલી સ્ત્રીએ તેને આવાં બીજાં પણ ઘણાં વચનો કહ્યાં, પણ તે ચનિક પોતાના વ્રતથી જરા પણ ચલાયમાન થયો નહિ. ત્યારે મહાલક્ષ્મી સાક્ષાત્ પ્રકટ થયાં અને બોલ્યાં : ‘ હે વત્સ ! તુભ્યં નમસ્ત્વિ-પદ્મના જાપથી તુભ્યમાન થયેલી મારી સખી એકેશ્વરી દેવીનાં વચનથી મેં તારી આ પ્રમાણે પરીક્ષા કરી છે અને એ પરીક્ષામાં તું પાર ઉતર્યો છે, તેથી તારા પર હું પ્રસન્ન થઈ છું, તેથી તારે જે વર માગવો હોય તે માગ. ’

ચનિકે કહ્યું : ‘ મારા દારિદ્ર્યનો નાશ કરો. ’

દેવીએ કહ્યું : ‘ આજે સાંજે તારી પાસે બેટલા ચણા હોય તેનાથી ઘરની બધી કોડીઓ ભરી દેજે. સવારમાં તે બધા સુવર્ણના થઈ જશે. ’ આટલું કહી દેવી અદૃશ્ય થયાં.

પછી ચનિકે ચણા ભેગા કરીને પોતાના ઘરે આવી ત્રણ કેડીઓ ચણાથી ભરી દીધી અને સવારમાં તે બધા ચણા સોનાના થઈ ગયા. તેના આનંદનો પાર રહ્યો નહિ. પછી તે ચણાનો થાળ ભરીને વૃદ્ધ ભીમદેવ રાજાને ભેટ ધર્યો. એ જોઈ રાજા આશ્ચર્ય પામ્યો અને પૂછવા લાગ્યો કે ‘શા માટે સોનાના ચણા ઘડાવ્યા છે?’ ત્યારે ચનિકે પોતાનો તમામ વૃત્તાંત કહી સંભળાવ્યો. તેથી રાજા ખુશ થયો અને તેને કેટલીક જમીન ભેટ આપી. ચનિકે તેમાં પોતાનું ઘર બંધાવ્યું. તથા થોડે દૂર શ્રી ચક્રેશ્વરી દેવી સહિત શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનનું ભવ્ય મંદિર નિર્માણ કરાવ્યું. પછી મહાલક્ષ્મીના મંદિરનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો અને તીર્થયાત્રાઓમાં પણ પોતાની કેટલીક લક્ષ્મીનો વ્યય કર્યો.

તે રાજ દાન દેતો અને ધાર્મિક ક્રિયાઓમાં મગ્ન રહેતો. આ રીતે તેણે લાંબા સમય સુધી સુખપૂર્ણ જીવન વ્યતીત કર્યું.

*

કથા અઢારમી

[પદ સત્તાવીશમા અંગે]

દક્ષિણ દેશમાં ગોદાવરી નદીના તીરે પ્રતિષ્ઠાનપુર નામનું એક મોટું નગર આવેલું હતું. ત્યાં હાલ (શાતવાહન)

નામનો રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તે બળવાન, પરાક્રમી, ગુણવાન, સર્વ કલાનો બાણકાર તથા ભોગીજનોમાં અગ્રેસર હતો, પણ તેનો મહેલ પુત્ર વિના સૂનો લાગતો હતો. ‘અપુત્રસ્ય ગૃહં શૂન્યં’ એ હકીકત તદ્દન સાચી છે.

તેણે પુત્રપ્રાપ્તિ માટે ઘણા પ્રયોગો કર્યા. છેવટે શંકરની ભક્તિ કરી, પણ તેની મનોકામના પૂર્ણ થઈ નહિ. એવામાં વિહાર કરતાં એક જૈન મુનિ ત્યાં પધાર્યા. રાજાએ તેમને વંદન કરીને પૂછ્યું કે ‘હે પ્રભો ! મને પુત્રપ્રાપ્તિ થશે કે નહિ ?’

મુનિએ કહ્યું : ‘હે રાજન્ ! તમે તપશ્ચર્યા પૂર્વક ભક્તિ-મરસ્તોત્રતું આરાધન કરો તો શ્રી ચક્રેશ્વરી દેવી તમારી મનઃકામના પૂર્ણ કરશે. [તેમાં સ્તોત્રના સત્તાવીશમા પદ પર વિશેષ ધ્યાન આપશો.] +

રાજાએ ખીજા દિવસથી જ શ્રી ઋષભદેવ ભગવાન તથા તેમની અધિષ્ઠાત્રિકા શ્રી ચક્રેશ્વરી દેવીની અનન્ય ચિત્તે આરાધના શરૂ કરી દીધી. તેમજ ભક્તિમરસ્તોત્રનો પાઠ કરવા માંડ્યો. તેમાં સત્તાવીશમા પદની વિશેષ ગણના કરવા માંડી.

ત્રીજા જ દિવસે શ્રી ચક્રેશ્વરી દેવી પ્રસન્ન થયા અને

+મૂળ કથામાં આ શબ્દો આપેલા નથી, પણ આ કથા સત્તાવીશમા પદ પરત્વે કહેવાયેલી છે, એટલે આ શબ્દોની અહીં સંભાવના કરેલી છે.

તેમણે કહ્યું કે હે રાજન, હું તને આ અપૂર્વ પુષ્પમાળા આપું છું. તે રાણીના કંઠમાં પહેરાવજે, એટલે તેને અવશ્ય પુત્ર થશે.' આટલું કહી દેવી અદૃશ્ય થયાં.

રાજાએ તે પુષ્પમાળા પોતાની પટરાણીને પહેરાવી, એટલે કેટલાક દિવસે તેને ગર્ભ રહ્યો અને સારા નક્ષત્રે તેણે એક તેજસ્વી પુત્રરત્નને જન્મ આપ્યો. શ્રી ચક્રધરી દેવીના પ્રસાદથી પ્રાપ્ત થયેલા આ પુત્રનું નામ ચક્રાદાસ પાડવામાં આવ્યું. તે અનેક શુભ લક્ષણોથી યુક્ત હોઈને રાજાને ઘણો પ્રતોષ થયો.

*

કથા ગોગણીસમી

[પદ્ય તેત્રીશમા અંક]

સિંહપુર નગર ધન-ધાન્યથી સમૃદ્ધ હતું. તેમાં ગોપાળ નામનો એક ક્ષત્રિય વસતો હતો. તે સ્વભાવે ઘણો સરલ હતો અને નિર્ધનાવસ્થાને લીધે ગામલોકોની ગાયો ચરાવીને પોતાનું ગુજરાન ચલાવતો હતો. એક વખત તે ગામમાં પધારેલા જૈન મુનિનાં દર્શન કરવા ગયો, ત્યારે જૈન મુનિએ તેને 'ધર્મલાભ' કહ્યો.

ગોપાળે પોતાની ભદ્રિક પ્રકૃતિથી પૂછ્યું કે 'મહારાજ ! ધર્મલાભ એટલે શું ? તમે બધા ભક્તોને આ શબ્દ કેમ સંભળાવો છો ?' ત્યારે જૈન મુનિએ કહ્યું : 'હે ભદ્ર ! મનુષ્યને

ધર્મનો લાભ થાય તો તે પોતાનું જીવન સર્વ રીતે સુખી બનાવી શકે, તેથી અમે લોકોને ધર્મલાભ થાઓ, એવો આશીર્વાદ આપીએ છીએ.’

ગોપાળે કહ્યું: ‘તો ઘણું સારું. પરંતુ હું ધર્મ વિષે કંઈ જાણુતો નથી. માટે કૃપા કરીને મને તેનું સ્વરૂપ સમજાવો.’ એટલે મુનિશ્રીએ તેને ધર્મનું સ્વરૂપ સમજાવ્યું, તેમાં દેહ શ્રદ્ધા રાખવાનું કહ્યું અને પંચપરમેષ્ઠી મંત્ર આપી તેનો રોજ જાપ કરવાનું જણાવ્યું. અનુક્રમે તેને તેનો નિત્યપાઠ કરવાનો નિયમ આપ્યો. ગોપાળ તે પ્રમાણે તેનો નિયમિત પાઠ કરવા લાગ્યો.

હવે એક દિવસ રાત્રિએ તેને સ્વપ્ન આવ્યું. તેમાં તેને ત્રણ છત્ર આદિ પ્રાતિહાર્યો સહિત શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનનાં દર્શન થયાં. આથી તેને ઘણો જ આનંદ થયો. તેણે પોતાની જાતને ધન્ય માની.

સવારે તે ગાયો ચરાવવા ગયો, ત્યાં વરસાદથી ધોવાઈ ગયેલી જમીનની અંદર શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનનું યિળ જોયું, એટલે અત્યંત આનંદ પામી તેને ઉઠાવી લીધું અને નદીકિનારે એક ઝુંપડી બાંધી તેમાં પધરાવ્યું. તે રોજ તેની સેવાભક્તિ કરવા લાગ્યો. એમ કરતાં છ મહિના વીતી ગયા, ત્યારે શ્રી ચક્રેશ્વરી દેવીએ પ્રસન્ન થઈને ગોપાળને રાજ થવાનું વરદાન આપ્યું અને તે અદૃશ્ય થઈ ગયાં.

હવે ભવિતવ્યતાના ચોળે સિંહુપુરનો રાજા અકસ્માત

મરણ પામ્યો. તેને ગાદીવારસ જન્મ્યો ન હતો, એટલે રાજ્ય કોને સોંપવું ? તે પ્રશ્ન થયો. મંત્રી, સામંતો, ભાયાતો વગેરેએ સાથે મળીને વિચાર કરતાં એવું નક્કી થયું કે મહારાજની એક હાથણી છે, તેની સૂંઢમાં પવિત્ર જળથી ભરેલો સોનાનો કળશ આપવો. એ કળશનું જળ હાથણી જેના પર ઢાળે તેને રાજ્યગાદી સોંપવી.’

આ નિર્ણય અનુસાર હાથણીને શણગારવામાં આવી અને તેની સૂંઢમાં પવિત્ર જળથી ભરેલો સોનાનો કળશ આપવામાં આવ્યો. પછી એ હાથણીને પોતાની મેળે જવા દીધી અને મંત્રી વગેરે તેની પાછળ પાછળ ચાલવા લાગ્યા.

હાથણી ફરતી ફરતી નગર બહાર નીકળી અને બાગ-બગીચા તથા ખેતર-પાધર વટાવતી જ્યાં ગોપાળ ગાયો ચરાવી રહ્યો હતો, તેના પર હાથણીએ કળશ ઢાળ્યો અને તેને સૂંઢ વડે ઉચકીને પોતાના કુંભસ્થળ પર બેસાડ્યો. એટલે મંત્રી, સામંતો તથા નગરજનોએ તેનો રાજ તરીકે સ્વીકાર કર્યો અને તેની જથ બોલાવી. પછી મોટી ધામધૂમથી તેને નગરમાં લાવવામાં આવ્યો અને રાજ્યાભિષેક કર્યો.

આ રાજપદ દેવકૃપાથી મળેલું હોઈ ગોપાળે પોતાનું નામ દેવદત્ત રાખ્યું અને તે મંત્રીમંડળની સલાહ મુજબ રાજ્ય ચલાવવા લાગ્યો. સિંહપુરનું સમૃદ્ધ રાજ્ય આ રીતે એક ગાયો ચરાવનાર સામાન્ય વ્યક્તિના હાથમાં જાય, તે કેટલાક સામંતોને રુચું નહિ, તેથી તેમણે લશ્કર એકઠું કરીને સિંહપુર

નગર પર ચડાઈ કરવાનો વિચાર કર્યો. તેમના મનમાં એમ કે આ નવો રાજા આપણા બળવાન લશ્કર સામે શી રીતે ટકી શકવાનો ? તેને સહેલાઈથી પદબ્રજ કરીને આપણે રાજ્યનો કબજો લઈ લઈશું અને તેનો લોગવટો કરીશું.

એ યોજના અનુસાર સિંહપુર પર ચડાઈ થઈ. દેવદત્તને આ વસ્તુની ખબર પડતાં [તેણે ભક્તામરની એકત્રીશમી ગાથાનું સ્મરણ કર્યું અને]+ શ્રી ચક્રેશ્વરી દેવીની આરાધના કરી. એટલે શ્રી ચક્રેશ્વરીદેવીએ પ્રકટ થઈ ને કહ્યું: 'હિ વત્સ ! તું હિ મતથી આક્રમણકારોનો સામનો કર તને હું જરૂર વિજ્યી બનાવીશ.'

સવારે સિંહપુર પર આક્રમણ થતાં દેવદત્તે તેનો સામનો કર્યો. એ જ વખતે શત્રુસૈન્ય સ્તંભિત થઈ ગયું, એટલે કે તેની સર્વ હિલચાલ અટકી પડી અને સર્વ સૈનિકો પૂતળાંની જેમ નિશ્ચેષ્ટ બની ગયા. આ પરિસ્થિતિ જોઈને સામંતો સમજી ગયા કે દેવદત્ત પર દેવના ચારે હાથ છે અને આપણે તેને કોઈ રીતે પહોંચી શકીશું નહિ, એટલે તેમણે દેવદત્તને પ્રણામ કરી પોતાની ભૂલની ક્ષમા માગી અને તેની આજ્ઞાનો સ્વીકાર કર્યો.

પછી તો દેવદત્તે પોતાના ભુજબળથી બીજા પક્ષ કેટલાક રાજાઓને તાબે કર્યા અને મંડલિકપદ પ્રાપ્ત કર્યું. વળી

+ આ શબ્દોની અહીં સંભાવના કરેલી છે.

તેણે શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનનું એક ભવ્ય મંદિર બંધાવ્યું અને નિરંતર તેમની ભક્તિ કરી પોતાનું જીવન સાર્થક કર્યું.

✽

કથા વીશમી

[પદ્ય એકત્રીશમા અંગે]

ગૂર્જર દેશમાં ધવલપુર (ધોળકા) નામનું એક નગર હતું. તેમાં ઘણા શ્રાવકો વસતા હતા. આ શ્રાવકોમાં શ્રીમાળી વંશોત્પન્ન પાહાનો પુત્ર જિણુકાક પોતાની નિર્ધનાવસ્થાને લીધે ધીના ગાડવા, કપાસ, અનાજ વગેરે વેચીને પોતાની આજીવિકા ચલાવતો હતો.

એક વખત તે નગરમાં વિરાજમાન શ્રી અભયદેવ સૂરિને વંદન કરવા ઉપાશ્રયે ગયો, ત્યાં શુરવંદન કરીને તેમની સામે બેઠો. શુર મહારાજે તેને ધર્મલાભપૂર્વક કહ્યું કે—

ધર્મે સનાતનો યેષાં, દર્શનપ્રતિષ્ઠરમૂત્ ।

પરિત્યજતિ કિં નામ, તેષાં મન્દિરમિન્દિરા ॥

‘ જેમની ધર્મ પરની શ્રદ્ધા ઘણા લાંબા વખતની તેમજ આદરણીય હોય, તેના ઘરને લક્ષ્મી કેમ છોડે ? ’

આ સાંભળીને જિણુકાકે કહ્યું: ‘ હે ભગવન્ ! જ્યાં પોતાના ઉદરનિર્વાહ માટે જ બધો વખત કામ કરવું પડતું હોય, ત્યાં ધર્મકરણી શી રીતે થાય ? ’ એટલે શુરજીએ તેને

ભંડારમાં રહેલી એવી શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુની પ્રતિમા, કલિકુંડ મંત્રનો આમ્નાય તથા ભક્તામરસ્તોત્ર એટલી વસ્તુઓ આપી અને તેનું નિત્ય નિયમિત આરાધન કરવા જણાવ્યું.

જિણ્ણુહાકે શુરુત્યજન પર શ્રદ્ધા રાખી તેમના કહ્યા પ્રમાણે જ એ પ્રતિમાઓની પૂજા કરવા માંડી તથા ભક્તામરસ્તોત્ર અને કલિકુંડ મંત્રનું એક ચિત્તે સ્મરણ કરવા લાગ્યો.

એક વખત તે જિણ્ણુહાકે કોઈ કાર્ય પ્રસંગે બહારગામ ગયો, ત્યાં ત્રીજી રાત્રિએ ભક્તામરસ્તોત્રના તેત્રીશમા પદ્યનું વિશિષ્ટ સ્મરણ કરતાં એક બજવલ્લભાન તેજવાળું વિમાન તેની નજીક આવી પહોંચ્યું અને તેમાંથી એક દેવી પ્રકટ થઈ ને કહેવા લાગી : ‘હે ભદ્ર ! તું શ્રીકૃષ્ણભદ્રેવ ભગવાન તથા શ્રીપાર્શ્વનાથ ભગવાનનું ભક્તિભાવથી પૂજન-અર્ચન કરે છે તથા ભક્તામરસ્તોત્રનું પરમ શ્રદ્ધાથી સ્મરણ કરે છે, તેથી મારી સ્વામિની શ્રી ચક્રેશ્વરીદેવી તારા પર પ્રસન્ન થઈ છે અને તારા માટે આ એક રત્ન મોકલાવ્યું છે. તે તારી ભુજા પર બાંધવાથી તું સર્વને વશ કરી શકીશ.’ એમ કહી જિણ્ણુહાકેને રત્ન આપી, તે દેવી વિમાનમાં બેસી અદૃશ્ય થઈ ગઈ.

જિણ્ણુહાકે તે રત્ન પોતાની ભુજાએ બાંધ્યું અને સવાર થતાં પોતાના ઘરે જવા નીકળ્યો. રસ્તામાં ત્રણ ચોરો મળ્યા. તેમણે કહ્યું : ‘અલ્યા વાણિયા ! આ ધીનો ગાડવો અહીં મૂકી દે. નહિ તો તું માર્યો જઈશ.’

પણ જિણહાકે તેની દરકાર કરી નહિ. તેણે એ ચોરોનો રીતસરનો સામનો કર્યો અને ત્રણેયને યમસદ્દન પહોંચાડ્યા. એ માર્ગે કેટલાક મુસાફરો આવી રહ્યા હતા, તેમણે જિણહાકેનું આ પરાક્રમ જોયું, એટલે તેને શાખાસી આપી. અનુક્રમે આ વાત પાટણ શહેરમાં ચૌલુક્યવંશીય મહારાજા ભીમદેવના સાંભળવામાં આવી, એટલે તેમણે જિણહાકને બોલાવ્યો. તેનું ભવ્ય કપાળ, વિશાળ છાતી તથા ઢીંચણ સુધી પહોંચતા બે હાથ તથા મુખ પરનું તેજ જોઈને રાજાએ કહ્યું : ‘હે શેઠ ! ગૂર્જર દેશમાં ચોર-લૂંટારા તથા દુષ્ટ લોકોથી રક્ષણ કરવા માટે મારી આ તલવાર તને સોંપું છું.’

પછી તે ભીમદેવ રાજાએ વસ્ત્ર, દુપટ્ટો, સોનાની મુદ્રિકા તથા તલવાર આપીને તેને ધવલકપુરના સૈન્યનો સેનાધિપતિ નિમ્નો અને તે રાજાને નમન કરીને પોતાના શહેરમાં પાછો આવ્યો. અનુક્રમે તેણે પોતાના પરાક્રમ વડે ગૂર્જર ભૂમિમાંથી ચોર-લૂંટારાનું નામ ભૂંસી નાખ્યું.

એક વખતે કોઈ ચારણે તેની પરીક્ષા કરવા માટે કંઈક ચોરી કરી. અર્થા જિણહાકના માણસોએ તેને પકડ્યો અને જ્યારે તે જિનપૂજા કરી રહ્યો હતો, ત્યારેજ તેની પાસે રજૂ કરીને પૂછ્યું કે ‘હે દેવ ! આ ચોરને શું કરવું ?’ ત્યારે આંગળીનો સંકેત કરી તેણે ચોરોનો વધ કરવાનો હુકમ કર્યો. એટલે તે ચોર ઊંચા સ્વરે બોલ્યો કે—

“ ઇંદુ જિણહા અનુજિણવરહ ન મિલમ તારો તાર
જેહિં અમારાણ પૂજમ તે કિમ આરણહાર ? ”

“એક તો તારું નામ જિણુહાક છે અને તું જિનવરની પૂજા કરી રહ્યો છે-પણ તેની સાથે તારો તાર મળતો નથી. જે ભારતીનો ઉપદેશ કરનારની પૂજા કરે, તે ખીજાને મારવાની આજ્ઞા કેમ આપી શકે ?”

આ વચનો સાંભળી તેણે કહ્યું: ‘જે તું કરીથી ચોરી કરીશ, તે નક્કી મરણ પામીશ.’

પેલાએ કહ્યું :

“ઇકહા ચોરી સા ય કિય, જા ખોલકઈ ન માઈ;
ખીજા ચોરી જે કરઈ, ચારણુ ચોર ન થાઈ.”

‘એક ચોરી કરી તેજ ખોળે માતી નથી, તો ખીજા ચોરી કોણ કરે? ચારણુ કદી ચોર થતો નથી.’

પછી તેણે વિશેષ બુદ્ધિસે કરતાં જણાવ્યું કે હું તો સોરઠ દેશનો ચારણુ છું અને વાણીઓ ચોરનો નિગ્રહ કરનારો ન હોઈ શકે એમ માનીને મેં આ ચોરીનું કાર્ય ઇસાદાપૂર્વક જ કરેલું છે. એટલે જિણુહાકે તેને દાન આપ્યું.

અનુક્રમે જિણુહાક મહામાત્યના પદે નિમાયો અને તેણે ધવલકપુરમાં શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાનનું ગગનચુંબી ભવ્ય મંદિર બંધાવ્યું, તેમાં કસોટી રતનનું શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાનનું ઝિંબ કરાવ્યું અને તે જિનગિળની નવાંગવૃત્તિકાર શ્રી અભયદેવસૂરિ ના હાથે પ્રતિષ્ઠા કરાવી. પછી ગુરુ મહારાજના ઉપદેશથી તેણે પીચકેશ્વરી દેવી સહિત શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનનું મંદિર પણ

કરાવ્યું અને નવાંગી વૃત્તિની સેંકડો પ્રતો લખાવી તથા શત્રુ-
જયનો સંઘ કાઢ્યો વગેરે ધાર્મિક પ્રવૃત્તિઓ કરી. વિશેષમાં
એ નગરમાં પોટલીવાળાનું દાણ માફ કરાવ્યું, તે સિવાજ
આજ સુધી (આ કથા લખાઈ ત્યાં સુધી) ચાલુ છે.

*

કથા એકવીશમી

[પદ ચોત્રીશમા અંગે]

પાટલીપુત્ર નગરમાં સોમરાજ નામે એક રાજપુત્ર હતો,
તે કર્મસંયોગે ધનરહિત અવસ્થાને પામ્યો હતો. આવી
અવસ્થામાં પોતાના ગામમાં રહેવું ઠીક નહિ, એમ માનીને
તે દેશાવર આવ્યો. રસ્તામાં તેને શ્રીવર્ધમાનસૂરિ નામના
એક શ્વેતામ્બરાચાર્યનાં દર્શન થયાં, એટલે તેમને વંદન કરીને
તેમનો ધર્મોપદેશ સાંભળવા બેઠો.

આચાર્યશ્રીએ ધર્મની દેશના આપતાં કહ્યું કે—

સર્વે વેદા ન તત્ કુર્યુઃ, સર્વેયજ્ઞાશ્ચ ભારત ॥

સર્વે તીર્થાભિષેકાશ્ચ, યત્ કુર્યાત્ પ્રાણિનાં દયા ॥

‘હે મહાતુલાવો ! મહાભારતના શાંતિપર્વમાં કહ્યું
છે કે તે કાર્ય સર્વે વેદો કરતા નથી, સર્વે યજ્ઞો કરતા નથી
કે સર્વે તીર્થાભિષેકો પણ કરતા નથી કે જે કાર્ય જીવજંતુ

કરે છે.' તાત્પર્ય કે જીવદયાનું કૃપા આ બધાં કરતાં ઘણું મોટું છે.

વિડલા રજ્જં રોમેહિં, વજ્જિયં સ્વમાડયં દીદમ્ ।
અન્નંપિ તં ન સુકરવં, જં જીવદયા ન હુ સજ્જં ॥

‘વિપુલ રાત્ર્ય, રોગરહિત શરીર, લાંબું આયુષ્ય, આ બધું જીવદયાથી પ્રાપ્ત થાય છે. અને એવું બીજું કંઈ પણ સુખ નથી કે જે જીવદયાથી પ્રાપ્ત થતું ન હોય.’ વિશેષમાં તેમણે કહ્યું:

જિનેન્દ્રપૂજા ગુરુપર્યુપાસ્તિઃ
સત્ત્વાનુકમ્પા શુભપાત્રદાનમ્ ।
ગુણાનુરાગઃ શ્રુતિરાગમસ્ય
નૃજન્મવૃક્ષસ્ય ફલાન્યમૂનિ ॥

‘શ્રી જિનેશ્વરદેવની પૂજા, સદ્ગુરુની ઉપાસના, પ્રાણીદયા, શુભ પાત્રને વિષે દાન આપવું, ગુણો પ્રત્યે અનુરાગ અને શાસ્ત્રો શ્રવણ કરવાની ઈચ્છા, એ મનુષ્યજન્મનાં મધુર ફળો છે.’

આ પ્રમાણે ઉપદેશ સાંભળી સોમરાજ જૈન ધર્મનો અનુરાગી થયો. પછી ગુરુદેવે તેને નમસ્કારમંત્ર તથા ભક્ત-મરસ્તોત્રનો આમ્નાય બતાવ્યો અને તે નિત્ય-નિયમિત્ત તેની આરાધના કરવા લાગ્યો.

તે એક વાર ફરતાં ફરતાં હસ્તિનાપુર પહોંચ્યો. તે જ વખતે રાજાનો પટ્ટહુસ્તી આલાનસ્તંભ ઉખાડીને તથા દોરડાં-સાંકળ વગેરે તોડીને લાગ્યો હતો અને રસ્તામાં જે પશુ કે મનુષ્ય મળે તેને સૂંઢ વડે ઊંચા ઉછાળતો આગળ વધી રહ્યો હતો.

આ વખતે રાજાની મનોરમા નામની કુંવરી નગર બહાર ઉદ્યાનમાં પોતાની સખીઓ સાથે ક્રીડા કરીને પાછી ફરી રહી હતી. તેની સામે એ હાથી જવા લાગ્યો, એટલે તેની સાથેની સખીઓ પોતાનો જીવ બચાવવા આમતેમ નાસી છૂટી અને રાજકુમારી ત્યાં એકલી જ રહી ગઈ. નગરના કોટ ઉપર ઊભો રહેલો રાજા આ દૃશ્ય જોઈને અત્યંત ખેદ ખામ્યો અને તેણે બાહેરાત કરી કે 'જે કોઈ મનુષ્ય મારી આ કુંવરીને હાથીના આક્રમણમાંથી બચાવશે, તેને મારી આ કન્યા તથા મારું અર્ધું રાજ્ય સોંપીશ.'

એક વૃક્ષની નીચે વિશ્રાંતિ લઈ રહેલા સોમરાજે આ વચનો સાંભળ્યાં, એટલે તે રાજકુમારીને બચાવવા દોડ્યો. આ વખતે હાથી રાજકુમારીની ઘણી નજીક આવી ગયો હતો અને થોડી જ વારમાં તેને પકડી પાડે એમ હતો, પણ સોમેશ્વરે ભક્તામરસ્તોત્રના ચોત્રીશમા પદ્યનું સ્મરણ કરવા માંડ્યું; એટલે હાથી શાંત પડી ગયો. સોમરાજે તેને પકડી વશ કર્યો અને ફરીથી શહેરમાં લાવી રાજાની હાથીશાળાએ આલાન-સ્તંભ સાથે બાંધી દીધો.

આથી રાજા ઘણો ખુશ થયો, પણ સોમરાજને પરદેશી તથા અજ્ઞાત કુલનો બાણી વિચારવા લાગ્યો કે ‘આને મારે રાજકન્યા તથા રાજ્યનો અર્ધો ભાગ શી રીતે આપવો ? એને ભેઠતું ધન આપીને જ ખુશ કરીશ.’ અને તેણે સોમરાજને અમુક ધન આપી વિદાય કર્યો.

આ બાબુ રાજકુમારી સોમરાજનું અતુલ પરાક્રમ તથા તેનું સુંદર મુખ જોઈને તેના પ્રત્યે અનુરાગવાળી થઈ હતી, તેથી તેના મનમાંથી સોમરાજ ખસ્યો નહિ. અને તેણે બોલવા-ચાલવાનું, હાસ્યવિનોદ કરવાનું, વસ્ત્રાભૂષણ ધારણ કરવાનું તથા હળવા-મળવાનું છોડી દીધું. રાજા સમજ્યો કે તેને કોઈ વ્યાધિ લાગુ પડ્યો છે, એટલે વૈદી તથા મંત્ર-તંત્ર-વિશારદો પાસે તેના ઉપચાર કરાવ્યો, પણ તેમાં સફળતા મળી નહિ. જેમ પુષ્પ કરમાય, તેમ એ રાજકુમારી દિવસે દિવસે સૂકાવા લાગી. આખરે રાજાએ ઢંઢેરો પીટાવ્યો કે ‘જે કોઈ મારી કુંવરીને વ્યાધિમુક્ત કરશે, તેને મારા રાજ્યનો એકો ભાગ આપીશ તથા એ કુંવરી પરણાવીશ.’

આ ઢંઢેરો સાંભળી સોમરાજ ત્યાં આવી પહોંચ્યો અને વેશનું પરિવર્તન કરી રાજમહેલમાં દાખલ થયો. પરંતુ રાજકુમારીની નજરે પડતાં જ રાજકુમારીએ તેને ઓળખી લીધો અને સોમરાજે પણ તેને ઇશારામાં સમજાવી દીધું કે ‘હું’ ‘હું’ તેમ કરીશ તો કાર્યસિદ્ધિ થશે.

પછી એક યંત્રની રચના કરી. તેમાં રાજકુમારીને બેસાડી

અને ‘ૐ હ્રૂં ફટ્ સ્વાહા’ વગેરે મંત્રપદ બોલવા લાગ્યો, એટલે થોડી જ વારમાં કુંવરી સ્વસ્થ બની ગઈ અને તેના મુખ પર હાસ્ય ફરકવા લાગ્યું. આ બેઈ રાજરાણી ખૂબ ખુશ થયા અને તેમણે સોમરાજને પોતાની કન્યા પરણાવી તથા રાજ્યનો એથો ભાગ અર્પણ કર્યો.

કેટલાક વખત પછી સોમરાજને તેના વડીલનું પણ રાજ્ય મળ્યું અને તે મહારાજ બની મુખવૈભવમાં પોતાનું જીવન વ્યતીત કરવા લાગ્યો. છેવટે ગુરુ મહારાજના ઉપદેશથી તેણે પોતાના રાજ્યમાં હિસાનો નિપેધ કર્યો અને મહાન પુણ્યનો ભાગી બન્યો.

*

કથા બાવીશમી

[પદ્ય પાંત્રીશમા અંગે]

શ્રીપુર નામનું એક રમણીય નગર હતું, તેમાં દેવરાજ નામનો શ્રાવક રહેતો હતો. તે ભાગ્યયોગે નિર્ધન અવસ્થાને પામ્યો હતો, પણ ગુરુના ઉપદેશથી નિત્ય નમસ્કારમંત્ર તથા ભકતામસ્તોત્રનો શ્રદ્ધાપૂર્વક પાઠ કરતો હતો.

તે એક વખત વ્યાપાર અર્થે બીજા વ્યાપારીઓ સાથે સંકેતપુર જવા નીકળ્યો. રસ્તામાં એક જંગલ આવ્યું.

તે સિંહ, વાઘ, વરુ, ચિત્તા, સર્પ, અજગર વગેરે 'હિંસક' પ્રાણીઓની વસ્તીને લીધે ભયંકર બનેલું હતું. હવે 'અહિ' જંગલ પસાર કરતાં પહેલાં જ રાત્રિ પડી ગઈ, એટલે એ જંગલમાં એક સ્થળે પડાવ નાખવો પડ્યો, આથી દેવરાજનાં બધા સાથીઓ ચિંતાતુર બન્યા. આવા સ્થળે ઊંઘ તો આવે જ શેની ? પણ સલામતી માટે વારફરતી ચોકી કરવી એવો નિર્ણય કર્યો અને પ્રથમ ચોકી કરનારાઓ પોતાના કામે લાગ્યા.

એવામાં જ સિંહની ભયંકર ગર્જના સંભળાઈ. આ સિંહ દેખાવમાં ઘણો વિકરાળ, ભયંકર, પીળા નેત્રથી યુક્ત, અતિ તીક્ષ્ણ નખવાળો તથા પોતાના પૂંછડાને ઊંચે ઉછાળતો તેમના તરફ આવી રહ્યો હતો. આથી બધા સાથીઓમાં ગભરાટ વ્યાપ્યો અને તેઓ એકબીજાની પાછળ લપાવા લાગ્યા. દેવરાજની હાલત પણ તેના સાથીઓ જેવી જ હતી, અર્થાત્ તે પણ પૂરો ગભરાઈ ગયો હતો. મૃત્યુ સામે આવીને ઊભું રહેતાં મનુષ્ય બેબાકળો બની જાય છે અને ઘણીવાર તો પોતાની પાસે સાધનો હોવા છતાં તેનો ઉપયોગ કરી શકતો નથી. પણ સારા નસીબે દેવરાજને આ વખતે ભક્તામર-સ્તોત્ર શાદ આવ્યું અને તેની પાંત્રીશમી ગાથાનું સ્મરણ કરવા લાગ્યો.

એ સ્મરણમાં તે એવો એકાકાર થઈ ગયો કે તેને ખીણ દોઈ વસ્તુનો ખ્યાલ રહ્યો નહિ. પણ એ સ્મરણની ચમત્કારિક અસર થઈ હતી. સિંહ તેમની સામે આવીને ઊભો રહ્યો હતો, પણ તેણે ગર્જવાનું તથા પૂંછડું ઉછાળવાનું

અંધ કરી દીધું હતું અને વિકરાળને બદલે સૌમ્ય સ્વરૂપ ધારણ કર્યું હતું. જાણે તે નમસ્કાર કરતો હોય તેમ તેણે ધ્યાનમગ્ન દેવરાજ સામે પોતાનું મસ્તક નમાવ્યું. એ જ વખતે દેવરાજની આંખો ખુલી ગઈ, પણ તેના મુખ પર લચતું કોઈ નિશાન ન હતું. તે તદ્દન સ્વસ્થ હતો. તેણે પોતાનો જમણો હાથ ઊંચો કર્યો, એટલે સિંહે ફરી નમસ્કાર કર્યો અને તે પોતાના રસ્તે ચાલતો થયો.

આ જોઈ તેના બધા સાથીઓ અતિ આશ્ચર્ય પામ્યા અને તેની પ્રશંસા કરવા લાગ્યા. દેવરાજે કહ્યું: ‘આ બધા પ્રભાવ શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનના સ્તોત્રનો છે. પછી તેણે બધાની સમક્ષ ભક્તામરસ્તોત્રનો પાઠ કર્યો અને સહુએ આ સ્તોત્ર હવે પછી કંઠસ્થ કરી તેનું નિત્ય સ્મરણ કરવાનો નિર્ણય કર્યો.

ખીબ દિવસે તેઓ એ જંગલને સહીસલામત પાર કરી ગયા તથા સાર્કેતપુર પહોંચી મનગમતો વ્યાપાર કરી ખૂબ ધન કમાયા.

દેવરાજ પણ ખૂબ ધન કમાયો અને અનુક્રમે પોતાના નગરમાં પાછો ફરી સુખી જીવન ગાળવા લાગ્યો.

કથા ત્રેવીશમી

[પદ છત્રીશમાં અંગે]

પ્રતિષ્ઠાનપુરમાં લક્ષ્મીધર નામે એક ધનવાન વ્યાપારી રહેતો હતો. તે જૈન ધર્મમાં દૃઢ અનુચિતવાળો હતો અને પ્રતિદિન ભક્તામરસ્તોત્રનો પાઠ એકચિત્તે કરતો હતો.

તે એક વખત વ્યાપાર કરવાની ઇચ્છાથી બળદ, ઊંટ, ખરચર, ગધેડાં, પાડા તથા ઘણાં ગાડાઓમાં ભાલ ભરીને પૂર્વ દિશા તરફ ચાલ્યો. આ વખતે ગ્રીષ્મ ઋતુ ચાલતી હતી. આ ઋતુમાં નિરંતર લીલી રહેતી વનસ્પતિઓ પણ સૂકાઈ જાય છે અને અછતને લીધે બધી વસ્તુઓના સારા ભાવ ઉપજે છે, એટલે તેણે વસ્તુઓના વિક્રય માટે આ સમય પસંદ કર્યો હતો.

હવે રસ્તામાં એક મોટું જંગલ આવ્યું અને ત્યાં એકાએક પ્રચંડ પવન વહેવા લાગ્યો. તેનો વેગ એટલો બધો હતો કે ક્યાં રહેવું અને શું કરવું? એ એક મોટો વિચારણીય પ્રશ્ન થઈ પડ્યો. વળી થોડી જ વારમાં વૃક્ષની ડાળીઓ તથા વાંસનાં ઝુંડ એકબીજા સાથે અથડાવાથી ત્યાં અગ્નિ પ્રકટ થયો અને તે ચારેબાજુ ફેલાવા લાગ્યો. સાર્થના સર્વ માણસોએ આ ભયાનક આપત્તિમાંથી ઉગરવા માટે અનેક પ્રયત્નો કર્યા, પણ તે ફળીભૂત થયા નહિ, એટલે તેમણે જીવવાની આશા છોડી દીધી.

આ વખતે લક્ષ્મીધરને એકાએક ભક્તામરસ્તોત્ર યાદ આવ્યું અને તેનું છત્રીસમું પદ તથા તેનો મંત્ર યાદ આવ્યો, એટલે એકાગ્રચિત્તે તેનું સ્મરણ કરવા લાગ્યો. આથી એકેશ્વરી દેવી પ્રસન્ન થયાં અને તેણે પોતાના એક સેવકદેવને દાવાનલની શાંતિ કરવા મોકલી આપ્યો. આ દેવે પોતાની અદ્ભૂત શક્તિથી એ દાવાનલને જોતજોતામાં શાંત કરી દીધો, તેથી બધા આશ્ચર્ય પામ્યા અને લક્ષ્મીધરને હાર્દિક ધન્યવાદ આપવા લાગ્યા.

લક્ષ્મીધરે કહ્યું : ‘આમાં હું તો નિમિત્ત જ છું. જે કંઈ બન્યું છે, તે શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનની પરમ સેવિકા શ્રી એકેશ્વરી દેવીની કૃપાથી બન્યું છે.’ પછી તેણે સહુને ભક્તામરસ્તોત્રની વાત કરી અને તેના છત્રીશમા શ્લોકનો પ્રભાવ વર્ણવ્યો. આથી બધા ખૂબ જ પ્રભાવિત થયા અને જૈન ધર્મના અનુરાગી બન્યા.

એક વખતે પ્રતિષ્ઠાનપુરમાં સર્વભક્ષી અગ્નિએ દેખાવ દીધો. ત્યારે પણ લક્ષ્મીધર શેઠે ભક્તામરસ્તોત્રના છત્રીશમા પદના સ્મરણપૂર્વક અભિમંત્રિત કરેલું જળ છાંટીને એ અગ્નિ શમાવી દીધો. આથી નગરનો રાજા ઘણો ખુશ થયો અને તેણે લક્ષ્મીધર શેઠનું બહુમાન કરીને જૈન ધર્મનો સ્વીકાર કર્યો.

લક્ષ્મીધર શેઠનું શેષ જીવન ખૂબ જ સુખી તથા કીર્તિ-શાળી નીવડ્યું.

કથા ચૌવીશમી

[પદ્મ સાડત્રીશમા અંગે]

નર્મદા નદીના કિનારે નર્મદપુર નામે એક નગર વસેલું હતું. તેમાં મહેશ્વ નામે એક ગુણવાન શ્રીમંત શેઠ વસતો હતો. તેને રૂપ-ગુણ-કલાસંપન્ન દંદમતા નામની એક પુત્રી હતી, જે ભક્તામરસ્તોત્રનું શુદ્ધ ઉચ્ચારણપૂર્વક નિત્ય સ્મરણ કરતી હતી.

હવે એક વખત એ નગરમાં દશપુર નગરનો નિવાસી શાહુકાર વ્યાપાર અર્થે આવ્યો. આમ તો તે અન્ય ધર્મી હતો, પણ વ્યાપારના નિમિત્તે તેની સાથે મૈત્રી બંધાઈ એમ કરતાં એક વખત મહેશ્વ શેઠ તેને પોતાને ત્યાં જમવાનું આમંત્રણ આપ્યું અને તે માટે વિવિધ પ્રકારની વાનીઓ બનાવી. આ વાનીઓ પીરસતી વખતે દંદમતા તેના જોવામાં આવી અને તેને દંદ અનુરાગ ઉત્પન્ન થયો. આ અનુરાગ અનુક્રમે વૃદ્ધિ પામતાં તેણે મહેશ્વ શેઠનું મન જિતી લેવા માટે કપટપૂર્વક શ્રાવકની ક્રિયાઓ કરવા માંડી અને પોતાના ધનબળથી ઘણા શ્રાવકોને પોતાના મિત્ર બનાવ્યા. કહ્યું છે કે—

કર્તૌ વિવાહે વ્યસને રિપુક્ષયે

પ્રિયાસુ નારીષ્વધનેષુ વન્ધુષુ ।

યથાસ્કરે કર્મણિ મિત્રસંગ્રહે

યનવ્યયોઽષ્ટાસુ ન ગણ્યતે દુષઃ ॥

‘પૂજામાં, વિવાહમાં, કષ્ટને દૂર કરવામાં, શત્રુનો નાશ કરવામાં, પ્રિય સ્ત્રીને મેળવવામાં, ધનરહિત સગાંવહાલાંઓને સહાય કરવામાં, યશસ્વી કાર્યમાં તથા મિત્રો બનાવવામાં, એમ આઠ કાર્યમાં કરાયેલા ધનવ્યયને પંડિત પુરુષો ગણકારતા નથી.’

અનુક્રમે કર્મણુ શેઠે મિત્રતાના સંબંધને આગળ કરીને મહેસ્ય શેઠ પાસે દંદવ્રતાના હાથની માગણી કરી.

કુલં ચ શીલં ચ સનાથતા ચ
વિદ્યા ચ વૃત્તં ચ વપુર્વયશ્ચ ।
एतानि सप्त प्रविलोक्य देयात्
ततः परं भाग्यवशा हि कन्या ॥

‘કુલ, શીલ, સનાથતા, વિદ્યા, ધન, શરીર અને વય આ વસ્તુ બરાબર તપાસીને કન્યા આપવી. પછી તો કન્યાના ભાગ્ય પર આધાર છે.’

આવો વિચાર કરી મહેસ્ય શેઠે પોતાની પુત્રીનો વિવાહ કર્મણુ શેઠ સાથે કર્યો અને કર્મણુ શેઠ પોતાની નવવધૂ સાથે પોતાને ગામ દશપુર આવ્યો.

દંદવ્રતા સાસરે આવી પતિભક્તિની સાથે સ્વધર્મનું પણ પાલન કરવા લાગી, એટલે કે સામાયિક, પ્રતિક્રમણ, દેવ-દર્શન, વ્રત-નિયમ, ઉપવાસ આદિ ધાર્મિક ક્રિયાઓ બરાબર કરવા લાગી. પણ તે પરમ શ્રાવિકા હોવાથી રાત્રિના

સમયે લોજન કરતી નહિ, તેમ જ અભક્ષ્ય-અનંતકાંચથી સર્વદા દૂર રહેતી. દંભત્તાને આ રીતે પોતાના કુલાચાર તથા ધર્મથી વિરુદ્ધ ક્રિયાઓ કરતી જોઈને કર્મણના કુટુંબીઓ તેના પર દ્વેષ કરવા લાગ્યા તથા વાતવાતમાં તેનો તિરસ્કાર કરવા લાગ્યા. વળી ઘણી વખત જૈન ધર્મની નિંદા કરીને તેની સતામણી કરવા લાગ્યાં.

આ જોઈ કર્મણે દંભત્તાને કહ્યું: ‘પ્રિયે! પતિ જે ધર્મ પાળતો હોય, તે પ્રમાણે પતિવ્રતા પત્નીએ ધર્મ પાળવો જોઈએ. માટે તું આપણા કુલને ઉચિત એવા ધર્મનું આચરણ કર.’ પરંતુ દંભત્તાના ગળે એ વાત ઉતરી નહિ. તે પોતાના ધર્મને જીવથી પણ વહાલો ગણતી હતી, એટલે તેનું જ પાલન કરતી રહી.

છેવટે કર્મણના કુટુંબીઓએ તેના ખીજી સ્ત્રી સાથે લગ્ન કર્યા કે જે તેમનો જ ધર્મ પાળનારી હતી. વળી તે વધારે આલાક હોવાથી કર્મણને તેના પ્રત્યે વધારે અનુરાગ થયો. દંભતા આ બધું જોયા કરતી હતી, પણ કંઈ બોલી નહિ. એક વખત તેણે પોતાના પતિને કહ્યું:

उलूककाकमाजूर—गृध्रशम्बरशूकराः ।

अहिवृश्चिकगोघात्र, जायन्ते रात्रिभोजनात् ॥१॥

‘રાત્રિલોજન કરવાથી મનુષ્યને ઘુવડ, કાગડા, બિલાડી, ગીધ, શિયાળ, ભૂંડ, સાપ, વીંછી તથા ઘોનો અવતાર મળે છે.’ માટે તમે રાત્રિલોજન છોડો.

પરંતુ પ્રતિએ રાત્રિભોજન છોડ્યું નહિ. આમ બંને પોતપોતાની વાતમાં મગ્ન રહ્યા.

એક વખત નવી સ્ત્રીએ કર્મણુને કહ્યું કે : ‘ દંદવતા આપણા દેવ-ગુરુની ઘણી નિંદા કરે છે. તમે એને કંઈ પણ કહેતા નથી, તેથી એ ખૂબ જ ઉદ્વેગ બની ગઈ છે. માટે બે શબ્દો કહો તો સારું.’ આ રીતે વારંવાર ભંભોરણી થવાથી કર્મણુનું મન દંદવતા પરથી છેક જ ઉતરી ગયું અને તે એનો કાંટો ફર કરવાના વિચાર પર આવ્યો. છેવટે તેણે નવી પ્રિયતમાના કહેવાથી એક ગારુડીને કેટલુંક ધન આપી એક ઝેરી સાપ મેળવ્યો અને તેને એક ઘડામાં પૂરી પોતાના શયનાગારમાં મૂકી દીધો.

રાત્રિએ કર્મણુ બંને સ્ત્રીઓ સાથે કેટલીક પ્રેમ-ગોળી કરી અને છેવટે દંદવતા તરફ તાકીને કહ્યું કે ‘ પ્રિયે ! એક વાત તો હું ભૂલી જ ગયો. આજે તારા માટે એક સુંદર પુષ્પમાળા લાવ્યો છું.’

દંદવતાને શોક્યની ઈર્ષ્યાની તથા તેની શિખામણથી સાપ લાવીને ઘડામાં પૂરવાની ખબર પડી ગઈ હતી, છતાં તેણે મન પર ઉલ્લાસ લાવીને કહ્યું : ‘ પ્રાણનાથ ! તે માળા ક્યાં રાખી છે ? હું હમણાં જ તેને લાવીને પહેરું. મારા જેવી હતભાગિની ઉપર આજે આપની કૃપા થઈ છે, તેથી મને ખૂબ જ આનંદ થાય છે.’

કર્મણુ હાથની નિશાની કરી જ્યાં ઘડો મૂક્યો હતો,

તે સ્થાન બતાવ્યું, એટલે દંદવતા ઊભી થઈ અને મનમાં સાડત્રીશમા શ્લોકનું સ્મરણ કરતી કરતી તે ઘડાની નજીક ગઈ. પછી શ્રી એકેશ્વરી દેવીનું સ્મરણ કરીને ઘડાને ખુલ્લો કર્યો તો તેમાં પુષ્પની એક સુંદર માળા બેવામાં આવી. તે માળા તેણે બહાર કાઢીને સહર્ષ હાથમાં લઈ સ્વામી પાસે આવીને ઊભી રહી. સર્પને બદલે પુષ્પમાળા બેતાં કર્મણુ તથા તેની નવી પત્નીના આશ્ચર્યનો પાર રહ્યો નહિ. આમ છતાં કર્મણુ પોતાનો મનોભાવ ધૂપાવીને કહ્યું : ‘પ્રિયે ! કહો કેવી સુંદર પુષ્પમાળા છે ? હવે તમે ગળામાં પહેરી બુઓ કે તે તમને કેવી શોભે છે ?’ અને દંદવતાએ હસતાં હસતાં એ માળા પોતાના ગળામાં પહેરી લીધી. પછી થોડી વારે એ માળા પોતાના ગળામાંથી કાઢીને પતિ સામે ધરતાં બોલી કે ‘પ્રાણનાથ ! હવે તમે પણ આ માળા પહેરી બુઓ. તમને તો એ મારા કરતાં પણ વધારે શોભા આપશે.’

પછી દંદવતા તે માળા પોતાના પતિના ગળામાં પહેરાવવા બંધ છે, ત્યાં એક સ્વર્ગીય સુંદરી પ્રકટ થઈ અને તેણે દંદવતાનો હાથ પકડી લીધો. પછી પેલા બંનેની સામે બેઠને કહ્યું : ‘અરે પાપીઓ ! તમે આ સરલ હૃદયવાળી ધર્મનિષ્ઠ સ્ત્રીપર શા માટે બુલમ શુભરો છો ? શું તમે એમ માનો છો કે તમે એક કાળા નાગને ઘડામાં પૂરી તે વડે દંદવતાનો જીવ લેવા પ્રયત્ન કર્યો, તે તેની બાજુમાં નથી ? પરંતુ તેની પાસે એક એવી વસ્તુ છે કે જેના સ્મરણથી કાળો નાગ પુષ્પમાળા બની ગયો છે. બે આ પુષ્પમાળા (કર્મણુને’

ઉદ્દેશીને) તારા ગળામાં પડશે તો તે તરત જ કાળો નાગ બની જશે અને તને દંશ દેતાં ક્ષણવારમાં તારું મૃત્યુ થશે. એમ થાય તો દૃઢમતા પર વૈધવ્યતું દુઃખ આવી પડે, માટે મેં તેને પુષ્પમાળા પહેરાવવી રાકી છે, પરંતુ હવે તમે તમારું ભલું આહતા હો તો દૃઢમતાની ક્ષમા માગો અને ફરી તેને કદી પણ ન સતાવવાની, તેમ જ પૂર્વવત્ માન આપવાની પ્રતિજ્ઞા લ્યો. 'આટલું કહી એ સ્વર્ગીય સુંદરી અદશ્ય થઈ ગઈ.

ત્યાર પછી કર્મણુ તથા તેની નવી પત્નીએ દૃઢમતાના પગમાં પડી તેની ક્ષમા માગી. પરંતુ દૃઢમતાએ પોતાના પતિને એકદમ ઉઠાડી દીધો અને તેનો વિનય કરવા લાગી. તે દિવસથી કર્મણુ તથા તેની નવી સ્ત્રીએ, તેમ જ તેના કુટુંબીજનોએ જૈન ધર્મ અંગીકાર કર્યો.

*

કથા પચીશમી

[પદ્મ આરત્રીશમા તથા ઓગણચાલીશમા અંગે]x

મથુરા નગરી ધનધાન્યથી સમૃદ્ધ હતી તથા શ્રી સુપાર્શ્વનાથ અને શ્રી પાર્શ્વનાથના ચરણોથી પાવન થયેલી

---

x આ કથામાં આગળ માત્ર ઓગણચાલીશમા પદની ગણના કર્યાની હકીકત આવે છે, પણ આ બંને પદો મુખ્યમાં જ્ય મેળવવા માટેના છે, તેથી આ કથા બંને પદોના મહિમા અંગે સમજવી.

હતી. તેમાં રણકેતુ નામનો પરાક્રમે રાજા રાજ્ય કરતો હતો. આ રાજાને ગુણવર્મા નામનો એક લઘુ બંધુ હતો, તે જાને ધર્મનો દૃઢ અનુરાગી હતો, પાખંડીઓથી દૂર રહેનારો હતો, દાન દેવામાં અગ્રેસર હતો. તથા ભક્તાભરસ્તોત્રનો નિત્ય પાઠ કરતો હતો.

એક દિવસ પટરાણીએ રણકેતુને કહ્યું : ‘હે દેવ ! તમારો લઘુ બંધુ ઘણો લોકપ્રિય તથા કીર્તિવાળો છે, તેથી તે કેઈ દિવસ તમને રાજ્યભ્રષ્ટ કરી પોતે જ રાજા થઈ બેસશે.’ રાજ્યનું હરણ કરે એવો સગો ભાઈ હોય તો પણ તેને શત્રુ ગણવો. કહ્યું છે કે—

તુલ્યાર્થ તુલ્યસામર્થ્ય મર્મજ્ઞ વ્યવસાયિનમ્ ।
અર્ધરાજ્યહરં મિત્રં, યો ન હન્યાત્ સ હન્યતે ॥

‘સમાન પ્રયોજનવાળા, સમાન સામર્થ્યવાળા, રહસ્યને બાણનારા, લીધેલા કામની પાછળ પડનારા અને અર્ધ રાજ્ય લઈ લેનારા મિત્રને પણ જે રાજા ન હોય, તે પોતે જ હણાય છે.’

રાજાએ કહ્યું : ‘હે દેવી ! અમારા બંને ભાઈઓ વચ્ચે ઘણો પ્રેમ છે. તેમાં વૈમનસ્ય શા માટે કરું ? આ જગતમાં ભાઈ મળવો દુર્લભ છે. કહ્યું છે કે—

देशे देशे कलत्राणि, देशे देशे च सूनवः ।

તં દેશં નૈવ પશ્યામિ; યત્ર આતા સહોદરઃ ॥

‘દરેક દેશમાં સ્ત્રી હોય છે અને પુત્ર દેખાય છે, પણ તેવા દેશને હું જોતો નથી કે જ્યાં સહોદર ભાઈ હોય.’ તાતપર્ય કે માજણ્યો ભાઈ મળવો મુશ્કેલ છે.

રાણીએ કહ્યું કે એ વાત રહેવા દો. એમ કરતાં રાજ્ય ગુમાવી બેસશો, તો તમારા પુત્રને શું રાજ્યે ? અને એક વાર રાજ્ય હાથમાંથી ગયું કે કોઈ તમારું નારા પણ નહિ લે.’

આ પ્રકારનાં રાણીનાં વચનો સાંભળીને ઉશ્કેરાયેલા રણકેતુએ હિતાહિતનો કંઈ પણ વિચાર કર્યા વિના પોતાના લઘુ બંધુને એકદમ પોતાનું રાજ્ય છોડી જવાનો હુકમ કર્યો.

ગુણવર્મા પોતાના વડીલ બંધુનો આ પ્રકારનો હુકમ મળતાં જ પોતાના ભાગ્ય પર ભરોસો રાખીને રણકેતુનું રાજ્ય છોડી ગયો. તે સમયે વર્ષાઋતુ ચાલતી હતી, તેથી તે ફરતો ફરતો એક જંગલમાં પહોંચ્યો અને ત્યાં એક ગુફામાં રહી ફળફૂલ વડે પોતાનું જીવન પસાર કરવા લાગ્યો. ત્યાં તે રોજ પંચપરમેષ્ઠી તથા લક્ષ્મીમસ્તોત્રનું સ્મરણ કરતો હતો અને ખાસ કરીને ઓગણચાલીશમા પદની વિશિષ્ટ પ્રકારે સાધના કરતો હતો. તેના પ્રભાવે એક દિવસ શ્રી ચક્રેશ્વરી દેવી પ્રસન્ન થયાં અને બોલ્યાં કે ‘વત્સ ! વર માગ.’

ગુણવર્માએ કહ્યું : ‘મને રાજ્ય આપાવો.’

દેવીએ કહ્યું : ‘તથાસ્તુ’ અને તે અદૃશ્ય થઈ ગયાં.

હવે બન્યું એવું કે રણકેતુ રાજા પોતાના કોઈ દુશ્મન રાજા પર ચડાઈ કરવા જતો હતો, તે ત્યાંથી પસાર થયો

અને રાત્રિ ગાળવા તેના નજીકના સ્થાને પડાવ કર્યો. તેણે ગુણવર્માને બોલ્યો, એટલે વિચાર કરવા લાગ્યો કે 'મારો ખરો શત્રુ તો અહીં જ રહે છે. તે સમય વીતતાં શું નહિ કરે? માટે તેનો નાશ કરવો ઉચિત છે.' અને તેણે પોતાના સૈનિકોને હુકમ કર્યો કે સામેની ગુફાને ઘેરી લ્યો અને તેને તોપમારાથી ઉડાવી દો.'

આ તો રાજાની આજ્ઞા ! એટલે તેનો તરત જ અમલ થયો. રણકેતુના સૈનિકોએ એ ગુફાને ઘેરી લીધી અને તેના પર તોપો છોડવા માંડી.

ગુણવર્માએ તોપોનો અવાજ સાંભળ્યો, એટલે વિચારમાં પડ્યો કે અહીં આવો અવાજ શાનો ? કદાચ કોઈ શિકારી આવ્યો હશે અને તે આ રીતે અવાજ કરતો હશે. પણ તેણે દષ્ટિ કરી તો જણાયું કે આ તો મારા ભાઈના સૈનિકો છે અને તે મારી ગુફા પર તોપમારો ચલાવી રહ્યા છે. એટલે તેણે ભક્તામરસ્તોત્રના આડત્રીશમા તથા ઓગણચાલીશમા પદ્મનું સ્મરણ કરવા માંડ્યું અને પોતે શસ્ત્ર લઈને મથદાને પડ્યો. ક્ષણવારમાં તો તે સર્વત્ર ઘૂમી વળ્યો અને શ્રી ચક્રેશ્વરી દેવીના પ્રસાદથી બધા સૈન્યને અસ્તવ્યસ્ત કરી નાખ્યું. તરત જ આકાશમાંથી જ્યજ્યકાર થયો અને તેના ગળામાં પુષ્પમાળા પડી.

આમ છતાં વિનયને લીધે તે મોટાભાઈને પગે પડ્યો. કંહ્યું છે કે—

નમન્તિ સફલા વૃક્ષા, નમન્તિ કુલજા નરાઃ ।
 શુષ્કં કાષ્ઠં ચ મૂર્ખાશ્ચ, ભજન્તિ ન નમન્તિ ચ ॥
 સાલી મરેણ તોયેણ, જલહરા ફલમરેણ તરુસિહરા ।
 વિણયેણ ય સપ્પુરિસા, નમન્તિ ન હુ કસ્સહ મણ ॥

‘કુળવાળાં વૃક્ષો નમે છે, કુળવાન મનુષ્યો નમે છે, સૂકું લાકડું અને મૂર્ખ નમતા નથી અને કોઈની સેવા કરતા નથી. શાલી (ડાંગર) ભાર વડે, મેઘ પાણી વડે, વૃક્ષો ફલના ભારથી અને સત્પુરુષો વિનયથી નમે છે, પરંતુ કોઈના ભયથી નમતા નથી.’

રણકેતુ રાજા પોતાના ભાઈના વિનયથી શરમાયો અને ઘણો જ પશ્ચાતાપ કરવા લાગ્યો. એમ કરતાં તેને સંસાર પર વૈરાગ્ય આવ્યો, એટલે સામંતો વગેરે સાથે વિચારવિનિમય કરી ગુણવર્માને રાજ્યાગાદી સોંપવાનો નિર્ણય કર્યો.

એક શુભ દિવસે, શુભ મુહૂર્તે રણકેતુના હાથે જ ગુણવર્માના રાજ્યાભિષેક થયો અને તેણે વનની વાટ પકડી આ રીતે દેવીનું વરદાન સાચું પડ્યું.

ગુણવર્માએ પ્રજાનું સારી રીતે પાલન કર્યું, તેમ જ વિવિધ તીર્થોની યાત્રા કરીને તથા પ્રતોનું સારી રીતે પાલન કરીને આદર્શ જીવન વીતાવ્યું.

કથા છવ્વીસેમી

[પદ્ય ચાલીશમા અંગે]

તામ્રલિપ્તી નામની એક નગરી હતી. તે ધન-ધાન્યથી સમૃદ્ધ હતી તથા મોટી મોટી હવેલીઓ અને બાગ-બગીચાઓથી શોભતી હતી. તેમાં ધનાવહુ નામનો એક શેઠ રહેતો હતો. તે એક વખત નગરીમાં પધારેલા શ્રી જિનેશ્વરસૂરિને વંદના કરવા ગયો અને તેમનો ઉપદેશ સાંભળવા બેઠો. પ્રાતઃકાળમાં ભક્તિભાવથી દેવનાં દર્શન કરવાં તથા ગુરુને વંદન કરવું, એ શ્રાવકનો આચાર છે.

સૂરિજીએ ઉપદેશ આપતાં એક મનનીય શ્લોક કહ્યો :-

વન્દ્યાસ્તીર્થકૃતઃ સુરેન્દ્રમહિતાઃ પૂજાં વિધાંયામલાં
સેવ્યાઃ સન્મુનયશ્ચ વન્દ્યચરણાઃ શ્રવ્યં ચ જૈનં વચઃ-
સંચ્છીલં પરિપાલનીયંમતુલં કાર્યં તપો નિર્મલં
ધ્યેયા પશ્ચનમસ્કૃતિશ્ચ વિદુષા ભાવ્યા ચ સદ્ભાવના ।

મહાનુભાવો ! મનુષ્યે પોતાના કલ્યાણ માટે આ જીવનમાં શું કરવું જોઈએ ? તેનો ઉત્તર મહાપુરુષોએ આ પ્રમાણે આપ્યો છે.

સહુથી પ્રથમ તો તેણે દેવેન્દ્રો વડે પૂજ્ય એવા તીર્થંકર ભગવંતોને ચિત્તની શુદ્ધિપૂર્વક નમસ્કાર કરવો જોઈએ,

પછી જેના ચરણો ભવ્યાત્માઓ વડે વંદનીય છે તેવા મુનિઓની સેવા કરવી જોઈએ અને તેમનાં મુખેથી જિનેશ્વરદેવનાં વચનો સાંભળવા જોઈએ.

વિશેષમાં શીલ પાળવું જોઈએ, નિર્ભંગ એવું તપ કરવું જોઈએ, પંચપરમેષ્ઠીનું ધ્યાન ધરવું જોઈએ અને સદ્ભાવના એટલે બાર પ્રકારની ભાવના ભાંવવી જોઈએ.

વિશેષમાં તેમણે કહ્યું :

દેવિંદ્ર ચક્રવર્તિત્તણાં મુત્તૂણ સિવમુદ્દમગંતં ।

પત્તા અગંતસત્તા, અમયં દાઉણ જીવાગં ॥

‘મહાનુભાવો! આ કર્તાઓની સાથે અભ્યસનને પણ ભૂલવાનું નથી, કારણ કે જીવોને અભ્યસન આપવાથી અનંત આત્માઓએ દેવેન્દ્ર અને ચક્રવર્તીના ભોગો ભોગવીને અનંત શિવમુખની પ્રાપ્તિ કરેલી છે.’

અને એટલું યાદ રાખો કે જેઓ ખીજના પ્રાણ હણીને પોતાના પ્રાણ બચાવે છે, તે થોડા દિવસને માટે જ થાય છે, કારણ કે ખીજના પ્રાણનો નાશ કરીને તે ખરેખર પોતાનો જ નાશ કરે છે.

આ પ્રમાણે ગુરુમહારાજનો ઉપદેશ સાંભળી ધનાવહ શેઠે નિયમ ક્યો કે નિરપરાધી જીવને હણવો-હણાવવો નહિ, તેમજ ખીજ પછી દેટલાંક ત્રતો ધારણ કર્યાં અને જિનેન્દ્ર ભક્તિ નિમિત્તે રોજ ભક્તામરસ્તોત્રનો પાઠ કરવો શરૂ કર્યો.

ગૃહસ્થાશ્રમ ચલાવવા માટે ધનની જરૂર પડે છે, એટલે સુસ ગૃહસ્થે પુરુષાર્થ કરીને નીતિ-ન્યાયના માર્ગે ધન મેળવવું જોઈએ. વળી નીતિકારો તો એમ પણ કહે છે કે પાસે ઘણું ધન હોય પણ ખડારની ચાલુ આવક ન હોય અને ખર્ચ હંમેશાં થયા કરતું હોય તો પાસેનું તમામ ધન ખલાસ થઈ જાય છે, માટે પોતાનું હિત ધ્યાનનાર ગૃહસ્થે ધન વધારવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

ધનાવહુ શેઠે નીતિકારોની આ શિક્ષા ખ્યાલમાં રાખીને સિંહલદ્વીપ જવા વિચાર કર્યો અને તે માટે વિવિધ કરિયાણાંથી ભરપૂર એવાં પાંચ વહાણો તૈયાર કર્યાં. પછી શ્રીફળથી સમુદ્રપૂજન કરીને શુભ દિવસે શુભ મુહૂર્તે પ્રસ્થાન કર્યું. હવે યોગાનુયોગથી પવન અનુકૂળ વાયો, એટલે થોડા જ દિવસોમાં શેઠનાં વહાણ સિંહલદ્વીપમાં પહોંચી ગયાં. ત્યાં વ્યાપાર કરતાં ઘણું ધન ઉપાર્જન કર્યું. પુરુષાર્થીને આ જગતમાં અશક્ય શું છે ?

થોડા દિવસ પછી શેઠને પોતાના વતનમાં પાછા ફરવાની ઇચ્છા થઈ, એટલે સઘળા ધનમાલ સાથે પોતાનાં વહાણો દેશ ભણી હંકારી મૂક્યાં.

હવે આ વહાણોએ કેટલુંક અંતર કાપ્યા પછી તે એકાએક અટકી પડ્યાં. એટલે માલમે શેઠને કહ્યું : 'શેઠજી ! અહીં એક વિકટાક્ષી નામની દેવી રહે છે, તેણે આપણાં

વહાણોને થંભાવી દીધાં છે. જો તેને મોગ આપીશું, તો જ આપણું વહાણોને આગળ ચાલવા દેશે.’

શેઠે કહ્યું : ‘માલમ ! પ્રશુનું બલિદાન મારાથી આપી શકાશે નહિ, કારણ કે હું કોઈ પણ જીવનો ઘાત કરવા-કરાવવા ઈચ્છતો નથી.’

માલમે કહ્યું : ‘પણ મામલો ગંભીર છે. જો પ્રશુનું બલિદાન નહિ આપીએ, તો આપણું બલિદાન લેવાશે.’

શેઠે કહ્યું : ‘જે થવું હોય તે થાય. પણ પ્રશુનું બલિદાન તો મારાથી નહિ જ આપી શકાય.’

એવામાં આકાશ કાળાં ભસ્મર વાદળાઓથી ઘેરાયું અને તોફાની પવન શરૂ થયો, એટલે ઘનાવહુ શેઠે ભક્તામર-સ્તોત્રના ચાલીશમા પદ્યનું પરમ શ્રદ્ધાપૂર્વક સ્મરણ કરવા માંડયું. તેઓ એના ધ્યાનમાં લીન થઈ ગયા.

બધા બલાસીઓ આશ્ચર્યથી તેમની સામે જોઈ રહ્યા. તેમને સમજ ન પડી કે શેઠ શું કરી રહ્યા છે ? અને થોડી ક્ષણોમાં ભયંકર ગર્જનાઓ સાથે મૂશળધાર વરસાદ શરૂ થયો. પીજળી પણ અવાર-નવાર નાગની જીહ્વા જેમ લબકારા-ઝબકારા કરવા લાગી.

આ જોઈ માલમ તથા બીજા બલાસીઓએ કહ્યું : ‘શેઠજી ! આ હઠ કરવાનો સમય નથી. તમારા અને અમારા બધાના પ્રાણ સંકટમાં આવી પડ્યા છે, માટે

દ્વીર્ઘદ્વિષ્ટિ વાપરી માતાને લોગ આપો અને બધાનું રક્ષણ કરો. જીવ બચાવવા માણસ કંઈ પણ કરે તેમાં દોષ નથી.’

છતાં ધનાવહુ શેઠ પોતાના ધ્યાનમાંથી ડગ્યા નહિ. તેઓ સો એક ચિત્તે જ પેલા પંઘનું સ્મરણ કરતા રહ્યા. તેના પ્રભાવથી વિકટાક્ષી દેવીની સર્વ ‘શક્તિઓ નાશ પામી અને તે પ્રકટ થઈને કહેવા લાગી કે ‘હે શેઠ ! હું તમારા પર પ્રસન્ન થઈ છું. માટે જે જોઈએ તે માગો.’

શેઠે કહ્યું : ‘મારે બીજી કંઈ વસ્તુ જોઈતી નથી, પણ તમે આજથી નિર્દોષ પશુઓનું અલિદાન લેવું છોડી દો. અમૃતનું લોજન કરનારને પાપના કારણરૂપ પશુવધનો નિરર્થક અલિદાન કરવો ઉચિત નથી.’

દેવીએ શેઠની માગણીનો સ્વીકાર કર્યો અને તેમનાં વહાણો સડસડાટ ચાલવા લાગ્યાં. માલમ તથા બલાસીઓના આશ્ચર્યનો પાર રહ્યો નહિ.

થોડા દિવસમાં તેમનાં વહાણો સ્તંભનતીથે (આજના ખંભાત બંદરે) નાંગર્યાં. તેની યાત્રા કરીને અનુક્રમે તેઓ પોતાના વતનમાં આવી પહોંચ્યા. ત્યાં ધનાવહુ શેઠે ઘણું દ્રવ્ય ખર્ચીને શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનનો ગગનચુંબી પ્રાસાદ બનાવ્યો અને તેમાં શ્રી ચક્રેશ્વરી દેવીની મૂર્તિ પધરાવી. પછી તે મંદિરમાં રોજ વંદન-પૂજન કરી પોતાનો કાળ સુખપૂર્વક નિર્ગમન કરવા લાગ્યા.

કથા સત્તાવીશમી.

[પદ્ય એકતાંત્રીશમા અંગે]

ઉજ્જયિનીપતિ રાજશેખર પદ્મકર્મી અને પ્રજાપ્રિય રાજા હોતો. તેને વિમળા નામની પદ્મરાણી હતી. તે રાજહંસ નામના એક તેજસ્વી પુત્રને જન્મ આપ્યા બાદ થોડા જ વખતે સ્વર્ગે સીધાવી હતી, એટલે કમળા નામની બીજી રાણી પદ્મરાણીનું સ્થાન ભોગવવા લાગી.

આ નવી પદ્મરાણીને એક પુત્ર હતો, પણ તે રાજહંસ જેવો તેજસ્વી-બુદ્ધિમાન-ચાલાક ન હતો. વળી રાજાના તેના પર આરે હાથ હતા, એટલે તેણે વિચાર્યું કે 'મારા પુત્રને ગાદી મળે એ સંભવિત નથી. અને તેને ગાદી ન મળે તો તેની અને મારી હુદ્દશા થાય એ નિશ્ચિત છે, માટે મારે બેઠપણ રીતે રાજહંસને દૂર કરવો જોઈએ. પણ જો તેને એકાએક મારી નાખીશ તો લોકોમાં મારી નિંદા થશે અને કદાચ મુશ્કેલીમાં પણ ઉતરવું પડશે. એના કરતાં એવો ઉપાય કરું કે જેથી તે રીબાઈ રીબાઈને પોતાની મેળે મરી જાય અને મારું કાર્ય સિદ્ધ થાય.'

હવે એક વખત રાજા શત્રુઓને વશ કરવા પોતાના લાવડગર સાથે રાજધાનીથી દૂર નીકળી ગયો હતો, ત્યારે નવી પદ્મરાણીએ તક સાધીને રાજહંસ-કુમારને ભોજનમાં વિષ ખવરાવી દીધું. પરિણામે રાજકુમારનું શરીર-વ્યાધિગ્રસ્ત બન્યું. ખાસ કરીને તેને જઘોદરનો મહારોગ લાગ્યું પડ્યો.

પછી તપાસ કરતાં રાજકુમારને ખબર પડી કે મારી સાવડી સાચે મને ખોરાકમાં ઝેર આપી દીધું છે, તેથી મારી ઓઢુંદા થઈ છે. હવે હું અહીં રહીશ તો જરૂર મરણ પામીશ. કહ્યું છે કે—

દુષ્ટા માર્યા શઠં મિત્રં, મૃત્યાશ્ચોત્તરદાયકાઃ ।

સસર્પગૃહવાસશ્ચ, મૃત્યુરેવ ન સંશયઃ ॥

‘દુષ્ટ સ્ત્રી, દુષ્ટો મિત્ર, સામો જવાબ આપનારા નોકરો. અને સર્પવાળા ઘરમાં વાસ, એ સઘળાં મૃત્યુનું કારણ થાય છે, એમાં સંશય નથી.’

અને તે એક દિવસ ગુપચુપ ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યો. અનુક્રમે તે હસ્તિનાપુર આવ્યો અને ત્યાં એક સ્થાને શાંતિથી રહેવા લાગ્યો.

આ વખતે હસ્તિનાપુરમાં માનગિરિ નામનો રાજા હતો. અને તેને કલાવતી નામની એક રૂપવતી-ગુણવતી પુત્રી હતી. આ પુત્રીએ એક વખત જૈન સાધ્વીનો ઉપદેશ સાંભળીને જૈન ધર્મ અંગીકાર કર્યો હતો અને તેમની પાસેથી ભક્તા-મરસ્તોત્રનું માહાત્મ્ય જાણીને એ સ્તોત્ર કંઠસ્થ કરી લીધું હતું, તેમજ તેનો નિત્ય પાઠ કરતી હતી.

એક વખત કલાવતી પિતાની સાથે રાજસભામાં બેઠી હતી, ત્યારે રાજાએ હસતાં હસતાં પૂછ્યું કે ‘હે પુત્રી ! તારું સુખ અમારા હાથમાં કે કર્મના હાથમાં ?’

પુત્રીએ કહ્યું: 'પિતાજી! કર્મના હાથમાં મનુષ્ય મિથ્યા-
લિમાનથી એમ માને છે કે હું ધારું તે કરી શકું, પણ જે
કંઈ થાય છે, તે કર્મથી જ થાય છે.'

આ ઉત્તર સાંભળતાં જ રાજાને ગુસ્સો આવ્યો અને
તેણે પુત્રીને પૂછ્યું કે 'બોલ! તું શાથી જાણે છે?' પુત્રીએ
કહ્યું કે 'મારાં કર્મથી.'

આથી રાજા વધારે ગુસ્સે થયો અને પુત્રીનાં વચનોને
અસત્ય ઠરાવવા માટે તેણે પોતાના સુભટોને આજ્ઞા કરી કે
'આ નગરમાં જે સહુથી વધારે ગરીબ અને વ્યાધિથી પીડાતો
હોય, તેને અહીં પકડી લાવો.'

રાજાની આજ્ઞા થતાં સુભટો નગરમાં ઘૂમી વળ્યા અને
જેના હાથ-પગ દોરડી તથા પેટ ગાગરડી છે એવા રાજહંસ-
કુમાર આગળ આવ્યા. તે એક ઝુંપડી જેવા ઘરમાં રહેતો
હતો, એટલે તેમણે માની લીધું કે તે ઘણો ગરીબ હશે.

સુભટોએ તેને પકડીને રાજસભામાં રજૂ કર્યો. એ જ
વખતે રાજાએ પોતાની પુત્રીનાં સર્વે અલંકારો ઉતારાવી
નાખી, સલિન વસ્ત્રો પહેરાવ્યાં અને પેલા રાજકુમાર સાથે
પરણાવવાની તૈયારી કરી. આ જોઈ મંત્રી-સામંત વગેરે
કહેવા લાગ્યા કે 'હે સ્વામિન્! જે કાર્ય કરવું, તે વિચારીને
કરવું, જેથી પાછળથી પસ્તાવો ન થાય.' પણ રાજાએ
કોઈનું માન્યું નહિ. કલાવતીને રાજહંસ સાથે પરણાવી દીધી.
ત્યાર પછી તેને આજ્ઞા કરી કે 'હે કર્મવાદિનિ! જો અધુ-

કર્મથી જ થાય છે, તો તું થોડું ભાતું સાથે લઈને મારા નગરનો ત્યાગ કર.’

ઠલાવતીએ તેનો સ્વીકાર કર્યો અને પોતાના પતિનો હાથ પકડી આંસુભરી આંખે ત્યાંથી ચાલી નીકળી. માર્ગમાં રાત્રિ પડી ત્યારે ખરી પડેલાં પાંદડાંઓની પથારી કરીને તેના પર રાજહાસને સૂઈ રહેવા માટે વિનંતિ કરી. રાજહાસે કહ્યું : ‘હે પ્રિય ! આ તો બહુ ખોટું થયું. તું મને અડકીશ નહિ, કારણ કે મારખે મારખાનો વિવાહ થવો યુક્ત છે. આ જગતમાં તે જ વ્યાજબી ગણાય. કહ્યું છે કે—

શૂરાશ્ચ કૃતવિદ્યાશ્ચ, યાશ્ચ રૂપધનાઃ સ્ત્રિયઃ ।

યત્ર યત્ર ગમિષ્યન્તિ, તત્ર તત્ર કૃતાલયાઃ ॥

‘શૂરવીરો, વિદ્વાનો અને રૂપવાળી સ્ત્રીઓ જ્યાં જ્યાં જશે, ત્યાં ત્યાં તે પોતાનું સ્થાન કરી લેશે.’

ઠલાવતીએ કહ્યું : ‘પ્રાણનાથ ! આમ કેમ કહે છે ? શું તમે કુલવાન સ્ત્રીઓની ફરજ બાણતા નથી ? કહ્યું છે કે—

ગતવિમલં રોગયુતં, નિર્વીર્યં માગ્યવર્જિતં સ્વપતિમ્ ।

દૈવતવત્ સેવન્તે, કુલસ્ત્રિયસ્તા ન શેષાઃ સ્યુઃ ॥

‘પોતાનો પતિ નિર્ધન, રોગી, અશક્ત કે હીનભાગી હોય તો પણ તેની દેવની જેમ સેવા કરે છે, તે કુલવાન સ્ત્રીઓ છે, બીજી નહિ.’

આ શબ્દોથી રાજહંસને ખાતરી થઈ કે આ ખરેખર કુલીન સ્ત્રી છે. પછી રાત્રિ પસાર કરીને સવારમાં બંને જણ આગળ આવ્યા. અનુક્રમે મધ્યાહ્ન થયો, ત્યારે તેમણે એક વડના ઝાડ નીચે મુકામ કર્યો. કલાવતીએ પવિત્ર થઈને પોતાના પતિનો રોગ મટાડવા ભક્તામરસ્તોત્રની એકતાલીશમી ગાથાનું સ્મરણ કરવા માંડ્યું. એ સ્મરણ થોડીવાર આવ્યું કે પોતાના પતિની નાભિમાંથી એક સર્પનું મુખ નીકળેલું જોયું. વળી નળકમાં એક રાક્ષો હતો, તેમાંથી બીજા સર્પનું મુખ પણ બહાર નીકળેલું જોયું. આ બંને સર્પો ચક્રેશ્વરી દેવીના અધિક્ષિતપણાથી એકબીજાનો મર્મ સામસામે કહેવા લાગ્યા.

રાક્ષાવાળો સર્પ કહેવા લાગ્યો : ‘સત્પુરુષના રૂપનો વિનાશ કરનાર હે દુષ્ટ ! જો કોઈ બહુજ ખાટી છાશમાં રાઈ નાખીને આ પુરુષને પાઈ દે તો તને ખબર પડે. તારે એનું પેટ છોડયે જ છૂટકો.’

એટલે પેટમાં રહેલો સર્પ કહેવા લાગ્યો કે ‘અરે અધમ ! તું કૃપણનો કાફો છે કે જે ધનના મોટા ઢગલા પર બધા વખત પડ્યો રહે છે. જો કોઈ તેલ ઉકાળીને તારા રાક્ષા પર નાખે તો તને ખબર પડે ! પછી તારે એ દર છોડયે જ છૂટકો.’

આ દૃશ્ય જોઈને તથા શબ્દો સાંભળીને કલાવતી અત્યંત આશ્ચર્ય પામી. પરંતુ તે પોતાના મનમાં પામી ગઈ કે નાસ્તી આ ચમત્કાર ચક્રેશ્વરી દેવીનો છે. પછી તેણે પાસેના

ગામમાંથી ખાટી છાશ લાવી, તેમાં રાઈ મેળવીને પોતાના પતિને પાઈ કે તેના પેટમાંથી સર્પ નીકળી ગયો અને તેને ખૂબ જ આરામ લાગ્યો. ત્યારબાદ તેલ ગરમ કરીને રાફડામાં નાખતાં ત્યાં રહેલો સર્પ બહાર નીકળીને ભાગ્યો અને તેમાં રહેલું અઢળક દ્રવ્ય તેમણે પ્રાપ્ત કર્યું.

ત્યારબાદ રાજહંસે પોતાનું સાચું નામ કહ્યું અને પોતાનાં માતા-પિતાનાં નામ પણ જણાવ્યાં, આથી કલાવતીને ખૂબ જ આનંદ થયો.

હવે રાજશેખર રાજા જ્યારે યત્રુઓ સામે લડીને તથા તેમાં વિજયી થઈને પોતાના નગરમાં પાછો ફર્યો, ત્યારે તેણે પોતાના જ્યેષ્ઠ પુત્રની દુર્દશાના સમાચાર જાણ્યા, તેથી તેને અત્યંત દુઃખ થયું અને તેને શોધી કાઢવા માટે પોતાના વિશ્વાસુ કાબેલા માણસોને ચારે બાજુ દોડાવ્યા. તેમાંના કેટલાક માણસો જ્યાં રાજહંસ અને કલાવતી રહેતાં હતાં, ત્યાં આવી પહોંચ્યા. તેમણે રાજશેખરને પુત્રવિયોગથી કેવું-કેટલું દુઃખ થયું તેનું વર્ણન કર્યું અને ઉજ્જયિની પાછા ફરવાની વિનંતિ કરી. એટલે રાજહંસ અને કલાવતી તે માણસો સાથે પ્રવાસ કરતાં ઉજ્જયિની આવ્યા.

રાજાએ ખનેનું ભાવણીનું સ્વાગત કર્યું અને પુત્રને ભેટી પડ્યો. રાજહંસે પણ વિનયથી પિતાનાં પગ પકડ્યા અને તેને અશ્રુભીના બનાવી દીધા. કલાવતીએ પણ કુલવતી વધૂને ચોગ્ય શ્રદ્ધારૂપે પ્રણામો કરી વિનય બતાવ્યો.

પછી રાજાએ રાજહંસને દુઃખી કરનાર પોતાની પટ્ટરાણી કમળા છે એમ બાણી તેને કહી મૂકી અને રાજહંસને ગાદી સોંપી.

આ બાબત હસ્તિનાપુરના રાજા માનગિરિને ખબર પડી. કે પેલો વ્યાધિવ્રત નિર્ધન પુરુષ આરોગ્ય મેળવીને મહારાજ થયો છે અને કલાવતી મહારાણી થઈ છે, એટલે તેણે નિશ્ચય કર્યો કે ‘મનુષ્યને જે સુખદુઃખ પ્રાપ્ત થાય છે, તે શુભાશુભ કર્મનું જ પરિણામ છે.’ પછી તેણે પોતાની પુત્રી કલાવતીને બોલાવી પોતાના અપરાધ માટે ક્ષમા માગી.

છેવટે રાજહંસ અને કલાવતી જૈન ધર્મની સુંદર આરાધના કરી જીવનની બાજી જિતી ગયા, અનંત સુખના અધિકારી બન્યા.

*

કથા અઠ્ઠાવીસમી

[પદ્મ-એંતાલીશમા અંગે]

અજમેરમાં દિલ્હીના બાદશાહે નીમેલો સુબો હકુમતઃ વસાવતો હતો, પરંતુ તેની નજીકનાં કેટલાંક ગામડાં રણપાલ નામના રજપૂતના તાબામાં હતાં. આ રણપાલ દયાળુ અને દાનેશ્વરી હતો. તે એક વાર જૈન મુનિના સહવાસમાં આવ્યો હતો અને ત્યારથી જૈન ધર્મનો અનુચાર થયો હતો. વળી

તેણે એ મુનિ પાસેથી પંચપરમેષ્ઠીમંત્ર તથા ભક્તામસ્તોત્ર શીખી લીધું હતું અને તેનો નિત્યપાઠ કરતો હતો.

એક વખત અજમેરના સુબાએ તેને તેના પુત્ર સાથે છગકપટથી પકડી લીધો અને તેને દિલ્લીના બાદશાહ જલાલુદ્દીન ખીલજી પાસે લઈ ગયો. ત્યાં તેના પર કેટલાક આક્ષેપો મૂક્યા, એટલે બાદશાહે તેને તથા તેના પુત્રને બંદીખાનામાં પૂરવાનો હુકમ કર્યો. ત્યાં તેમના શરીરને લોખંડની જાળોથી જકડી હાથે-પગે બેડીઓ નાખવામાં આવી. ખરેખર ! તેઓ મહામુશીબતમાં મૂકાઈ ગયા.

‘હવે શું કરવું?’ એવો વિચાર કરતાં રણપાલને ભક્તામસ્તોત્રનું સ્મરણ થયું અને તેની બેતાલીશમી ગાથાનો મહિમા યાદ આવ્યો, એટલે તેણે અનન્ય મને બેતાલીશમી ગાથાનું સ્મરણ કરવા માંડ્યું. એ સ્મરણની સંખ્યા દશ હજારે પહોંચી ત્યારે રાત્રિના સમયે, સુંદર વસ્ત્રાલંકારથી યુક્ત એક નવ-યૌવના તેમની સામે આવીને જિભી રહી અને કહેવા લાગી કે ‘હે વત્સ ! તું તારા ગામે જા.’

રણપાલે પૂછ્યું : ‘તમે કોણ છો ?’ આગતુંક નવ-યૌવનાએ કહ્યું : ‘હું ચક્રેશ્વરી દેવીની દાસી છું અને તેમની આજ્ઞાથી તમને છોડાવવા આવી છું.’

રણપાલે કહ્યું કે ‘હે દેવી ! મારે મન તો તમે જ ચક્રેશ્વરી દેવી છો. પણ હાથે-પગે બેડીથી જકડાયેલો એવો હું શી રીતે ઉડી શકું ?’

દેવીએ કહ્યું : ‘ તારા મસ્તક વડે હાથ અને પગને સ્પર્શ કર.’ એ રીતે સ્પર્શ કરતાં જ તે સર્વ અંધનથી મુક્ત થયો. પછી તેના પુત્રને સ્પર્શ કરતાં તે પણ સર્વ અંધનમાંથી છૂટી ગયો. ત્યારબાદ તેઓ અંદીખાનાના ઠરવાળા ઉઘાડવા જતા હતા, ત્યાં દેવીએ નિષેધ કર્યો, કારણ કે તેનો અગ્રજ થતાં પહેરેલીને જાગી જાય અને તેમને ફરી પકડી લે. પરંતુ તે જ વખતે તેમને એક ગુપ્ત માર્ગ બતાવ્યો, એ માર્ગેથી તેઓ અંદીખાનામાંથી બહાર નીકળ્યા અને કોટ ઉપર ચડી નીચે બિછાવેલી કોમળ ગ્રંથા પર કૂદકો મારી નીચે ઉતર્યા. ત્યાંથી તેમણે પોતાના વતનનો રસ્તો લીધો અને તેઓ ક્ષેમકુશળ પોતાના વતનમાં પહોંચી ગયા.

પછી તેમણે એ પ્રદેશને જોખમી સમજી છોડી દીધો અને ચિત્રદ્રુટ (ચિતોડમાં)માં વસવાટ કર્યો. ત્યાં તેમણે સુખ-પૂર્વક પોતાનું જીવન વ્યતીત કર્યું.

ભક્તામર-રહસ્ય

ચોથો ખંડ

ભક્તામરસ્તોત્રની આરાધના અંગે
વિધિ-વિધાનો

નિત્યપાઠનો વિધિ

ભક્તામરસ્તોત્રનો મહિમા અપૂર્વ છે. જે મનુષ્ય તેનો શ્રદ્ધાપૂર્વક નિત્ય-નિયમિત પાઠ કરે છે, તેના હૃદયકમલની પાંખડીઓ ઉઘડવા લાગે છે, તેમાંથી દિવ્ય પ્રકાશનાં કિરણો ફૂટે છે અને તે આરાધકના આધ્યાત્મિક વિકાસનો માર્ગ અજવાળે છે. અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો માનવજીવનનું જે ઉત્કૃષ્ટ અને મધુર રૂપ-શિવસુખ છે, તે ભક્તામરસ્તોત્રના આરાધકને આવશ્યક પ્રાપ્ત થાય છે અને તે કૃતકૃત્યતા અનભવે છે.

આજ સુધીમાં અનેક આરાધકોએ આ પ્રકારનો અનુભવ કરેલો છે અને આપણે ઇચ્છીએ તો આપણે પણ આ પ્રકારનો અનુભવ કરી શકીએ તેમ છીએ; પણ વ્યવહારની અનેક પ્રકારની ગડમથલમાં ગૂંચવાઈ ગયેલા આપણે આવી ઇચ્છા જ ક્યાં કરીએ છીએ ?

એક શુભ-સુંદર-પ્રશસ્ત કાર્ય કે પ્રવૃત્તિની ઇચ્છા થવી એ ભાવી પ્રગતિનું એક મંગલ એંધાણ છે, એ આપણે કદી ન ભૂલીએ. ઇચ્છામાયી સંકલ્પ જાગે છે અને એ સંકલ્પ પૂરો થતાં આપણા જીવનમાં કોઈ નવી જ રોશની પ્રગટે છે, માટે પાઠક બંધુઓ આ સ્તોત્રનો નિત્ય-નિયમિત પાઠ કરવાની ઇચ્છા-અભિલાષા રાખે, એવી અમારી ખાસ લલ્લામણ છે.

આ સ્તોત્ર ગુરુમુખેથી સાંભળીને યાદ કરી શકીએ તો ઉત્તમ. તે માટે સદ્ગુરુ સમીપે જવું જોઈએ, તેમને પ્રણામ-પૂર્વક આ સ્તોત્ર શીખવવાની વિનંતિ કરવી જોઈએ અને તેઓ કૃપાવંત થઈને જ્યારે પણ તે શીખવવાની તત્પરતા દર્શાવે, ત્યારે તેમની સમક્ષ હાજર થઈ જવું જોઈએ.

૪૪ સંસ્કૃત શ્લોકો કેવી રીતે કંઠસ્થ થશે ? એવો વિચાર કરવો નહિ. પુરુષાર્થ કરનારા અનેક શાસ્ત્રો યાદ રાખે છે, તો ૪૪ શ્લોકમાં શું ? રોજનો એક શ્લોક કંઠસ્થ કરીએ તો ૪૪ દિવસમાં તે કંઠસ્થ થઈ જાય અને આપણા ભવનું ભવ્ય ભાતું બંધાઈ જાય. જેનાથી એટલું પણ ન બને તે રોજનો અર્ધો શ્લોક કંઠસ્થ કરે અને એ રીતે લગભગ ત્રણ માસમાં આ અમૂલ્ય વસ્તુને પોતાની કરી લે.

જે ગુરુ પાસેથી શીખવાનું ન જ બને તો અંત્રનો ઉપયોગ કરીને પણ આ કાર્ય સિદ્ધ કરવું જોઈએ. આવો અંત્ર મેળવવાનું કામ આજે જરાયે મુશ્કેલ નથી, પણ તેમાં એટલી સાવધાની અવશ્ય રાખવી કે જેમાં આ સ્તોત્રનો પાઠ શુદ્ધ છપાયો હોય, તેનો જ ઉપયોગ કરવો. એક વાર ખોટો પાઠ મોઢે ચઢી ગયો, પછી તેની શુદ્ધિ થવી ઘણી મુશ્કેલ પડે છે.

ભક્તોત્તમસ્તોત્રના નિત્ય-નિયમિત પાઠથી વ્યાવહારિક લાભો પણ ઘણા થાય છે. જેમ કે- આવતી આફતો ટળે છે, ભયો દૂર ભાગે છે, ઉપસર્ગોનું નિવારણ થાય છે, વિવિધ

પ્રકારના વ્યાધિઓ શમી જાય છે, ધન-સંપત્તિ-સૌભાગ્યની વૃદ્ધિ થાય છે, દરેક કામમાં યશ સાંપડે છે, રાજા-પ્રજામાં લોકપ્રિય થવાય છે, વગેરે વગેરે.

દૂંધમાં લકતામરસ્તોત્રનો નિત્ય નિયમિત પાઠ કરતાં સુકિત અને ભુકિત બંનેનાં સુખો મળે છે, તેથી સુજાનનોએ તે તરફ ખાસ લક્ષ્ય આપવાની જરૂર છે.

કેટલાક આ સ્તોત્ર વાંચીને તેનો પાઠ કરે છે, પણ કંઠસ્થ શ્લોકોનો પાઠ કરતાં જે ભાવોદ્ભાસ જાગે છે અને આનંદ આવે છે, તે આ રીતે વાંચીને પાઠ કરવામાં ભાગ્યે જ આવે છે, માટે આ સ્તોત્રને કંઠસ્થ કરવા તરફ ખાસ લક્ષ્ય આપવું જોઈએ.

શ્રી માનતુંગસૂરિએ ‘ઘટે જનો ચ હ્રદ કંઠગતામ-મજસ્રં’ એ શબ્દો વડે તેને કંઠસ્થ કરવાનું જ સૂચન કરેલું છે અને એ રીતે તેનો પાઠ કરતાં લક્ષ્મી વિવશ થઈને તેની સમીપે આવે છે, એમ જણાવેલું છે.

વિશેષમાં આ સ્તોત્રનો અર્થ જાણવાથી ભાવવૃદ્ધિમાં ઘણી સહાય મળે છે, એટલે તે જાણવાની તૈયારી રાખવી જોઈએ. તે માટે પ્રસ્તુત ગ્રંથનો ખીજો ખંડ ઘણો ઉપયોગી છે; તેનું એક-બે વાર શાંત-સ્થિર ચિત્તે વાંચન મનન કરી લેવાની અમારી ખાસ ભલામણ છે.

આ સ્તોત્રના નિત્યપાઠનો પ્રારંભ ક્યારે કરવો ? તેના ઉત્તરમાં અનુભવી પુરુષોએ કહ્યું છે કે ‘મન્ત્રારમ્ભસ્ય ચૈત્રસ્ય

बहुदुःखस्य दायकः' એટલે આ સ્તોત્રનો પ્રારંભ ચૈત્ર માસમાં કરવો નહિ. (અહીં મંત્ર શબ્દથી લકતામરસ્તોત્રનો નિર્દેશ છે.) 'ज्येष्ठे च मरणं ध्रुवं' એ શબ્દોથી જેઠ માસમાં પણ તેનો પ્રારંભ કરવાનો નિષેધ છે; અને 'आषाढे कलहश्चैव' એ શબ્દોથી અષાઢ મહિનાને પણ તે માટે વર્જ્ય ગણેલો છે. એટલે એ ત્રણ મહિનાઓ છોડીને બીજા મહિનાઓમાં તેનો પ્રારંભ કવો જોઈએ. તેનું કૃણ નીચે પ્રમાણે મનાયેલું છે:

- ૧ કાર્તિક-સ્વર્ણલાલ
- ૨ માગશર-મહોદય
- ૩ પોષ-ધનલાલ
- ૪ માહ-મેઘાવૃદ્ધિ
- ૫ ફાગણ-ધાન્યલાલ
- ૬ વૈશાખ-રત્નલાલ
- ૭ શ્રાવણ-પૂર્ણર્થની પ્રાપ્તિ
- ૮ ભાદરવો-સુખવૃદ્ધિ
- ૯ આસો-પુત્ર અને ધનલાલન

મહિનામાં નિત્યપાઠનો પ્રારંભ ક્યારે કરવો ? તેના ઉત્તરમાં અનુભવી પુરુષોએ શુકલપક્ષ અને પૂર્ણાતિથિનો નિર્દેશ કરેલો છે, એટલે સુદિ પાંચમ, સુદિ દશમ કે પૂર્ણિમાના દિવસે તેનો પ્રારંભ કરવો યોગ્ય છે. વિશેષમાં નંદા અને જયા તિથિઓને પણ તે માટે યોગ્ય ગણેલી છે. એટલે સુદિ

૧, ૩, ૬, ૮, ૧૧ અને ૧૩ ના દિવસે પણ લેનો પ્રારંભ કરી શકાય.

આ પાઠ દિવસના પ્રથમ એ પ્રહરમાં એટલે કે બાર વાગ્યા પહેલાં કરી લેવો જોઈએ અને તેમાં પણ સૂર્યોદય સમયને વધારે પસંદગી આપવી જોઈએ.

આ વખતે મુખ પૂર્વ દિશા કે ઉત્તર દિશા તરફ રાખવું આવશ્યક છે.

આ પાઠનો પ્રારંભ કરતી વખતે ઊંચા આસન પર શ્રી આદીશ્વર પ્રભુની પ્રતિમા પધરાવવી. તે મુવર્ણ, રૌપ્ય અથવા સપ્તધાતુની હોવી જોઈએ. પ્રથમ તેની આગળ ધૂપ-દીપ કરવા, પછી તેની આઠ પ્રકારે પૂજા કરવી, ત્યારબાદ તેમની આગળ વિવિધ પ્રકારનાં ફળ-ફૂલ, અક્ષત તથા રૂપાનાણું મૂકવું. તે પછી આસન પર સ્થિર થઈને આ સ્તોત્રનો પૂરો પાઠ કરવો. આસન ઊંડું રાખવું જરૂરી છે. તે શ્વેત,

---

× મન્ત્રારમ્મસ્ય ચૈત્રસ્ય, વહુદુઃસ્વસ્ય દાયકઃ ।

વૈશાકે રત્નલાભાય, જ્યેષ્ઠે ચ મરણં છુવમ્ ॥૧॥

આષાઢે કલ્પદ્રવ્યે, પૂર્ણર્થો શ્રાવણો ભવેત્ ।

માદ્રપદ મુક્તવાસિ, પુત્રાય ધનમાશ્વિને ॥૨॥

કાર્તિકે સ્વર્ણલાભાય, માર્ગશીર્ષો મહોદયે ।

પૌષે ધનસમૃદ્ધિશ્ચ, માઘે મેઘાવિવર્દનમ્ ॥૩॥

ધાન્ય ફાલુને શ્વેત, માસાનાં કથિતં ફલમ્ ।

મુસાર્થસ્ય દાતવ્યં, જ્ઞાતવ્યં યતતો બુધેઃ ॥૪॥

પીળા કે લાલ રંગનું હોવું જોઈએ. વાદળી કે લીલા રંગના આસનનો ઉપયોગ કરવો નહિ.

બીજા દિવસથી નાહી-ધોઈને શ્રી આદીનાથ ભગવાનની પ્રતિમા કે તેમની છબી સમક્ષ આ પાઠ કરવો જોઈએ. તે વખતે ધૂપ-દીપ આવશ્યક છે. અપવાદે એમને એમ પણ પાઠ થઈ શકે છે, પણ તે વખતે ત્રિકરણશુદ્ધિ અવશ્ય જાળવવી જોઈએ.

[૨]

અખંડ પાઠનો વિધિ

મહાન ઉપદ્રવોના પ્રસંગે તેમજ શાંતિ-તુષ્ટિ-પુષ્ટિ માટે આ સ્તોત્રનો અખંડ પાઠ કરવામાં આવે છે. આ પ્રથા દિગ્ગમ્ભર સંપ્રદાયમાં વિશેષ છે અને તે માટે ખાસ વિધિ-વિધાન ચોખ્ખા છે, એટલે તેના બાલુકાર પડિતોની અગ્રેસરતામાં જ પ્રાય : તેનું આયોજન થાય છે.

ભાવિકો સાથે મળીને આ સ્તોત્રનો અખંડ પાઠ કરવા ઈચ્છે તો કરી શકે છે. તે વખતે વિશેષ વિધિ-વિધાન ન થઈ શકે તો ઊંચા આસન પર શ્રી આદીશ્વર ભગવાનની સુવર્ણ, રૌપ્ય અથવા સમઘાતુની પ્રતિમા પધરાવી તથા તેનાથી

નીચા આસન પર શ્રી ચક્રેશ્વરી દેવીની છબી પધરાવીને .ધૂપ-દીપપૂર્વક અખંડ પાઠ કરવો જોઈએ. આવો ચોવીશ કલાકનો અખંડ પાઠ ઘણું સુંદર પરિણામ લાવી શકે એમ અમારું માનવું છે. આરાધકેએ આ દિશામાં અવશ્ય પ્રયત્ન-શીલ થવું. શ્રી ચક્રેશ્વરી દેવી અંગે આગળ વિવેચન આવશે.

*

[૩]

પ્રત્યેક પદનો વિશિષ્ટ પ્રભાવ

ભક્તામરસ્તોત્રનું પ્રત્યેક પદ પ્રભાવશાળી છે. જો તેની વિશિષ્ટ રીતે ગણના કરવામાં આવે તો પોતાનો પ્રભાવ અવશ્ય બતાવે છે. જિજ્ઞાસુઓને આ વસ્તુની પ્રતીતિ કરાવવા માટે જ પૂર્વ મહુર્ષિઓએ તેમાંના ઘણાખરાં પદો પરત્વે ‘મહિમાદર્શક કથાઓ’નું સંકલન કરેલું છે અને તે અમે પ્રસ્તુત ગ્રંથના ત્રીજા ખંડમાં પ્રકટ કરેલું છે. આધુનિક કાળે પણ કેટલાક પંડિતો-મંત્રવિશારદો ભક્તામરસ્તોત્રના અમુક પદનું અમુક વાર સ્મરણ કરીને કોઈ વ્યક્તિને ઝાડો મારે છે, તો તે ભૂત-પ્રેત-વ્યંતરાદિના વળગાડોથી મુક્ત થાય છે. અથવા તો ત્યારથી તેનો રોગ મટવા માડે છે કે તેને ઈષ્ટલાભ થવા લાગે છે.

અમે એક એવા પંડિતને બાણીએ છીએ કે જેણે અમુક દિવસ સુધી આ સ્તોત્રની ઝરમી ગાયાનો પાઠ કરીને એક વ્યક્તિને જેલ થલી અટકાવી હતી. તે વ્યક્તિ જેલમાં બંધ તેવા સર્વ સંભોગો ઉત્પન્ન થયા હતા અને 'સહુ કોઈ માનતું' હતું કે હવે તેને જેલમાં અવસ્થા જવું પડશે. વળી તે વ્યક્તિ પણ એમ જ માની રહી હતી કે હવે મારે માટે જેલ નિશ્ચિત છે. એવા પ્રસંગે આ ચમત્કાર બન્યો હતો.

તાત્પર્ય કે આ પદોની શબ્દસંકલના વિશિષ્ટ પ્રકારની હોઈ તે મંત્રતુલ્ય છે અને મંત્રના જેવું જ કામ આપે છે.

આ સ્તોત્રની મહિમાદર્શક કથાઓમાં એ વાત સ્પષ્ટ કરવામાં આવી છે કે અમુક વ્યક્તિએ આ સ્તોત્ર અમુક ગુરુના મુખેથી ધારણ કર્યું અને તેનો નિત્યપાઠ શરૂ કર્યો, જેથી સ્મરણ કરતાં ચમત્કારિક પરિણામ આવ્યું.

આ વસ્તુની સ્પષ્ટતા અમે એટલા માટે કરીએ છીએ કે કોઈ દિવસ ભક્તોત્તમસ્તોત્રની સામે નજર મ નાખનારા આપત્તિના પ્રસંગે પુસ્તક ઉઘાડીને તેના અમુક પદોનો પાઠ કરવા લાગે છે અને ચમત્કારિક પરિણામની આશા રાખે છે, પરંતુ બ્યારે તેવું કોઈ પરિણામ તેમને જણાતું નથી, ત્યારે 'આ તો બધાં ગપ્પાં છે' એમ કહી પૂર્વાચાર્યોની નિંદા કરે છે અને સ્તોત્રની અપભ્રાજના કરે છે; તેથી હિતાવહ એ છે કે પ્રારંભથી જ આ સ્તોત્રને કંઠસ્થ કરી લેવું અને તેનો નિત્ય નિયમિત પાઠ કરવો; જેથી આપત્તિઓ

નજીક આવે નહિ અને કદાચ આવે તો અગ્નિ સમીપે રહેલા ધૃતની જેમ તરતજ ઓગળી બચ-નાશ પામે. જો બેંકમાં મૂડી જમા કરી હોય તો એક લાખીને પૈસા ઉપાડી શકાય છે. આહીં પણ એસ જ સમજવું. તાત્પર્ય કે આ સ્તોત્રના નિત્ય-નિયમિત પાઠ વડે આધ્યાત્મિક મૂડી જમા કરી હોય તો આપત્તિના સમયે તે કામ લાગે છે અને આપણને શોક-સંતાપમાંથી મુક્ત કરે છે.

વિશિષ્ટ પ્રયોજન અંગે જ્યારે આ સ્તોત્રના એક કે તેથી વધારે પદોનું સ્મરણ કરવાનું હોય, ત્યારે તે પદ કે પદોની એક પૂરી માળા સૂર્યોદય પહેલાં ફેરવી લેવી જોઈએ. એવે વખતે સ્નાન કરવાનો યોગ ન હોય તો હાથ-પગ-મોઢું ધોઈને તથા શુદ્ધ વસ્ત્રો પહેરીને પણ તેની ગણના કરી શકાય. પરંતુ તે વખતે ધૂપ-દીપ અવશ્ય કરવા.

આ પદોની સાથે અમુક મંત્રનો જપ કરવાથી પરિણામ શીઘ્ર અને સચોટ આવે છે. તે મંત્રો શ્રી ગુણાકર-સૂરિએ વૃદ્ધ સંપ્રદાય તરીકે આ સ્તોત્રની ટીકામાં ઉદ્ધર્તા છે, જે અમે પાઠકોની બાજુ માટે આહીં રજૂ કરવાના છીએ, પરંતુ તેમની રજૂઆત કરતાં પહેલાં મંત્રસાધના અંગે કેટલીક સ્પષ્ટતા-સૂચના આવશ્યક છે, એટલે પ્રથમ તેની રજૂઆત કરીશું.

પણ પ્રાણને હાનિ થાય કે તે અત્યંત દુઃખી થાય એવા કોઈ મંત્ર-યંત્ર-તંત્રપ્રયોગો કરવા નહિ.

અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો મંત્રસાધકે પોતાના હિતને માટે સુખ્યત્વે શાંતિ-તુષ્ટિ-પુષ્ટિકર્મનો જ આશ્રય લેવો અને અત્યંત જરૂરી હોય તો વશ્યકર્મ (ખીજાને વશ કરવાની ક્રિયા), વિદ્રેષણકર્મ (બે સિત્રોની વચ્ચે દ્રેષ થાય અને તેમનું સંગઠન તૂટી જાય તેવી ક્રિયા) કે સ્તાંભન કર્મ (આકંઠણ કરી રહેલ મનુષ્ય, પશુ વગેરેને અટકાવી દેવા)નો આશ્રય લેવો, પણ ઉચ્ચાટન (સ્થાન-ધંધા વગેરેથી બ્રષ્ટ કરવો) કે મારણકર્મ જેવા ઉગ્ર કર્મોનો આશ્રય લેવો નહિ. ‘વાયુ’ લણાય છે, એ ન્યાયે આવાં કર્મોનો આશ્રય લેવાથી ભવિષ્યમાં આપણને ઘણું દુઃખ સહન કરવું પડે છે અને દેહલીક વાર તો આવા પ્રયોગો કરતાં કોઈ ભૂલચૂક થવાથી એ જ વખતે આપણને મોટો દંડ થાય છે.

એ વાત સાચી છે કે મંત્રશાસ્ત્રમાં ઉચ્ચાટન-મારણ વગેરેના પ્રયોગો બતાવ્યા છે, પણ તે દેશ કે ધર્મની રક્ષાનો પ્રસંગ આવી પડે ત્યારે ન છૂટકે કરવાના છે. અંગત સ્વાર્થ માટે તેનો ઉપયોગ કરવાનો નથી. ‘મહા પ્રાભાવિક ઉવસ-ગાહર’ સ્તોત્ર ના ચોથા પ્રકરણમાં અમે આ વિષયનું વિસ્તારથી વિવેચન કરેલું છે, તે પાઠકોએ અવશ્ય જોઈ લેવું.

મંત્રસિદ્ધિનો મૂળ પાયો શ્રદ્ધા છે. વધારે સ્પષ્ટ કહીએ તો જેને મંત્રદેવતા, મંત્ર તથા મંત્રદાતા શુરુ પ્રત્યે

પૂરેપૂરી શ્રદ્ધા હોય છે, તેની જ મંત્રસાધના સફળ થાય છે. જેઓ ડગમગતા મને કે શંકાશીલ હોયે મંત્રસાધનાનો પ્રારંભ કરે છે, તેને કદી પણ સિદ્ધિ સાંપડતી નથી.

મંત્રસાધનાને સફળ બનાવવા માટે પણ શુદ્ધિની પરમ આવશ્યકતા છે. શુદ્ધિ એટલે બાહ્ય અને અભ્યંતર પવિત્રતા. તેમાં બાહ્ય પવિત્રતા સ્નાનાદિથી આવે છે અને અભ્યંતર પવિત્રતા કામ-ક્રોધાદિ મલિન વિચારો કે ભાવોનો ત્યાગ કરવાથી આવે છે.

આ બતની પવિત્રતા પ્રાપ્ત કરવા માટે ખાનપાન તથા ૧ રિચર્યામાં બને તેટલી શુદ્ધિ બળવવી જોઈએ. જેમ યુક્ત આહાર-વિહાર રાખનારને જ યોગ સિદ્ધ થાય છે, તેમ યોગ્ય આહાર-વિહાર રાખનારને જ મંત્રસિદ્ધિ થાય છે.

ત્રીજી આવશ્યક વસ્તુ એ છે કે મંત્રસાધનાનો પ્રારંભ મંત્રવિશારદ એવા ગુરુની નિશ્રામાં કરવો, અને તેમ ન જ બને તો કોઈ જ્ઞાનવૃદ્ધ કે તપસ્વીનો ગુરુ તરીકે સ્વીકાર કરીને પછી તેનો પ્રારંભ કરવો, પણ એમ ને એમ મંત્રસાધનામાં સુધી પડવું નહિ.

મંત્રસાધનાના પ્રારંભમાં કેટલાંક ભયપ્રદ દૃશ્યો દેખાય છે, પણ તેથી ડરવું નહિ. સાચી વાત તો એ છે કે, બીકણ અથવા હરપોક મનુષ્યોએ આ માગે "પ્રયાણ જ કરવું" નહિ, અન્યથા તેઓ પોતાની તબિયત બગાડશે, કે પાગલપણાનો ભોગ થઈ પડશે. સિંહણવું દૂધ જેમ કનકપાત્ર જ. ભરવી.

શકે છે, તેમ નિર્ભય હિમ્મતવાન મનુષ્યો જ મંત્રસાધના કરીને ઇષ્ટાર્થની પ્રાપ્તિ કરી શકે છે.

મંત્રપાઠ શુદ્ધ કરવો. તેમાં એકને બદલે બીજો અક્ષર ન બોલાઈ જાય તેની ખાસ કાળજી રાખવી. રક્ષતિ (રક્ષણ કરે છે) ને બદલે મક્ષતિ (લક્ષણ કરે છે) બોલાય, તો શું પરિણામ આવે ? તે કલ્પી લેવું. આ જ રીતે કાના, માત્રા, મીઠી વગેરેની શુદ્ધિ પણ અવશ્ય જાળવવી.

મંત્રસાધનાનો જે વિધિ બતાવ્યો હોય, તે પ્રમાણે જ સર્વ ક્રિયા કરવી. તેમાં કંઈ ગરબડ કરવી નહિ.

મંત્રસાધના એક વિજ્ઞાન છે, એ વાત સમજવા માટે અમેએ લખેલો ‘ મંત્રવિજ્ઞાન ’ નામનો ગ્રંથ, તથા તેની પૂર્તિરૂપ ‘ મંત્રદિવાકર ’ નામનો ગ્રંથ અવશ્ય જોઈ જવો.

‘ હ્રીં કારકલ્પતરુ ’ માં અમે મંત્રશાસ્ત્રનાં મૂળ તત્ત્વો સમજાવ્યાં છે, તે જોઈ જવાથી મંત્રસાધનામાં ઘણું માર્ગ-દર્શન મળશે.

✽

[૫]

શ્રી ચક્રેશ્વરી દેવી

મહિમાકથાઓમાં અનેક સ્થળે શ્રી ચક્રેશ્વરી દેવીનું નામ આવે છે અને ઉપર અખંડ પાઠના વિવેચનમાં અમે

તેમની છબી પધરાવવાનો નિર્દેશ કરેલો છે, એટલે તે અગે અહીં થોડું વિવેચન કરીશું.

દરેક તીર્થ'કરના શાસનમાં તેની રક્ષા કરનાર યક્ષ-યક્ષિણી ઉત્પન્ન થાય છે, જેને શાસનદેવ તથા શાસનદેવી કહેવામાં આવે છે. તેઓ તે તીર્થ'કર ભગવંતની અનન્ય ભક્તિ કરનારને અનેક રીતે સહાય કરે છે, તેથી તે પણ વંદનીય-પૂજનીય મનાય છે. આપણા મંદિરોમાં જે તીર્થ'કર મૂળનાયક હોય તેના યક્ષ-યક્ષિણીને તે મંદિરના ગર્ભગૃહની બહાર બંને બાજુ પ્રતિષ્ઠિત કરવામાં આવે છે, તે પરથી તેમની વંદનીયતા-પૂજનીયતા સમજી શકાશે.

ભક્તામરસ્તોત્ર પ્રથમ શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનની સ્તુતિ-સ્તવના અર્થે થોળાયેલું છે. તેમના શાસનની રક્ષા કરનાર યક્ષનું નામ ગોમુખ છે અને યક્ષિણીનું નામ અપ્રતિચકા છે, પણ તે ચક્રેશ્વરીના નામથી વિશેષ પ્રસિદ્ધ છે. નિર્વાણ-કલિકામાં તેનું સ્વરૂપ વર્ણવતા કહ્યું છે કે 'તસ્મિન્નેવ તીર્થે સમુત્પન્નામપ્રતિચક્ર.મિઘાનાં યક્ષિણીં હેમવર્ણાં ગરુડવાહનામષ્ટ-મુજાં વરદવાણચક્રાશયુક્તદક્ષિણકરાં ધનુર્વજ્રચક્રાઙ્કશ્વામ-હત્તાં ચેતિ ।' તેજ તીર્થને વિષે અપ્રતિચકા નામની યક્ષિણી ઉત્પન્ન થયેલી છે, જેનો વર્ણ સુવર્ણ જેવો (પીળો) છે, જેનું વાહન ગરુડ છે અને જે આઠ ભુજવાળી છે. આ આઠ ભુજઓ પૈકી તેની જમણી ભુજઓમાં અનુક્રમે વરહમુદ્રા, બાણ, ચક્ર અને પાશ છે તથા ડાબી ભુજઓમાં ધ્વજ, વજ્ર, ચક્ર અને અંકુશ છે.'

તેની બંને બાજુની ભુજાઓમાં ચક્ર હોઈ તે ચક્રેશ્વરી કહેવાય છે.

ભક્તામરસ્તોત્ર કે તેના અમુક પદનો અનન્ય મને પાઠ કરતાં આ ચક્રેશ્વરી દેવી પ્રસન્ન થાય છે અને અદ્ભૂત રીતે સહાય કરે છે.

*

[૬]

વૃદ્ધસંપ્રદાય અનુસાર જાપ્ય મંત્રો

વૃદ્ધસંપ્રદાય અનુસાર જે મંત્રો જપવા યોગ્ય છે, તે અહીં આપેલા છે. તેનો પાઠ અનેક પ્રતિઓ મેળવીને શુદ્ધ કરેલો છે.

૧. વિપત્તિ દૂર કરનારો મંત્ર

આ મંત્ર પહેલાં અને બીજા પદનો પૂરક મંત્ર છે, એટલે પ્રથમ આ બે પદો સાથે બોલીને તેની માળા ફેરવવી અને પછી આ મંત્રનો ૧૦૮ જપ કરવો. એક માળા ફેરવતાં ૧૦૮ જપ થાય છે, એ સુગ પાઠકો જાણતા જ હશે.

“ૐ નમો વૃષભનાથાય, મૃત્યુક્ષયાય, સર્વજીવશરણાય, પરમપુરુષાય, ચતુર્વેદાનનાય, અષ્ટાદશદોષરહિતાય, અજરામ-

રાય, સર્વજ્ઞાય, સર્વદર્શિને, સર્વદેવાય, અષ્ટમહાપ્રાતિહાર્યચતુર્સિ-
શદ્તિશયસહિતાય, શ્રીસમવસરણે દ્વાદશર્ષદ્વૈષ્ટિતાય, દાન-
સમર્થાય, ગ્રહ-નાગ-ભૂત-યક્ષ-રાક્ષસ-શઙ્કરાય, સર્વશાન્તિક-
રાય, મમ શિવં કુરુ કુરુ સ્વાહા । ”

ત્રીજા-ચોથા પદનો પણ આજ પૂરક મંત્ર છે, એટલે
તે બંને પદો સાથે બોલીને તેની માળા ગણવી અને પછી
આ મંત્રની માળા ફેરવવી.

શાંતિ-તૃષ્ટિ-પુષ્ટિમાં શ્વેત વસ્ત્ર અને સ્ફટિકની માળા
છે. આસન પણ શ્વેત જ રાખવું.

ૐ અને હ્રીં તું સામર્થ્ય તથા સ્વરૂપ સમજવા માટે
અમારો લખેલો ‘મંત્રચિંતામણિ’ ગ્રંથ અવશ્ય જોઈ
જવો.

૨. જય મેળવવાનો મંત્ર

આ મંત્ર સાતમા પદની પૂર્તિરૂપે અપાયેલો છે, એટલે
પ્રથમ સાતમા પદની માળા ગણી તેની માળા ફેરવવી. ખાસ
કરીને રાજ્યસભામાં જવાનો પ્રસંગ હોય કે લશ્કર ચડી આવ્યું
હોય ત્યારે આ મંત્રનો પાઠ કરવાથી લાભ થાય છે.

“ ૐ હ્રીં હ્રીં હ્રીં ૐ ઋષભશાન્તિઘૃતિકીર્તિકાન્તિબુદ્ધિ-
લક્ષ્મી હ્રીં અપ્રતિક્રે ! પદ વિચક્રાય સ્વાહા । શાન્ત્યુપશા-
ન્તિસર્વકાર્યકરી ભવ દેવિ ! અપરાજિતે ૐ ઠઃ ઠઃ । ”

૩. સર્વરક્ષાકરી વિદ્યા

આ વિદ્યા આઠમા તથા નવમા પદની પૂર્તિરૂપે અપાયેલી છે, એટલે પ્રથમ આ બે પદોની માળા ફેરવીને પછી આ વિદ્યાનો ૧૦૮ વાર જપ કરવો. તેથી વિકટ પ્રસંગોમાં રક્ષા થાય છે.

“ ॐ ह्रीं जूं श्रीचक्रेश्वरी मम रक्षां कुरु कुरु स्वाहा । ”

સામાન્ય રીતે જે પુરુષદેવતાથી અધિષ્ઠિત હોય તે મંત્ર કહેવાય છે અને સ્ત્રીદેવતાથી અધિષ્ઠિત હોય, તે વિદ્યા કહેવાય છે. અથવા પાઠસિદ્ધ હોય તે મંત્ર કહેવાય છે અને ક્રિયા(અનુષ્ઠાન)સિદ્ધ હોય તે વિદ્યા કહેવાય છે. આમ છતાં વ્યવહારમાં મંત્ર અને વિદ્યાનો પર્યાય શબ્દ તરીકે પણ પ્રયોગ થાય છે. આહીં વિદ્યા શબ્દનો પ્રયોગ એ રીતે થયેલો જણાય છે.

૪. સર્વસિદ્ધિકરમંત્ર

અગિયારમા પદની પૂર્તિરૂપે આ મંત્ર અપાયેલો છે, એટલે પ્રથમ તેની માળા ગણવી. પછી આ મંત્રનો શુદ્ધિ-પૂર્વક ૩૨ વાર પાઠ કરવો. સાયંકાળે પણ શુદ્ધ થઈને આ મંત્રનો ૩૨ વાર પાઠ કરવો જરૂરી છે.

“ ॐ ह्रीं नमो अरिहंताणं सिद्धाणं सूरिणं उवज्झा-
याणं साहूगं मम ऋद्धिं वृद्धिं समीहितं कुरु कुरु स्वाहा । ”

૫. સારસ્વતવિદ્યા

આરંભ પદ્યની પૂર્તિરૂપે આ વિદ્યા અપાયેલી છે, એટલે પ્રથમ તેની માળા ફેરવવી અને પછી રૂપેત શુદ્ધ રેશમી વસ્ત્રો પહેરીને સ્ફટિકની માળાથી આ વિદ્યાનો ૧૦૮ વાર પાઠ કરવો, તેથી સરસ્વતી પ્રસન્ન થાય છે અને વિદ્યાની વૃદ્ધિ થાય છે.

“ૐ હ્રીં ચન્દ્રસપ્તવીણં ૐ હ્રીં પચાણસારીણં ૐ હ્રીં ઇગારસંગધારીણં ૐ હ્રીં રજ્જુમણં ૐ હ્રીં વિરલમ-ઈણં નમઃ સ્વાહા ।”

સામાન્ય રીતે જપ વખતે નમઃ અને હોમ વખતે સ્વાહા આવે છે, પરંતુ કેટલાક મંત્રોમાં આ બંને પદો સાથે પણ બોલવાના હોય છે.

૬. રોગાપહારિણીવિદ્યા

તેરમા પદ્યની પૂર્તિરૂપે આ વિદ્યા અપાયેલી છે, એટલે પ્રથમ તેની માળા ફેરવવી અને પછી આ વિદ્યાનો ત્રિસંધ્ય (સવાર, બપોર અને સાંજ) ૧૦૮ વાર પાઠ કરવો.

“ૐ હ્રીં આમોસહિલદ્વીણં ૐ હ્રીં વિષ્ણોસહિલ-દ્વીણં ૐ હ્રીં સેલોસહિલદ્વીણં ૐ હ્રીં જલ્લોસહિલદ્વીણં ૐ હ્રીં સત્ત્વોસહિલદ્વીણં નમઃ સ્વાહા ।”

અહીં તથા દશમા, અગિયારમા અને ઔદમા મંત્રમાં ૐ હ્રીં પછી પૂર્વે એવો પાઠ આવે છે, પણ તે વિધિસૂચક

હોવાથી મૂળ મંત્રનો પાઠ નથી. તેનાથી એવું સૂચન થાય છે કે આનું દરેક પદ ઐં હ્રીં પૂર્વક બોલવું, એટલે અહીં તેવો પાઠ આપેલો છે. ઉપર જણાવેલ સારસ્વતવિદ્યાનો તથા બારમો અને તેરમો મંત્ર આ પ્રમાણે જ તથા દશમા અગિયારમા અને ચૌદમા મંત્રમાં એટલે પ્રત્યેક પદને ઐં તથા હ્રીં બેડીને જ બોલાવ છે.

૭. વિષાપહારિણીવિદ્યા

ચૌદમા પદની પૂર્તિરૂપે આ વિદ્યા અપાયેલી છે, એટલે પ્રથમ તેની માળા ફેરવવી અને પછી આ વિદ્યાનો પાઠ ૧૦૮ વાર કરવો.

“ ઐં હ્રીં આસીવિસલદ્વીગં ઐં હ્રીં સ્ત્રીરાસવલદ્વીગં
ઐં હ્રીં મહુયાસવલદ્વીગં ઐં હ્રીં અમિઆસવલદ્વીગં નમઃ
સ્વાહા । ”

ઠોઠ પશુ મનુષ્યને ઝેર ચઢ્યું હોય તો આ મંત્રથી ૧૦૮ વાર પાણી મંત્રીને પાવાથી ઝેર ઉતરી જાય છે.

૮. ત્રિભુવનસ્વામિનીવિદ્યા

ચૌદમા પદની પૂર્તિરૂપે આ વિદ્યા પણ અપાયેલી છે, એટલે પ્રથમ ચૌદમા પદની માળા ફેરવ્યા પછી આ વિદ્યાનો પાઠ કરવો. પ્રવાહની માળાથી નિત્ય ૩૦૦૦ જપ કરતાં સર્વ ઇચ્છિત વસ્તુની પ્રાપ્તિ થાય છે.

“ૐ હ્રીં શ્રીં ક્લીં” અસિબાહસા ચુલુ ચુલુ કુલુ
કુલુ મુલુ મુલુ હચ્છિયં મે કુરુ કુરુ સ્વાહા ।”x

૯. સ્વપ્ન દ્વારા શુભાશુભ જાણવાનો મંત્ર

પંદરમા પદની પૂર્તિરૂપે આ મંત્ર અપાયેલો છે,
એટલે પ્રથમ તેની માળા ગણીને આ મંત્રનો જપ કરવો.
તેનો વિધિ આ પ્રમાણે જાણવો :

પુખ્તકાંતો યોગ આવે ત્યારે સંધ્યા સમયે સ્નાન
કરીને મુગધી તેલ-ચંદન વગેરેથી શરીરે વિલેપન કરી
શરીરને પવિત્ર કરવું અને મુગધી પુષ્પોની માળા ધારણ
કરવી. પછી જ્યાં સ્ત્રીનો સંસર્ગ થાય નહિ એવા એકાંત
સ્થાનમાં જઈને ગોમય (ગાયતું છાણ)થી લીપેલી ભૂમિ પર
જિહ્વા રહીને સ્ફટિકની માળાથી પૂર્વાભિમુખ ૧૦૮ વાર જપ
કરવો. તે પછી દક્ષિણ દિશા જાણી જિહ્વા રહીને એ જ મુજબ
૧૦૮ જપ કરવો. તે પછી પાશ્વર્ય અને ઉત્તર દિશા જાણી
જિહ્વા રહીને ૧૦૮-૧૦૮ જપ કરવા. ત્યાર પછી જેને ઉત્તર
એઈ તો હોય તે પ્રશ્ન મનમાં ચિંતવીને અર્ધી રાત્રિ પછી
સંત્રારે સૂઈ રહેવું, એટલે પાછલી રાત્રિની એ ઘડી બાકી
રહે ત્યારે સ્વપ્ન દેખાશે અને તેમાં જે કાર્ય ચિંતવ્યું હોય
તેવું શુભાશુભ ફળ દેખાશે. સ્વપ્ન આવ્યા પછી સૂઈ
રહેવું નહિ.

“ચલ્વીસ તીર્થંકર તળી આળ । પઞ્ચપરમેષ્ઠિ તળી આળ ।
ચલ્વીસ તીર્થંકર તળહ તેજિ પઞ્ચપરમેષ્ઠિ તળહ તેજિ । ૐ
અર્હ” સ્તપ્તયે સ્વાહા । ”

૧૦. અધમોક્ષિણીવિદ્યા

પંદરમા પદની પૂર્તિરૂપે આ વિદ્યા પણ અપાયેલી છે, એટલે પ્રથમ તેની માળા ફેરવી આ વિદ્યાનો ૧૦૮ વાર પાઠ કરવો.

“ ૐ હ્રીં જિણાણં ૐ હ્રીં ઓહિજિણાણં ૐ હ્રીં
પરમોહિજિણાણં ૐ હ્રીં અણંતોહિજિણાણં ૐ હ્રીં સામ-
ન્નકેવલીણં ૐ હ્રીં ભવત્થકેવલીણં ૐ હ્રીં અભવત્થકેવલીણં
નમઃ સ્વાહા । ”

આ વિદ્યાનો જપ કરવાથી ભૂત, પ્રેત, ડાકણ, શાકિની વગેરેનો ઉપદ્રવ દૂર થાય છે.

૧૧. શ્રીસમ્પાદિનીવિદ્યા

સોળમા પદની પૂર્તિરૂપે આ વિદ્યા અપાયેલી છે, એટલે પ્રથમ તેની માળા ફેરવી, પછી આ વિદ્યાનો ફેરબાની માળાથી ૧૦૮ વાર જપ કરવાથી લક્ષ્મીની પ્રાપ્તિ થાય છે.

“ ૐ હ્રીં લીયવુદ્ધીણં ૐ હ્રીં કુદ્ધુદ્ધીણં ૐ હ્રીં
સમ્મિન્નસોબાણં ૐ હ્રીં અવ્વજીણમહાણસીણં ૐ હ્રીં સવ્વ-
લક્કીણં નમઃ સ્વાહા । ”

૧૨. પરવિદ્યોચ્છેદિનીવિદ્યા

સત્તરમા પદની પૂર્તિરૂપે આ વિદ્યા અપાયેલી છે, એટલે પ્રથમ તેની માળા ફેરવી આ વિદ્યાનો જપ કરવો.

“ૐ હ્રીં ઉગતવચરણાં ૐ હ્રીં દિત્તવાણં
ૐ હ્રીં તત્તવાણં ૐ હ્રીં પદિમાપદિવન્નાં નમઃ સ્વાહા ।”

કેટલીક પ્રતિઓમાં સ્ત્ર પાઠ આવે છે, પણ સ્ત્ર પાઠ શુદ્ધ છે.

આ મંત્ર ભણીને મોરપીંછ વડે ૧૦૮ વાર ઓઠે દેવાથી ખીજાયે કરેલા અનિષ્ટ વિદ્યાપ્રયોગની અસર દૂર થાય છે. ભૂતપ્રેતનો દોષ ટળે છે, શીતજ્વર (ટાઢિયો તાવ); ઉષ્ણ જ્વર (ખળતરિયો તાવ), વગેરે જ્વરનો નાશ થાય છે. વળી આ મંત્રથી ૧૦૮ વાર પાણી અભિમંત્રિત કરીને છાંટવાથી મરકી વગેરેનો ઉપદ્રવ દૂર થાય છે.

૧૩. દોષનિર્નાશિનીવિદ્યા

આ વિદ્યા અઠારમા પદની પૂર્તિરૂપે અપાયેલી છે, એટલે પ્રથમ તેની માળા ગણીને આ વિદ્યાનો ૧૦૮ વાર પાઠ કરવો. રવિવારના દિવસે આ મંત્રાક્ષરોને ચક્ષુર્દર્શનથી લોખપત્ર પર લખીને માદ્દળિયામાં ઘાલી પોતાની પાસે રાખે તો કોઈ કામણુ-દૂમણુની અસર થાય નહિ, તેમ જ દિવસે દિવસે કીર્તિ અને પ્રેભાવમાં વધારો થાય.

“ ઐં હ્રીં જંઘાચરણાં ઐં હ્રીં વિજ્ઞાચરણાં ઐં
હ્રીં વેડવિચરણાં ઐં હ્રીં આગાસગામીણં નમઃ સ્વાહા । ”

૧૪. અશિવોપશમનીવિદ્યા

આ વિદ્યા ઓગણીસમા પદની પૂર્તિરૂપે અપાયેલી છે,
એટલે પ્રથમ તેની માળા ગણીને આ વિદ્યાનો ૧૦૮ વાર પાઠ
કરવો. તેથી બધી ભતના ઉપદ્રવોનું નિવારણ થાય છે.

“ ઐં હ્રીં મળવન્જવનાળીણં ઐં હ્રીં સીયલેસાણં ઐં
હ્રીં તેડલેસાણં ઐં હ્રીં આસીવિસમાવળાણં ઐં હ્રીં દિટ્ટી-
વિસમાવળાણં ઐં હ્રીં ચારણમાવળાણં ઐં હ્રીં મહાસુમિળ-
માવળાણં ઐં હ્રીં તેયગિનિસગ્નાણં નમઃ સ્વાહા । ”

૧૫. સૂરિમંત્ર

૨૦મી થી ૨૫મા પદ સુધીની પૂર્તિ સૂરિમંત્ર વડે
થાય છે. કેટલાકના અભિપ્રાયથી આ છ પદોની પૂર્તિ ચિંતા-
મણિ મંત્ર વડે થાય છે. તેનો પાઠ આ પ્રમાણે સમજવો :

“ ઐં હ્રીં શ્રીં અર્હં નમિઝ્ઞ પાસ વિસહર વસહ
જિણફુલિંગ ઐં હ્રીં શ્રીં અર્હ નમઃ । ”

આ મંત્ર ભયહરવિદ્યા તરીકે પણ પ્રસિદ્ધ છે. તેના
વિસ્તૃત વિવેચન માટે બુદ્ધો મહાપ્રાણાવિક ઉવસગ્ગહરં સ્તોત્ર.
પૃ. ૧૮૬ થી ૧૮૨.

૧૬. મહાલક્ષ્મીનો મંત્ર

છત્રીશમા પદ્યની પૂર્તિરૂપે આ મંત્ર અપાયેલો છે, એટલે પ્રથમ તેની માળા ગણીને આ મંત્રનો જપ કરવો.

‘ૐ શ્રીં હ્રીં ક્લીં મહાલક્ષ્મ્યૈ નમઃ ।x

જે દિવસે મૃગશીર્ષ નક્ષત્ર અને શુક્રવાર હોય તે દિવસે આ મંત્રનો જપ શરૂ કરવો, પરંતુ તે પહેલાં જે ઘર કે જગામાં જપ કરવો હોય તેને ઘોળાવીને જપસ્થાનની જમણી બાજુએ લક્ષ્મીદેવીની મૂર્તિ પધરાવવી. પછી તેની સામે બેસી રોજ ૧૦૦૮ મંત્ર જપ કરવો અને તેટલાં જ સોનચંપાનાં ફૂલ ચડાવવાં. આ રીતે એક લાખ જપ કરતાં મહાલક્ષ્મી પ્રસન્ન થઈને સાક્ષાત્ દર્શન આપે છે અને સાધકના સર્વ મનોરથ પૂરા કરે છે.

મહાલક્ષ્મીનો વર્ણ પીળો છે, તેના બે હાથમાં કમળ છે કે જેમાંથી પાણી ટપકી રહ્યું છે, ત્રીજા હાથમાં પાણીનો ભરેલો કગથ છે અને ચોથા હાથમાં અંકુશ છે. વળી બંને બાજુ હાથી સૂંઢમાં ચામર લઈને ઢાળી રહેલ છે.

x તંત્રશાસ્ત્રોમાં કહ્યું છે કે—

આદૌ પ્રણવસ્તતઃ શ્રીં ચ, હ્રીં ક્લીં કામાક્ષતતઃ ।

મહાલક્ષ્મ્યૈ નમઃપ્રાન્તે, મન્ત્રો લક્ષ્મ્યા દશાક્ષરઃ ॥

આદિમાં પ્રણવ ૐ, પછી શ્રીં હ્રીં અને કામખીજ વક્રીં ત્યાર પછી મહાલક્ષ્મ્યૈ અને નમઃ જેના છોડે છે એવો દશ અક્ષરનો (મહા) લક્ષ્મીનો મંત્ર છે.

બાણકાર પાસે આ મૂર્તિ બનાવવી બોધીએ, અથવા
આવા પ્રકારની મૂર્તિ મળે તે જ શ્રદ્ધા કરવી બોધીએ.

૧૭. કુદ્રોપદ્રવનાશક મંત્રો

સત્તાવીશમી ગાથાની પૂર્તિરૂપે આ મંત્ર અપાયેલો
છે, એટલે પ્રથમ તેની માળા ફેરવવી અને પછી આ મંત્રનો
૨૧ વાર જપ કરવો, તેથી કુદ્ર ઉપદ્રવોનો નાશ થાય છે.
તથા મનોવાંછિતની પ્રાપ્તિ થાય છે.

‘ૐ નમો ઋષભાય મૃત્યુહારાય સર્વજીવશરણાય પરમ-
બ્રહ્મણેઽઽમહાપ્રાતિહાર્યસહિતાય નાગમૂતયક્ષવશંકરાય સર્વ-
શાન્તિકરાય મમ શિવં કુરુ કુરુ સ્વાહા ।’

૧૮. સર્વસિદ્ધિકરવિદ્યા

આ વિદ્યા એકત્રીશમી ગાથાની પૂર્તિરૂપે અપાયેલી
છે, એટલે પ્રથમ તેની માળા ફેરવવી અને પછી આ વિદ્યાનો
૧૦૮ વાર જપ કરવો. તેથી વાદમાં, વ્યાખ્યાનમાં, અન્ય
કાર્યમાં સર્વસિદ્ધિ થાય છે તથા સંઘાતમાં, જય મળે છે.
વિશેષમાં સુખ અને ચોરનો ભય દૂર થાય છે.

‘અરિહંતસિદ્ધઆચરિયઃ સ્વજ્ઞાય સત્ત્વસાહુસત્ત્વધર્મતિથ-
યરાણં ૐ નમો ભગવદ્દેવ સુચદેવયાય સંતિદેવયાણં સત્ત્વ-
પવયણદેવયાણં દસણં દિસાપાલાણં પંચણં લોગપાલાણં ૐ
હ્રીં અરિહંતદેવં નમઃ ।’

અહીં નમ : ના યોગમાં દેવાય પદ હોવું ઘટે છે, પણ મંત્રમાં સંપ્રદાય બળવાન છે.

૧૯. શ્રી કલ્પીકુંડસ્વામીનો મંત્ર

આ મંત્ર તેત્રીશમા પદની પૂર્તિરૂપે અપાયેલો છે, એટલે પ્રથમ તેની માળા ગણવી અને પછી આ મંત્રનો જપ કરવો. ૧૨ હજાર શ્વેત કે રક્ત પુષ્પથી જપ કરતાં સર્વ કલ્પ-સિદ્ધિ મળે છે.

‘ ॐ હ્રીં શ્રીં કલિકુण्डदण्डस्वामिन् ! આગચ્છ
આગચ્છ અત્મમન્ત્રાન્ રક્ષ રક્ષ પરમન્ત્રાન્ છિન્દ છિન્દ મમ
સર્વસમીદિતં કુરુ કુરુ હું ફદ્ સ્વાહા । ’

આ મંત્રનો વિશેષ વિધિ એવો છે કે પોષ વદિ ૧૦ —ગુજરાતી માગસર વદિ ૧૦ ના દિવસે રવિવાર હોય ત્યારે પ્રારંભ કરવો. આ મંત્રનો જપ કરતી વખતે શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાનની તથા શ્રી ચક્રેશ્વરી દેવીની મૂર્તિ પોતાની સમક્ષ રાખવી. છ મહિનામાં ચક્રેશ્વરી દેવી પ્રત્યક્ષ થાય છે કે સ્વપ્નમાં વરદાન આપે છે.

વિશેષ

૩૪ મા પદનું સ્મરણ કરતાં હાથીનો ભય દૂર થાય છે.

૩૫ મા પદનું સ્મરણ કરતાં સિંહનો ભય દૂર થાય છે.

૩૬ મા પદ્યનું સ્મરણ કરતાં દાવાનલ શમી જાય છે.
(અગ્નિભય દૂર થાય છે.)

૩૭ મા પદ્યનું સ્મરણ કરતાં સર્પનો ભય દૂર થાય છે.

૩૮ તથા ૩૯ મા પદ્યનું સ્મરણ કરતાં રણભય દૂર થાય છે. (ભયંકર યુદ્ધમાં પણ વિજય મળે છે.)

૪૦ મા પદ્યનું સ્મરણ કરતાં સમુદ્રનું તોફાન શમે છે.
(જલભય દૂર થાય છે.)

૪૧ મા પદ્યનું સ્મરણ કરતાં બધાં બંધનો છૂટી જાય છે તથા બંદીખાના(જેલ)માંથી છૂટકારો થાય છે.

આ રીતે ૩૪ માથી ૪૨ મા પદ્યનું સ્મરણ જ કાર્ય સિદ્ધિ કરનારું હોઈ અહીં તેની પૂર્તિરૂપે કોઈ મંત્ર આપેલ નથી.

*

[૭]

ઋદ્ધિ-મંત્ર-યંત્ર

લક્ષ્મીમરસ્તોત્રની આરાધના અંગે છેલ્લાં ત્રણસો ચારસો-વર્ષથી ઋદ્ધિ-મંત્ર-યંત્રની પરંપરા પ્રવર્તે છે. તે પાઠકોની જાણ માટે અહીં રજૂ કરવામાં આવે છે.

ઋદ્ધિ એટલે હૈં હ્રીં અર્હના પાઠપૂર્વક વિશિષ્ટ લાઙ્ગિ-
વાળાને પ્રણામરૂપ મંત્ર. મંગલ અર્થે તેનો જપ પ્રથમ કરવામાં
આવે છે.

મંત્ર એટલે મનન કરવા યોગ્ય-જપવા યોગ્ય વિશિષ્ટ
શબ્દરચના કે જે મંત્રવિશારદો દ્વારા યોજાયેલી હોય છે અને
જે સિદ્ધ થતાં અનેરો ચમત્કાર ળતાવે છે.

યંત્ર એટલે મંત્રદેવતાની પ્રતિષ્ઠા કરનારી આકૃતિવિશેષ.
તે અંગે અમે ' મહા પ્રાભાવિકે ઉવસગગાહરં સ્તોત્ર 'ના
નવમા પ્રકરણમાં વિસ્તૃત વિવેચન કરેલું છે, તે પાઠકોએ
આવશ્ય જોઈ જવું. તે પૃથ્વી યંત્રનો મહિમા સમજાશે અને
આરાધનામાં તેને શા માટે વિશિષ્ટ સ્થાન અપાયું છે ? તેનો
સ્પષ્ટ જવાબ આવશે.

અહીં એટલી સ્પષ્ટતા આવશ્યક છે કે આ ઋદ્ધિ
અને મંત્રના પાઠોમાં જોઈએ તેવી એકવાક્યતા જળવાયેલી
નથી, એટલે કે તે અંગે જુદા જુદા પાઠો મળે છે અને
તેમાં પણ કેટલાક લોકજિહ્વાએ ચડીને અપભ્રંશત્વ પામેલા
છે; એટલે મંત્રઅર્થો તથા અનુભવીઓની મદદથી તે પાઠોને
શુદ્ધ કરીને અહીં આપવામાં આવ્યા છે.

યંત્રો અંગે ત્રણ પરંપરા અમારા જોવામાં આવી છે.
તેમાંથી વિશેષ પ્રચલિત પરંપરા મુજબના યંત્રો આ ગ્રંથમાં
આપવામાં આવ્યા છે.

પ્રથમ પ્રભાવસૂચક પદનો ત્રણ, પાંચ કે સાત વાર પાઠ કરવો અને પછી ઋદ્ધિ તથા મંત્રનો જપ કરવો; એ ક્રમ સુવિહિત છે. જ્યાં ઋદ્ધિ અને મંત્રજપની સંખ્યાનો વિશિષ્ટ નિર્દેશ ન હોય, ત્યાં તેની સંખ્યા ૧૦૮ સમજવી.

પદ પહેલું

ઋદ્ધિ

“ૐ હ્રીં અર્હં જમો અરિહંતાણં જમો જિણાણં હ્રાં
હ્રીં હ્રૂં હ્રૌં હ્રઃ અસિઆહસા અપ્રતિચક્રે ફદ્ વિચક્રાય ક્ષૌં ક્ષૌં
સ્વાહા ।”

મંત્ર

“ૐ દ્રૌં દ્રીં હ્રૂં શ્રીં વલીં વ્લૈં ક્રૌં ૐ હ્રીં
નમઃ ।”

નમો અને જમો એ બંને પાઠો શુદ્ધ છે. અમુક પરં-
પરામાં જમો નો પ્રચાર વિશેષ છે.

વિધિ—પ્રથમ પદ, ઋદ્ધિ તથા મંત્રનું સ્મરણ કરવાથી,
તથા યંત્ર પહેલોx સુગંધી દ્રવ્યોથી ભૂજપત્ર પર લખી, તેને
ધૂપથી વાસિત કરીને માદ્દળિયામાં ઘાલીને પાસે રાખવાથી
સર્વ પ્રકારનાં વિદ્વેનો દૂર થાય છે.

---

xભક્તભર-યંત્રનો સંગ્રહ ગ્રંથના છેડે આપેલો છે.

પદ્ય બીજું

ઋદ્ધિ

“ ૐ હ્રીં અર્હં જમો ઓહિજિણાણં । ”

મંત્ર

“ ૐ હ્રીં શ્રીં ક્લીં વ્હં નમઃ । ”

વિધિ

બીજા પદ્ય, ઋદ્ધિ અને મંત્રનું સ્મરણ કરવાથી, તથા ચંત્ર બીજને પાસે રાખવાથી નજર લાગતી નથી. ૨૧ દિવસ સુધી આ રીતે જપવાથી મસ્તકપીડા દૂર થાય છે, અથવા તો ૭ દિવસ સુધી રોજનો ૧૦૦૦ જપ કરવાથી પણ મસ્તકપીડા દૂર થાય છે.

વિશેષમાં કાળાં વસ્ત્ર પહેરીને, કાળી માળા વડે પૂર્વાભિમુખ થઈને જો આ ઋદ્ધિ તથા મંત્ર ૨૧ દિવસ સુધી ૧૦૮ વાર જપવામાં આવે તો શત્રુનો પરાભવ થાય છે.

પદ્ય ત્રીજું

ઋદ્ધિ

“ ૐ હ્રીં અર્હં જમો પરમોહિજિણાણં । ”

મંત્ર

“ ૐ હ્રીં શ્રીં ક્લીં સિદ્ધેભ્યો બુદ્ધેભ્યો સર્વસિદ્ધિ-
દાયકેભ્યો નમઃ સ્વાહા । ”

વિધિ

ત્રીજું પદ્ય, ઋદ્ધિ અને મંત્રનું સ્મરણ કરવાથી તથા ચંત્ર ત્રીજો પાસે રાખવાથી બાળકને લાગેલી નજર દૂર થાય છે, તેમજ આ મંત્રથી અભિમંત્રિત કરેલું પાણી પાવાથી લેંસ વગેરે પશુઓને લાગેલી નજર પણ દૂર થાય છે.

આ ઋદ્ધિ અને મંત્રનો જપ ને કમલકાકડીની માળા વડે કરવામાં આવે તો વિશેષ ફલદાયી થાય છે.

પદ્ય ચોથું

ઋદ્ધિ

“ ॐ હ્રીં અર્હેં જમો સર્વોદિજિજાણં । ”

મંત્ર

“ ॐ હ્રીં શ્રીં ક્લીં જલદેવતામ્યો નમઃ સ્વાહા । ”

વિધિ

ચોથા પદ્ય, ઋદ્ધિ તથા મંત્રનું પ્રતિદિન સ્મરણ કરવાથી તથા ચંત્ર ચોથો પાસે રાખવાથી પાણીનો ભય રહેતો નથી, તથા વહાણુ પણ પાણીમાં ડૂબતું બચી જાય છે.

મઝ્છીમારની જાળમાં માછલી ફસાય નહિ, તે માટે પણ આ ઋદ્ધિ-મંત્રનો પ્રયોગ કરી શકાય છે. તે માટે ૭ દિવસ સુધી પ્રતિદિન ૧૦૦૦ વાર સફેદ માળા વડે ઋદ્ધિ અને મંત્ર જપવો, સફેદ ફૂલ ચઢાવવાં તથા ભૂમિ પર સૂવું અને એકાસણું કરવું. પછી ૨૧ કાંકરી લઈને તે દંરેકને

ઉપરના મંત્રથી સાત વાર અભિમંત્રિત કરીને પાણીમાં નાખવી,
તો મચ્છીમારની બળમાં કે કાંટામાં માછલી ફસાશે નહિ.

પદ પાંચમું

ઋદ્ધિ

“ૐ હ્રીં અર્દ્ધે નમો અણંતોદિજિણાં ।”

મંત્ર

“ૐ હ્રીં શ્રીં ક્લીં ક્રોં સર્વસંકટનિવારણેભ્યો
સુપાર્શ્વયક્ષેભ્યો નમો નમઃ સ્વાહા ।”

વિધિ

પાંચમું પદ, ઋદ્ધિ તથા મંત્રનો જપ કરવાથી નેત્ર-
પીડા મટે છે. તેનો વિશેષ વિધિ એવો છે કે પીળાં વસ્ત્ર
પહેરીને ૭ દિવસ સુધી દરરોજ ૧૦૦૦ ઋદ્ધિ અને મંત્રનો
જપ કરવો, પીળાં ફૂલ ચડાવવાં તથા કુંદડનો ધૂપ કરવો.
પછી જેને નેત્રપીડા હોય, એટલે કે જેની આંખો દુઃખતી હોય
તેને દિવસભર ભૂખ્યો રાખી સાંજના સમયે ૨૧ વાર મંત્ર
બોલી અભિમંત્રિત કરેલાં પતાસાં પાણીમાં ઘોળીને તે પાણી
પીવડાવવું, અથવા તે પાણીનો આંખો પર છંટકાવ કરવો,
તેથી નેત્રપીડા દૂર થાય છે. આ વખતે યંત્ર પાંચમો પાસે
રાખવો જોઈએ.

પદ છઠું

ઋદ્ધિ

“ૐ હ્રીં અર્દ્ધે નમો કુદ્ગુદ્ગીણં ।”

મંત્ર

“ૐ હ્રીં શ્રાં શ્રીં શ્રૌં શ્રઃ હં સં યઃ યઃ ઠઃ ઠઃ
સરસ્વતિ ભગવતિ વિદ્યાપ્રસાદં કુરુ કુરુ સ્વાહા ।”

વિધિ

છઠ્ઠા પદ્ય, ઋદ્ધિ તથા મંત્રનો પાઠ કરવાથી, તેમજ યંત્ર
છઠ્ઠો પાસે રાખવાથી વિદ્યા જલ્દી ચડે છે, વિસ્મરણ થતું
નથી, વાણીની શુદ્ધિ થાય છે, મૂર્ખતા દૂર થાય છે તથા
જીભ તોતડાતી હોય તેા છૂટી થાય છે. જે આ યંત્ર રૂપાના
પતરાં પર કોતરાવી તેનું રોજ પૂજન કરવામાં આવે તેા
છ મહિનાની અંદર સરસ્વતી વરદાન આપે છે. *

પદ્ય સાતમું

ઋદ્ધિ

“ૐ હ્રીં અર્હં નમો વીઞ્ઞુદ્ધીણં ।”

મંત્ર

“ૐ હ્રીં હં સૌં શ્રાં શ્રીં કૌં ક્લીં સર્વદુરિત-
સંહટક્ષુદ્રોપદ્રવકષ્ટનિવારણં કુરુ કુરુ સ્વાહા ।”

વિધિ

સાતમા પદ્ય, ઋદ્ધિ તથા મંત્રનો જપ કરવાથી, તેમજ
યંત્ર સાતમે લોખંડના માદળિયામાં ઘાલી પાસે રાખવાથી

---

* જૈન પરંપરામા સરસ્વતીને લગતા બીજા મંત્રો પણ છે.
શ્રી બપ્પલદિસ્યરિ, શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય વગેરેએ તેની સાધના કરી
સરસ્વતીનું વરદાન મેળવ્યું હતું.

સર્પનો ભય રહેતો નથી; તથા સ્થાવર અને જંગમ બંને પ્રકારના વિષનો નાશ થાય છે. જો ૧૦૮ વાર ઋદ્ધિ અને મંત્રથી કાંકરીને અભિમંત્રિત કરીને સર્પના મસ્તક પર ફેંકીએ તો તે થંભી જાય છે અને દંશ દઈ શકતો નથી. જેને સર્પ કરડ્યો હોય, તેને મંત્રથી અભિમંત્રિત કરેલું પાણી પીવડાવવાથી ઝેર ઉતરી જાય છે. આ જપમાં માળા લીલા રંગની રાખવી તથા ધૂપ લોખાનનો કરવો.

પદ્ય આઠમું

ઋદ્ધિ

“ ૐ હ્રીં અર્હં જમો અરિહંતાણં જમો પાદાણુ-
સારીણં । ”

મંત્ર

“ ૐ હ્રીં હ્રીં દ્રૂઃ દ્રૂઃ અસિઆલસા અપ્રતિચક્રે ફદ્રૂઃ
વિચક્રાય ક્ષૌ ક્ષૌ સ્વાહા । [પુનઃ] ૐ હ્રીં લક્ષ્મણારામા-
નન્દદેવ્યૈ નમો નમઃ સ્વાહા । ”

વિધિ

આઠમા પદ્ય, ઋદ્ધિ તથા મંત્રનો જપ કરવાથી તથા ચંત્ર આઠમો પાસે રાખવાથી વ્રણપીડા (ગૂમડાની પીડા) દૂર થાય છે. અહીં અરીઠાના પીજની માળા ઉપયોગમાં લેવાથી વિશેષ ફાયદો થાય છે. જો આ મંત્રથી મીઠાની કાંકરી ૧૦૮ વાર અભિમંત્રિત કરીને પીડાતા અંગ પર ફેંચીએ તો પીડા મટી જાય છે.

પદ નવમું

ઋદ્ધિ

“ ૐ હ્રીં અર્હં નમો અરિહંતાણં નમો સંભિષ્ણસોયાણં
હ્રીં હ્રીં હ્રૂં ફદ્ર સ્વાહા । ”

મંત્ર

“ ૐ હ્રીં શ્રીં ક્રોં વ્લીં રઃ રઃ રઃ હં હઃ નમઃ
સ્વાહા । ”

વિધિ

નવમા પદ, ઋદ્ધિ તથા મંત્રનો જપ કરવાથી તથા ચંત્ર
નવમે પાસે રાખવાથી માર્ગે ગાલતાં ચોર-ડાકુનો ઉપદ્રવ થતો
નથી. વળી ખીજા ભયો પણ દૂર થઈ જાય છે. ચાર કાંકરી
૧૦૮ વાર અભિમંત્રિત કરીને ઘરના ચાર ખૂણે મૂકીએ તો
ચોર ઘરમાં પેસી શકતો નથી, અથવા તો સ્તંભિત થઈ
જાય છે.

પદ દશમું

ઋદ્ધિ

“ ૐ હ્રીં અર્હં નમો સચંબુદ્ધીણં । ”

મંત્ર

“ ૐ હ્રૌં હ્રીં હ્રૌં હ્રૂં શ્રૌં શ્રીં શ્રૂં શ્રઃ સિદ્ધબુદ્ધ-
કૃતાર્થો ભવ ભવ વષટ્ સમ્પૂર્ણ સ્વાહા । ”

(વિધિ)

દશમું પદ, ઋદ્ધિ અને મંત્રતું સ્મરણ કરવાથી તથા ચંત્ર દશમો પાસે રાખવાથી રાજદરબારમાં જય થાય છે. પોતાતું બોલ્યું વચન બધાં પ્રમાણ કરે છે અને કોઈ ભરાયેલો વાદી પણ પ્રભુભ કરે છે. વળી દૂતમાં પરાભવ થતો નથી.

તે અંગે વિશેષ વિધાન એવું છે કે આ ચંત્ર લોજ-પત્ર પર અષ્ટગંધથી પુષ્પાક્રયોગે અથવા દીવાળીના દિવસે નાહી-ઘોઘને ધૂપ-દીપ સહિત લખવો. પછી નૈવેદ્ય વગેરેથી પૂજન કરીને પંચામૃતનો હોમ કરવો અને ૨૨૦૦૦ મૂળ મંત્રનો જાપ કરી સેવંતી તથા જાઘના ફૂલથી પૂજા કરી, સોનાના માદળિયામાં મૂકી સાથે રાખવો, તેથી દૂતમાં અવ-સ્થ જય થાય છે.

કૂતરાતું વિષ ઉતારવા માટે ૭ મીઠાની કાંકરી લઈને તે દરેકને ઉપયુક્ત મંત્રથી ૧૦૮ વાર અભિમંત્રિત કરવી અને જેને કૂતરું કરડ્યું હોય, તેને ખવરાવી દેવી. તો તેને ઝેર ચડશે નહિ. (આ પ્રયોગ હડકાયા કૂતરાના વિષ અંગે સમજવો.)

કેટલીક પ્રતિઓમાં અહીં સચંબુદ્ધીળં ના સ્થાને પત્તેઅ-બુદ્ધીળં છે, પછીના મંત્રમાં આગાસગામીળં અને તે પછી બુદ્ધીબોહીળં પદ આપેલું છે, પણ પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રમાં સિદ્ધીનો જે ક્રમ આપેલો છે, તે જોતાં પ્રથમ સચંબુદ્ધીળં પછી પત્તેઅબુદ્ધીળં અને પછી બોહિબુદ્ધીળં પદનો ક્રમ યોગ્ય લાગે છે. પ્રચલિત પરંપરા પણ આ જ પ્રમાણે મંત્ર બોલવાની છે.

પદ્ય અગિયારમું

ઋદ્ધિ

“ૐ હ્રીં નમો પત્તેયબુદ્ધીંગં ।”

મંત્ર

“ૐ હ્રીં શ્રીં ક્લીં શ્રાં શ્રીં કુમતિનિવારણ્યૈ
મહામાયાયૈ નમઃ સ્વાહા ।”

વિધિ

અગિયારમું પદ્ય, ઋદ્ધિ તથા મંત્ર ૨૧ દિવસ સુધી લાલ માળા વડે જપવાથી, તથા યંત્ર અગિયારમો પાસે રાખવાથી ગર્ભ વસ્તુ પાછી મળે છે, ખોવાયેલા મનુષ્ય, દાસ, દાસી પણ પાછાં મળી આવે છે. વળી ચારે દિશા તરફ ઊભા રહીને જો દરેક દિશામાં તેનો ૧૦૮ જપ કરવામાં આવે અને ઇન્દ્રધ્વજ શણગારી જલયાત્રા કરવામાં આવે, તથા એ વખતે ગીત, નૃત્ય તથા પંચામૃતની જલધારા હઈ અમારીપરહુ વગડાવી, અલિ-આકુલા ઊંચા ઉછાંળી નગરના દેવી-દેવતાઓને પૂજી અઠ્ઠમની તપશ્ચર્યા કરી, ૧૨૦૦૦ સરસવના દાણા પર મંત્ર ગણી તેને ઉછાળવામાં આવે તો જરૂર વરસાદ આવે છે.

પદ્ય બારમું

ઋદ્ધિ

“ૐ હ્રીં ઝર્હં નમો બોદિયબુદ્ધીંગં ।”

મંત્ર

“ૐ આં અં અઃ સર્વરાજપ્રજામોહિનિ સર્વજનવશ્યં
કુરુ કુરુ સ્વાહા ।”

વિધિ

આરમ્ભ પદ, ઋદ્ધિ તથા મંત્રનું સ્મરણ કરવાથી, તથા
ચંત્ર આરમ્ભને પાસે રાખવાથી જે કન્યા પોતાને ઇષ્ટ હોય,
તેની સાથે પાશ્વિચહ્લુ થાય. વળી સ્ત્રી રીસાઈને ચાલી ગઈ
હોય તો પાછી આવે.

અહીં એવું વિધાન પણ મળે છે કે ૪૨ દિવસ સુધી
લાલ માળાથી ઋદ્ધિ અને મંત્રનો પ્રતિદિન ૧૦૦૦ જપ
કરવો. તે વખતે દશાંગ ધૂપ વાપરવો અને ચંત્ર પાસે રાખવો.
પછી મંત્ર દ્વારા ૧૦૮ વાર તેલ અભિમંત્રિત કરીને હાથીને
પાવામાં આવે તો મઠ ઉતરી જાય છે.

પદ તેરમું

ઋદ્ધિ

“ૐ હ્રીં અર્હં જમો હ્રુમર્હં ।”

મંત્ર

“ૐ હ્રીં હંસઃ પૈં હ્રૌં હ્રીં દ્રૌં દ્રીં દ્રૌં દ્રઃ મોહિનિ
સર્વજનવશ્યં કુરુ કુરુ સ્વાહા ।”

વિધિ

તેરમું પદ, ઋદ્ધિ તથા મંત્રનું સ્મરણ કરવાથી, તેમજ-
યંત્ર તેરમો પાસે રાખવાથી ચોરનો ભય ઉત્પન્ન થતો નથી.
સ્તે ચાલતાં કાંકરી અથવા માટીના કકડા લઈ ૧૦૮ વાર
અભિમંત્રિત કરી ચારે દિશામાં નાખવાથી ચોરીનો ભય ઉત્પન્ન
થતો નથી. ઘરના ચાર ખૂણામાં ચાર કાંકરી મંત્રીને નાખીએ
તો ચોર ચોરી કરવા પેસી શકતો નથી.

પદ ચૌદમું

ઋદ્ધિ

“ ॐ હ્રીં અર્હં જમો વિચ્છમર્દ્દનં ।”

મંત્ર

“ ॐ નમો ભગવત્યૈ ગુણવત્યૈ મહામાનસ્યૈ સ્વાહા ।”

વિધિ

ચૌદમા પદ, ઋદ્ધિ અને મંત્રનું સ્મરણ કરવાથી, તથા-
યંત્ર ચૌદમાને મસ્તક પર, હુળ પર, કે હૃદય પર ધારણ
કરવાથી સરસ્વતી પ્રસન્ન થાય છે. વળી પવિત્ર થઈને શ્વેત
વસ્ત્ર પહેરી, શ્વેત જપમાળાથી ત્રણ કાળ ધૂપ-હીપપૂર્વક-
૧૦૮ વાર જાપ કરી, ઘી, ગુણલ, કસ્તૂરી, કેશર, કપૂર,
સુખડ, રતાંજલી, અગર, શિલારસ વગેરેની ગુટિકા બનાવી
હોમ કરવાથી, તેમ જ ત્રણ કાળ સરસ્વતી દેવીની મૂર્તિની
સુગંધી દ્રવ્યો વડે પૂજા કરવાથી મહામૂર્ખ હોય, તે પણ
વિક્લાન થાય છે અને ગુણ તથા લક્ષ્મીની વૃદ્ધિ પ્રાપ્ત કરે છે.

પદ પંદરમું

ઋદ્ધિ

“ ૐ હ્રીં ઝર્હં નમો દસપુર્વીણં । ”

મંત્ર

“ ૐ નમો ભગવતી ગુણવતી સુસીમા-પૃથ્વી-વજ્ર-શ્રંખલા-માનસી-મહામાનસી સ્વાહા । ”

વિધિ

પંદરમું પદ, ઋદ્ધિ તથા મંત્રનો જપ કરવાથી તથા યંત્ર પંદરમો કમ્બરે બાંધવાથી વીર્ય ચંચલ થતું નથી. સ્વપ્નમાં પણ વીર્યની રક્ષા થાય છે. વળી ૨૧ વાર મંત્રથી અભિ-મંત્રિત કરેલું તેલ મુખ પર લગાડવાથી રાજ-દરબારમાં પ્રભાવ વધે છે તથા સૌભાગ્ય અને લક્ષ્મીની પ્રાપ્તિ થાય છે. ૧૪-દિવસ સુધી લાલમાળાથી રોજનો ૧૦૦૦ જપ કરતાં શીઘ્ર ફલ-પ્રાપ્તિ થાય છે.

પદ સોળમું

ઋદ્ધિ

“ ૐ હ્રીં ઝર્હં નમો ચત્તદસપુર્વીણં । ”

મંત્ર

“ ૐ નમઃ સુમંગલા-સુસીમા-નામદેવી સર્વસમીહિતાર્થ વજ્રશ્રંઘલાં કુરુ કુરુ સ્વાહા । ”

વિધિ

સોળમું પદ, ઋદ્ધિ તથા મંત્રનું સ્મરણ કરવાથી તથા યંત્ર સોળમો પાસે રાખીને રાજહરનારમાં જવાથી પ્રતિપક્ષીની હાર થાય છે.

૯ દિવસ સુધી ૧૦૦૦ જપ કરવાથી શીઘ્ર પરિણામ આવે છે. આ વખતે માળા હીલા રંગની વાપરવી તથા ધૂપ કેદરનો કરવો.

પદ સત્તરમું

ઋદ્ધિ

“ ૐ હ્રીં અર્હં નમો અદ્વંતમહાણિમિત્તકુસલાણં । ”

મંત્ર

“ ૐ નમો નમિકુળ અદૃ મદૃ છુદ્રવિધદૃ છુદ્રપીઢાં જઠરપીઢાં મજ્જય મજ્જય સર્વપીઢાસર્વરોગનિવારણં કુરુ કુરુ સ્વાહા । ”

વિધિ

સત્તરમું પદ, ઋદ્ધિ તથા મંત્રનો જપ કરવાથી તથા યંત્ર સત્તરમો પાસે રાખવાથી પેટમાં પીડા થતી નથી. અહીં વિશેષ વિધાન એવું છે કે સવારમાં શુદ્ધ થઈને શુદ્ધ વસ્ત્ર પહેરવું અને ઘીનો દીવો કરી ઘડાની સ્થાપના કરવી. પછી ઉત્તર દિશા ભણી મુખ રાખીને પીળી માળા લઈને ઋદ્ધિ તથા મંત્રનો જપ કરવો અને રાજ ઋદ્ધિમંત્ર વડે ગુણલની

ગોળી મંત્રીને તેનો ૧૦૮ વાર હોમ કરવો તથા મીઠાના કકડા ૭ મંત્રીને ઘડામાં નાખવા, તો જઠરરોગ, જલોદર, કડોદર, ગુદમ, શૂળ, તથા પેટના બધા રોગોનો નાશ થાય છે.

પદ્ય અઢારમું

ઋદ્ધિ

“ૐ હ્રીં અર્હં નમોવિઙ્વણદ્વિપત્તાણં ।”

મંત્ર

“ૐ નમો મગયતે જયે વિજયે મોહય મોહય સ્તમ્ભય સ્તમ્ભય સ્વાહા ।”

વિધિ

અઢારમું પદ્ય, ઋદ્ધિ તથા મંત્રનું સ્મરણ કરવાથી, તથા યંત્ર અઢારમો પાસે રાખવાથી બુદ્ધિનો વિભ્રમ થતો નથી, ધર્મમાં મતિ સ્થિર થાય છે તથા ઘરમાં માંગલિક ઉત્પન્ન થતા રહે છે. વિશેષમાં માર્ગે જતાં આંધી, દુષ્ટ વાયુ કે ઘોર અધકારનો ભય થતો નથી.

લાલ માળા વડે ઋદ્ધિ તથા મંત્રનો ૭ દિવસ સુધી પ્રતિદિન ૧૦૦૦ જપ કરવો, યંત્ર પાસે રાખવો, ધૂપ દશાંગ કરવો. તે પછી ૧૦૮ મંત્રજપ કરવાથી શત્રુસેનાનું સ્તંભન થાય છે.

પદ્ય યોગણીશમું

ઋદ્ધિ

“ૐ હ્રીં અર્હં નમો વિજ્ઞાહરાણં ।”

મંત્ર

“ૐ હ્રૌં હ્રીં હ્રૂં હ્રઃ યઃ ક્ષઃ હ્રીં વષટ્ નમઃ સ્વાહા ।”

વિધિ

ઓગણીશમું પદ, ઋદ્ધિ તથા મંત્રનું સ્મરણ કરવાથી, તથા ચંત્ર ઓગણીશમો પાસે રાખવાથી પરવિદ્યા આપણું ઉચ્ચાટન કરી શકતી નથી, એટલે કે કોઈ બદ્ધ, ટોણા, મૂક કે અન્ય મલિન પ્રયોગોની અસર થતી નથી. વળી આ કાવ્ય, ઋદ્ધિ તથા મંત્રનું સ્મરણ કરવાથી જ્યાં જઈએ ત્યાં આજીવિકા સુખપૂર્વક મળી શકે છે. ભાગ્યહીન પુરુષ પણ આ ચંત્રરાજની પૂજા કરે તો અન્નપાન સુખેથી મેળવી શકે છે.

પદ વીશમું

ઋદ્ધિ

“ૐ હ્રીં અર્હં જમો ચારણાણં ।”

મંત્ર

“ૐ શ્રૌં શ્રીં શ્રૂં શ્રઃ શત્રુમયનિવારણાય ઠઃ ઠઃ નમઃ સ્વાહા ।”

વિધિ

વીશમું પદ, ઋદ્ધિ તથા મંત્રનો જપ કરવાથી તથા ચંત્ર વીશમો સ્ત્રીના કંઠે બાંધવાથી પુત્રની પ્રાપ્તિ થાય છે; તેમજ સંપત્તિ, સૌભાગ્ય, યુદ્ધિ અને વિજય મળે છે.

અહીં વિશેષ વિધાન એવું છે કે વિધિપૂર્વક પવિત્રઃ થઈને રૂપાનાં પતરાં પર અષ્ટગંધથી ચંત્ર લખવો, પછી

તેની સ્થાપના કરીને તેની સન્મુખ પૂર્વ દિશાએ મુખ રાખીને રૂપાની નવકરવાળીથી ૧૦૮ વાર જાપ કરવો તથા સુગંધી ૧૦૮ પુષ્પોનો હાર બનાવી તેના વડે યંત્રની પૂજા કરવી. પછી પંચામૃતથી તેનું પ્રક્ષાલન કરીને એ ન્હવણુ રૂપાની વાડકીમાં ગ્રહણ કરવું અને સ્નાનાંતરે સ્ત્રીને પીવડાવવું. આ પ્રકારે ત્રણ ત્રતુસમયે પીવડાવવાથી અવશ્ય પુત્રની પ્રાપ્તિ થાય છે.

પદ્ય એકવીશમું

ઋદ્ધિ

“ ॐ હ્રીં અર્હં નમો પણસમણાણં । ”

મંત્ર

“ ॐ નમઃ શ્રી મણિમદ્ર-જય-વિજય-અપરાજિતે સર્વ-સૌમાન્યં સર્વસૌરન્યં કુરુ કુરુ સ્વાહા । ”

વિધિ

એકવીશમા પદ્ય, ઋદ્ધિ તથા મંત્રનું સ્મરણ કરવાથી તથા યંત્ર એકવીશમો પાસે રાખવાથી સર્વજન વશ થાય છે. આ જાપ ૪૨ દિવસ સુધી કરવો જોઈએ.

પદ્ય બાવીશમું

ઋદ્ધિ

“ ॐ હ્રીં અર્હં નમો ઓંગાસંગામિણં । ”

મંત્ર

“ ૐ નમઃ શ્રી વીરેહિં જૂમ્ભય જૂમ્ભય મોહય મોહય
સ્તમ્ભય સ્તમ્ભય અવધારણં કુરુ કુરુ સ્વાહા ।”

વિધિ

આવીશમા પદ્ય, ઋદ્ધિ તથા મંત્રનું સ્મરણ કરવાથી
તથા યંત્ર આવીશમો પાસે રાખવાથી ભૂત, પિશાચ, ચુડેલ
આદિ દૂર થાય છે. અહીં હુળદરના ગાંઠિયાને ૨૧ વાર
અભિમંત્રિત કરી તેને ચાવવાનો સંપ્રદાય પણ છે. એ રીતે
ગાંઠિયો ચાવતાં જ ભૂત-પિશાચ-ચુડેલ દૂર ભાગે છે.

પદ્ય ત્રેવીશમું

ઋદ્ધિ

“ ૐ હ્રીં અર્હં આસીવિસાણં ।”

મંત્ર

“ ૐ નમો ભગવતિ જયવતિ મમ સમીહિતાર્થ મોક્ષ-
સૌલ્યં કુરુ કુરુ સ્વાહા ।”

વિધિ

તેવીશમા પદ્ય, ઋદ્ધિ તથા મંત્રનું સ્મરણ કરવાથી,
તથા યંત્ર ત્રેવીશમો પાસે રાખવાથી પ્રેતબાધા દૂર થાય છે.
જ્યારે કોઈને વળગેલા પ્રેતની બાધા દૂર કરવી હોય ત્યારે
પ્રથમ ૧૦૮ મંત્ર બોલીને આત્મરક્ષા કરવી અને પછી આ
મંત્રથી ઝાડો દેવો.

પદ્ય ચોવીશમું

ઋદ્ધિ

“ૐ હ્રીં અર્હં નમો દિદ્વિવિસાણં ।”

મંત્ર

“ૐ નમો ભગવતે વદ્ધમાણસામિસ્સ સર્વસમીહિતં
કુરુ કુરુ સ્વાહા । ૐ હ્રીં હ્રીં હ્રૂં હ્રૌં હ્રઃ અસિઆહસા
ઙ્ઙૌં ઙ્ઙૌં સ્વાહા ।”

વિધિ

ચોવીશમા પદ્ય, ઋદ્ધિ તથા મંત્રનો જપ કરવાથી, તથા
યંત્ર ચોવીશમો પાસે રાખવાથી આધાશીશી વગેરે મસ્તક-
પીઠા દ્વારા થાય છે. અહીં ૨૧ વાર મંત્ર બાણી રાખને અભિ-
મંત્રિત કરવાનો તથા મસ્તક પર નાખવાનો સંપ્રદાય છે.

પદ્ય પચીશમું

ઋદ્ધિ

“ૐ હ્રીં અર્હં નમો હ્યગત્તવાણં ।”

મંત્ર

“ૐ હ્રૌં હ્રીં હ્રૂં હ્રૌં હ્રઃ અસિઆહસા ઙ્ઙૌં ઙ્ઙૌં
સ્વાહા । ૐ નમો ભગવતિ જયે વિજયે અપરાજિતે સર્વસૌભાગ્યં
સર્વસૌખ્યં કુરુ કુરુ સ્વાહા ।”

વિધિ

પચીશમા પદ્ય, ઋદ્ધિ તથા મંત્રનું સ્મરણ કરવાથી,
તેમજ યંત્ર પચીશમો પાસે રાખવાથી આરાધક પર અશિની

અસર થતી નથી. અગ્નિનું દિવ્ય કરવાનો પ્રસંગ આવે તો અગ્નિ ઠંડો થઈ જાય છે.

પદ છવીશમું

ઋદ્ધિ

“ૐ હ્રીં અર્હં જમો દિત્તતવાર્ણા ।”

મંત્ર

“ૐ નમો મગવતિ ૐ હ્રીં શ્રીં ક્લીં હ્રૂં પર-
જનશાન્તિવ્યવહારે જયં કુરુ કુરુ સ્વાહા ।”

વિધિ

છવીશમા પદ, ઋદ્ધિ તથા મંત્રનું સ્મરણ કરવાથી, તેમજ યંત્ર છવીશમો પાસે રાખવાથી આધારીશી મટે છે અને તેનાથી અભિમંત્રિત કરેલા તેલનું માલીશ કરવાથી તથા અભિમંત્રિત જલ પીવડાવવાથી સ્ત્રીને પ્રસૂતિ આરામથી થાય છે.

પદ સત્તાવીશમું

ઋદ્ધિ

“ૐ હ્રીં અર્હં જમો તત્તતવાર્ણા ।”

મંત્ર

“ૐ નમો ચક્રેશ્વરી દેવો ચક્રવારિણી ચક્રેણાનુકૂલં
સાધય સાધય શત્રૂન્ ઇન્મૂલય ઇન્મૂલય સ્વાહા ।”

વિધિ

સત્તાવીશમા પદ્ય, ઋદ્ધિ અને મંત્રનું સ્મરણ કરવાથી, તેમજ યંત્ર સત્તાવીશમો પાસે રાખવાથી શત્રુ આપણને કેઈ પ્રકારની હાનિ પહોંચાડી શકતો નથી અને તેનો ક્ષય થાય છે. અહીં કાળી માળા ફેરવવાનો તથા કાળા મરીનો હોમ કરવાનો સંપ્રદાય છે.

પદ્ય અઠાવીશમું

ઋદ્ધિ

“ ॐ હ્રીં અર્હં નમો મહાત્તવાણં । ”

મંત્ર

“ ॐ નમો ભગવતે જય વિજય જૃમ્ભય જૃમ્ભય મોહય મોહય સર્વસિદ્ધિસમ્પત્તિસૌરવ્યં કુરુ કુરુ સ્વાહા । ”

વિધિ

અઠાવીશમા પદ્ય, ઋદ્ધિ તથા મંત્રનું સ્મરણ કરવાથી, તેમજ યંત્ર અઠાવીશમો પાસે રાખવાથી વ્યાપારમાં લાભ થાય છે તથા સૌભાગ્ય, કીર્તિ અને લક્ષ્મીની વૃદ્ધિ થાય છે. અહીં માળા પીળી ફેરવી જોઈએ તથા યંત્રની પૂજા સુગંધી પીળાં ફૂલથી કરવી જોઈએ.

પદ્ય એાગણત્રીશમું

ઋદ્ધિ

“ ॐ હ્રીં અર્હં નમો ઘોરત્તવાણં । ”

મંત્ર

“ૐ જમો જમિઝ્ઞ પાસ વિસહરફુલિંગમંતો વિસ-
હરનામક્ષરમંતો સર્વસિદ્ધિમીદે હ્રદ સમરંતાળમળે જાગહ
કપ્પદુસ્મં ચ સર્વસિદ્ધિઃ ૐ નમઃ સ્વાહા ।”

વિધિ

ઓગણુત્રીશમા પદ્ય, ઋદ્ધિ તથા મંત્રનું સ્મરણ કરવાથી, તેમજ યંત્ર ઓગણુત્રીશમો પાસે રાખવાથી સ્થાવર વિષ ચક્રનું નથી, એટલે કે અક્ષીણ, સોમલ, આકાશ, ધંત્રી વગેરે ખાવામાં આવી ગયા હોય તો પણ તેની અસર થતી નથી. વળી તેનાથી સેત્રપીડા દૂર થાય છે અને વીંછીનું ઝેર ઉતરી જાય છે.

પદ્ય ત્રીશમું

ઋદ્ધિ

“ૐ હ્રોં અર્હં જમો ધોરગુણાં ।”

મંત્ર

“ૐ હ્રીં શ્રીં પાર્શ્વનાથાય હ્રીં ઘરણેન્દ્રપદ્મા-
વતીસહિતાય અદૈ મદૈ ક્ષુદ્રત્રિઘદૈ ક્ષુદ્રાન્ સ્તમ્ભય સ્તમ્ભય
રક્ષાં કુરુ કુરુ સ્વાહા ।”

વિધિ

ત્રીશમા પદ્ય, ઋદ્ધિ અને મંત્રનું સ્મરણ કરવાથી, તેમજ યંત્ર ત્રીશમો પાસે રાખવાથી પ્રવાસમાં દ્વિપદ કે ત્રિપદ હિસકે પ્રાણીઓનો ભય ઉપસ્થિત થતો નથી. વળી આ યંત્રનું નિરંતર પૂજન કરવાથી સર્વ ભયો દૂર થાય છે.

પદ્ય એકત્રીશમું

ઋદ્ધિ

“ૐ હ્રીં અર્હં નમો ધોરગુણપરક્ષમાણં ।”

મંત્ર

“ૐ હવસગાહરં પાસં, પાસં વંદામિ કમ્મઘણમુક્કં ।
વિસહર-વિસ-પિણ્ણાસં, મંગલ-કલ્લાણ-આવાસં । હ્રીં નમઃ
સ્વાહા ।”

વિધિ

એકત્રીશમા પદ્ય, ઋદ્ધિ તથા મંત્રનો જપ કરવાથી, તેમજ યંત્ર એકત્રીશમો પાસે રાખવાથી રાત્રી તરફનું સન્માન મળે છે. વિશેષમાં ચર્મરોગ મટાડવા માટે પણ આ આરાધના ઉપયોગી છે.

પદ્ય બત્રીશમું

ઋદ્ધિ

“ૐ હ્રીં અર્હં નમો વિપ્પોસહિપત્તાણં ।”

મંત્ર

‘ૐ હ્રીં શ્રી’ કલિકુણ્ડસ્વામિન્ આગચ્છ આગચ્છ
આત્મમન્ત્રાન્ આકર્ષય આકર્ષય આત્મમન્ત્રાન્ રક્ષ રક્ષ પરમ-
ન્ત્રાન્ છિન્દ છિન્દ મમ સમીહિતં કુરુ કુરુ સ્વાહા ।”

વિધિ

બત્રીશમા પદ્ય, ઋદ્ધિ અને મંત્રનું સ્મરણ કરવાથી તથા યંત્ર બત્રીશમો પાસે રાખવાથી સુવર્ણ વગેરે ધાતુના

વ્યાપારમાં લક્ષ્મીનો લાભ થાય છે, રાજસન્માન મળે છે અને પાંચ જણ વચ્ચે પોતાનું બોલેલું વાક્ય પ્રમાણભૂત થાય છે.

પદ્ય તેત્રીશમું

ઋદ્ધિ

“ૐ હ્રીં અર્હં નમો સવ્વોસદ્વિપત્તાણં ।”

મંત્ર

“ૐ નમો ભગવતે અપ્રતિચક્રે ऐं क्लीं ब्लूं ॐ
હ્રીં મનોવાઙ્મિત્તસિદ્ધયૈ નમો નમઃ અપ્રતિચક્રે હ્રીં ઠઃ ઠઃ
સ્વાહા ।”

વિધિ

તેત્રીશમા પદ્ય, ઋદ્ધિ તથા મંત્રનું સ્મરણ કરવાથી, તથા યંત્ર તેત્રીશમે પાસે રાખવાથી દુર્જન પુરુષ વશ થાય છે અને તેની જીભ બંધ થઈ જાય છે, એટલે કે તે આપણી સાથે કંઈ બોલી શકતો નથી.

પદ્ય ચોત્રીશમું

ઋદ્ધિ

“ૐ હ્રીં અર્હં નમો મળબલીણં ।”

મંત્ર

“ૐ નમો ભગવતે અષ્ટમહાનાગકુલોચ્ચાટિનિ કાલ-
દષ્ટમૃતકોત્યાપિની પરમન્ત્રપ્રણાશિનિ દેવિ શાસનદેવતે હ્રીં
નમો નમઃ સ્વાહા ।”

વિધિ

ચોત્રીશમા પદ્ય, ઋદ્ધિ તથા મંત્રનું સ્મરણ કરવાથી, તથા યંત્ર ચોત્રીશમો પાસે રાખવાથી મદોન્મત્ત હોયી વશ થાય છે.

પદ્ય પાંત્રીશમું

ઋદ્ધિ

“ૐ હ્રીં અર્હં નમો વચ્ચબલીણં ।”

મંત્ર

“ૐ નમો યુ વૃત્તેષુ વર્ધમાન તવ ભયહરં વૃત્તિ-
વર્ણયેષુ મન્ત્રાઃ પુનઃ સ્મર્તવ્યા અતો ના પરમન્ત્રનિવેદનાય
નમઃ સ્વાહા ।”

વિધિ

પાંત્રીશમા પદ્ય, ઋદ્ધિ અને મંત્રનું સ્મરણ કરવાથી, તથા યંત્ર પાંત્રીશમો પાસે રાખવાથી સિંહ, વાઘ વગેરેનો ઠર રહેતો નથી.

પદ્ય છત્રીશમું

ઋદ્ધિ

“ૐ હ્રીં અર્હં નમો કાયબલીણં ।”

મંત્ર

“ૐ હ્રીં શ્રીં ક્લીં હ્રાં હ્રીં અમિતુપશમનં શાન્તિ
કુરુ કુરુ સ્વાહા ।”

વિધિ

છત્રીશમા પદ્ય, ઋદ્ધિ તથા મંત્રનું સ્મરણ કરવાથી, તથા યંત્ર છત્રીશમો પાસે રાખવાથી અગ્નિનો ઉપદ્રવ થતો નથી. અગ્નિનો ભય ઉપસ્થિત થયે ઋદ્ધિ તથા મંત્રથી ૨૧ વાર પાણી અભિમંત્રિત કરીને ઘરની ચારે બાજુ છાંટવાથી એ ભય દૂર થાય છે.

પદ્ય સાડત્રીશમું

ઋદ્ધિ

“ૐ હ્રીં નમો સ્ત્રીરાસવીર્ણ ।”

મંત્ર

“ૐ નમો શ્રાં શ્રોં શ્રૂં શ્રઃ જલદેવિ કમલે પદ્મ-
હૃદનિવાસિનિ પદ્મોપરિસંસ્થિતે સિદ્ધિં દેહિ મનોવાન્ઞિતં કુરુ
કુરુ સ્વાહા ।”

વિધિ

સાડત્રીશમા પદ્ય, ઋદ્ધિ અને મંત્રનું સ્મરણ કરવાથી, તથા યંત્ર સાડત્રીશમો પાસે રાખવાથી સર્પ તથા વિષનો ભય ઉપસ્થિત થતો નથી. અહીં વિશેષ વિધિ એવો છે કે પુષ્પાર્કમાં સારા દિવસે અષ્ટગંધથી ભોજપત્ર પર મંત્ર લખવો અને તેને માદ્દળિયામાં નાખવો. પછી તેને દહીં, દૂધ, ઘી વગેરે પંચામૃતમાં ત્રણ ત્રણ દિવસ રાખીને પછી ભુજ્યે ધારણ કરવો, તેથી સર્પનો ભય રહેતો નથી. વળી જે

આ ચંત્રનું નિરંતર શ્વેત પુષ્પ, તેમ જ નૈવેદ્ય અને ફૂલથી પૂજન કરે તેના ઘરમાં સર્પનો પ્રવેશ થતો નથી.

નિરંતર ચંત્રનું પૂજન કરનાર જો પંચામૃત કે પાણીને ૨૧ વાર અભિમંત્રિત કરીને પાચે તો સર્પનું ઝેર ઉતરી જાય છે. કાંસાના વાહકમાં ૧૦૮ વાર જલ અભિમંત્રિત કરીને પાવાથી પણ ઝેર ઉતરી જાય છે.

પંચ આહત્રીશમું

ઋદ્ધિ

“ૐ હ્રીં નમો સપ્તિસવીણં ।”

મંત્ર

“ૐ નમો નમિઋણ વિષહર વિષપ્રણાશન-રોગશોક દોષ-ગ્રહ-કપ્પદુમચ્ચજાયર્હ સુહનામગહણ સકલસુહર્દે ૐ નમઃ સ્વાહા ।”

વિધિ

આહત્રીશમું કાવ્ય, ઋદ્ધિ તથા મંત્રનું સ્મરણ કરવાથી, તથા ચંત્ર આહત્રીશમો મસ્તકે ધારણ કરવાથી ચુદ્ધનો ભય ઉપસ્થિત થતો નથી, રાજાનો ક્રોધ શમી જાય છે અને પોતાના બલ તથા પરાક્રમમાં વૃદ્ધિ થાય છે.

પંચ ઓગણચાલીશમું

ઋદ્ધિ

“ૐ હ્રીં નમો મહુરસવીણં ।”

મંત્ર

“ૐ નમો ચક્રેશ્વરીદેવી ચક્રધારિણી જિનશાસન-
સેવાકારિણી ક્ષુદ્રોપદ્રવવિનાશિણી ધર્મશાન્તિકારિણી નમઃ
શાન્તિં કુરુ કુરુ સ્વાહા ।”

વિધિ

ઓગણ્યાલીશમા પદ્ય, ઋદ્ધિ તથા મંત્રનું સ્મરણ
કરવાથી તથા યંત્ર ઓગણ્યાલીશમાનું પૂજન કરવાથી સર્વ
પ્રકારનો ભય મટે છે, યુદ્ધમાં હથિયારનો ઘા લાગતો નથી.
તથા રાજ્ય દ્વારા ધનલાભ થાય છે.

પદ્ય ચાલીશમું

ઋદ્ધિ

“ૐ હ્રીં અર્દ્ધે નમો અમીઆસવીણં ।”

મંત્ર

“ૐ નમો રાવણાય ત્રિમીષણાય કુસ્મકરણાય લક્ષ્મી-
ધિપતયે મહાબલપરાક્રમાય મનશ્ચિન્તિતં કુરુ કુરુ સ્વાહા ।”

વિધિ

ચાલીશમા પદ્ય, ઋદ્ધિ તથા મંત્રનું સ્મરણ કરવાથી,
તથા યંત્ર ચાલીશમા પાસે રાખવાથી સમુદ્રનો ભય દૂર
થાય છે, સમુદ્રમાં વહાણ ડૂબતાં નથી, પોતાનું શરીર પાણીમાં
ડૂબતું નથી અને તરીને પાર ઉતરાય છે.

પદ એકતાલીશમું

ઋદ્ધિ

“ ૐ હ્રીં અર્હે” નમો અક્ષોળમહાણસાળં । ”

મંત્ર

“ ૐ નમો ભગવતિ ક્ષુદ્રોપદ્રવશાન્તિકારિણિ રોગ-
કુષ્ટજ્વરોપશમનં કુરુ કુરુ સ્વાહા । ”

વિધિ

એકતાલીશમા પદ, ઋદ્ધિ તથા મંત્રનું સ્મરણ કરવાથી,
તથા યંત્ર એકતાલીશમો પાસે રાખવાથી, તેમજ તેની ત્રિકાળ
પૂજા કરવાથી સર્વ રોગો મટે છે તથા ઉપસર્ગો દૂર થાય છે.

પદ બેતાલીશમું

ઋદ્ધિ

“ ૐ હ્રીં” નમો વદ્ધમાણાણં । ”

મંત્ર

“ ૐ નમો હ્રાં હ્રીં શ્રીં હ્રૂં હ્રૌં હ્રઃ ઠઃ ઠઃ જઃ
જઃ ક્ષાં ક્ષીં ક્ષૃં ક્ષૌં ક્ષઃ સ્વાહા । ”

વિધિ

બેતાલીશમા પદ, ઋદ્ધિ અને અને મંત્રનું સ્મરણ કર-
વાથી, તથા યંત્ર બેતાલીશમો પાસે રાખવાથી બંદીખાનામાંથી
છૂટકારો થાય. વળી નિખિડ બંધને બાંધેલી લોહાની સાંકળો

તથા બેડીઓ પોતાની મેળે તૂટી પડે. ૨૧ દિવસ સુધી.
આ અનુષ્ઠાન કરવાથી બંદીબાને પૂરાયેલો જરૂર છૂટે છે.

પદ્ય તેંતાલીશમું

ઋદ્ધિ

“ ૐ હ્રીં અર્હં નમો સિદ્ધિદાયણં વદ્વમાણાણં । ”

મંત્ર

“ ૐ નમો હ્રૌં હ્રીં હ્રૂં હ્રૌં હ્રૂં યઃ ક્ષઃ શ્રોં હ્રીં
ફદ્ સ્વાહા । ”

વિધિ

તેંતાલીશમા પદ્ય, ઋદ્ધિ તથા મંત્રનું સ્મરણ કરવાથી.
તથા યંત્ર તેંતાલીશમે પાસે રાખવાથી હુદ્દાંત શત્રુ પશુ.
વશ થાય છે, તેમ જ શત્રુનો ધા લાગતો નથી.

પદ્ય ચુમાલીશમું

ઋદ્ધિ

“ ૐ હ્રીં અર્હં નમો સત્ત્વસાદ્દુષં । ”

મંત્ર

“ ૐ નમો ભગવતે મહતિ મહાવીર વદ્વમાણ બુદ્ધિરિ-
સીર્ણ ૐ હ્રૌં હ્રીં હ્રૂં હ્રૌં હ્રૂં અસિઆવસા જ્ઞૌં જ્ઞૌં
સ્વાહા । ૐ નમો વંમચારિણં અદ્વારસસહસસીલંગરથધારિણં
નમઃ સ્વાહા । ”

વિધિ

ચુમ્માલીશમા પદ, ઋદ્ધિ તથા મંત્રનું સ્મરણ કરવાથી, તેમ જ યંત્ર ચુમ્માલીસમો પાસે રાખવાથી સર્વ મનોરથની સિદ્ધિ થાય છે તથા જેના નામનું ચિંતન કરવામાં આવે તે વ્યક્તિ વશ થાય છે.

પરિશિષ્ટ

દ્વિગમ્યમતે જે પદ બત્રીશમું, તેત્રીશમું, ચોત્રીશમું અને પાંત્રીશમું છે, તેના ઋદ્ધિ, મંત્ર તથા યંત્ર જિજ્ઞાસુઓની બાજુ માટે અહીં રજૂ કરવામાં આવ્યા છે.

પદ બત્રીશમું

ઋદ્ધિ

“ૐ હ્રીં અર્હં નમો ધોરગુણબંધચારિણં ।”

મંત્ર

“ૐ નમો હ્રીં હ્રીં હ્રૂં હ્રૌં હ્રઃ સર્વદોષનિવારણં કુરુ કુરુ સ્વાહા ।”

વિધિ

બત્રીશમા પદ, ઋદ્ધિ તથા મંત્ર વડે, કુંવારી કન્યાએ કાંતેલા સૂતરને અભિમંત્રિત કરી, તે સૂતરને ગળે બાંધવાથી તથા પરિશિષ્ટ ૧નો યંત્ર પાસે રાખવાથી પેટની પીડા, ગોળો, શૂળ, સંગ્રહણી વગેરે ઉદરરોગ શાંત થાય છે.

પદ તેત્રીશમું

ઋદ્ધિ

“ૐ હ્રીં અર્હં નમો સત્ત્વોસદ્વિપત્તાર્ણં ।”

મંત્ર

“ૐ હ્રીં શ્રીં ક્લીં વ્હૈં ધ્યાનસિદ્ધપરમયોગીશ્વ-
રાય નમો નમઃ સ્વાહા ।”

વિધિ

તેત્રીશમા પદ્ય, ઋદ્ધિ તથા મંત્રનું સ્મરણ કરવાથી તથા પરિશિષ્ટ-૨ નો ચંત્ર ધારણ કરવાથી તમામ પ્રકારના તાવની પીડા શાંત થઈ જાય છે. અહીં કુંવારી કન્યા દ્વારા ક્રાંતેલા સૂતરને ૨૧ વાર અભિમંત્રિત કરી ગળામાં ધારણ કરવાનો સંપ્રદાય છે.

પદ્ય ચોત્રીશમું

ઋદ્ધિ

“ૐ હ્રીં અર્હં જમો સ્વેલોસહિષ્તાણં ।”

મંત્ર

“ૐ હ્રીં શ્રીં ક્લીં એં હ્સૌં પદ્માવત્યૈ દેવ્યૈ
નમો નમઃ સ્વાહા ।”

વિધિ

ચોત્રીશમા પદ્ય, ઋદ્ધિ તથા મંત્રનું સ્મરણ કરીને, પરિશિષ્ટ ચંત્ર ત્રીજો સ્ત્રીના કંઠમાં અથવા કમ્બરે ધારણ કરાવવાથી કસુવાવડ થતી નથી અને સંપૂર્ણ માસે એટલે ગર્ભ પરિપક્વ થયા પછી ગર્ભનો પ્રસવ થાય છે. અહીં કસુંબાના રંગથી રંગેલા સૂતરને ૧૦૮ વાર અભિમંત્રિત કરીને ગુગ-

ળનો ધૂપ દઈ ગર્ભિણી સ્ત્રીના ગળામાં પહેરાવવાનો
સંપ્રદાય છે.

પદ પાંત્રીશમું

ઋદ્ધિ

“ૐ હ્રીં અર્દ્ધં જલ્લોસહિપત્તાણં ।”

મંત્ર

“ૐ નમો જયવિજયાપરાજિતે મહાલક્ષ્મી અમૃતવર્ષિણિ
અમૃતસાવિણિ અમૃતં ભવ ભવ વષટ્ સુધાયૈ સ્વાહા ।”

વિધિ

પાંત્રીશમા પદ, ઋદ્ધિ તથા મંત્રનું સ્મરણ કરવાથી,
તેમજ પરિશિષ્ટ યંત્ર ચોથાનું પૂજન કરવાથી મરકી તથા
દુષ્કાળનો ભય ઉત્પન્ન થતો નથી. વળી ચોરભય, રાજભય
વગેરે પણ દૂર થાય છે.

*

ભક્તામર-રહસ્ય

પાંચમે ખંડ

કાવ્યસમીક્ષા આદિ

સ્તોત્રસાહિત્યની એક અમૂલ્ય સંપદા

ભક્તામર-સ્તોત્ર

લે. ડૉ. રુદ્રદેવ ત્રિપાઠી એમ. એ., પીએચ. ડી.
સાહિત્ય-સાંખ્ય-યોગાચાર્ય. દિલ્લી.

‘ભક્તામર’ સ્તોત્રની ભાવભૂમિ

ભાવોનું આંતરિક સ્કુરણ ભાષાને જન્મ આપે છે અને ભાષા ભાવોનું વાહન છે, એટલે માનવ-જીવનની ૧-ચિંતન, ૨-વ્યવહાર તથા ૩-પરિષ્કાર, એ ત્રણેય પ્રમુખ ક્રિયાઓ ભાષામાં જ્યારે તરી આવે છે, ત્યારે કાવ્યની-સૃષ્ટિ થાય છે. નૈસર્ગિક પ્રતિભા, નિર્માળ બહુશ્રુતતા અને અમંદ અભિયોગ વડે કાવ્ય-સંપત્તિ સમૃદ્ધ બને છે. છતાં કાવ્યમાં અનુભૂતિ અને અભિવ્યક્તિરૂપ આત્મા તથા શરીર જેવાં બે તત્ત્વો એકાકાર ન બને ત્યાં સુધી વાસ્તવિક પ્રાણવત્તા આવતી નથી.

ભક્તામર-સ્તોત્રમાં શ્રુતજ્ઞાનના મહાનુરસિક, લોકમં-ગલના અભિલાષી અને વૈરાગ્યપથે વિહરતારા શ્રીમાનતુંગ-સૂરિએ પોતાના સાધુજીવનનું ચિંતન રેડ્યું છે, રાજસભામાં જૈનધર્મ પ્રત્યે હીન ભાવના ઉપજાવનારાં વચનોથી મહારાજને હરમાવેલા બાણી, તે બ્રમનું નિરસન કરવા તથા સત્ય વસ્તુ પ્રત્યેની શાશ્વતનિષ્ઠા જગાવવા માટે વ્યવહાર-ક્રિયાનો આશ્રય લઈ બીજા કવિઓ સમક્ષ પોતાની કવિત્વશક્તિની સાથે

પોતાના ઇષ્ટદેવ પ્રત્યેનો અડગ વિશ્વાસ પ્રત્યક્ષ કરી બતાવ્યો છે, તેમ જ જૈનધર્મની પતાકાને ફરકતી રાખવા માટે સ્તુતિ કરી ચમત્કાર બતાવ્યો છે અને આ વ્યવહાર-ક્રિયાની પરિષ્કૃતિ માટે સ્તોત્રના પ્રત્યેક પદમાં સંસારની નશ્વરતા તથા પ્રભુ-ચરણોના આશ્રયથી સમસ્ત વિપદાઓ દૂર થાય છે, એવી અદ્ભૂત શ્રદ્ધા ઉપબવનારા ભાવો ગૂંથ્યા છે.

પ્રસન્ન-ગભીરપદાવલી

‘ભક્તામર-સ્તોત્ર’ની રચનામાં જે હેતુ છે, તે સર્વ વિદિત છે, પણ ખરેખર જે શ્રુત અને ચત્નથી ઉપાસિત વાગ્દેવીનો અનુગ્રહ કવિશિરોમણિને પ્રાપ્ત થયો છે, તે ઘણો અદિધાતો છે. પદે પદે પ્રાસાદિક ભાષાપ્રવાહ, વિચારોને વળગી રહેલા વર્ણોની સ્વાભાવિક મૈત્રી, વિષય-વસ્તુને વાસ્તવિક રીતે રજૂ કરનારી વાક્યયોજના, અનિર્વચનીય રસપરિપાક, રસાનુભૂતિને આભાસિત કરનારું સંગીત, ઉપયુક્ત છંદની સાથે શબ્દોનો મધુર ઝંકાર અને અર્થની ઉજ્જવલતાને પ્રત્યક્ષ કરાવનારી વચન-ભંગિમાથી પૂર્ણ અલંકારો આ સ્તોત્રની લોકપ્રિયતાની સાથે જ કાવ્યરસિકોને પણ રસસિકંત કરનારા છે.

શ્રીમાનતુંગસૂરિના સ્થિતિકાલમાં બાણ અને મયૂર જેવા કવિઓ સંસ્કૃત ભાષાના સમાસ-ભૂયિષ્ઠ ગદ્યને આદરેલા હતા. અને તે જ ગદ્યકારની પ્રતિભા તેમનાં પદોમાં પણ પ્રસરેલી હતી. મહાકવિ કાલિદાસ અને અન્ધઘોષની કેમલ-કાન્ત-પદાવલી તે વખતે-ગમોરધીરકવિતાવિન્ધ્યાટવીચાતુરી-સચ્ચારી-

કવિઓના હસ્તે અક્ષરાડમ્બાર છતાં સચિરસ્વરવર્ણુપદો તથા રસભાવવતી છતાં અલંકારગૌરવગર્વિતા બનેલી હતી. બાણુની ખ્યાતિ ‘કવિકુમ્ભિકુમ્ભભિદુર’ના રૂપમાં તો મયૂરની ‘કવિતાતરુગહનવિહરણમયૂર’ના રૂપમાં વ્યાપ્ત હતી, તેથી જ વિદ્વાનો તેમને સાક્ષાત્ સરસ્વતીરૂપ માનતા હતા.

શ્રીમાનતુંગસૂરિયે નિરશિમાનપણે પોતાના ઇષ્ટદેવની સ્તુતિ કરવા છતાં તેમાં ચંડીશતક અને સૂર્યશતક-જે સ્વધરાવૃત્તમાં રચાયેલાં છે-ની છટા કોમલ છંદ વસતતિ-કામાં રજૂ કરી અને તેઓ બાણુ તે બંને કવિઓને આ સરસશૈલિ પ્રત્યે લલકારતા હોય તેમ સ્તોત્રના છેલ્લાં પદ્યમાં સ્તોત્રજનં તવ જિનેન્દ્ર! ગુણૈર્નિબદ્ધાં-કહી ‘અગ્નિ’ શબ્દને સાલિપ્રાય પ્રસ્તુત કરે છે. એટલે એમ કહેવામાં કંઈ વાંધા નથી કે શ્રીમાનતુંગસૂરિયે લલિતસ્વામી, દંડી, મયૂર અને બાણુના કાળમાં હોવા છતાં પૂર્વપતી કવિઓનું પ્રાતિનિધ્ય કરી, વર્તમાન કવિઓની શૈલિ સાથે સામ્ય ઉપસ્થિત કર્યું છે અને તેથી જ-મહાકવિ હારવિની ઉક્તિ-વ્રવર્તેતે નાકુ-તપુણ્યકર્મણાં પ્રસન્નગમ્મીરપદા સરાવતી-અનુસાર તેઓ મહાન્ પુણ્યાત્મા કવિવર હતા.

વસંતતિલકાવૃત્ત

‘વૃત્તરત્નાકર’માં વસંતતિલકાવૃત્તું ખીબું નામ ‘મધુ-માધવી’ ગતાવ્યું છે. ચૌદ અક્ષરોના આ વર્ણુવૃત્તમાં રચના કરવાની પ્રવૃત્તિ મહારાજા હર્ષવર્ધનના કાળમાં વધારે પડતી

હતી. શ્રીકેશવલાલ હર્ષદરાય ધ્રુવે-‘મહાકવિ કાલિદાસનો દેશકાળ અને તેમની કૃતિઓ’ વિષે ‘પરાક્રમની પ્રભુતા’ ની ભૂમિકામાં પદ્યબંધની પરીક્ષા કરતાં જણાવ્યું છે કે-સાસના કાલમાં અનુષ્ટુપ વધારે આદતું, કાલિદાસે ગાથા જેવાં વૃત્તોના પ્રયોગને માન્યતા આપી, શ્રીકંઠલવભૂતિએ વસંતતિલકાને આદ્યું અને મહારાજા હર્ષવર્ધનને પોતાની ત્રણ કૃતિઓ-પ્રિયદર્શના, નાગાનંદ તથા રત્નાવલીમાં કેશ : વસંતતિલકા, માલિની અને શિખરિણીને માન આપ્યું. એટલે કહાય શ્રીમાનતુંગ સૂરિએ જે વસંતતિલકાની પસંદગી કરી, તેમાં એ પણ હેતુ હોય !

શાસ્ત્રકારોએ છન્દને કાવ્યનું શરીર પણ કહ્યું છે અને તેથી જ ઉપયુક્ત છંદ વગર લાવેનો ઉત્તમ વિકાસ થઈ શકતો નથી. છદ્ધિ ધાતુનો અર્થ આહ્વાદ છે અને તે આહ્વાદ ગણબદ્ધ વર્ણસંયોજન, નિયમિત ચતિ, વેગ, વિરામ, ચરણનિસ્તાર, વર્ણમૈત્રી, વર્ગમૈત્રી, સબ્દતીયતા, સ્થાનમૈત્રી, નાદસૌંદર્ય વગેરે ઉત્તરોત્તર સુખાનુભૂતિ-રસાનુભૂતિમાં સહાયક બને છે. ભક્તોત્તમસ્તોત્રમાં પણ આ વિશેષતાઓ સ્થળે સ્થળે જોવા મળે છે. જેમકે—સાગરની ગંભીરતા માટે વર્ણન ગુણાન્ ગુણસમુદ્ર ! શશાન્કકાન્તાન(૪) માં કવર્ગની મૈત્રી, પ્રારંભમાં સંક્ષિપ્ત અને મધ્યમાં સુદીર્ઘ વર્ણોની યોજના અને છેડે ‘ભુજબયાં’ પદ વડે માનવીની ક્ષીણશક્તિનું નિદર્શન સહેજે મળી રહે છે. કોઈ ઠેકાણે લાંબા સમાસ-

વાળા પદોની યોજના તો અન્યત્ર બપ્પો ત્રણ-ત્રણ વર્ણોના શબ્દો કવિવરની છદ્દોવિદ્ગમતા સ્પષ્ટ કરી આપે છે.

રસપરિપાક

કાવ્યશાસ્ત્રમાં આચાર્યોએ રસને જ આત્મા બતાવ્યો છે, પણ આ રસસૃષ્ટિ કેઈ પ્રયત્નજન્ય ક્રિયા નથી. એટલે કાવ્યકર્તા ભાવધારામાં તલ્લીન થઈ જે શબ્દો ઉચ્ચારે છે, તે માનવીના હૃદયની સાથે તાદાત્મ્ય સ્થાપિત કરે છે. સ્તોત્ર-સાહિત્યમાં આ વાત વધારે સરળ હોય છે, તેનું કારણ એ છે કે સ્તોત્રમાં સ્તુતિકારને કહેવાની છૂટ હોય છે. તેની આગળ વિશ્વની મૂર્તિ કે અમૂર્તિ જે કંઈ વસ્તુ હોય, તે ઇષ્ટની સમક્ષ તુચ્છ હોય છે અથવા તો તે ઇષ્ટને જ અધીન હોય છે; આ દૃષ્ટિએ પ્રતિબંધ બગર કહેવામાં આવતા ભાવો પ્રભાવપૂર્ણ તો હોય જ, સાથે જ તેમના વડે હૃદયનું એકાગ્ર-પણું સહાયક બને છે. સ્તુતિઓમાં દેવાદિવિષયક રતિ હોય છે. તે રતિ નિવેદન-પ્રધાન હોવાને લીધે શમને સ્થાયીભાવમાં પરિણત કરતી શાંતરસને પોષે છે. અથવા આવાં સ્તોત્રોને ભક્તિરસનાં કાવ્યો પણ કહી શકીએ, કેમકે પ્રાચીન આચાર્યો ભક્તિરસનો સ્થાયીભાવ અનુરાગને માને છે અને શ્રી મધુસૂદનસરસ્વતી ભગવદ્ભક્તિરસને સ્થાયીભાવ સ્વીકારે છે. પ્રબોધ, વિરક્તિ, ધ્યાનજન્ય-તન્મયતા, ઉદાસીનતા, પરમાત્મા પ્રત્યેની પરમ અનુરક્તિ વગેરેના કારણે તથા શ્રવણ, કીર્તન, સેવન, અર્ચન આદિ રતિભાવના પ્રવર્તક

ઉપાંગોને લીધે દાસ્ય, અથવા આત્મનિવેદનરૂપ રતિભાવના અંગોનું પોષણ થનાથી આ સ્તોત્ર પણ ભક્તિરસનું ઉત્તમ ઉદાહરણ છે અને અદ્વૈતિક ગુણગણ્યસંપન્ન ભગવાન્ શ્રીઋષભનાથને સર્વસ્વ અર્પણ કરવાની દૃઢનિષ્ઠા તેમાં કારણભૂત છે.

ભક્તિના ભેદો ઉપર વિચાર કરીએ તો શાસ્ત્રકરોએ તેના બે ભેદો બતાવ્યા છે: ૧. સાધનભક્તિ અને ૨. રતિ-ભક્તિ અથવા પ્રેમાભક્તિ. સાધન-ભક્તિમાં ભક્ત ઉપાસ્યની પ્રાપ્તિ માટે વિવિધ સાધનોનો આશ્રય લઈ ઈષ્ટને પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન કરે છે, જ્યારે પ્રેમાભક્તિમાં શાન્તરતિ, દાસ્યરતિ, સખ્યરતિ, વાત્સલ્યરતિ અને મધુરરતિના આધારે ઈષ્ટના ગુણોનું ચિંતન થાય છે. શાન્તરતિ એ જ શાંતરસ છે. શાંતરસમાં પોતાને દૂકે જાની પરમાત્માના અનંત ગુણોનું વર્ણન, મનન વગેરે થાય છે. પ્રભુની ભક્તવત્સલતા આદિ ગુણોના શ્રવણ માત્રથી જેમનું મન અળાધિત રૂપે-તદીનો પ્રવાહ જેમ સમુદ્રની તરફ જ વહે છે, તેમ વહેતું રહે છે. તેને ધીબ શબ્દોમાં ‘અહૈતુકી-ભક્તિ’ કહેવાય છે. તેવી જ અહૈતુકી ભક્તિ આચાર્ય શ્રી માનતુંગસૂરિએ અભિવ્યક્ત કરી છે. કોઈ પણ સ્થળે એમ નથી કહ્યું કે તમે મારાં કષ્ટોને દૂર કરો. તેઓ તો પ્રભુની ગુણમાળા પરોવવામાં જ તદ્દલીન હતા.

આદિકાળથી જ જૈન કવિઓએ એક માત્ર શાંતરસ ને રસરાજ માની તેની પુષ્ટિમાં - જીવનની અસારતા, સંસારની નશ્વરતા, નિર્વેદની પ્રધાનતા, આરાધ્ય પ્રત્યેની અખૂટ શ્રદ્ધા,

વિક્રિત, શરીરની ક્ષણભંગુરતા, કર્મબંધનોનો વિનાશ, તપ-શ્ર્ચ્યા વગેરેના આધારે થયેલી શમની પુષ્ટિનું પ્રધાનતઃ વર્ણન કર્યું છે. ‘ચૈઃ જ્ઞાન્તરાગરુચિભિઃ પરમાણુભિઃ’ (પદ-૧૨) વગેરે પદો તેના નિદર્શનરૂપ છે.

અલંકાર-ભંડાર

વાણીના વિભૂષણરૂપ અલંકારોની મર્યાદા સામાન્યપણે ત્રણ પ્રકારોમાં વિભક્ત છેઃ શબ્દાલંકાર, અર્થાલંકાર અને ઉભયાલંકાર. લક્તામર-સ્તોત્રમાં અલંકારોની આ ત્રણેય પ્રક્રિયાઓ ગૂંથાયેલી છે. વિશિષ્ટ કવિઓ અલંકારોની સ્થાપના માટે પ્રયાસ કરતા નથી. તેઓને તો અલંકારો પોતે જ આવીને આગ્રહ કરે છે કે અમે કયાં બેસીએ ? અમેને પણ આપની આ રસનિર્ઝરિણીમાં સ્નાન કરવાની તક આપો. પ્રતિભાશીલ કવિનું હૃદય ઈષ્ટદેવના અલૌકિક મહિમાનું ચિંતન કરે છે, ત્યારે તેની વિવક્ષા વધે છે અને તે વિવક્ષામાં જે બહિઃપ્રકાશ લક્ષિત થાય છે, તે જ પોતાના વેગને લીધે વિવિધ રૂપોમાં અભિવ્યક્ત હોઈ અલંકારોનાં સ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરે છે.

આપણા સ્તુતિકાર શ્રીમાનતુંગસૂરિ પણ પોતાના આરાધ્યની ભક્તિમાં એટલા બધા લીન હતા કે તેમના મુખરાંથી જે શબ્દો ઝળ્યાં, તે ઉત્તમ શ્લોકના ગુણાનુવાદ હોવાને લીધે પરમ આસ્વાદ્ય થઈ ગયા.

આચાર્યોએ અલંકારાદિની સૃષ્ટિ વિષે એક દૃષ્ટાંત રજૂ કરતાં જણાવ્યું છે કે જેમ- “ પાણીના એક ઘડામાં ઊંચેથી

પાણીની ધારા રેકાય અને તે પાણી ઘડામાં ભરાયા પછી આપોઆપ વહી નીકળે છે, ત્યારે તે કોઈ એક નિશ્ચિત રસ્તે નહીં વહેતાં જુદા જુદા રસ્તે જુદી જુદી ઢળે વહે છે, તેમજ અલંકારો પણ કાવ્યમાં વહી નીકળે છે.

ભકતામરસ્તોત્રનો અલંકાર-અંકાર પણ એવો જ છે. કોઈ વિશેષ કમખદ્વતા, અથવા તો કોઈ જાતનો દુરાગ્રહ એમાં જોવા મળતો નથી. અલંકારના ઉપયુક્ત ત્રણ પ્રકારો તેમાં સમાયેલા છે. શબ્દાલંકારોમાં અનુપ્રાસ એ સૌથી પ્રથમ વર્ણુમૈત્રી, સ્થાનમૈત્રી કે અતુરણપ્રધાનતાથી શુકત છે. ભકતામર-સ્તોત્રનું કોઈપણ પદ અનુપ્રાસથી વિરહિત નથી. સ્થળે સ્થળે છેકાનુપ્રાસ કે વૃત્ત્યનુપ્રાસ તો છે જ, તેની વર્ગ-મૈત્રી અને સ્થાન-મૈત્રી વડે થયેલું નાદાનુસંધાન તેમાં જે પ્રાણ પૂરે છે, તે પણ અદ્ભૂત છે. આસ્તાં તવ સ્તવનમસ્ત-સમસ્તદોષં, નાત્યદ્વસુતં મુવનમૂવણ મૂતનાથ, ચિત્રં કિમત્ર ચદિ તે ત્રિદશાઙ્ગનામિઃ, ઇત્યાદિ અનેક પદો તેનાં ઉદાહરણ છે. થસકેનાં દર્શન આ કાવ્યમાં થતાં નથી, એટલે તેઓ આચાર્ય ભામહુની જેમ તેને રસમાં ગડુભૂત માનતા લાગે છે. શ્લેષાલંકાર ની દૃષ્ટિએ કવિએ પોતે પ્રયત્ન કર્યો હોય કે નહિ, તે કહી શકાય નહીં, પણ જો આપણે શબ્દશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ વિચાર કરીએ તો ઘણા શબ્દો એવા મળી જાય છે કે જેઓના આધારે શ્લેષાલંકાર પુષ્ટ થાય છે. ‘મૃગ=પશુ અને હરિણ, મુનીશ= મુનિશ્રેષ્ઠ અને ઋષભ, ભૂત=વાસ્તવિક અને પ્રાણી, પથ=દૂધ અને પાણી’ વગેરે શબ્દો તથા કેટલાક

સ્થળે વિલક્ષિત કે વચનોના વિપર્યયથી થતા બુદ્ધ બુદ્ધ અર્થોના લીધે શ્લેષાલંકાર પણ માની શકીએ. વકોક્તિનો પ્રયોગ તો વધારે પડતો છે જ. પુનરુક્તવદાભાસ પણ ક્યાંય જડી આવે છે. એક સ્થળે ચિત્રાલંકારની પણ રચના થઈ શકે છે — તે માટે છવીશમું પદ — ‘તુમ્યં નમસ્તિસુવના-ર્તિહરાય નાથ !’ — આદિ સંગ્રહણીય છે. આ પદ ‘ચતુર્દલ-કમલ-બધ, સ્વસ્તિક-બધ, ચતુરર-ચક્રબધ, પુષ્પબધ, કે ‘વૃક્ષ-બધ’ વગેરે ચિત્ર-બધોની આકૃતિમાં બેસાડી શકાય છે. [આ ચિત્રબધો અંથના છેડે આપેલા છે.]

આ રીતે સ્તોત્રનાં પદોમાં શબ્દના બંને ધર્મો સંગીતધર્મ અને ચિત્રધર્મની સાર્થકતા થાય છે. તેની સાથે જ ભાષાગત પ્રયોગની વિશિષ્ટતાને લીધે અર્થને વિચિત્ર ધ્વનિતરંગ વડે અપાયેલો વિસ્તાર તથા ‘કલ્પાન્તકાલપયનો-દ્વત્તનક્રવક્ર’ જેવા પદોના પ્રયોગથી ભાવ-પ્રકાશનની સ્વદ્યોહતા અને સંગીતાત્મક અભિવ્યંજના સહજ રીતે થઈ છે.

અર્થાલંકારોમાં ‘ઉપમા’ પ્રમુખ અલંકાર છે. ઉપમાને બધા અલંકારોનું મૂળ પણ કહ્યું છે. અપ્યયદીક્ષિતે ‘ચિત્ર-મીમાંસા’ નામક અંથમાં કહ્યું છે કે—

ઉપમૈકા શૈલ્પી સમ્રાજ્ઞા ચિત્રભૂમિકા-મેદાન્ ।

રञ्जयति काव्यरङ्गे नृत्यन्ती तद्विदां चेतः ॥

અર્થાત્ ‘ઉપમા જ એક માત્ર નથી છે, જે વિલિન વિચિત્ર ભૂમિકાઓમાં કાવ્યરૂપી રંગમંચ પર નૃત્ય કરી કાવ્યવિદોનું મનોરંજન કરે છે.’

એટલે ભક્તામરસ્તોત્રમાં અન્ય અર્થાલંકારોની અપેક્ષાએ ઉપમાલંકારે વધારે સ્થાન પ્રાપ્ત કર્યું છે. લગભગ વીશથી વધારે પદોમાં આવતા આ અલંકારને વ્યક્ત કરવા માટે આચાર્યશ્રીએ દષ્ટાન્ત, વ્યતિરેક, પ્રતિવસ્તુપમા, અર્થાપત્તિ, વ્યાજસ્તુતિ, કાવ્યલિંગ, રૂપક વગેરે અલંકારોનો સકુલ્યોગ પ્રાપ્ત કર્યો છે. તે સૌમાં અર્થાન્તરવ્યાસ વધારે પ્રયુક્ત છે, તેથી એમ કહી શકાય છે કે કાલિદાસની જેમ આ અલંકાર શ્રીમાનતુંગસૂરિને પણ પ્રિય હતો. ઉદાહરણો વડે પોતાનાં કથનને પુષ્ટિ આપવાની આવડત શ્રીસૂરિજીની તાર્કિકતાને વ્યક્ત કરે છે, તો તેની સાથે જ પોતાની વિનમ્રતા બતાવી આત્મપ્રેરણાપૂર્વક સ્તુતિમાં પ્રવર્તન તેમની જિનેશ્વર પ્રત્યેની અહૈતુકી ભક્તિને પૂરવાર કરે છે. સામાન્ય વડે વિશેષતું સમર્થન, અંતઃપ્રેરિત ભાવ, કૌશલપૂર્ણ સ્તુતિ, શબ્દોનો કલાત્મક પ્રયોગ, વર્ણ્ય વસ્તુ અથવા ભાવોને મૂર્તરૂપ આપવાથી આ અલંકારોની સશક્ત અભિવ્યક્તિ શ્રીમાનતુંગસૂરિને કવિશિરોમણિ તરીકે કાવ્યકારોમાં પ્રતિષ્ઠિત કરે છે.

‘ઉપમાઓના પ્રકારો

ભક્તામરસ્તોત્રમાં આવેલી ઉપમાઓ વધારે પડતી પ્રકૃતિને આશ્રિત છે. સૂર્ય, ચંદ્ર, સમુદ્ર, વસંતઋતુ, પ્રકાશ, અંધકાર, કમલપત્ર, પર્વત અને વાયુ તે માટે નિદર્શન છે.

પશુ, પક્ષી, વૃક્ષ, દંતા, દીપક, વાદળ, રાહુ, મણિ, કાચ. અને અન્ય દેવો તેમની કાવ્યસુષમાને આલોકિત કરવાના હેતુઓ બન્યા છે. વધારે ઝીણવટથી આ ઉપમાઓનું નિરીક્ષણ કરીએ તો તેમાં કયા કયા સ્ત્રોતોથી આ ઉપમાઓ સ્તોત્રકારે પ્રાપ્ત કરી છે ? તેનું વિશ્લેષણ આ રીતે કરી શકાય :

૧. આકાશીય તત્ત્વો—સ્તોત્રકાર મહર્ષિએ સૌથી વધારે ઉપમાનો આ તત્ત્વથી લીધેલાં છે, જેમાં સૂર્ય અને ચંદ્ર પ્રમુખ છે. પ્રાય : ૧૩-૧૪x પદોમાં સૂર્ય-ચંદ્રની ઉપમાઓ છે. ચંદ્ર તેમની દષ્ટિમાં અગ્રાહ્ય છે, -૩, કાંત છે-૪-૩૧ અતિનિર્મળ-સ્વેત છે-૧૧-૩૦ કલાંકયુક્ત અને પાકેલાં પાન જેવો છે-૧૩, પૂર્ણચંદ્ર અને તેની કલાઓ શુભ્ર છે-૧૪, તે રાત્રિમાં ઉદય પામે છે તથા બાહ્યપ્રકાશી, ક્ષયી, રાહુવડે અસિત, મેઘવડે આશ્વિનનીય અને અદ્યપ્રકાશી છે-૧૮-૧૯. સૂર્યને તેઓ રાત્રિના અંધકારનો નાશક-૭-૪૨ સહસ્રકિરણ અને કમલોનો વિકાસક-૯, સાંજે અસ્તગામી, રાહુનો ગ્રાસ, મધ્યલોકમાત્રપ્રકાશી, મેઘાવડે આશ્વિન-૧૭, પૂર્વદિશામાં જન્મ લેનારો-૨૨, અમલ, તેજસ્વી અને અંધારાથી બહુ દૂર-૨૩, પયોધરપાર્શ્વવર્તી-૨૮, કનકાવદાત અને ઉત્તત-શૃંગપર સ્થિત-૨૯ માને છે. ગ્રહગણોનું સ્મરણ કરતાં તેઓ તેમને અદ્યપ્રકાશી માને છે.

દેવગણુ-સ્વર્ગ્યતત્ત્વ-શ્રીમાનતુંગસૂરિ દેવોને અમર, સુકુટધારી, બુદ્ધિપદુ-૧-૨-૩ રૂપમાં વ્યક્ત કરે છે.

x અહીં આ અંકે સ્તોત્રનાં પદોનું સચન કરનારા છે.

સુરગુરુ-બૃહસ્પતિ, હરિ, હર, બ્રહ્મા, કામદેવ, બુદ્ધ વગેરેનું પણ
યથાયોગ્ય સ્મરણ થયું છે અને તે શાસ્ત્રસિદ્ધ ગુણ-શીલાદિના
ઉપમાનરૂપે છે.

૨. આકાશ અને પૃથ્વીની મધ્યમાં રહેલાં
તત્ત્વો—આ તત્ત્વોમાં વાયુને સ્તોત્રકારે પ્રચંડ-૪-૧૫-૪૦
અને એક સ્થળે સદાગતિના રૂપમાં વ્યક્ત કર્યો છે. મેઘ કે
વાદળાં સૂર્ય-ચંદ્રના પ્રભાવને રોકનારાં-૧૭-૧૮, પાણીના
ભારથી નમ્ર-૧૯ કહેલાં છે. અને સંધ્યા, રાત્રિ, દિવસ, અંધકાર
વગેરે પણ તેમની વાણીને અલંકૃત કરવામાં સહયોગી બન્યા છે.

૩. પાર્થિવતત્ત્વો—આમાં મણિ અને કાચને ક્રમશઃ
તેજસ્વી અને દ્વીચુતેજરૂપે-૨૦ રજૂ કર્યા છે, જ્યારે પર્વતનો
સ્થિર, ઉન્નત અને કઠોરતાના ભાવો દર્શાવવા માટે-૧૫ ઉપ-
યોગ કર્યો છે. જલતત્ત્વની અભિવ્યક્તિ સ્પ્રમુદ્રના રૂપમાં
કરતાં સૂરિવરો તેને અગાધ, ભુલ્લભ્યો વડે તરવામાં દુઃશક્ય
૪, ક્ષાર-૧૧, અને અનેક જલચરોના આશ્રયરૂપે-૪૦ વર્ણ-
વ્યા છે. અગ્નિતત્ત્વ-પણ તેમની રચનામાં દીપ-૧૬ અને
દાવાનલ-૩૬ ના રૂપમાં વર્ણિત છે.

૪. પ્રાકૃતિક સંપદા-પ્રકૃતિ સ્તોત્રકારને વિશેષ
પ્રેરણા આપતી જણાય છે. તેથી જ ક્રમશઃ ઉપમાન તરીકે
ઘણાં સ્થળે વર્ણવ્યું છે. તેના ઉપર પડેલું આકાશ મોતી જેવું
હોય છે-૮, તે સૂર્યવડે દિનમાં વિકસે છે-૯, તેઓ હેમવર્ણી
હોય છે-૩૨ અને તેઓમાં પરાગ હોય છે-૪૧. કુંદપુષ્પ
અતિશ્વેતરૂપ-૩૦ માં વર્ણિત છે. શાલિવન અને નાગદમની

ઔષધિ-૧૯-૩૭ તથા વસંતઋતુની માદકતા-૬ તેમણે સ્તુતિમાં ગ્રહણ કર્યા છે.

૫. પ્રાણિજગત્-પ્રાણીઓમાં કવિવરે એક સ્થળે મનુષ્યનું સ્મરણ કર્યું છે, જ્યારે અન્યત્ર મૃગ, મૃગેન્દ્ર કે સિંહાધિપ - ૫-૩૪-૩૫ અને સર્પ-૪૧ ને સ્થાન આપ્યું છે. કેકિલની રૂઢિગત ઉપમા તેમણે છઠા પદ્યમાં આદરી છે અને અલ્પિ-બ્રમરનું કાળારંગની સમાનતા માટે-૭ વર્ણન કર્યું છે. હાથી અને ઘોડા નામમાત્રથી ગૃહીત છે.

૬. સામાજિક, ધાર્મિક અને વ્યાવહારિક ઉપમાનો-કવિવરે રચનાને આદર્શરૂપ બનાવવા માટે સામાજિકતત્ત્વોનો સમાવેશ કરવામાં કાળજી રાખી છે, તેનાં ઉદાહરણ તરીકે-ખાલ્યકાળની અજ્ઞાનતા-૩, ભુજાઓ વડે સમુદ્રને તરવાની ઇચ્છા -૪, પોતાના શિશુની રક્ષા માટે બળવાનની સાથે પણ લડવાની પ્રવૃત્તિ-૫, સ્વામીના મહાન ગુણો-૧૦, મધુરતા પ્રત્યેની રુચિ -૧૧, મહાનના આશ્રયમાં રહેલી નિર્ભયતા ૧૪, વગેરે સ્મરણીય છે. એક-બે સ્થળોમાં કિવદન્તીઓ પણ સ્કુરી આવે છે -૧૬, ૨૨. ધાર્મિક-તત્ત્વોમાં- જૈનદર્શનની માન્યતાને પ્રશ્રય આપતાં (૧૦ અને ૨૫માં) તથા સંપ્રદાયગત માન્યતાઓને અન્યાન્ય પદ્યોમાં પ્રસ્તુત કરી છે. વ્યવહારની દૃષ્ટિએ-ગજ, સિંહ, દાવાનલ, સર્પ, સંગ્રામ, જલાપત્, રોગ અને બંધનના ભયોથી બચવા માટે ક્રમશઃ ૩૪ થી ૪૨ સુધી કરેલું 'પરમાત્માનું' સ્મરણ લોકોને ભક્તિ માટે પ્રેરે છે, જે 'દુર્ગાસપ્તશતી' વગેરેમાં વર્ણિતવિષયોની પણ સમાનતા ધરાવે છે.

આ રીતે ભક્તામર-સ્તોત્રમાં અર્થાલંકારો વિવિધરૂપે સ્કુર્યા છે અને તેઓ અન્યાન્ય અલંકારોની સાથે એક-બે-ત્રણ રૂપમાં વ્યક્ત થવાને લીધે કો'ક સ્થળે શબ્દાલંકાર-પ્રધાન હોવા છતાં અને અન્યત્ર અર્થાલંકાર-પ્રધાન હોવા છતાં ક્ષીર-નીરરૂપે, છાયાદર્શરૂપે, નરસિંહરૂપે, પાંસૂદકરૂપે અને ચિત્રવર્ણરૂપે એક બીજાથી મળી ઉદ્ભાસિત થયા છે. એટલે ઉભયાલંકારોની કોટિમાં તેઓની ગણના થાય છે.

ભક્તામરસ્તોત્રનાં પદોની સરખામણી

શાસ્ત્રકારોનું કથન છે કે—

त एव पदविन्यासास्ता एवार्थ-विभूतयः ।

तथापि नव्यं भवति काव्यं ग्रथनकौशलात् ॥

અર્થાત્ કાવ્યોમાં તેના તે પદવિન્યાસો હોય છે અને તેની તે જ અર્થની વિભૂતિઓ હોય છે, છતાં કાવ્યકારના અથનકૌશલથી તેનું કાવ્ય નવું બની જાય છે. આ ઉક્તિને અનુસરી વિચાર કરતાં આચાર્યશ્રી માનતુંગસૂરિએ ભક્તામરસ્તોત્રની રચનામાં પ્રાચીનકાળથી આવી આવતી કાવ્ય-પદ્ધતિનો આદર કરી તેમાં પ્રસિદ્ધ ઉપમાનો, ઉપમેયો અને પોતાનાં કથનને સમણીય બનાવવાનાં ઉપાદાનોને જ આશ્રય આપ્યો છે, છતાં તેમનું અથન-કૌશલ અદ્ભુત થયું છે. આ વાતને વધારે સ્પષ્ટ કરવા માટે કેટલાક વિશિષ્ટ કવિઓનાં પદોની સાથે આ સ્તુતિકારનાં વ્યનોને પરખી લઈએ.

સ્તુતિસાહિત્યમાં સ્તોત્રકાર પ્રાયઃ પોતાની અજ્ઞાનતા, અસમર્થતા અને સ્તોતવ્યની મહત્તાનું નિર્દેશન કરે છે. તે

પદ્ધતિને અનુસરતાં ભક્તાભસ્તોત્રના ૧-૨ અને ૩ સંખ્યાવાળા પદોમાં જે કહેવાયું છે, તેનું સામ્ય પુષ્પદન્ત-કૃત ‘મહિમ્ન-સ્તોત્ર’ના પદ ૧-૨-૩ માં મળી આવે છે. જેમ કે—

મહિમ્નઃ પારં તે પરમવિદુષો યદ્યસદશી,
સ્તુતિર્બ્રહ્માદીનામપિ તદવસન્નાસ્ત્વયિ ગિરઃ ।
અથાવાચ્યઃ સર્વઃ સ્વસતિપરિણામાવધિ મૃણન્,
મમાપ્યેષઃ સ્તોત્રે હર નિરપવાદઃ પરિકરઃ ॥૧॥
અતીતઃ પન્થાનં તવ ચ મહિમા વાદ્મનસયો—
રતદ્વ્યાવૃત્યાયં ચક્રિતમપિ ધત્તે શ્રુતિરપિ ।
સ કસ્ય સ્તોતવ્યઃ કતિવિધગુણઃ કસ્ય વિષયઃ,
પદે ત્વર્વાચીને પતતિ ન મનઃ કસ્ય ન વચઃ ॥૨॥
મધુસ્ફીતા વાચઃ પરમમૃતં નિર્મિતવત—
સ્તવ બ્રહ્મન્ ! કિં વાગપિ સુરગિરોર્વિસ્મયપદમ્ ।
મમ ત્વેતાં વાળીં ગુણકથનપુણ્યેન ભવતઃ,
પુનામીત્યર્થેઽસ્મિન્ પુરમથન ! બુદ્ધિર્વ્યવસિતા ॥૩॥

અથવા મહાકવિ કાલિદાસે રઘુવંશમાં જે—કવ સૂર્યપ્ર-
ભવો વંશઃ કવ ચાલ્પવિષયા મતિઃ । તિતીર્પુર્દુસ્તરં મોહાદુદ્ધુપેનાસિ
સાગરમ્ ॥૧૨॥ અને મન્દઃ કવિયશઃ પ્રાર્થી ગમિષ્યામ્યુપ-
હાસ્યતામ્ । પ્રાંશુલમ્યે ફલે લોમાદુદ્બાહુરિવ વામનઃ ॥૧૩॥
કહ્યું છે, તે બાલં વિહાય વાળી પંક્તિઓ સાથે સામ્ય ધરાવે
છે. તેમ જ ભક્તાભસ્તોત્રના ૫ અને ૬ સંખ્યાના પદોમાં
શ્રીસૂરિજી પોતે વિગતશક્તિ હોવા છતાં પ્રભુની ભક્તિવશતાને

કરણે સ્તુતિ કરવામાં પ્રવૃત્ત માને છે, તેમજ કાલિદાસે પણ પોતાને—તનુવાચિમવોડપિ સન્ । તદ્ગુણેઃ કર્ણમાગત્ય ચાપલાય પ્રચોદિતઃ ॥ વ્યક્ત કર્યું છે. વક્તું-ગુણાન્ ગુણસમુદ્ર । (ભ. ૪) પદ્યમાં જે દષ્ટિ સૂરિશ્યએ રજુ કરી છે, તેનો વિસ્તાર પુષ્પદતે—અસિતગિરિસર્મં સ્યાત્ કજ્જલં સિન્ધુપાત્રે, સુરતરુવરશાસ્ત્રા લેલ્લની પત્રમુર્વી । લિખતિ યદિ ગૃહીત્વા શારદા સર્વકાલં, તદપિ તવ ગુણાનામીશ ! પારં ન યાતિ ॥ પદ્યમાં કર્યું છે. પ્રભુનો સંસ્તવ ભવસંતતિમાં બંધાયેલાં પાપોનો ક્ષય કરે છે, (ભ. ૭) આ વાત પુરાણોમાં અતિ પ્રસિદ્ધ છે. ત્યાં કહેવાયું છે કે—સકૃત્ સ્તુતોડપિ ગોવિન્દો નૃણાં જન્મશતૈઃ કૃતમ્ । પાપરાશિં દહત્યાશુ તૂલરાશિમિબાનલઃ ॥ (વિશ્વ-પુરાણ ૬-૭-૭૪) અને સૂર્યનાં કિરણો વડે અંધારાનો નાશ પણ કાલિદાસની આ પંક્તિઓનું સ્મરણ કરાવ્યા વગર રહેતો નથી.—તમસ્તપતિ ધર્માશોઃ કથમાવિર્ભવિષ્યતિ ? ॥ અથવા—સૂર્યે તપત્યાવરણાય દૃષ્ટેઃ કલ્પેત્ લોકસ્ય કથં તમિસ્રા ॥ અને તનુષી હોવા છતાં પ્રભુનો પ્રભાવ આચાર્યશ્રી વડે સ્તવાયેલ નાનકડા સ્તોત્રને પણ કમલપત્ર ઉપર પડેલાં આકળનાં બુદ્ધોને મુક્તાક્ષીની સમાનતા આપવાની જેમ ઉત્તમતા મળશે તેનું સામ્ય ભર્તૃહરિના સન્નિવાસિ સંસ્થિતસ્ય પયસો નામાપિ ન જ્ઞાયતે ઇત્યાદિ પદ્યનાં બીજાં ચરણ મુક્તાકારતયા તદેવ નલિનીપત્રસ્થિતં રાજતે નું સ્મરણ આપે છે.

જો સ્તવન નિર્દોષ ન થાય તો પ્રભુસ્તુતિ યથાર્થપણે થાય કે કેમ ? આવો પ્રશ્ન કવિના મનમાં ઉઠે છે, પણ તેનું સમાધાન

ત્વત્સદ્ગથાપિ જગતાં દુરિતાનિ હન્તિ વડે કથું છે. તે વાત શ્રીમદ્-
ભાગવતના ગોપીગીતમાં તવ કથામૃતં તપ્તજીવનં કવિમિ-
રીક્ષિતં કલ્મષાપહંમ્ । શ્રવણમઙ્ગલં શ્રીમદાતતં મુવિ ગૃણન્તિ તે
મૂરિદા જનાઃ ॥ માં વિસ્તારથી સમજાવી છે. આ નવમા
પદ્યમાં સૂર્યની પ્રભાનું જ વૈશિષ્ટ્ય છે, તે કાલિદાસે રઘુવંશના
૫ મા સર્ગમાં આવત્ પ્રતાપનિધિરાક્રમતે ન માનુરહ્નાય
તત્ત્વદરુણેન તમો નિરસ્તમ્ ॥ ૭૧ ॥ માં કહી દીધી છે. નાચ-
દૂસુતં મુવનમૂષણ ! ઇત્યાદિ પદ્યમાં સ્વામીની કૃપા મળ્યા
પછી આત્મસમ થવાની જે વાત સૂરિવચે કરી છે, તે કાલિ-
દાસની આ પંક્તિમાં સાક્ષી પૂરે છે— દિવાકરાદ્રક્ષતિ ચો
ગુહાસુ લીનં દિવામીતમિવાન્વકારમ્ । ક્ષુદ્રેડપિ નૂનં શરણં પ્રપન્ને
મમત્વમુચ્ચૈઃ શિરસાં સતીવ (કુમારસંભવ ૧-૧૨) અને
ભારવિ કવિના દિતાન્ન યઃ સંશ્રુણુતે સ કિં પ્રમુઃ ઇત્યાદિ
(કિશોરભૂતીયની) પંક્તિઓ પ્રભુદર્શનના આસી ભક્તને માટે
પરમતુષ્ટિદાયક છે, તે માટે — ‘દર્શનં દૈવદેવસ્ય દર્શનં પાપના-
શનમ્’ આદિ પણ પ્રસિદ્ધ છે જ. પણ દુગ્ધસિંધુનું પાણી
પીધાં પછી ખારું પાણી કયાંથી સાફ લાગે ? આ વાતને
મહાકવિ માતૃગુપ્તે પણ—

નાયં નિશામુખસરોરુહરાજહંસઃ

કીરીકપોલતલકાન્તતનુઃ શશાઙ્કઃ ।

આભાતિ નાથ ! તદિદં દિવિ દુગ્ધસિન્ધુ—

હિણ્ડીરપિણ્ડપરિપાણ્ડુ યશસ્ત્રદીયમ્ ॥

વડે ખીજ રીતે વ્યક્ત કરી છે. તથા એક વાર ઉત્તમ

જલ પીવા માટે મળી ગયું હોય તો પછી કેટલું ચ સાડું પાણી પીવા મળે તો પણ તે પ્રત્યે રુચિ થતી નથી - ‘અપાં હિ તૃપ્તાય ન વારિધારા સ્વાદુઃ સુગન્ધિઃ સ્વદતે તુષારા’ ના રૂપમાં શ્રીહરે દૈષધીયચરિત્રમાં કહી છે, તો અહીં જે કાર-જલ પીવાની ઇચ્છા ન હોય તે તો નિશ્ચિત જ છે. દિવસમાં ચંદ્રમાનું બિંબ પાંડુપલાશ કંડપ’ (ભ. ૧૩) થઈ જાય છે, તે કાલિદાસના શબ્દોમાં ગ્લપયતિ યદ્યા કશાઙ્ક ન તથા કુસુમ્હતી દિવસઃ’ (શાકુંતલ) વડે વ્યક્ત છે. પદં હિ સર્વત્ર ગુણૈર્નિધીયતે, ગુરુતાં નયન્તિ હિ ગુણા ન સંહતિઃ અને ગુણાઃ પ્રિયત્વે ડધિકૃતા ન સંસ્તવઃ આ પ્રથમ બે કાલિદાસની ઉક્તિઓ અને તૃતીય કારવિની ઉક્તિમાં — શુભ્રા ગુણાસ્તિસુવતં તવ લક્ષ્મણિ ની પુષ્ટિ થાય છે.

કંધાન્તકાલ મરત મંદરાદ્રિશિખરને હલાવી શકતો નથી, (ભ-૧૫) આ વાત કાલિદાસે રઘુવંશમાં—ન પાદપોન્નૂ-લનશક્તિરંહઃ દિલોચ્ચયે મૂર્છન્તિ મારુતત્વ’ વડે કહી છે. ત્રિદશાંગનાઓ પ્રભુતાં મનને વિકારવાળું કરી શકી નથી, તેમાં શું આશ્ચર્ય છે! આ કથનને અશ્વઘોષ કવિએ—તથા હિ વીરાઃ પુરુષા ન તે મતા, જયન્તિ ચે સાશ્વરથદ્વિપાન્નરાન્ । યથા મતા વીરતરા મનીષિણો, જયન્તિ લોલાનિ પટિન્દ્રિયાણિ ॥ વડે (સૌન્દર્યનંદમહાકાવ્યમાં) રખૂ ક્યું હતું. અપૂર્વ દીપકત્વ, સૂર્યાતિશાયી સહિમત્વ અને અનંપ કાંતિશાલી ચંદ્રત્વનું વર્ણન ઇષ્ટ પ્રત્યેની અનન્ય ભક્તિનું ઉદાહરણ છે. જે વૈદિક સાહિત્યમાં આવેલા અથર્વશીર્ષોની પરંપરાને વરેલ લાગે છે. કાચઃ કાચો મર્ણિર્મર્ણિઃ ની લોકોક્તિ પણ શ્રીમાન-

તુંગસૂરિએ વીશમા પદમાં આદરી છે. કેમકે: ૨૦-૨૧-૨૩ અને ૨૪મા પદોમાં હરિહરાર્દિ દેવોથી પણ પ્રભુને શ્રેષ્ઠ વ્યક્ત કરવાની શૈલી એકાંતભક્તિને આશ્રિત છે અને તે સર્વવ્યાપી છે. ચંડીશતકમાં બાણકવિએ પણ દેવીને શિવ, સૂર્ય, ઈન્દ્ર, ચંદ્ર, વાયુ, કુબેર વગેરે દેવોથી શ્રેષ્ઠ અભિવ્યક્ત કરી છે. યથા—

વિદ્રાણે રુદ્રવૃન્દે સવિતરિ તરલે વજ્રિણિ ધ્વસ્તવજ્રે,
જાતાશઙ્કે શશાઙ્કે વિરમતિ મરુતિ વ્યક્તવૈરે કુબેરે ।
વૈકુણ્ઠે કુણ્ઠિતાસ્ત્રે મહિષમતિરુષં પૌરુષોપધનનિઘનં,
નિર્વિઘનં નિઘનતી વઃ શમયતુ દુરિતં ધૂરિભાવા મવાની ॥૬૬॥

મયૂર કવિએ સૂર્યશતકમાં સૂર્યદેવને (૮૮મા પદમાં) બધા દેવોથી વિશિષ્ટ બતાવ્યા છે. તેમજ ૯૩ અને ૯૪ સંખ્યાના પદોમાં શિવ, વિષ્ણુ, બ્રહ્મા વગેરે દેવોથી મહાન્ અને મહત્ત્વશાલી તરીકે ધિરદાવ્યા છે. બાણકવિની અપેક્ષાએ મયૂરભટ્ટની રચના ભકતભર-સ્તોત્ર સાથે વધારે સામ્ય ધરાવે છે, કેમકે સૂર્યશતકમાં કવિના કુષ્ઠરોગની વાત ભકતભરની જેમ જ આવી છે અને તેના આધારે જ સ્તોત્ર-રચનાનું કારણ રજૂ કરાયું છે, જેમકે—

શીર્ષાગ્રાણાદ્વિપ્રાણીન્ વ્રણિભિરપઘનૈર્ધર્વરાવ્યક્તઘોષાન્
દીર્ઘાગ્રાતાનઘોષૈઃ પુનરપિ ઘટયત્યેક ઉલ્લાસયન્ યઃ ।
ઘર્માંશોસ્તસ્ય વોઽન્તર્દ્વિગુણઘનઘૃણાનિઘનનિર્વિઘનઘૃત્તે-
ર્દત્તાર્ઘાઃ સિદ્ધસઙ્ઘૈર્વિદધતુ ઘૃણયઃ શીઘ્રમઙ્ઘોવિઘાતમ્ ॥૬૭॥

જે કે મયૂર કવિએ પોતાનાં સૂર્યશતકમાં કેટલાય શ્લોકો આવા રચ્યા છે, જેમાં એક એક અક્ષર પચીશ-પચીશવાર

આવ્યો છે. જેમ કે પદ છઠામાં ષ ૨૩ વાર, ૧૨ માં ચ ૨૬ વાર, ૩૩ માં મ ૨૬ વાર, ૩૬ માં ષ ૨૦ વાર, ૬૪ માં દ ૨૫ વાર અને શ ૨૭ વાર તથા ૬૮ માં ગ ૨૫ વાર. જે કે આચાર્યશ્રી-માનતુંગસૂરિએ મહાકવિ ભારવિની-સ્ફુટતા ન પદૈરપા-કૃતા ન ચ ન સ્વીકૃતમર્થગૌરવમ્ । રચિતા પૃથગર્થતા ગિરાં ન ચ સામર્થ્યમપોહિતં ક્વચિત્ “કિરાત. ૨/૨૭” પંક્તિઓને જ એક ઉત્તમ કાવ્યપદ્ધતિનો આદર્શ માની અન્ય પ્રપંચોમાંથી પોતાની રચનાને બચાવી છે. છતાં ૩૮ માં પદમાં મથૂર કવિએ ચરણના આરંભમાં બે અક્ષરો અને અંતના ત્રણ અક્ષરો દોહરાવ્યા છે, તેમજ ભક્તભરમાં તુમ્યં નમઃ ઇત્યાદિ પદમાં આવર્તન થયું છે.

ત્વામવ્યયં વિમુચ્ચિન્ત્યમરુદ્ધ્યમાદ્યં (ભ. ૨૪)માં આપેલાં ૧૫ વિશેષણો તે સમયે પ્રવર્તતાં બુદ્ધા બુદ્ધા દર્શનોની માન્યતા રજૂ કરે છે. અને મહિમ્નઃસ્તોત્રના—ત્રયી સાંખ્ય યોગઃ પશુ-પતિમતં વૈષ્ણવમિતિ, પ્રસિન્ને પ્રસ્થાને પરમિદમદઃ પદ્યમિતિ ચ । રુચીર્નાં વૈચિત્ર્યાદ્યજુક્કટિલનાનાપથજુષાં નૃણામેકો ગમ્યસ્ત્વ-મસિ પયસામર્ણવ ઇવ ॥ પદ સાથે સામ્ય ધરાવે છે. ‘ઉન્નિદ્રદેમનવપદ્મજપુલ્લકાન્તી’ ઇત્યાદિ પદ (૩૧)ની શોભા કલિદાસના—અમ્યુન્નતાદ્ગુઠનસ્ત્રપ્રમાભિર્નિર્લેપણાદ્રાગમિવોદ્-ગિન્તૌ । આજઙ્ગુસ્તચ્ચરણૌ પૃથિવ્યાં સ્થલારવિન્દશ્રિયમન્ય-ચસ્થામ્ “કુમારસંભવ. ૧/૩૩” પદમાં બ્યારે ઉમા-પાર્વતીનાં રૂપવર્ણનની છટા વર્ણવતાં તેનાં ચરણો પૃથ્વી ઉપર સ્થળ કમળની શોભાને ધારણ કરતા હતાં, તેમાં નિરૂપિત થાય છે. અહીં સંચરમાણ સ્થળપદ્મો જ ભગવાનનાં ચરણો આગળ દેવો વડે મૂકવામાં આવ્યા હાગે છે.

ઉપસંહાર

સૂર્યદેવ પોતાનાં કિરણો વડે સમુદ્રનું જલ ખેંચી લે છે અને પછી તેને સુમધુર બનાવી વરસાવે છે, પણ તે આપણને નવું લાગે છે. તેમ જ કવિઓ પણ સ્વાધ્યાય અને અભ્યાસ વડે પ્રાચીન કવિઓનાં સાહિત્ય-સમુદ્રનું અધ્યયન કરે છે અને તેને રસમાધુરી-ભાવમાધુરી વગેરે પોતાની પ્રતિભા વડે ઉત્તમ બનાવી કાવ્યોમાં રજૂ કરે છે. તેમ જ શ્રીમાનતુંગસૂરિજીએ પણ પોતાની આર્ષપ્રતિભાનો ઉપયોગ કરી ‘ભકતામર-સ્તોત્ર’ રૂપ અમૃત રેડ્યું છે. ઉપર્યુક્ત સરખામણીમાં પણ કાલિદાસનાં તતો ગૃહીતં નુ મૃગાજ્ઞનાભિસ્તામિર્ગૃહીતં નુ મૃગાજ્ઞનાભ્યઃ (પાર્વતીએ પોતાનું સૌંદર્ય હરિણીઓ પાસેથી લીધું અથવા હરિણીઓએ પાર્વતી પાસેથી સૌંદર્ય લીધું એ કહી શકાતું નથી,) તેમ સૂરિજી પાસેથી અન્યોએ પ્રેરણા લીધી કે કવિરાજે તેમની પાસેથી પ્રેરણા લીધી એ કહી શકાતું નથી. પણ ભકતામર-સ્તોત્રની અમૃતકષ્ણિકાઓ લઈ પોતાના કાવ્યને પરવર્તી કવિઓ પણ ગૌરવાન્વિત કરવામાં પાછળ રહ્યા નથી. એટલે આ વિષયમાં વધારે ન કહેતાં એટલું કહેવું પડે છે કે સમસ્ત સંસ્કૃત વાઙ્મય ઉપર આચાર્યશ્રીનું અગાધ વર્યસ્વ હતું. ઋગ્વેદના પ્રથમમંડળમાં આવતી અગ્નિની સ્તુતિઓ પણ આ સ્તોત્રકારને પ્રેરક નીવડી હોય એમ લાગે છે. ત્યાં—

અગ્નિમીઢે પુરોહિતં । યજ્ઞસ્ય દૈવમૃત્વિજ । હોતારં રત્નઘાતમમ્ ।
અગ્નિઃ પૂર્વેભિર્ઋષિભિરોઢયો નૂતનૈરત । સે દેવાં एह वक्षति ॥ -

અગ્નિના રયિ મે ઋવત્ પોષમેવ દિવે દિવે । યજ્ઞસં વીરવત્તમમ્

॥૧-૨-૩॥

ઈત્યાદિ નવ મંત્રોના આ સૂક્તમાં ‘યજ્ઞના પુરોહિત, દીપ્તિમાન, દેવોને યોદ્ધાવનાર, ઋત્વિક્ અને રત્નધારી અગ્નિની હું સ્તુતિ કરું છું. પ્રાચીન ઋષિઓએ જેની સ્તુતિ કરી છે, આધુનિક ઋષિગણ જેની સ્તુતિ કરે છે, તે અગ્નિદેવને આ યજ્ઞમાં યોદ્ધાવીએ. અગ્નિના અનુગ્રહથી યજ્ઞમાનને ધન મળે છે અને તે ધન અનુદિન વધે છે તથા કીર્તિ કર થાય છે.’ જે કહેવાયું છે તે પ્રસ્તુત, સ્તોત્રમાં ઘણું સ્થળે આવી જાય છે, એટલે ભારતીય સંસ્કૃતિના દિવ્ય પ્રકાશમાન એવું આપણું સ્તુતિસાહિત્ય ઘણું પ્રાચીન કાળથી આવ્યું આવ્યું છે અને તેમાં ‘સાધનામાર્ગ’ તથા ‘તત્ત્વ-વર્ણનમાર્ગ’ અને માર્ગો સારી રીતે પુષ્પિત-પદ્મવિત થયા છે. આ માર્ગોના રાહગીર કવિપુંગવ શ્રીમાનતુંગસૂરિએ ‘ભક્તભરસ્તોત્ર’ના માધ્યમથી પોતાના ઇષ્ટદેવનાં ચરણે જે ભાવપુષ્પો ચઢાવ્યાં છે, તે ખરેખર સ્તોત્રસાહિત્યની એક અમૂલ્ય સંપદા હોવાનાં વિશિષ્ટ ગુણોથી પૂર્ણ છે અને પ્રાસાદિક ભાષામાં ગૂંથાયેલા તેના વર્ણો, શબ્દો, પદો, વાક્યો અને મહાવાક્યો જાતજાતના પુષ્પોની યાદ અપાવે છે અને તેથી જ તે કાલિદાસના શબ્દોમાં ‘મન્દં મન્દં નુગતિ પવનઃ’વાનુકૂળો ચથા ત્વાં’ રૂપ છે અને ત્યાં શતપત્રકમળ, શુભાળ, મલ્લિકા, માલતી, જાતી વગેરે જાતજાતના રંગ અને આકૃતિવાળાં તેમજ સુગંધથી ભરપૂર વિચિત્રમાળા ‘સ્તોત્રસ્ત્રજં’ના રૂપમાં આવ્યાં છે. તેઓ આપણા માનસને સદાસદાને માટે સુવાસિત કરતા રહ્યાં, એ જ શુભેચ્છા.

સ્વ૦ માવજી દામજી શાહ

ગુજરાતી સમશ્લોકી અનુવાદ

કર્તા:-રવ. શ્રી માવળ દામળ શાહ.

મંદાકાન્તાવૃત્ત

- દીપાવે જે મુકુટમણિના તેજને દેવતાના,
સંહારે જે અઘતિમિરને માનવોના સદાના;
જે છે ટેકરૂપ ભવમહિં ડૂબતા પ્રાણીઓને,
નિશ્ચે એવા પ્રભુચરણમાં વંદનારા અમો એ. ૧.
- જેની યુદ્ધિ અતિશય ઘની શાસ્ત્રનું તત્ત્વ બાણી,
તે ઇંદ્રોએ સ્તુતિ પ્રભુતાણી રે કરી ભાવ આણી;
ત્રિલોકીનાં જનમન હરે સ્તોત્ર માંહિ અધીશ,
તે શ્રી આદિ જિનવસ્ત્રાણી હું સ્તુતિને કરીશ. ૨.
- દેવો સર્વે મળી કરે પૂજના આપ કેરી,
મૂઢી લજળ મતિહીન છતાં ભક્તિ મારી અનેરી;
ભેઈ ઇચ્છે બ્રહ્મ કરવા પાણીમાં ચંદ્રને જે,
નિશ્ચે એવી હઠ નહિ કરે બાલ વિના સહેજે. ૩.
- સદ્ગુણોથી ભરપુર તમે ચંદ્રવત્ શોભનારા,
દેવોના એ ગુરુ નવ શકે ગુણ ગાઈ તમારા;
જે સિંધુમાં પ્રલય સમયે ઉછળે પ્રાણીઓ રે,
તેને ક્યારે પણ તરી શકે કોણ રે બાહુ ભેરે. ૪.
- એવો હું છું ગરીબજન તો યે પ્રભુભક્તિ કાજે,
શક્તિ ભે કે મુજ મહિં નથી ગુણ ગાઈશ આજે;
ભે કે શક્તિ નિજમહિં નથી તો ય શું મૃગલાંગ્યો,
રક્ષા માટે નથી શિશુતાણી સિંહ સાથે જતાં એ ? ૫.

જે કે હું છું મતિહીન ખરે લાગું છું પડિતોને,
તો યે ભક્તિવશ થકી પ્રભુ હું સ્તવું છું તમોને;
કોકિલાઓ દુહું દુહું કરે ચૈત્રમાંહિ જ કેમ ?
માતું આવે પ્રતિદિન અહા આમ્રનો મોર જેમ. ૬.

ભૂમોનાં જે બહુ બહુ કર્યાં પાપ તો દૂર થાય;
ભક્તો કેરી પ્રભુ ગુણમહિં ચિત્તવૃત્તિ ગુંથાય;
વિંટાયું જે તિમિર સઘળું રાત્રિ ને વિશ્વમાંય,
નાશો છે રે સૂરજ ભગતાં સત્વરે તે સદાય. ૭.

એવું માની સ્તવન કરવાનો થયો આજ ભાવ,
તેમાં માતું મનમહિં ખરે આપનો છે પ્રભાવ;
મોતી જેવું કમળપરતું વારિ બિંદુ જ જે છે,
તેવી સ્તુતિ મનહર અહા સબળનોને ગમે છે. ૮.

દૂરે રાખો સ્તવન કરવાં આપનાં એકધારાં,
પાપો નાસે જગજન તણાં નામ માત્રે તમારાં;
જે કે દૂરે રવિ રહી અને કિરણોને પ્રસારે,
તો યે ખીલે કમલદંડ તે કિરણોથી વધારે. ૯.

એમાં કંઈ નથી નવીનતા નાથ દેવાધિદેવ,
ભક્તો સર્વે પદ પ્રભુ તણું પામતા નિત્યમેવ;
લોકો સેવે કદિ ધનિકને તો ધની જેમ થાય,
સેવા થાતાં પ્રભુપદ તણી આપ જેવા જ થાય. ૧૦
જેવા જેવા જગમહિં કદિ હોય તો આપ એક,
ખીજ સર્વે સકળ પ્રભુથી ઉતરે છે જ છેક;

પીધું હોયે ઉજળું દૂધ જો ચંદ્ર જેવું મળતું,
ખારાં ખારાં જલધિજળને કો પીએ કેમ માતું ? ૧૧.

જે જે ઉંચા અણુ જગતમાં ઠામ ઠામે પડ્યાં છે,
તે તે સર્વે ગ્રહી ગ્રહી અહા આપમાંહિ જડ્યા છે;
આ પૃથ્વીમાં પરમ અણુઓ તેટલા માત્ર દીસે,
તે હેતુથી પ્રભુ તુજ સમું રૂપ ના અન્ય કો છે. ૧૨.

જેણે જીતી ત્રિભુવન તણી ઉપમા સર્વ રીતે,
દેવોના ને જનગણતણા ચિત્તને ખેંચતી તે;
થાતો આંખો શશી પણ પ્રભુ આપના મુખ પાસે,
મેલા જેવો દિન મહિં અને છેક પીળો જ ભાસે. ૧૩.

વ્યાખ્યા ગુણો ત્રિભુવનમહિં હે પ્રભુ શુભ એવા,
શોભે સર્વે સકળ કળના પૂર્ણિમા ચંદ્ર જેવા;
તારા જેવા જિનવરતણાં આશરે તે રહે છે,
સ્વેચ્છાથી તો અહિં તહિં જતા કોણ રોકી શકે છે ! ૧૪

ઇંદ્રાણીઓ ચલિત કરવા આદરે જો પ્રકારો,
તો યે થાતા કદિ નહિ અહા આપને રે વિકારો;
ડોલે જો કે સકલ મહીધરો કલ્પના વાયરાથી,
ડોલે તો યે કદિ નવ અહા મેરુ એ વાયરાથી. ૧૫.

ક્યારે હોતાં નથી કદિ અહા ધૂમ કે વાટ જેમાં,
એકી સાથે ત્રિભુવન દીપે એ ખૂળી છે જ તેમાં;
ના આલાયે કદી પવનથી હો કદીએ નમેરો,
એવો કોઈ અજળ પ્રભુજી દીવડો આપ કેરો. ૧૬.

જેને રાહુ કદિ નવ અસે અસ્ત થાતો નથી જે,
આપે સૌને પ્રભુરૂપ રવિ તે જ લોકો મહિં જે;
જેની કાંતિ કદિ નવ હુણે વાદળાંઓ સમીપે,
એવો કોઈ અભિનવ રવિ આપનો નાથ દીપે. ૧૭.

શોભે રૂડું મુખ પ્રભુ તણું મોહ જેનાથી થાકે,
જેને રાહુ પશુ નવ અસે વાદળાંઓ ન ઢાંકે;
શોભે એવો મુખશશિ અહા હે પ્રભુ આપ કેરો,
જે દીપાવે જગત સઘળું ચંદ્ર બાણે અનેરો. ૧૮.

અંધારાને પ્રભુ મુખરૂપી ચંદ્રમા જો નસાડે,
રાત્રે ચાંદો દિન મહિં રવિ માનવા તો જ આડે;
જે કયારામાં શુભ રીત વડે શાલિ પાકી અતિશે,
તેમાં કયારે પણ નવ અહા મેઘતું કામ દીસે. ૧૯.

જેવું ઉંચું પ્રભુમહિં રહ્યું જ્ઞાન ગાંભીર્યવાળું,
બીજા દેવો મહિં નવ દીસે જ્ઞાન એવું રૂપાળું;
જેવી કાંતિ મણિમહિં અહા તેજના પુંજમાપી,
તેવી કાંતિ કદિ નવ દીસે કાચની રે કઢાપિ. ૨૦.

જેથા દેવો પ્રભુજી સઘળા તે થયું ઠીક માતું;
જેથા તેથી તુજ મહિં અહા ચિત્ત તો સ્થિર થાતું;
જેથા તેથી મુજ મન મહિં ભાવના એ ઠરે છે,
બીજો કોઈ તુજ વિષુ નહિ ચિત્ત મારું હરે છે. ૨૧.

સ્ત્રીઓ આજે જગતભરમાં સેંકડો જન્મ આપે,
તારા જેવા અનુપમ નહિ પુત્રને જન્મ આપે;

નક્ષત્રોને વિધવિધ દિશા ધારતી રે અનેક,
કિંતુ ધારે રવિકિરણને પૂર્વ દિશા જ એક. ૨૨.

મોટા મોટા મુનિજન તને માનતા નાથ તો તે,
અધારામાં રવિરૂપ સમા નિર્મળા આપ પોતે;
સારી રીતે અમર બનતા આપને પામવાથી,
મુકિત માટે નવ કદિ બીજો માનજો માર્ગ આથી. ૨૩.

સંતો માને પ્રભુજી તમને આદિ ને અવ્યથી તો,
બ્રહ્મા જેવા અનવધિ પ્રભુ કામકેતુ સમા છે;
ચોગીઓના પશુ પ્રભુ બહુ એક રૂપે રહ્યા છે,
જ્ઞાની રૂપે વળી વિમળતા પૂર્ણ તસ્વે ભર્યા છે. ૨૪.

દેવે પૂજ્યા વિમળ મતિથી છે ખરા પૂજ્ય આપ,
ત્રિલોકીને સુખ દીધું તમે તો મહાદેવ આપ;
મુકિત કેરી વિધિ કરી તમે છે વિદ્યાતાજ આપ,
બુદ્ધું છે એ પ્રભુજી સમળા ગુણથી કૃષ્ણ આપ. ૨૫.

થાઓ મારાં નમન તમને દુઃખને કાપનારા,
થાઓ મારાં નમન તમને ભૂમિ શોભાવનારા;
થાઓ મારાં નમન તમને આપ દેવાધિદેવા,
થાઓ મારાં નમન તમને સંસૃતિ કાળ જેવા. ૨૬.

સર્વે ઉંચા ગુણુ પ્રભુ અહા આપમાંહિ સમાયા,
તેમાં કંઈ નથી નવીનતા ધારીને છત્રછાયા;
દોષો સર્વે અહિં તહિં ફરે દૂર ને દૂર જાયે,
જોયા દોષે કદિ નવ પ્રભુ આપને સ્વપ્નમાંયે. ૨૭.

ઉંચા એવા તરુવર અશોકે પ્રભુ અંગ શોભે,
જાણે આજે રવિરૂપ ખરું દીપતું છેક મોભે;
અંધારાને દૂર કરી રહ્યું સૂર્યનું બિંબ હોય,
નિશ્ચે પાસે ફરી ફરી વળ્યાં વાદળાં રૂપ તોય. ૨૮.

રત્નો કેરા કિરણસમૂહે ચિત્ર વિચિત્ર છાજે,
એવા સિંહાસન પર પ્રભુ આપનો દેહ રાજે;
વિસ્તારે છે રૂપ ગગનની મધ્યમાં જેમ ભાતુ,
ઉંચા ઉંચા ઉદયગિરિના શિખરે તેમ માતું. ૨૯.

શોભે રૂઢું શરીર પ્રભુજી સ્વર્ણ જેવું મળતું,
વિઝે જેને વિબુધ જનતા ચામરો એમ માતું;
દીસે છે જે વિમળ ગરજું ચંદ્ર જેવું જ હોય,
મેરુ કેરા શિખર સરખું સ્વર્ણ રૂપે ન હોય ? ૩૦.

શોભે છત્રો પ્રભુ ઉપર તો ઊજળા ચંદ્ર જેવા,
થંભાવે તે રવિકિરણનાં તેજને દેવદેવા;
મોતીઓથી મનહર દીસે છત્ર શોભા અનેરી,
દેખાડે છે ત્રણ ભુવનની સ્વામિતા આપ કેરી. ૩૧.

સોના જેવાં નવીન કમળો રૂપ શોભા ધરી છે,
એવી જેના નખસમૂહની કાંતિ શોભી રહી છે;
જ્યાં જ્યાં વિશ્વે પ્રભુજી પગલાં આપ કેરાં કરે છે,
ત્યાં ત્યાં દેવો કમલદલની સ્થાપનાને કરે છે. ૩૨.

દીસે એવી પ્રભુજી વિભૂતિ આપ કેરા ખબને,
કેતા જ્યારે જગતભરમાં ધર્મની દેશનાને;

જેવી કાંતિ તિમિર હરતી સૂર્ય કેરી દીસે છે,
તેવી ક્યાંથી અહુગણુ તણી કાંતિ વાસો વસે છે? ૩૩.
જે કોઓ છે બ્રમરણુના ગુંજવાથી અતિશે,
જેનું માથું મદ્મરણુથી છેક લીનું જ દીસે;
એવો ગાંડોતુર કરી કદિ આવતો હોય સામે,
તેને કાંઈ ભય નવ રહે હે પ્રભુ આપ નામે. ૩૪.
જે હાથીનાં શિરમહિં રહ્યા રક્તથી યુક્ત છે ને,
મોતીઓથી વિભૂષિત કર્યા ભૂમિના ભાગ જેણે;
એવો સામે મૃગપતિ કદિ આવતો જો રહે છે,
નાવે પાસે શરણુ પ્રભુજી આપનું જે ગ્રહે છે. ૩૫.
કદ્યો કેરા સમય પરના વાયરાથી અતિશે,
ઉડે જેમાં વિવિધ તણુખા અગ્નિકેરા ય મિષે;
એવો અગ્નિ સમીપ કદિયે આવતો હોય પોતે,
તારાં નામ-સમરણુજળથી થાય છે શાંત તો ત. ૩૬.
કાળો કાળો અતિશય બની લાલ આંખો કરેલી,
કોધે પૂરો બહુવિધ વળી ઉછળે ફેન જેની;
એવો મોટો મણિધર કદિ આવતો હોય સામે,
નિશ્ચે થલે તુરત અહિં તે હે પ્રભુ! આપ નામે. ૩૭.
અશ્વો કૂદે કરિગણુ કરે લીમનાદો અતિશે,
એવી સેના સમરભૂમિમાં રાજતી જિતમિષે;
સેદાચે તે તુરત પ્રભુજી આપનાં કીર્તનોથી,
જાણે નાસે તિમિર સઘળાં સૂર્યનાં કિરણોથી. ૩૮.
લોકાંકતાં જ્યાં કરિ શરીરમાં લોહીધારા વહે છે,
તેમાં મ્હાલી અહિં તહિં અહા સૌનિકે તો રહે છે;

જે સંઘામે નવ રહી કદિ જિતકેરી નિશાની,
 લીધું જેણે શરણુ તુજ ને હાર હોયે જ શાની ? ૩૯.
 જ્યાં ત્યાં ફૂદાફૂદ કરી રહ્યા નકચકો ફરે છે,
 જેમાં મોભાં અહિં તહિં બહુ ભેરથી ઉછળે છે;
 એવા અબ્ધિમહિં કદિ અહા યાત્રિકો ને ફસાયે,
 સંભારે ને પ્રભુજી તમને ભીતિ તો દૂર થાયે. ૪૦.
 અંગો જેનાં અતિશય વળ્યાં પેટના બ્યાધિએથી,
 જેણે છોડી જીવન જીવવા સર્વથા આશ તેથી;
 તેવા પ્રાણી શરણુ પ્રભુજી આપનું ને ધરે છે,
 તેઓ નિશ્ચે જગતભરમાં દેવરૂપે ફરે છે. ૪૧.
 જે કેદીના પગમહિં અરે ખેડીઓ તો પડી છે,
 માથાથી તે જકડી લાઇને બાંધ સુધી જડી છે;
 એવા કેદી મનુજ પ્રભુજી આપને ને સ્વારે છે,
 સર્વે બધો ઝટપટ છૂટી છૂટથી તે ફરે છે. ૪૨.
 ગાંડા હાથી સિંહ હવ અને સર્વ ચુદ્ધે થએલી,
 અબ્ધિકેરી ઉદર દરદે બાંધને કે બનેલી;
 એવી ભીતિ ઝટપટ બહુ તેમની તો હરે છે,
 જેઓ તારૂં સ્તવન પ્રભુજી પ્રેમથી રે કરે છે. ૪૩.
 જેને ગુથી ગુણગણરૂપે વર્ણૂં ફૂલે રમુજી,
 એવી માળા વિવિધ વિધિએ આપની હે પ્રભુજી !
 તેને જેઓ નિશક્તિ અહા કંઠમાહિ ધરે છે,
 તેઓ લક્ષ્મી સુખથી જગમાં માનતુંગી વરે છે. ૪૪.

١٠٠

ભક્તભર - ચંપ પહેલો

वाल्मीकिं भवजले पततां जनानाम्॥१॥

मुद्घोतकं दलितपापतमोविताजम् ।

- શાસ્ત્રિ વિશામભાઈ ભાઈ વેંગલ

ભક્તામર-ચંદ્ર બીજો

३२ यः संस्तुतः सकलवाङ्मयतत्त्वबोधा-

[illegible]

፡፡ ስፊላት፤ ሀገሪታዊ፤ ማህበራዊ፤ ፡፡

ભક્તામર-ચંપ્ર ગ્રીજો

बुद्ध्या विनाऽपि विबुधार्चितपादपीठ ।

ॐ नमो भगवते

स्तोतुं समुद्यतमतिविगतत्रपोऽहम् ।
परमतन्वार्थभावकार्यसिद्धये

नमः नमः

मन्यः कदुच्छति जनः सहसा ग्रहीतुम् ॥३॥

-အကျဉ်းချုပ်အကျဉ်းချုပ် အကျဉ်းချုပ်

— सोऽहं तथापि तव भक्तिवशान्मुनीश ।

नाभ्येति किं निजशिशोःपरिपालनार्थम् ॥५॥

ਸ੍ਰੀ ਸ੍ਰੀ ਸ੍ਰੀ ਸ੍ਰੀ ਸ੍ਰੀ ਸ੍ਰੀ ਸ੍ਰੀ

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

कर्तुं स्वतः विगतशक्तिवपि प्रयुक्तः ।

ભક્તામર-ચંપ્ર સાતમો

त्वत्संस्तवेन भवमन्ततिसन्निबद्धं

पापं क्षणात् क्षयश्रुपतिं द्रावीवभाजाम्।

नौ नौ नौ नौ नौ नौ नौ

𠄎
 𠄎
 𠄎
 𠄎
 𠄎
 𠄎
 𠄎

“उं ह्रीं अर्हं णमो बीअबुद्धीणं।”

১৬-সংগঠিত হইতে পারেন

卷之六

ॐ ॐ ॐ ॐ ॐ ॐ ॐ

दि।म।दे।म।पु।म।प्र।म।क।प।अ।का।ह

सूर्यांशुभिन्नमिव शार्वरमन्धकारम् ॥७॥

मत्वेति नाथ! तव संस्तवनां मयेद-

मुक्ताफलद्युतिमुपैति ननूदबिन्दुः॥८॥

බිඳුණු මුද්‍රා ආර් ප්‍රාණය? ආර්

मायभ्यते तनुधियाऽपि तव प्रभावात् ।

सुक्तप्रमर चंद्र नवमो

आस्तां तव स्तवनमस्तसमस्तदोषं

पद्माकरेषु जलजानि विकासमभालि ॥९॥

त्वत्सद्गुण्यपि जगतां दुष्टिनि हन्ति।

द्वे सहेसकिरणः कुक्षे प्रभव

ભક્ત્યમર-ચંપ્ર દસમી

नात्यद्भुतं भुवनभूषणभूत! नाथ!

भूत्याश्रितं य इह नात्मन्मं करोति ? ॥१०॥

भूतगुणभूति अवतमभिष्टुवन्तः।

पुनः भवति भवति ननु किं वा

મહત્તામર - યજ્ઞ બારમી

यैः शान्तरागरुचिभिः परमाणुभिस्त्वं

ॐ नमो भगवते

ॐ नमो अनुदिनं मनुज स्वायात्रसुभिक्षाय

ॐ ह्रीं अर्हं नमो बोद्धिबुद्धीणं ।

मज्झिमा निकाय

፲፱፻፳፱ ዓ.ም. ጥቅምት ፳፱ ቀን

— 1131 —

ਮਾਧਵੀ: ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਖੇ ਹੋ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ

यत् ते समानमपरं नहि रूपमस्ति ॥ १२ ॥

धृष्ट्याय नमः

अनुलबलपरीक्षाया

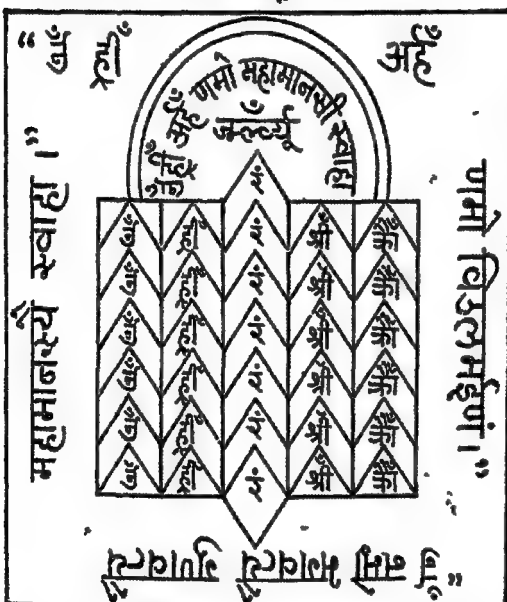
निर्मापितस्त्रिभुवनैकललाभभूतः ।

लक्ष्मीभक्त-यन्त्र यौद्धभो

कस्तान् निवारयति संश्रयतो यथेष्टम् ॥४१॥

सम्पूर्णमण्डलशशङ्क-कलाकलाप !

शुभा गुणान्निभुवनं तव लङ्घयन्ति ।

ॐ नमो विठ्ठलमूर्धनं ।

युः संश्रितान्निभुवनं तव लङ्घयन्ति ।

लक्ष्मीभक्त-चन्द्र पञ्चमो

किं मन्दराद्विशिखरं चलितं कदाचित् ॥ १५ ॥

चित्रं किमत्र यदि ते त्रिदशाङ्गनाभि-

नीतिं मनाजपि मनी न विकारमार्गम्।

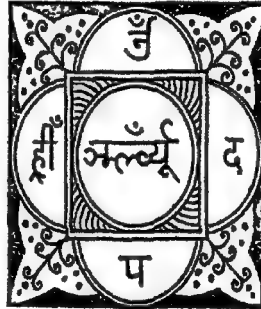
कल्पनावली चलितावली

लक्ष्मीभक्त-चन्द्रिका

निर्धूमवर्तिरपवर्जिततैलपूरः

‘ॐ अर्हं णमो चउदसपुष्पीणं’

‘ॐ जयायै नमः।

‘ॐ आपराजितायै नमः।

सर्वसमीहितार्थं वक्ष्येऽप्यहम्

गम्यो न त्वि मकतां यत्किताचलानां

कृत्स्नं जगन्नयमिदं प्रकटीकरोषि।

तुं श्रीं विजयायै नमः।

‘तुं नमः सुमंगला-सुसीमा-नामदेवी

‘। शिवायै नमः।

‘। शिवायै नमः।

दीपोऽपरस्वमसि नाथ। जगत्प्रलयाकाशः ॥६॥

लक्ष्मीनर-धन्य सत्तमो

नास्तं कदाचिदुपयासि न राहुगम्यः

सूर्यातिशायिमहिमाऽसि मुनीन्द्र ! लोके ॥१७॥

“ह्रीं अर्हं णमो अदुंगमहाणिमित्तकुसलाणं”

सर्वपीडा सर्वरोगनिवारणं कुरु कुरु स्वाहा

अ	न	मो	स
जि	त	श	त्र
प	रा	ज	स
कु	रु	स्वा	हा

स्मृतीकरोषि सहसा युगपज्जगन्ति ।
“ह्रीं णमो णमिञ्जु अहे भूरे क्षुद्र विष्टे

कुक्षपीं नरपीडां भयं भयं
: ॥ १७ ॥ ॥ १७ ॥ ॥ १७ ॥ ॥ १७ ॥

ભક્તામર- યજ્ઞ અઢાશમો

नित्योदयं दलितमोहमहान्धकारं

गम्यं तं शङ्खवदनस्य तं चाभिधानात् ।

विद्योतयज्जगदपूर्वशशङ्कुबिम्बम् ॥१८॥

ॐ नमो शास्त्रज्ञान -

बोधनाय

रक्ष रक्ष विध्वंसनाय क्लीं ह्रीं नमः ।'

The diagram is a Sri Yantra, a complex geometric figure consisting of nine interlocking triangles that radiate from a central point (bindu). In the center of the triangles is a large 'Om' symbol. The entire design is enclosed within two concentric circles. Surrounding the diagram are various Sanskrit words and phrases:

- Top:** श्रीगणेशाय नमः (Shri Ganeshay Namah) - Salutations to Lord Ganesha.
- Left side (vertical):** लोकोत्तरे भवति यो गच्छति तं विदुः (Lokottare bhavati yo gacchati tam viduh) - He who attains the superior world, those who know him.
- Right side (vertical):** नमो भगवते वासुदेवाय (Namoh bhagavate vasudevaya) - Salutations to Lord Vasudeva.
- Bottom left:** सावित्री मंत्रः (Savitri Mantra) - Savitri Mantra.
- Bottom right:** स्वाहा (Swaha) - A sacred utterance.

विद्यानां तव प्रसवाब्जमन्यकानि
तु तामो भावते यजिष्यन्तिवाराण य य य

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥

ભક્તામર-ચત્ર ઓગણીસમો

किं शर्वरीषु शशिनाऽहि विवस्वता वा ।

‘ॐ ह्रीं अहं णमो विज्जाहसणं।’

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

॥ ॐ ॥
॥ ॐ ॥
॥ ॐ ॥
॥ ॐ ॥
॥ ॐ ॥
॥ ॐ ॥
॥ ॐ ॥

h h h h h h h h

21.
 22.
 23.
 24.

 25.
 26.
 27.
 28.

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

नमः स्वाहा।”

कार्यं कियञ्जलधरं जलभारनमैः १॥११॥

सुखमसुखीदुःखानिनेषु तमसु जाय ?

କୃଷକମାନଙ୍କ ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟର ସୁରକ୍ଷା

ભક્તામર - યજ્ઞ વીશમો.

ज्ञानं यथा त्वयि विभाति कृतावकाशं

‘ॐ ह्रीं अर्हं णमो चारणाणं ।’

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥

ॐ नमः स्वाहा ।”

ॐ श्री श्री श्री श्री

नैवं तथा हरिहरादिषु नायकेषु ।

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਾਣਮ ਹਿੰਦ

(भक्तभर-यज्ञ ओङ्कीशो)

मन्ये वरं हरि- हृदय एव दृष्टा

॥२१॥

‘ॐ ह्रीं अर्हं णमो पण्णसमणाणं ।’

“सर्वस्वमेवाहं ।”

क्षं	क्षं	क्षं	क्षं	क्षं	क्षं	क्षं	क्षं
क्षं	क्षं	क्षं	क्षं	क्षं	क्षं	क्षं	क्षं
ॐ	न	मो	म	क्षं	क्षं	क्षं	क्षं
वि	वर	ण	ग	क्षं	क्षं	क्षं	क्षं
प	क्ष	य	व	क्षं	क्षं	क्षं	क्षं
क्ष	क्ष	क्ष	क्ष	क्षं	क्षं	क्षं	क्षं

अपराजिते सर्वस्वमेवाहं

‘ॐ नमः श्री माणिभद्र- जय- विजय-

दृष्टेष्टु येषु हृदयं त्वयि तोषमेति ।

‘ॐ वीक्षितेन भवता भुवि येन वाक्यः

नान्यः शिवः शिवपदस्य मुनीन्द्र ! पन्थाः ॥२३॥

मोक्षसौख्यं कुरु कुरु स्वाहा ।"

त्वामामनन्ति मुनयः परमं पुमांस-

‘ॐ ह्रीं अहं णमो आसी विसाणं।’

“ॐ नमो भगवते जयवति

मादित्यवर्णिमभलं तमसः परस्तात् ।

॥ श्री गुरुभ्यो नमः ॥

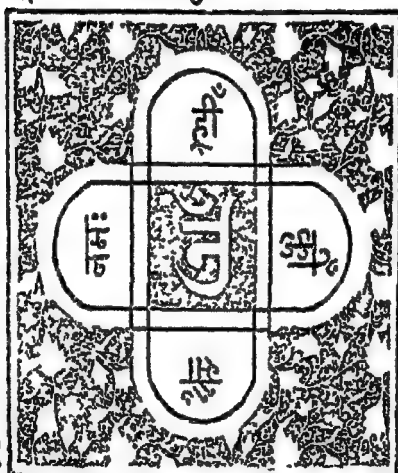
[illegible]

જાપાન મા

लक्ष्मीनारायण-स्तोत्रम्

त्वामव्ययं विभुमचिन्त्यमसङ्ख्यमाद्यं

‘उं ह्रीं अहं णसो दिट्टिविसाणं ।’ “उं नमो

हः अणिआउआ ह्रीं स्वाहा ।”

मगवते बद्धमाणस्सामिस्स सर्वसमीहितं

ब्रह्माणामीश्वरमनन्तमनङ्गकेतुम् ।

॥ ४२ ॥ सन्तः ॥ ४२ ॥

योगीश्वरं विदितयोगीश्वरं कर्मकर्मकं

लक्ष्मीभक्त - अथ पथीशभो

बुद्धस्त्वमेव विबुधार्चितबुद्धिबोधात्

व्यक्तं त्वमेव भगवन् ! पुरुषोत्तमोऽसि ॥२५॥

“सर्वं हि अर्हिणमो उग्रतवाणं ।” “सर्वं हि अर्हिणमो उग्रतवाणं ।”

सोमाग्र्यं सर्वसौख्यं कुरु कुरु स्वाहा ।

मन्त्रावलि यथे विजये अपराजिते सर्व -

त्वं ब्रह्मणेऽसि भुवनेत्रयशङ्करत्वात्

शान्तोऽसि धीमती । शान्तोऽसि धीमती ।

तुभ्यं नमस्त्रिभुवनार्तिहराय नमः!

“ॐ ह्रीं अहं गमो दित्ततवाणं।”

113

अबोधधिशोषणाय

तुदयं नमो जगत् । जगत् स्वाहा ।"

जयं कुरु कुरु कुरु

፲፱፻፲፱ ዓ.ም. ጥቅምት ፳፱ ቀን

ପ୍ରା. ପା. ଶିକ୍ଷା : ପା. ଶିକ୍ଷା ଶାସ୍ତ୍ର

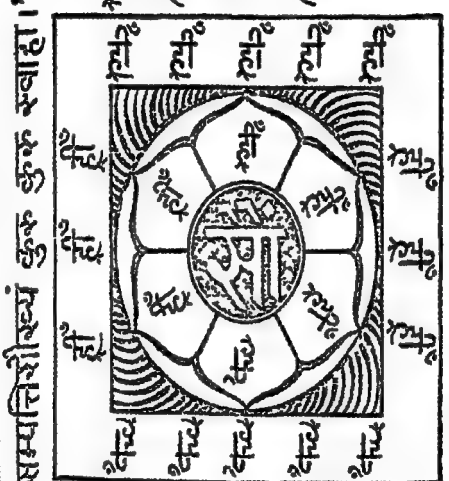

लक्ष्मीभक्त-रत्न अष्टावीशमो

उच्चैरशोकतरुसंश्रितमुन्मयूख-

॥२८॥ बिम्बेविवर्धयते पयोधरोपपद्यते

“ नमो अहो नमो महातवाणं ।”

“ नमो भगवते जय विजय जयभय

नमो भगवते जय विजय जयभय

माभाति कथममलं भवतो जितान्तम् ।

लक्ष्मीभक्त - यन्त्र ओम्कारांशुश्री

सिंहासने मणिमयस्वशिरवाविचित्रे

“ॐ ह्रीं अहं नमो धीरतवाणं” “ॐ नमो नमिऊण

अ आ इ ई उ ऊ

सर्वसिद्धिमीहे देह समस्ततापामणो जगन्ने

विभं विद्याद्विजलसदं विजलविजलं

विश्राजते तव वपुः कनकावदात्म।

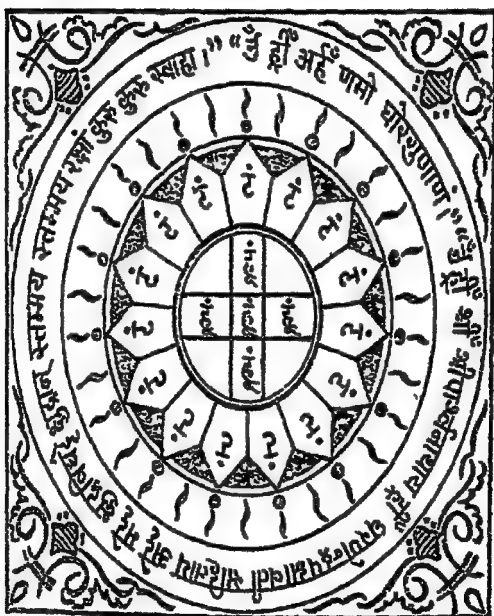
तुङ्गेवयाद्विजलसीव सहस्ररश्मेः ॥ २१ ॥

कण्डमुमं य सर्वसिद्धिः ॐ नमः स्वाहा।”

लक्ष्मीभर-यन्त्र श्रीशम्भो ॐ

कुन्दावदातचलचामरचारुशोभं

मुञ्चेत्ततं सुरगिरेरिव शतकीर्तिव ॥३०॥

विभ्रजते तव वपुः कलधौतकान्तम्।

- वासुदेव गुरुः श्रीशम्भो ॐ

2

प्ल्याण-आवासं । नै ह्रीं नमः स्वाहा । ”

अप्लाण-आवासं । नै ह्रीं नमः स्वाहा । ”

ॐ उवसज्जहं पासं, पासं वंदामि

सुखैः स्थितं स्थानितभाषुकरप्रतापम् ।

• ආයතන විධායකයන්ගේ වාර්ෂික වාර්තාව

ዚህ ምዕራፍ የሚመለከተው ስራ የሚከተለው ነው፡

लक्ष्मीभक्त-चन्द्रिका

अग्निद्रुहेमनवपङ्कजपुञ्जकान्ति-

“उं ह्रीं अर्हं णमो विष्णोसहिपत्ताणं ।” “उं ह्रीं श्रीं कलिकु-

ॐ	ॐ	ॐ	श्री
म	ॐ	ॐ	ॐ
य	ॐ	ॐ	ॐ
म	य	य	ह

छिन्द मगसमीहितं कुरु कुरु स्वाहा ।”

पद्मानि तत्र विबुधाः परिकल्पयन्ति ॥ ३२ ॥

पद्मलसत्तममयूरवदिसिखाभिरामौ ।

पद्मलसत्तममयूरवदिसिखाभिरामौ ।

लक्ष्मण-चन्द्र तेजोशोभो

इत्थं यथा तव विभूतिरभूजिनेन्द्र !

“ॐ ह्रीं अर्हं णमो सर्वोसहिपत्ताणं ।”

“ॐ नमो भगवते अग्रतिचक्रे ऐं वर्यै न

अप्रतिचक्रे ह्रीं ठः ठः स्वाहा”

तादृक् कुतो ग्रहणस्य विकशिनोऽपि ॥ २३ ॥

शालक प्रभा दिव्यकतः परतानाधकाश

भगवान्निवृत्तिस्त्वयै नमो नमः

ॐ नमो भगवते अग्रतिचक्रे ऐं वर्यै न

अप्रतिचक्रे ह्रीं ठः ठः स्वाहा”

ॐ ह्रीं अर्हं णमो सर्वोसहिपत्ताणं ।

इत्थं यथा तव विभूतिरभूजिनेन्द्र !

लक्ष्मीभक्त - अथ पांश्रीशमो

मिन्नेभक्तभगलदुष्कवलशोणिताक्त-

नाकामति कमयुगाचलसंश्रितं ते ॥ ३५ ॥

अतो ना परममन्त्रनिवेदनाय नमः स्वाहा ॥

“ॐ ह्रीं अर्हं नमो वयबलीणं ॥”

ॐ	ॐ	ॐ	ॐ	ॐ
ॐ	न	मो	म	ग
ॐ	स	हृ	ॐ	व
ॐ	वि	य	म	त
ॐ	ॐ	ॐ	ॐ	ॐ

हं वृत्तिवर्णाये मन्त्रः पुनः स्मर्त्तव्यः

बद्धकर्मः कर्मणां परिणामोऽस्ति

“ॐ नमो ह्रीं वृत्तेषु वर्द्धमान तवभय-

मुक्ताफलप्रकरभूषितभूमिभागः ॥

भक्तभर-यन्त्र श्रीशमो

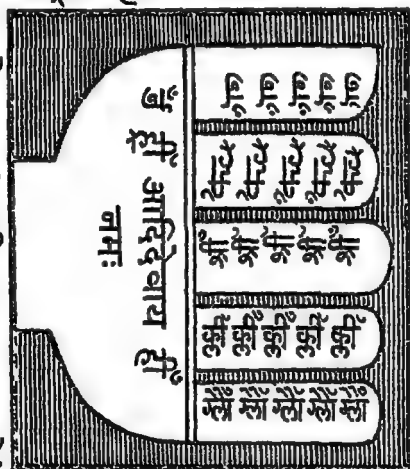
लक्ष्मीभर-यन्त्र साऽग्रीशभो

रक्तेक्षणं समदकोकिलकण्ठनीलं

“ॐ ह्रीं अहं णमो स्वीरासवीणं”

कोधोद्धतं फणिगमुत्फणमापतन्तम्

“तुं नमो श्रीं श्रीं श्रीं श्रीं जलदेवी कमते

पञ्चदेवनिवाशिनि पद्मोपासितस्त्रितो सिद्धिः

आकामति कमयुगेन निरस्तकाङ्क्ष -

स्त्वनामनागदमनी हृदि यस्य पुंसः ॥३७॥

भक्तभर-यन्त्र योगाद्यादीशमो

कुन्तायभिन्नगजशोणितवारिवाह-

“ॐ ह्रीं अर्हं णमो महुरसवीणं ।”

वेगावतारतरणातुरयोधभीमे ।

युद्धे नयं विजितं युद्धे नयं युद्धे

शिवमन्त्रोक्त्यादिभिः शिवोपायैः विनाशितं धर्मो-

न्तिवक्रिणी नमः शान्तिं कुरु कुरु स्वाहा ।”

स्त्वन्पादपङ्कजवनाश्रयिणो लभन्ते ॥ ३९ ॥

भक्त्याभर-यन्त्र आलीशमो

अम्भोनिधौ क्षुभितभीषणनक्रचक्र -

“खूँ हूँ अहं णमो अमिआसवीणं ।”

अक्षिपुत्रये महाबलपरकमाय मज

रङ्गतरङ्गिनिवन्निधितयागपाशो-

स्त्रासं विहायभवतःस्मरणाद् व्रजन्ति ॥ ४० ॥

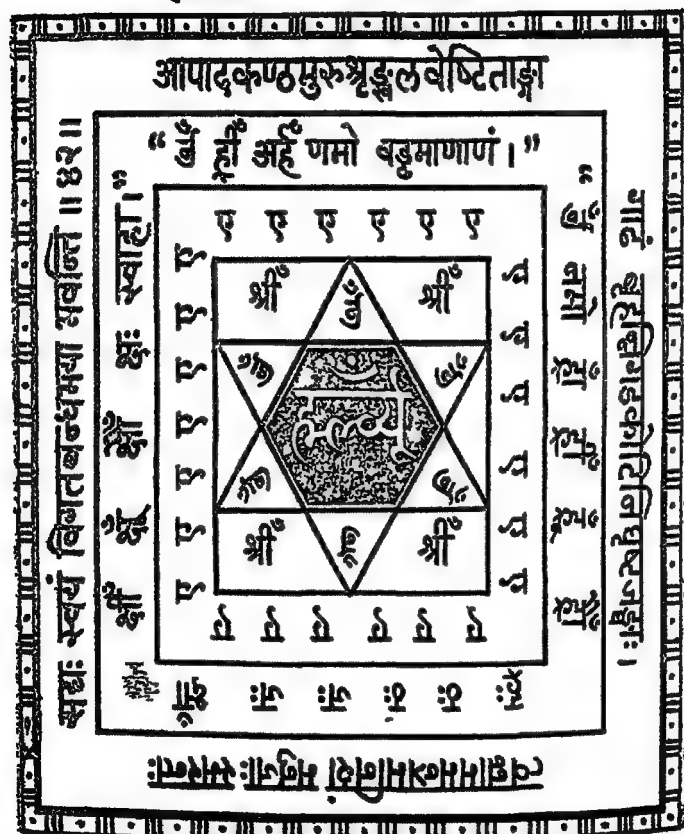
“अयिज्जित्तं कुरु कुरु कुरु स्वाहा ।”

“तुं नमो रावणाय विभीषणाय कुम्भकर्णाय

पाटीनपीठभयदोत्पणवाहवासी ।

लक्ष्मीभर-यन्त्र-प्रेतादीशमो

ભક્તામર-અન્ન સુખાલીરમો

स्तोत्रमजं तव जिनेन्द्र ! गुणैर्निबद्धां

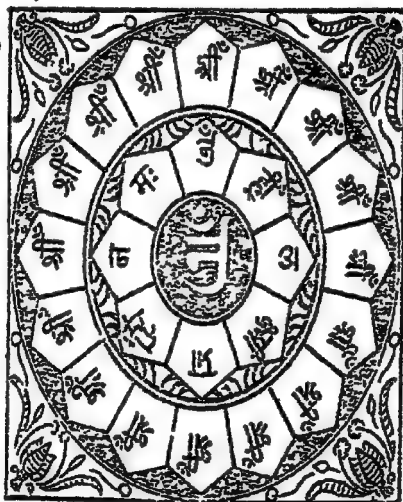
“ॐ ह्रीं अर्हं जगो सख्यसाहूणं।” “ॐ नमो भगवते

महति महावीर चक्रमाण बुद्धिनिशीपां वै

भक्त्या मया कृत्रिणवर्णविदितपुष्पाम् ।

तं 'मानतुङ्ग' मवशा समुपैति लक्ष्मीः ॥ ४४ ॥

अद्भुत्स सहस्रा सीलंगरथधारिणं नमः स्वाहा ।”

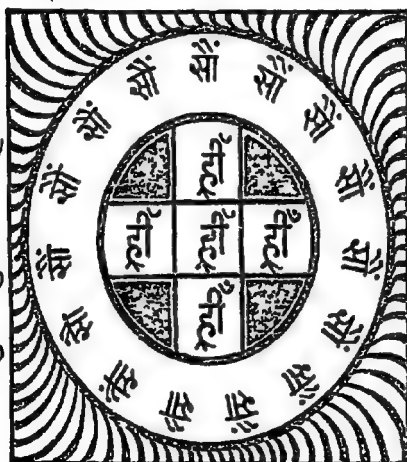
अविनाशाय नमः । श्रीगणेशाय नमः ।

ඇතිවන්නේද ඊට හිමි වන්නේද

भक्तभार-अत्र परिशिष्ट १

गम्भीरतारवपूरितदिगविभाग-

“उं ह्रीं अहं नमो घोरगुणवंभचारिणं ।”

“।। हावस्व कुकु कुकु

स्वैलोक्यलोकशुभसंगमभूतिदक्षः ।
“उं नमो ह्रीं ह्रीं ह्रीं ह्रीं ह्रीं ह्रीं

स्वे दुन्दुभिध्वनति ते यशसः प्रवादी ॥ १ ॥

सर्वदोषनिवारणं

सकृन्मन्त्रजपयथाविधिषण्कः सत्

राकतामर-ग्रन्थ परिशिष्ट-२

लक्ष्मीभक्त-रत्न परिशिष्ट-४

स्वर्गापवर्गगममार्गविमार्गणोष्टः

“ॐ ह्रीं अर्हं णमो जल्लोसहिपत्तार्ण ।”

समस्तमन्त्रतत्त्वकथनैकपटुस्थितिलोक्याः ।

“ ॐ ह्रीं अर्हं जय विजयापराजिते महालक्ष्मी

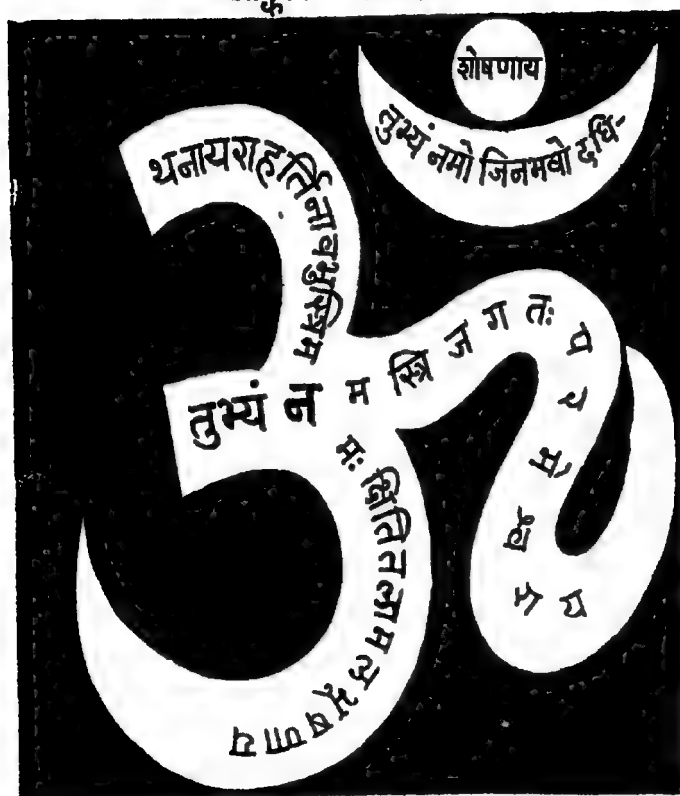
अमृतवर्षिणि अमृतवर्षिणि अमृतं मय

दिव्यवर्षिणि न विदुर्गर्भानि

॥ ४ ॥ माषाभावापरिणामगुणैः प्रयोज्यः ॥ ४ ॥

“ मय वषट् सुधायै स्वाहा ।”

ओङ्कार - बन्धः

स्वस्तिक-बन्धः

चतुर्दल - कमलबन्ध

४६८ + ८४ = ५५२

लक्ष्मीभर-रहस्य

दीपिका - बन्धः

